Жарко Димић

Прилози за историју Сремских Карловаца

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

Жарко Димић

Прилози за историју Сремских Карловаца

Нови Сад, 2022.

БИБЛИОТЕКА
Посебна издања

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Уредник
Ђорђе Бошковић

Рецензенти
Проф. др Предраг Марковић
Др Небојша Кузмановић

На корицицама је данашњи грб Сремских Карловаца. Њега је на основу историјско-хералдичких правила и чињеница осмислио и идејно решио, уз консултације са академиком Славком Гавриловићем, др Жарко Димић, историчар. Затим га је, према Димићевим саветима, ликовно и графички уредио Драган Зубар. Грб је у званичној употреби од 2013. године.

Предисловље / сећања

И по оцу и по мајци и свим далеким прецима потичем из Лике. По оцу са Зрмање, одакле ми је бака из породице Продановић, а по деди Лази из села Растичева повише Зрмање из породице Димић где се родио и мој отац Никола, по мајци Мари која потиче, по оцу Милошу, из породице Шепа из Велике Попине, док њена мати Ружица потиче из засеока Шкундрићи из села Растичево. Отац Никола није ни упамтио свог оца, а мог деду Лазу, зато што је овај као припадник Ђујићеве четничке динарске дивизије емигрирао у Италију, затим у окупирану Немачку, да би се скрасио у Енглеској у месту Бакингем, поред Лондона где је и преминуо 1963. године и тамо сахрањен. Очева мати Боја преминула је 1959. године док је он био у војсци у коњичком пуку у Сарајеву. Изненада је остао сам са своја два млађа брата у Лици и оцем у далекој Енглеској, са, у то време, незгодним педигреом. Мајчин отац Милош живео је у тада родовској заједници засеока Шепа, у Горњим Лабусима, код села Велика Попина, када се оженио са Ружицом Шкундрић да би се извукао из тадашње родовско-задружне беде и отишао, као и многи Личани у тадашњој Краљевини Југославији, „трбухом за крухом" да рудари у трепчиним рудницима. Баба Ружица је остала сама да одгаја своје троје деце Илију, Ђуку и моју мајку Мару, док је деда мукотрпно штедео новац издвојивши се из родовске задруге уочи Другог светског рата купујући мало имање у Горњим Лабусима.

У овој личкој кући провео сам најлепше године свога детињства. Кућа је била невелика и од камена. У приземном тј. подрумском (појата) делу налазила се стока, овце, једна крава, један коњ и две свиње током зиме. Горњи део био је прекривен даскама и састојао се из две велике просторије. Први, улазни део, био је дневни боравак са кухињом, без плафона и баџом уместо димњака. На

пантама, које су носиле кров од шиндре, висило је осушено месо, сланина и овчије и јагњеће коже које су се сушиле на диму који се ширио преко целог тавана. У овом делу куће, где су укућани ноћивали и одмарали се, соба се налазила изнад појате и имала је дашчани плафон и таван. До тавана се долазило широким мердевинама из ове прве просторије. На тавану су се налазили тзв. кашуни тј. велики сандуци у којима се држало жито и кукуруз, а около су биле уредно сложене тестере, брадве и остали алат који се ређе користио. У соби у којој се спавало, били су мали сто, три кревета, два прозорчића на истоку и на западу куће, те велики сандук са кованим кључем у коме су се држали гардероба, новац, покривачи и остале „драгоцености". На источној страни зида стајала је мала икона Светог Николе, на западној страни петролејска лампа, а на прозору, у дрвеној кутији, ђедов прибор за бријање. Када би долазило, зими или лети, више деце, зими се спавало и на креветима и на поду, на поду те собе простирани су дебели вунени биљци, а лети у стаји са сеном или на гумну под отвореним небом. Иза куће је постојао леп шљивик, WC никада нисмо имали. Бунар уз кућу, или чатрња, пунио се кишницом преко олука који су били издубљени у дрвету, а недалеко од бунара налазио се трап и мање-више је било организовано као у 18. веку. Струја никада није стигла у кућу за мог детињства, која је данас, нажалост, сама од себе пала под теретом времена и снегова. Отац и мати, како је то већ време захтевало, упознали су се на вашару у Великој Попини, на Светог Илију. Отац је био мало незгодног, пргавог карактера, па после неколико покушаја у околним селима одлучио је да запроси моју мајку Мару која је по препоруци своје мајке, а моје баке Ружице, која је потицала из села Растичево и познавала породицу Димић, пристала да се уда за мога оца Николу. Сама свадба протекла је и помало превише весело с обзиром на то да су Димићи били више у четницима, а Шепе више у партизанима, али је некако, ипак, све добро протекло. Отац се запослио на железничкој станици у Книну, али је ипак, и поред тога што је добио плац за градњу куће у Книну, уз новчану подршку свог оца и наговор рођака, стигао до Инђије, такође као радник железнице и ту је, са своја два брата Мирком и Маринком, подигао кућу у тзв. насељу „Италија". За

њим је убрзо стигла и моја мати Мара са стомаком до зуба да би се породила у Инђији и родила сина Жарка 10. марта 1962. године у 5 сати ујутро.

Дакле, рођен сам крај инђијске ложионице, у насељу „Мала Италија" у којој су заиста живели Италијани. Мојој мајци се није свидео, пре свега, ваздух од силних парњача које су туда пролазиле и „веселих Италијанки" код којих је мој отац све чешће залазио, у комшилук. Излаз је нађен тако што је мати имала у Сремским Карловцима свог рођака Ђуру Шепу који је још пре Другог светског рата овде дошао као „Привредников" питомац, оженио се и засновао породицу. Радио је као домар у Карловачкој богословији, био је учесник НОБ-а у Другом светском ратау, а приликом ослобађања Београда 1944. изгубио је ногу и на тај начин стекао приличне привилегије и утицај у Карловцима. Помогао је да се купи један кућерак на Черату, који је био подигнут од набоја, што Личани никако нису могли да прихвате. Тако сам се ја са непуне две године и потпуно беле косе затекао усред карловачког циганског насеља, где се још увек живело у лагумицама, без струје и воде. Они су заволели мене и ја њих и то је пријатељство трајало деценијама. Недуго затим, Черат је био превисоко, а вода је била прениско те смо ускоро продали кућу и уз подршку даљих рођака, породица Дробац и Миоковић, купили земљу на Пивари у потесу Ровине од руског емигранта Петра Ивановича Сербова – чика Пере Руса или чика Пере Србина. У данашњој Улици Јакова Орфелина први смо подигли кућу у тадашњим Русовим виноградима, али на каменим темељима. У улици испод нас, данашњој Петроварадинској, живели су старе карловачке породице, углавном немачког порекла, као што су Хангови, Ракоши, Холикови, Кенђели, Аплови, Шенкови, Барбекови, Фихтлови, Чачићи и др. Занимљиво је да ове немачке породице више нису говориле немачким језиком, нити су га знале, већ српско-хрватским или хрватско-српским, све су биле римокатоличке вероисповести и лагано су постајале Хрвати. Тек почетком Другог светског рата и током окупације Краљевине Југославије почели су, ради разних повластица, да се изјашњавају као Немци у НДХ да би након ослобођења 1945. године почели листом да се изјашњавају као Хрвати како не би били протерани са ових под-

ручја. Међу овом популацијом није било интелектуалаца већ су то били углавном земљорадници, виноградари и понеки занатлија, а током Другог светског рата добар део њих пришао је усташком покрету и домобранима НДХ. То је био мој дечачки сусрет са људима друге културе и друге вере чиме ја, истину говорећи, нисам придавао икакву пажњу. Један од мојих најбољих другова из детињства, пре и током основне школе, био је Матија Ханг. Још у раном у детињству, као и углавном код свих Личана, појавила се љубав ка прошлости како породице тако и села и мог српског народа. Било је ту много митова, језовитих прича, које су ми приповедали и родитељи и бака. На пример, деда-стриц моје баке Ружице Шкундрић био је последњи лички харамбаша Лазо Шкундрић. Приповедања о Лази харамбаши заокупљала су моју дечју машту током детињства у кршевитој Лици, препуне таме, вештица, духова, сподоба, вукова, међеда... А с друге стране, овде у Сремским Карловцима, још увек трагови старе карловачке господе, интелектуалаца, Руса имиграната, Немаца и Хрвата, прича о страшним злочинима усташа, људи са необичним презименима, највише виноградара и сељака. Сваког дана, с вечери, враћала су се, на стотине, говеда са Пруда, градског пашњака, који се рапростирао између пруге и старог Дунава, пролазећи Петроварадинском улицом, враћајући се у говедарницу или својим власницима остављајући на десетине „погача" у свом лаганом кретању и ситом од траве мукању. За њима су се са околних бара и барица враћале, нехајно се гегајући, стотине гусака и патака непогрешиво погађајући своје куће и своје власнике, а онда би с крајем пролећа и током целога лета и ране јесени трајао концерт жаба. Није било куће у овом делу Карловаца која није имала своје свиње, кокоши, патке, гуске, голубове, неретко и краве, а сви у доњој улици, која је била пољопривредна. Свака кућа имала је коња и таљиге, качаре, винограде, воћњаке итд. Како се развијала индустријализација 70-их, све је то полако нестајало и све је било више пецароша. Тако сам и ја, као мали, постао страствени пецарош. То је био одличан терен самоће и размишљања у природи, али љубав према историји није престајала, напротив, расла је.

За Лику смо путовали сваке године у време школских распуста и то бесплатно возом на основу „режи” карте које су имали сви чланови уже породице радника на железници. Неколико дана смо се спремали мој отац, мајка и брат, за ово нама најважније путовање у току године. Путовали смо возом на релацији Нови Сад–Сплит или Београд–Сплит. За путовање, мајка Мара би испекла повеће пиле, спремила салате, обарила јаја, уз то је било ракије за оца, сока и воде. Били смо смештени у купеу другог разреда и како је почињало лето, ови возови били су препуни путника који су журили ка мору. Ми смо, наравно, поседовали резервације и приликом поласка воза из станице понављао се увек исти, јединствен ритуал: на захтев нас деце мати би ширила крпу на кофер, распакивала храну и ми бисмо, иако сити, почињали да једемо, углавном вечерамо. Путовања возом била су узбудљива за мене и мог брата, гледали смо у лица непознатих људи, пратили доласке и одласке са разних станица, а већ раном зором, негде у Босни, посматрали сјај росе на ливадама, стогове сена, засеоке на брдима, џамије и цркве, планине, шуме и речице необичне зелене боје, често и необична гробља, нишане Турака и муслимана. Ујутру бисмо, у преподневним сатима, стигли у највећу железничку станицу – Книн. У Книну је живео рођени брат моје мајке Маре, Илија Шепа, који је радио у милицији. Свратили бисмо код њих, однели поклоне, попили кафу и вратили се убрзо на железничку станицу где нас је чекао „Лика–експрес”, необичан воз који је вукла парна локомотива са три-четири вагона. Унутрашњост, иначе предратних, вагона, изгледала је као у вестерн-филмовима: били су задимљени, препуни разних пакета, каблића са сиром, јагањаца, јарића и понеки ован и овца. Путници су били обучени у комаде традиционалне личке одеће, са личким капама и дугим ресама на њима. У овим крцатим вагонима сви су се знали, или напречац упознавали. У неким деловима вагона ориле су се традиционалне личке песме, ојкало се. Брат Станко и ја трудили смо се да се дочепамо прозора и да виримо кроз њега, одушевљени, са помало страхопоштовања према бескрајним врлетима и голетима, а тек је слабашно растиње својим слабашним зеленилом улепшавало ове погледе. Прво бисмо протурали ручице и шаке кроз прозор, а потом и лица која би убрзо од

дима парне локомотиве постајала гарава, па је мати затварала прозор. За непуних сат времена стигли бисмо до железничке станице Отрић–Зрмање. Пре уласка у станицу, били смо одушевљени, али и уплашени дубином кањона речице Зрмања. Поред и око железничке станице било је петнаестак кућа, продавница, крчма и један леп празан простор на ком су дечица пикала лопту, а где се суботом и недељом, на сточној пијаци, продавала стока, овце, краве, покоја свиња и највише коњи. Наравно, продавали су се и кукуруз, жито, јечам, а Далматинци су доносили ракију, вино, маслиново уље, суве смокве и усољену рибу. На овим пијацама неретко је долазило и до кавге и туча, јер Личани су познати као пргави и незгодни људи. Главна игра биле су буће у гајбе пива. Када бисмо се искрцали из воза, на станици је стајало већ добро познато и драго лице ђеда Милоша, који је дошао својим запрежним колима са два упрегнута коња који су се звали Ђого и Лисац. Ђого је био дедин, а Лисац коњ мог тетка Николе Нике Лукића који је оженио мамину рођену сестру Ђуку. Ђед и тетак били су практични људи, држали су по једног коња, а упаривали их, када је било потребно за рад у пољу, на њивама или у шуми, или, као овим поводом, да се превезе неко или нешто. Ђед би прикуцао две даске преко лотри на којима су стајале мале коперте и кренули бисмо на пут у село, кући. Обожавао сам коње. Код куће би нас дочекала баба Ружица са ручком и убрзо би почеле да долазе мамине другарице, рођаке и кумови на част и дуг разговор.

У Лици се све догађало у два времена, пре и после царице Марије Терезије. Сви су волели историју и познавали своја родословља до десетак колена уназад. Мој тетак Нико, иако полуписмен сељак, био је начитан човек и врстан познавалац историјске литературе. Све се чувало у сећању и традицији, а преносило усмено, и важни догађаји, и ратови, и несреће, и елементарне непогоде, неретко чудне и мистичне ствари, како у породици тако и у селу. Сви ови људи – горштаци, стално су ходали, пешачили, коња и кола упрезали по потреби. Сеоска домаћинства била су тако заокружена да могу сама од себе да опстану. Моји баба и деда изродили су троје деце, нису имали пензије ни плате, а у оквиру свог имања производили су кукуруз, жито, јечам, пасуљ, сезонско поврће, лук,

кромпир, купус, правили пекмез од шљива, косидбом обезбеђивали сено за стоку, а у оближњој шуми набављали дрва, брали и сакупљали бобичасте плодове као што су шипак, дрењине, мушмуле, ораси, лешници. У исхрани се користила и велика количина печурака. Стока или благо била је главни показатељ имовног стања у селу. Моји баба и деда имали су две краве, двадесетак оваца, пар свиња и нешто живине. Основна економија домаћинства заснивала се на следећи начин: од продаје јагњаца и телади зарађивао се новац са којим се плаћао порез, куповали су се со, шећер, кафа, петролеј, цигарете и још неке ситнице за потребе домаћинства. Домаћинство је производило брашно тако што је млело, на воденичком млину на Зрмањи, жито и кукуруз. Такође, производило је кромпир, маст, јаја, месо, млеко, млечне прерађевине, кајмак, сир, сухомеснате производе итд. Производили су се и платно за одећу, вунени конопци, покривачи, прекривачи, чарапе, џемпери, прслуци од вуне, кошуље од платна, биљци, крпаре, коперте, јастуци. Сами су правили и намештај, оруђа од дрвета, грабље, виле. Свако је знао да се снађе у више заната и вештина. Тако су трајала и опстајала личка домаћинства вековима. Волео сам да чувам овце, а када лети мало више угреје, склонио бих се са њима у хладовину гајића где сам са уживањем читао књиге и брао ситне шумске јагоде. Волео сам ђедов гуњ од меке јагњеће коже и са собом носио увек његову личку бритву коју су ковачи ручно правили од челика, а дршку од рога.

Карловци, градић на обали Дунава, који се тек раширио као у амфитеатру на обронцима Фрушке горе. Градић сјајне прошлости, црква, торњева и звона, школа и ђаковања, литургије и поезије. Овде сам се сусрео са легендама о великим биткама са Турцима, патријарху Чарнојевићу, царским кочијама, подрумима, лагумима, задимљеним биртијама, бароку, класицизму, ал дајчу, сјају слика, великих икона у салонима грађанских кућа чије фасаде лагано разлаже време, а кибицфенстере насељавају ласте. Овде цвета и расте, као нигде на свету, мит о романтичном српском песнику Бранку Радичевићу који је брзо нестао испод сунца, али је остао својим делом и узорним ђачким животом снажно да сјаји. Моја учитељица у основној школи, звала се Каћа Новоселац, била је помало строга,

али диван човек, већ у то време удовица, што би данас рекли самохрана мајка са троје деце. Када би завршила предавање у школи и бригу о својим ђацима вратила њиховим родитељима, пролазила би поред, а повише моје куће, са мотиком на рамену да обрађује свој виноград. Преломни тренутак се десио у мом трећем или четвртом разреду основне школе када је учитељица Каћа представила аквизитера књига, који нам је поделио поруџбенице за разне наслове да однесемо родитељима и, ако се наши родитељи одлуче за коју књигу, да вратимо за два-три дана поруџбенице са њиховим потписом. Мој отац Никола није хтео ни да чује да купује књиге, посебно ону коју сам ја желео, а то је била Дечја енциклопедија Larousse од Ренеа Гијоа у издању „Вука Караџића". Када сам схватио да нећу добити енциклопедију, преплакао сам целу ноћ. Ујутро је отац отишао на посао, а мајка Мара је потписала наруџбеницу и у неколико рата је, без знања оца, исплатила. Кријући књигу, прочитао сам је десетак пута. Чувам је.

Биће занимљива једна анегдота везана за моју љубав према књигама и стриповима. Једино место где су се тада могле купити књиге, а ја сам волео да их поседујем, била је књижара и папирница коју је у просторијама данашње туристичке организације водио трговац Јако–Јаша Рецингер. Ту сам свраћао готово свакодневно са другарима после школе. Мамиле су нас прелепе књиге о Тарзану, Буфало Билу, књиге Карла Маја и Зејна Греја. Како нисам имао новца, понекад сам крадуцкао књиге и био у великом страху да не будем ухваћен, све док ми једног дана мати није скренула пажњу да више нема новца да плаћа Јаши моја крадуцкања. Постидео сам се и више то нисам чинио. Хвала мојој мајци Мари.

У вишим разредима основне школе добили смо наставника историје Богдана Поповића–Смотру. Умео је занимљиво да прича, посебно о темама из античких времена и ратова, као и из српског средњег века и дефинитвно сам се „заразио" историјом. Међу мојим другарима издвојило се нас неколико који смо почели да сакупљамо и размењујемо стари новац, предмете и ситније хладно оружје. У овим нашим дечачким трговинама почели смо да „проучавамо" време и догађаје, а убрзо сам постао и члан Историјске секције и тако већ у шестом разреду посетио Београд, Калемегдан и споме-

ник Незнаном јунаку на Авали. Ту смо се зближили и упознали, сви заљубљеници у историју из виших разреда основне школе у Карловцима.

Преломни тренуци у мом схватању прошлости одиграли су се у карловачком музеју. Моја мати Мара сваки други дан силазила је у центар Карловаца у Рошину пекару где је узимала два или три велика хлеба. У једном од тих повратака кући водила је и мене. Са прозора градског музеја позвала ју је једна жена, тадашња спремачица Стана Илић, иначе мајчина добра пријатељица, која је имала блиску фамилију у Петроварадинској улици. Када смо свратили у музеј, био сам затечен, опкољен витринама пуних праисторијских посуда, коштаних удица, римских мачева, слика, а кад ми је тетка Стана рекла да могу слободно да прошетам кроз музеј, наишао сам на један експонат у просторији где је била представљена изложба о песнику Бранку Радичевићи и тамо, у плеханој кутији отворене кутијице, стајао је комадић потамнеле кости испред којег је писало „вито ребро Бранка Радичевића". Тај догађај, а и сам амбијент у којем сам први пут био, оставио је све позитивне последице за једног дечака необичног времеплова, који траје до данас. Од тада сам често пратио мајку у куповину хлеба код Роше да бих свратио са њом код тетка Стане на кафу. Једном приликом, у тим посетама, упознао сам и тада младог и занимљивог кустоса музеја Павла Штрасера.

Породица Штрасер једна је од старијих и угледнијих карловачких породица, која се овде појављује првих деценија 19. века. Генерацијски су били апотекари, до Павла, који је прекинуо ту традицију уписавши Филозофски факултет у Новом Саду – Одсек за историју. У свему су били необична породица, па је тако Пајин деда Павле, по коме је носио име, оженио ћерку угледног православног карловачког свештеника, а његов отац Миша такође је оженио Српкињу, Карловчанку, која је такође била апотекарка и коју су од миља звали Беба. Павле, који је био мезимче и јединац својих родитеља, званично се венчавао четири пута, три пута са Српкињама и једном са Буњевком. Из тих бракова имао је са прве две жене двоје деце, сина и ћерку. Дакле, породица Штрасер је, иако пореклом из далеког Лудвизбурга у Немачкој, сасвим про-

српски оријентисана или преко жена посрбљена, па су због тога немало испаштали. Павлови деда и отац били су на мети усташких власти, једном су чак и слати за Јасеновац. Приликом покушаја стварања немачке мањине у Карловцима 90-их година 20. века, Пајин отац Миша избацио је из куће представника који је дошао да га врбује. Павлови родитељи сада су били запослени у Штрасеровој апотеци, која је била национализована након Другог светског рата, тако да су, заправо, били запослени у својој апотеци. На спрату се налазио лепо уређен и сачуван грађански стан. Ту се могла видети лепа збирка слика, портрета, стилског намештаја, библиотека, обавезан мали концертни клавир и сл. Када се попнемо на спрат шкрипавим дрвеним степеницама, с леве стране куће, према улици, живели су родитељи, а у малом стану према дворишту лево живео је Павле. Овде сам први пут видео WC који је био од дасака као у 19. веку, са котлићем за воду изнад. Била је то необична кућа, необичне атмосфере у коју је из приземља допирао препознатљив мирис апотеке јер су тада многи лекови и масти прављени ручно. Ни сам не знам како, али моје интересовање за историју као и Павле, који је био интересантан и занимљив човек, врстан познавалац карловачке прошлости и прошлости карловачких породица, а често и јединствено „спадало", претворили су ово наше дружење у необично пријатељство. Од њега сам много научио, посебно о вредностима и значају појединих историјских артефаката. Научио сам да од неких предмета може и да се заради: као и данас, и тада је постојала институција откупа. Неретко бих га, већ као средњошколац, због његових „активности" мењао у музеју као водич, сачекујући групе ђака и туриста, што ми је заиста причињавало велико задовољство.

Лика је до данас у мојим осећањима остала један мистичан простор, и људи и земља. Простор села Велика Попина био је испуњен остацима и топонима, као што су Градина, тј. остаци тврђаве, илирско–јаподске гробнице, грчко гробље, манастириште итд. Тих 70-их Лика је била препуна немачких и италијанских шлемова из Другог светског рата који су имали своју употребну вредност. Налазио сам их поред керећих кућица из којих су ови узимали храну или прикуцане на дугим приткама са којих се пре-

сипао креч или сточно гнојиво, неки су служили као нокшир за децу. Комунистичке власти су после рата биле строге и водиле су неколико акција прикупљања заосталог оружја. Ја сам, као дете, захваљујући скривницама, држао у рукама немачке карабине, италијанске пушке и шмајсер, док је муниције било разбацане у реденицима у кршу иза кућа и око села. Свака кућа имала је сачуван новац из времена Аустријске царевине, Аустроугарске и Краљевине Југославије. Као деца, играли смо се и трговали овим новцима. Лика је јединствено мирисала током пролећа, лета и јесени, препуна богатих ледина, лековитог биља, а баба Ружица је, а са њом и моја мајка, брала, а потом сушила приличне количине ових травки за које су само оне знале шта и када лече. То је била биљна апотека током неколико векова, јер се до доктора и у ово модерно доба тешко стизало.

Занимљива личност, за нас децу прилично мистична, био је човек кога смо ословљавали именом – Барон. Он је живео у десном, одвојеном крилу Рајачићевог Дворца „Илион". Био је нећак последњих Рајачића по женској линији. Њихова сестра била је удата за вуковарског великопоседника Пауновића и у том браку родио се Душан. Два последња Рајачића, Барон Јоца и Барон Аца, нису имали деце. Барон Аца је извршио самоубиство из пушке штапа приликом уласка немачке војске у Карловце 1941. године, између осталог и зато што је поделио оружје из своје колекције карловачким соколима, који су са невеликом групом војника Краљевине Југославије, којима је командовао извесни капетан Ковачевић, сачекали немачку претходницу и том приликом убили дванаестак немачких војника, па су Карловчани увек истицали како приликом уласка окупатора, у Нови Сад и Београд, није страдао ниједан. Други брат, Барон Јоца, звани Дебели, преминуо је одмах после рата. Тако је нећак Душан Пауновић из Вуковара стигао и населио се у покушају да спречи одузимање имовине. У Двору су се већ насељавали партизански официри, да би 1948/49. карловачки професор Коста Петровић успео да у овај репрезентативан национализовани објекат, оснује и лагано смешта карловачки музеј. Куриозитет је да је на Благовештанском сабору 1861. године патријарх Јосиф Рајачић заједно са својим синовцем мајором Александром

Рајачићем, који је био и власник овог Дворца „Илион”, предложио и затражио од Сабора оснивање првог српског музеја у Карловцима.

Ускоро сам постао, захваљујући Стипи Шувару, ђак славне Карловачке гимназије. Такозвана „шуварка” претворила је средњошколство од четири године у прве две године општег образовања и друге две године усмереног. Укинуте су класичне гимназије и уведени су нови стручни смерови двогодишњег трајања. Тако су у Карловачкој гимназији, поред две године општег образовања, организовани следећи смерови и струке: Организатор културних активности, Библиотекар, Архивиста, Преводилац, Инокореспондент итд. Гимназија је за мене била у сваком погледу фасцинантна, одушевљен сам био здањем. Тада је у оквиру зграде постојала и фискултурна дворана где су свој рад и постојање започели Карловачки соколови 1904. године. У згради је била смештена прелепа библиотека, затим богате и необичне минеролошке збирке, збирке препарираних животиња, географских карата, хербаријума као и стручне библиотеке по кабинетима. У Гимназију сам улазио као у цркву, и уплашен и фасциниран и поносан. Тада су још увек подови по учионицама били дашчани и премазани уљем. Учионице су се грејале пећима на дрва и угаљ, а гимназијски подрум био је препун угља. Међутим, оно што је била посебна чар ове школе били су њени професори које смо затекли, од којих су многи били у годинама. Истакао бих Радована Јованчића, професора географије, професорицу Јованку Михајловић, професора Ненада Остојића и младе професоре Зорана Мићуновића, Ивана Пандуровића, Веру Гикић, и посебно драге Анку Поповић–Смотриницу, Катарину Ћирић–Петровић, Радомира Дабетића и тадашњу директорицу Невенку Добрињовски.

У то време, на почетку средње школе, друштво тзв. старинара, у коју су спадали Горан Станић–Гаргамел, Владислав Аћимовић–Дура, Вукашин Станковић–Чокот, моја маленкост и др., дошло је неочекивано до вредног блага. Када је изненада преминуо барон Душан Пауновић, појавила се његова бивша жена, негде из Црне Горе, која је била добра пријатељица бабе Горана Станића, код које је и одсела док се не реши питање оставине. Да би неке ствари

предухитрила, она је Горану дала кључ од стана и рекла му где је скривен накит, а он је заузврат могао да се послужи ситницама које му се допадну. Том приликом, Горан је кроз решетке, у приземљу, са дворишне стране, избацио полуцилиндре, цилиндре, фракове, одећу, збирку нумизматике, неколико сабаља итд. И тако је благо упало у друштво где је отпочела трговина. Међу овим стварима нашла се и глинена плочица са клинастим писмом која је ускоро била узрок велике афере. Један примерак плочице Горан је показао нашем наставнику историје Боди–Смотри, а овај је то пријавио неким археолозима у Београду. Ускоро се ту појавила и полиција, а у међувремену су Аћимовић и Станковић отпочели производњу истих копија. Афера је брзо утихнула јер се није знало које су копије, а које фалсификати.

Моја љубав према историји била је неограничена, што је приметила и моја професорица Анка Поповић–Смотриница и поставила ме за стожера историјске секције. Моје активности биле су крунисане и првом наградом – најбољем историчару у Гимназији. Награда је додељивана из Фонда „Др Милица Богдановић". Милица Богдановић била је историчарка, која је једно време радила у Архиву САНУ у Сремским Карловцима, сазнао сам касније. Награда је имала солидан новчани износ и од тог новца купио сам прве левис фармерице, адидас патике и добро почастио друштво у посластичарници „Белило". Тај догађај остаће ми заувек у памћењу. Сећам се, као данас: Дан школе, препуна свечана сала Гимназије, директорица Невенка која је руководила парадом, прозивка са мојим именом, мој долазак, моја професорица Анка Поповић, коју су ђаци од миља звали баба Анка, уручује ми признање и коверат и док траје аплауз ја јој кажем тихо: „Професорице, ја бих овај новац да поклоним за децу Вијетнама". Тада се у целој држави водила акција куповине маркица за децу Вијетнама, а она ми одговори: „Жарко, шта је са Вама, зар Ви мислите да ја не знам како Ви скромно живите, а и са овом наградом не бисте баш ником помогли". Помало постиђен, јавно сам се захвалио.

Недуго затим, у овој истој сали одржавала се скупштина за избор председника Савеза социјалистичке омладине Карловачке гимназије. Ја сам, иначе, увек и о свему имао свој став, износио га

јавно, био сам помало „револуционаран” када је у питању правда, поштење и свеколики колективни напредак наше земље. Још тада сам био упућен у друштвене процесе и односе у земљи и свету, а током школовања и активан учесник политичке школе коју је водио професор Марксизма и Историје Зоран Мићуновић. Најактивнији у овој школи били су, поред мене, Лазар Жолт и Марко Марков. На овој скупштини, на свеопште изненађење, дотадашња председница Татјана Ђурић предложила је мене за председника омладине. Изабран сам једногласно. И данас мислим пре због некаквог шарма и духа који сам носио и сејао око себе, него због снаге мојих политичких уверења. У то време, у Гимназији, Филозофију је предавао професор Милан Младеновић и у кругу његових истомишљеника налазила се омладинска банкарска књижица. Како нисам могао да имам увид у њу, а страхујући од могућих малверзација, отишао сам до директорице и поднео оставку. Одлучио сам да школовање наставим, и поред противљења оца, у Карловачкој гимназији, на смеру Организатор културних активности. Карловачка гимназија, тада, била је сигурно најслободоумнија школа у социјалистичкој Југославији, у њој се интензивно трагало за знањима и сазнањима кроз слободно размишљање, пре свега захваљујући младом, али и старом професорском наставном кадру.

У Гимназији је неколико година пре мог доласка почео да излази лист ђака и професора „Бранко”. Куриозитет је да су била три покушаја и данас постоје три прва броја „Бранка”. Трећи покушај је био успешан, а у време мога ђаковања главни и одговорни уредник био је професор Књижевности Радован Дабетић и, на његов наговор, у „Бранку” сам објавио своје прве текстове из историје, сада већ далеке 1979. године. Тај осећај, да објављујете неко своје писаније које постаје јавно, за мене је био заиста изузетан, помало мистичан, догађај и он траје до данас.

Са професорицом Анком Поповић Историјска секција обилазила је гробове њених оснивача и знаменитих ђака Карловачке гимназије, као што је гроб Димитрија Анастасијевића–Сабова. Ту негде поред њега налазило се и гробно обележје Јакова Орфелина, сликара и оснивача Гимназије, затим Паје Марковића–Адамова и, наравно, све се завршавало на Стражилову код споменика Бран-

ку Радичевићу. Негде у то време почело је и велико реновирање школе поводом 190 година од њеног оснивања. Како су мајстори постављали скеле око зграде и улазили да мењају подове, уводе парно грејање, да кречe, итд. почели су да премештају библиотеку, збирке, разне старе апаратуре из физике, затим, географске карте, глобусе. Као да су престали да воде рачуна о школској имовини и она је почела се крчми, разноси, па чак и баца у ђубриште које се налазило у близини Стражиловачког потока. Гледао сам како неки ђаци износе вредне књиге и ту одмах испред школе продају неким људима, вероватно колекционарима. Ја сам, уз знање помоћника директора Остојића, кога су ђаци од миља звали Џери, ручним колицима са школског ђубришта возио у музеј мом пријатељу Павлу Штрасеру комплете листова „Српски пчелар", „Бранково коло" и друге периодике, разне књиге и делове некакве кабинетске опреме. Интересантна појава у Карловачкој гимназији био је професор Одбране и заштите, а касније и Психологије приморски Црногорац Ристо Прентовић. Захваљујући њему, много смо научили о војничким вештинама и сналажењу у природи, што је користило у наступајућем служењу војног рока. Наступајући наставак школовања у Гимназији на смеру Организатор културних активности увео ме је у једно заиста јединствено одељење ђаковања и пријатељства за памћење. Мој „револуционарни" пут наставио се кроз бављење музиком тј. рокенролом, што ми је, стицајем околности и хит песмом „Нећу у СКЈ", а да будем искрен желео сам, донело пред матуру јединицу из владања. За матурски рад узео сам тему код мог омиљеног професора Зорана Мићуновића „Издаваштво и штампарство у Сремским Карловцима". Само захваљујући томе што сам на крају школовања добио признање „Светозар Марковић", које је носило известан број бодова, успео сам да анулирам ону јединицу из владања и да упишем Историју на Филозофском факултету као претпоследњи на листи. Већ тада сам био и у песничким водама јер сам сматрао, а и данас то мислим, да је поезија та која ослобађа дух и слободан поглед на свет човека. Да се поново родим, поново бих уписао Карловачку гимназију, јер су то били најлепши дани сазнавања, открића, првих љубави, дани када се дете претвара у човека.

Морам истаћи да је моја велика и неостварена жеља била да студирам археологију, али за такав подухват у нашој породици са скромним приходима то није било могуће, посебно зато што се археологија могла студирати само у Београду. Ипак, солидно знање стекао сам и кроз два семестра археологије на Одсеку за историју код сјајног професора – академика Богдана Брукнера.

И за крај, док сам једном приликом у Лици пречицом ходао кроз шумарак са мојим ђедом Милошем у правцу Касара где се налазила прехрамбена продавница, негде на половини пута, насред стазе, на камену, на који је падало сунце кроз крошње дрвећа, ваљушкао се поскок. Брзо сам зграбио камен, али ме је ђед Милош зауставио и гласно рекао змији: „Ајде ти својим путем, а ми ћемо својим". И заиста змија као да је разумела и лагано отпузала у траву, а ђед је додао: „Никада не убијај живо биће када то не мораш". Спремао сам се за војску...

Овај необичан предговор написан је зато што све мање људи брине о својим прецима, а и да бисмо сачували неке занимљиве догађаје и личности од заборава. Надам се да ће читаоцима нових Прилога за историју Сремских Карловаца ове забелешке из сећања бити занимљиве, јер када човек води динамичан живот који је дубоко везан са љубављу према историографији – живети у Карловцима пожелело би свако дете, посебно у време одрастања и ђаковања. Прилози у овој књизи тек су један покушај да се обједине ситни радови расути по разним листовима и часописима, већем делу наше јавности релативно непознати радови који могу бити солидна подршка будућим истраживачима велике и славне прошлости Сремских Карловаца.

Ову књигу посвећујем мојим прецима, друговима, поменутим професорима, мојим родитељима и брату Станку и мојим Карловцима.

Посебну захвалност изражавам колегама Ђорђу Бошковићу и Жељку Жарковићу, као и сарадницама из Архива САНУ у Срем-

ским Карловцима: Диани Милиновић, Слађани Ђурић и Мирјани Стевановић.

Да се ова књига појави пред читаоцима највише је заслужан мој пријатељ и друг, још из студентских дана, др Небојша Кузмановић. Хвала му!

др Жарко Димић

20. јуна 2022. године

Карловачки добровољци у српској војсци 1914–1918.

Како време одмиче са актуелним надолазећим историјским догађајима у XXI веку, све мање пажње се упућује почетку XX века и Првом светском рату. Нажалост и савременици ових догађања које је са собом носио светски рат 1914–1918. године лагано су нестали. На овим нашим просторима, након брзог уједињења и стварања Краљевине СХС, стицајем нових политичких околности брзо су заборављене готово све огромне жртве и патње које је поднео, највећим делом, српски народ. Посебно су „забораву“ били предати крајеви ван граница Краљевине Србије који су били део Аустроугарске монархије. Тако су „заборављени“ ужасни злочини у Лици, Славонији, Далмацији, Босни, Херцеговини и нарочито Срему.

Карловци су били међу напаћеним, злочинима и пљачки изложеним „краљевским градовима“ у којима су већинско становништво чинили Срби. Због близине фронта, а пре због свог националног статуса и значаја за српски народ, на Карловце се сручио и бес и гнев аустро-мађарских војних власти, чије је седиште било у Петроварадину, а под тзв. Тврђавски рејон потпадали су и Карловци.[1]

Већ првих дана мобилизације и рата извршено је сурово и безразложно хапшење свих угледнијих Срба – Карловчана и то у масама. Укупан број ухапшених током целог рата кретао се око 300.[2]

Похапшени Карловчани одвођени су у казамате Петроварадинске тврђаве, а потом под војном пратњом мађарских војни-

[1] *Карловци*, издање Фрушке Горе, Друштво за унапређење туризма, Сремски Карловци–Нови Сад, Сремски Карловци, 1930, стр. 34.

[2] Исто

ка спроведени у Арад где су затворени. За време спровођења до Арада ухапшени нису добијали воду, храну, а при томе су током целог пута жестоко физички и психички злостављани. Из Арада су „лакши“ случајеви интернирани у Огулин, Сомбор, Копривницу, Осијек, Госпић, или у војску на фронт.[3] Неки од угледних Карловчана били су таоци,[4] неки су без суда и стрељани[5], а неки су осуђени због велеиздаје на тешку тамницу или на смрт стрељањем. Притом су ови невини грађани били физички злостављани и мучени, па су убрзо затим умирали од последица мучења.[6]

Карловчани су доживели да као у време турских похода буду 10. септембра 1914. на силу и брзо евакуисани због продора српске војске у Срем. Преко 2.500 Карловчана, жена, деце, стараца, по киши и хладноћи, сурово је натоварено у три шлепа на паробродској станици без ичега и пребачено на ковиљску страну Дунава. Док су Хрвати и остало несрпско становништво после пар дана враћени назад у Карловце да чувају своју имовину и њихових комшија Срба, Срби – Карловчани су наставили своју голготу до Србобрана и одатле спроведени у Фекетић, Секић, Мали Иђош,Чантавир и Бачку Паланку, где су по приватннм кућама смештени да служе и раде. Након 12 дана боравка у наведеним местима враћени су у Нови Сад, а и ту су дељени и слати у интернацију и притом и малтретирани.[7]

По повратку у Карловце нашли су своје куће опљачкане. Покрадене су из њих све вредније ствари и драгоцености, притом су исцепане многобројне ћириличне књиге, националне слике, просуто вино у подрумима итд. Тако су „честити“ суграђани сачували град, али и имовину својих прогнаних комшија.[8]

---

[3] Проф. др Коста Поповић – Богдан Поповић, *Споменица грађанима Сремских Карловаца и жртвама немачке агресије и усташког терора и геноцида 1941 – 1944. године са прилогом Сремски Карловци – време, људи и догађаји*, Нови Сад, 1977, стр. 202.

[4] *Карловци*, стр. 35.

[5] *Споменица*, стр. 205.

[6] *Карловци*, стр. 35.

[7] *Споменица*, стр. 205.

[8] Исто, стр. 206.

Током Првог светског рата као добровољци служили су у српској војсци многи Карловчани од којих су шесторица положила своје животе за слободу свог народа. То су: Стеван Влајков, страдао приликом повлачења преко Албаније 1915; Милан Дејановић, погинуо у бици на Кајмакчалану 1916. године; Јован Ковачевић, погинуо у бици на Добруџи 1916. године, Тоша Станковић, умро у Котору на повратку са Солунског фронта 1918. године; Богдан (Милана) Поповић, погинуо као четник „Горњачког четничког одреда“ на Мачковом камену 5. августа 1914. године.[9] Његов рођени брат Петар (Милана) Поповић погинуо је код Криве Паланке у борби са Бугарима.[10]

После завршетка рата новостворена држава Краљевина СХС-а на челу са краљевском породицом Карађорђевића, која се нашла на страни савезничких сила победника, захваљујући Краљевини Србији која је поднела огромне људске и материјалне губитке, трудила се да ажурирано уреди добровољачке спискове. Огроман број добровољаца били су Срби православци, али је у мањем броју било и Хрвата, Словенаца, Македонаца итд.

Колико се водило рачуна о добровољцима, а касније и њиховој колонизацији широм Краљевине СХС, видимо на примеру ажурирања њихових спискова сачуваних у архивској грађи Карловачког магистрата.[11] Од почетка фебруара до половине априла 1921. год. Карловачки магистрат је сачинио два пописа „добровољаца“ и њихових породица, те њихово „имућствено стање“[12] и један списак „свих добровољаца, официра, подофицира, каплара, редова и осталих чиновника, обвезника, који су учествовали у рату у нашој

[9] Друштво старих четника, уверење бр. 1417 од 2. IX 1940. (документ у приватном власништву аутора).

[10] *Споменица*, стр. 208.

[11] Повјереништво за социјалну скрб из Загреба обавештава Градско поглаварство у Карловцима „да се примљени попис добровољаца враћа на поновно оговарајуће надопуњење, односно прерадњу, пошто у истом убиљежени подаци не одговарају свагде точно питањима садржаним у гови пописа“. АСАНУК, КМ, (7. фебруар) 1921.

[12] АСАНУК, КМ 1921, (3. фебруар) /0782; АСАНУК, КМ 1921, (3. 04) /0782; АСАНУК, КМ 1921/1837/10. 4. 1921 СПИСАК

војсци од 1914. до 1918. год. из подручја града Срем. Карловци.“ Уз већ поменути допис, наглашено строго се у име бана из Загреба обраћа краљевски котарски судац Карловачком магистрату, којом приликом пише: „У случају прерадње имају се пописи – код оних котарева гдје је то још није учињено – саставити полог општина и алфабетским редом. Лакшег споразумљења ради издајем у прилогу ‘Образац’ како би се у пописима по прилици на поједина питања садржаним у ступцима од 3 до 18. одговорити имало. Ујединио примећујем да су ознаке ‘непознато’ неумјестне, јер показују очити немар и нехајност. Овако тачно иадопуњеии односно прерађени попис (или) имаде се полог општина састављеии, што могућим поспјешењем, ну најкасније до конца Марта т[екуће] г[одине] вам вратити. 2 прилога Загребу, дне 7. вељаче 1921.“[13]

Улазак српске војске у Сремске Карловце 1918. године

[13] АСАНУК, КМ 1921, (3. 04) /0782 Предмет запримљен 3. 2. 1921. Одговор сачињен 30/3. 1921. бр. 7203/921. од 7/II/

Уз овај допис достављен је и „Образац“ како сачинити „Попис добровољаца“ који по овом обрасцу има 18 рубрика за попуњавање, захваљујући чему смо добили значајне податке о добровољцима, пореклу, њиховом социјалном стању као и години њиховог ангажовања у добровољачким јединицама. Карловачки магистрат је пописе завршио и уредио већ 16. 04. 1921. год, у потпису чиновник А. С. Грбић.[14] Навешћемо шта је захтевао „Образац“:

1. Текући број;

2. Име и презиме;

3. Година и место рођења, вера;

4. Где је надлежан, где сада обитава (ожењен–неожењен)?

5. Чим се занимао пре рата, а чиме сада, ако је ђак шта студира, ако је чиновник где и од када, ако је трговац или занатлија, колико има намештеника?

6. Материјално стање пре рата, а сада да ли има кућу, земљорадњу, да ли је задужен и колико?

7. Колико има чланова које је по закону дужан издржавати, доба, занимање, те колико је способан за рад?

8. Да ли има теглеће благо и колико је имао пре рата?

9. Да ли је већ добио какву потпору у новцима, нарави. Мишљење околине да ли му је потребна потпора?

10. Када је и где ступио у добровољце, у којима је јединицама служио и кад је отпуштен, да ли је био борац или не борац?

11. Да ли је постао инвалид, како, да ли је добивао потпору или „инвалидску мировину“!?

12. Да ли је погинуо или нестао, како и где?

13. Колико је остало чланова које би по закону морао издржавати, доба, занимање, те колико су способни за рад?

---

[14] 1. Допис који смо скоро у целости пренели; 2. Образац о начину попуњавања пописа добровољаца; 43. Доставни арак којим се обавештавају добровољци или њихова ужа родбина да доставе своје податке у вези са својим учешћем у добровољачким јединицама под бројем 1837 – 1/1921. АСАНУК, КМ (документ под бројем 0782/1921, садржи три дела)

14. Да ли породица добива потпору и колико, те да ли потребује?

15. Да ли је писмен и как(о)ве је школе свршио?

16. Да ли је кажњен, због чега и колико?

17. Как(о)ве има исправе (објаве)?

18. Примедба

Први сачувани попис добровољаца, њихових породица и имовно стање који смо нашли у Карловачком магистрату датира од 18. јула 1920. године. У њему се налази пописано 49 добровољаца од којих је 47 православних Срба и 2 римокатолика Хрвата. Међу карловачким добровољцима било је: 5 чиновника, 12 занатлија, 18 ратара и надничара, 7 студената, 1 доктор, 1 учитељ, 1 гостионичар, 1 тамбураш (музичар), 1 трговац, 1 виноградар и 1 без занимања (погинуо).

Након захтева за поновним ажурирањем пописа добровољаца и њихових породица, те њихово имућствено стање, Градско поглаварство у Сремским Карловцима сачинило је попис 31. марта 1921. године који је оверен и потписом од стране тадашњег начелника града Стевана Симеоновића-Чокића.

По овом попису Карловчана добровољаца је било укупно 40, од којих православних Срба 37 и 3 римокатолика Хрвата. На захтев Румске пуковске окружне команде број 5.121 од 6. априла 1921. године, упућене Градском поглаварству Сремских Карловаца[15] који је потписао њен командант пуковник Душан Бесарабић, каже се: „На основу наређења Господина Министра војног и морнарице Ф. А. Бр. 8775 од 20. фебруара 1921. године поднесите списак свих (добровољаца) официра, подофицира, каплара, редова и осталих чиновника обвезника који су учествовали у рату у нашој војсци за време 1914–1918. год. са следећим рубрикама: 1. Текући број, чин или звање, име и презиме са уписаним очевим именом, назив команде у којој је у рату последњи пут био и примедба. У спискове унети само оне који су били добровољци – оне који су добили

[15] АСАНУК, КМ 1921/1837 (Примљено код Градског поглаварства у Срем. Карловцима)

уверење. Уз спискове приложити и препис објаве. Спискове доставити овој команди до 15. априла т.[екуће] год.[ине] неизоставно. За неизвршење овог, узећу на одговор[ност] начелника и деловођу – бележника дотичне општине. Напомена: Ако је неко мењао више јединица, онда ставити ону из које је отпуштен – у којој је био у 1918. год. или 1919.“

Градско поглаварство у Сремским Карловцима одговорило је већ 18. 04. 1921. године, достављајући тражени списак Румској пуковској оружној команди после неколико дана. Овај списак свих добровољаца, официра, подофицира, каплара, редова и осталих чиновника обвезника, који су учествовали у рату у нашој војсци за време 1914–1918. године, из подручја града Сремских Карловаца, пренећемо у целости. За тачност отправка списка у потпису стоји чиновник Магистратски А. С. Грбић. У овом последњем или коначном списку налази се 35 Карловчана добровољаца.

Посета аустријског цара Фрање Јосифа Сремским Карловцима 1852. године

До данас ретко се писало о једној краткој, али из угла политичке историје гледано, значајној посети цара Фрање Јосифа[1] Сремским Карловцима тј. патријарху Јосифу Рајачићу.[2] Подсетићемо се на једну ранију царску посету Карловцима када је аустријски цар Јосиф II, у пролеће и лето 1788. године, у току аустро-турског рата свој главни стан био успоставио у Земуну.[3] Приликом повратка са једног од својих инспекцијских путовања у Петроварадин, а враћајући се за Земун, Јосиф II прошао је и кроз Карловце. У Карловцима га је 11. јула 1788. године дочекао митрополит Мојсије Путник[4] са литијом у високом орнату и изашао пред цара на пут код данашње Варадинске чесме. Око подне појавила се поворка са високим гостом након поданичког, како каже Никола Гавриловић, „рукоцеливанија“, уз звоњење звона и клицања окупљеног народа, грађанства карловачког и великог броја војника. Митрополит је у свечаној поворци праћен клицањем одушевљеног народа повео цара и његов штаб у своју резиденцију[5]. Ово је била прва званична посета неког од владара из куће Хабзбурга Карловцима том средишту црквеног, духовног, просветног али и политичког живота српског

[1] Фрања Јосиф I, владао од 1848. до 1916.

[2] Патријарх Јосиф Рајачић (1785–1861), митрополит карловачки од 1. X 1842. – 1. V 1848, патријарх од 1848 – 1. XII 1861.

[3] Цар Јосиф II, 1765–1790.

[4] Мојсије Путник, (1728, Нови Сад – 1790, Беч) митрополит карловачки, од 10. јуна 1781 – 28. јуна 1790).

[5] Др Никола Гавриловић, *Сусрет цара Јосифа II и митрополита Мојсија Путника у Карловцима, 1788*, Матица српска, Зборник за историју св. 1/1970, стр. 92.

народа у Монархији.[6] На следећу посету неког од аустријских владара чекало се више од пола века. И тај догађај, који ћемо покушати реконструисати, осликавао је пре свега политичке прилике и неприлике свога времена. Након завршетка тешких ратних, истовремено и политичких догађања кроз 1848/49. кад је српски народ поднео огромне људске и материјалне жртве за царевину и своја царским привилегијама загарантована права.[7] Српска очекивања, најблаже речено, изневерена су и све више се назирао пораз и на политичком плану. Мајска скупштина која је одржана у Карловцима 1848. желела је српску Војводину са претежно српским становништвом, која би обухватила Срем са границом, Барању, Бачку с Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном и Банат с Војном границом и Кикиндским дистриктом. Царски патент,[8] проширио је знатно границе Војводине, обухвативши при том и крашовску жупанију са многобројним румунским и немачким становништвом.[9] Овако територијално обликована нова творевина названа је „Војводство Србија и Тамишки Банат“, док је седиште њене централне власти било у Темишвару далеко од Карловаца и Новог Сада, далеко од правих политичких и економских средишта српског народа. Да би се ове пажљиво срачунате лоше намере бечког двора према Србима некако ипак прикриле и тако ублажило или спречило све више очекивано отворено незадовољство српског народа, унесена је у патент следећа тачка: „Сремски срезови, румски и илочки, и де-

[6] Резиденција која је грађена у барокном стилу у чијем се саставу налазила и капела Св. Трифуна страдала је у пожару који је задесио Карловце 5. септембра 1788. Међу многобројним карловачким зградама и кућама које су страдале пожар је захватио и стари двор, нови двор, капелу Св. Трифуна, економске зграде и подрум митрополије. Нови двор, иначе лепо барокно здање, био је уништен и у њему је изгорео намештај и многобројне уметничке слике. На велику срећу ризница митрополије, средства из народних фондова, патријаршијска библиотека, архива и регистратори су сачувани. Митрополит Мојсије Путник на време их је склонио у Сентандреју због предстојећег рата с Турцима. Због овог пожара један од најзначајнијих народно-црквених сабора одржан је у Темишвару 1790. године.

[7] Славко Гавриловић, *Страдање Срба у Војводини 1848–1849. године*, Историјски часопис, књ. XLVII, САНУ, Београд 2002, стр. 213–216.

[8] Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, Матица српска, Нови Сад 1990, стр. 266–269.

[9] Др Јован Радонић, *Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, стр. 362.

лови Бачке као и тамишке и торонталске жупаније имају за сада сачињавати посебну област под именом „Војводство Србија“. Новоформирано „Војводство Србија и Тамишки Банат“ имало је пет округа: Темишварски, Великобечкеречки, Лугошки, Сомборски и Новосадски. Ови потези Беча изазивали су испрва лагано незадовољство како код патријарха Рајачића тако и код других црквених, политичких и у народном покрету подигнутим војним првацима. Ускоро по наредби из Беча архива Главног одбора[10] пренесена је из Карловаца у Темишвар и поред противљења и протеста патријарха Рајачића.[11]

На челу ове овако формиране Војводине поред осталих стајали су странци католици као грађански и војнички гувернери (генерал Мајерхофер, гроф Коронини, барон Шокчевић, гроф Биго де Сен–Кантен, гроф Менздорф–Пуљи). У њој је званичан језик био немачки. Овде је, на огромно незадовољство Срба, владао крути апсолутизам спојен са строгим немачким централизмом који је заведен царским патентом од 31. децембра 1850. Овај период апсолутизма носили су представници поред политичких власти, које је оличавао свемоћни министар унутрашњих дела Александар Бах[12], наследник до тада утицајног али ментално оболелог грофа Стадиона[13], тада агресивни римокатолички клир на челу са злогласним кардиналом Раушером. По позиву цара боравио је патријарх Рајачић зиме 1849. на 1850. у Бечу, и тада је приметио да га „нерадо гледају“. Патријарх се чак носио мишљу да напусти Беч и „овакво гостопримство“ плашећи се да ће га отровати.[14] Истовремено Рајачић је био у сукобу са администратором бачке епархије, епископом Платоном Атанацковићем који је на почетку Српског народног покрета 1848/49. био окренут Кошуту и Мађарима. Захваљујући

[10]Из Темишвара је архива Главног одбора Српског народног покрета 1848/49. касније пренета у Беч 1892. године у архив Министарства војног. У Карловце је ова архива из народног покрета 1848/49. враћена тек 1905. на заузимање патријарха Георгија Бранковића.

[11]Јован Радонић, *исто*.

[12]Жан-Пол Блед, *Франц Јозеф*, Clio, Београд 1998, стр. 158.

[13]Јован Радонић, *исто*.

[14]Никанор Грујић, *Автобиографија*, приредио Иларион Зеремски, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци 1907, стр. 74.

томе за Платона се био заузео надвојвода Стефан палатин Угарске, да буде предложен и изабран за администратора Бачке дијацезе и Митрополије када је Рајачић 1848. пао у немилост бечког двора. Рајачић му то никада није заборавио ни опростио. У сукобу који је потом настао између Платона и Рајачића умешао се и Двор који је стао на страну Платона и жестоко притиснуо Рајачића, који је морао попустити и пристати да Платон Атанацковић из будимске дијацезе пређе за епископа у Нови Сад. Ово понижење тешко је погодило патријарха Рајачића али га није и поколебало. Бечки двор као да је на њега „заборавио“ неко време. Прилика да се односи између патријарха и цара поправе указала се током лета 1852. године, када је млади цар Фрања Јосиф I, путовао по Угарској,[15] обилазећи при том и своје најмлађе војводство. Патријарх Рајачић се у Темишвару сусрео са царем неколико пута, а после тога, 8. јуна 1852. дочекао га је у Земуну, где је био и српски кнез Александар Карађорђевић.

Цар Фрања Јосиф I

Цар је недуго затим паробродом од Илока допловио у Нови Сад 10. јула. Ту су га на пристаништу дочекали и поздравили но-

[15] Никанор Грујић, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића* (критичка оцена), САН, Одељење друштвених наука, књига CLXXVIII, Београд, 1951, стр. 5.

восадски градоначелник Јовшић[16], патријарх Рајачић, епископ Платон, генерал Стеван Петровић–Книћанин са београдским саветником Алексом Јанковићем[17]. Након што се са свима поздравио, цар је, на изненађење присутних, сео на Платонове каруце и одвезао се у Нови Сад[18]. Из овог непристојног и по патријарха понижавајућег геста „младог и темпераментног“ цара Фрање Јосифа I изродила се убрзо и следећа неугодност. Како цар и патријарх нису ишли истим колима велика маса народа, која се протезала од дунавског пристаништа до Платоновог епископског двора, где се цар упутио, прво је узвикивала цару са „живио“, а када је иза њих у колима видела и патријарха, народ му је упутио гласно „живио“. Изгледа да се ово поздрављање патријарху младом цару и његовој пратњи, а можда и епископу Платону, учинило нешто гласније и снажније него оно упућено цару малочас. На то, патријарх Рајачић узме у свој батар[19] архимандрита Стојковића и одвезе се за царем, а пре тога је заповедио Никанору Грујићу и пратњи да иду натраг у Варадин и да тамо дочекају цара. „Док смо ми чекали у Варадину, дотле су поздрављали у Новом Саду патријарха са: Живео! Онако исто одушевљено, као и цара. После пола сата врати се патријарх без његовог величанства у Варадин и нареди да идемо брже у Карловце, где ће да прими цар поданичко поклонство од нас“[20]. На улазу у Карловце са варадинске стране био је подигнут леп славолук, записао је Никанор Грујић. Када се подизао тај славолук, дође код њега у двор карловачки градоначелник Јаурић и упита, какав би натпис ставили на славолук, и при том покаже више састављених натписа. „Ја не бих употребио, рекнем му ја, (Никанор Грујић) тих дугачких натписа, која се не могу с кола прочитати, него би метнуо на оној страни славолука, с које ће да уђе у Карловце (натпис) „Љубав те чека“ а с ове стране, на коју ће изаћи из Карловаца „Љубав те прати“[21]. Грујић у својој *Автобиографији* истиче да се тај натпис карловачки

[16]Никанор Грујић, *Автобиографија*, 74.

[17] Јован Радонић, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, стр. 5.

[18] Никанор Грујић, *Автобиографија*, 74.

[19]Батар, Батард (fr. Batarde) покривена лака бечка кола на гибњевима, федерима.

[20]Никанор Грујић, *Автобиографија*, стр. 75.

[21]*Исто*.

хвалио у оно време свуда, као најбоље смишљен[22]. И заиста, то се види у недавно пронађеном Програму за пријем Његовог Преузвишеног Царског Величанства у Карловцима 15. јула 1852. у варији архивске грађе карловачког магистрата[23]. Овај невелики документ свакако је потврда Грујићевих навода у његовој Аутобиографији.[24]

Цар је истог дана око три сата поподне стигао у Карловце, где га је на улазу Саборне цркве дочекао патријарх са свештенством, а после тога цару и његовој пратњи приређена је богата закуска[25]. Интересантно је да је патријарх цара након дочека пред Саборном црквом отпратио до његове столице у цркви и ту га потом поздравио, најпре на српском па на немачком, а после га је увео на царске двери у олтар; и водећи га, записао је Грујић, „каже му тако (патријарх Рајачић), да смо чули и ми, који смо стајали пред дверима, да на та врата улази од цивилних људи само један Суверен. Кад је цар већ био у олтару с патријархом (наставља даље Грујић), навале за њим сви они генерали из пратње цареве, међу којима је био, као што је Грујић накнадно сазнао, и Ерцхерцог Албрехт[26], да уђу на царске двери у олтар а ја (Н. Грујић) који сам чуо, шта је рекао патријарх цару помислим у себи, да не би било по вољи ни цару ни патријарху, кад би видели, да су ушли и они на та иста врата у олтар, па их замолим да уђу на јужна или северна врата, али они се окрену од мене, па нису хтели ни да улазе у олтар“.[27]

---

[22] *Исто*

[23] АСАНУК, 1852, ФКМ, вариа, овај програм дочека цара Фрање Јосифа I био је тек скица састављена у седам тачака.

[24] Писао је своју аутобиографију епископ пакрачки Никанор Грујић (1810–1887), преко зиме 1885–1886. године и то на силно мољакање и подстицање његових пријатеља и поштовалаца, и кад ју је довршио наменио ју је свом земљаку Владимиру Красићу, учитељу вежбања у Карловцу. Види *Автобиографија Никанора Грујића*, за штампу приредио архимандрит Иларион Зеремски, „Богословски гласник“, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1907, стр. XIX.

[25] Јован Радонић, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, стр. 5.

[26] Надвојвода Албрехт, син надвојводе Карла и стриц цара Фрање Јосифа, био је у то доба војнички и грађански гувернер Угарске.

[27] Никанор Грујић, *Автобиографија*, стр. 75–76.

Посета је настављена тако што је цар отпраћен из цркве у двор патријархов „и ту му се поклонимо“[28]. Док је цар са патријархом обилазио просторије двора, дотле се царска пратња у трпезарији гостила са приправљеног стола пуног „ладних јела и доброг вина”. Кад је цар ушао из синодалне собе у трпезарију, прикључио се и он својој пратњи и јелу, па поједе неколико залогаја и попије чашу најбољег вина[29]. Овде се јавља и једна недоумица: Никанор Грујић учесник у догађају тј. боравку цара у Карловцима каже: „Из двора патријархова одвезе се цар натраг у Варадин, а одавде отплови сутрадан паробродом у Тител, а из Тителa други дан у Земун“[30]. С друге стране патријарх Рајачић у својој Аутобиографији каже: „После доручка у Карловцима одвезао се цар у Петроварадин“[31]. По Рајачићу испада да је цар ноћио у Карловцима и ујутро доручковао или можда сутрадан навратио и доручковао и отишао за Земун копном што је мало вероватно.[32] Ипак ћемо се ослонити на касније нађени документ у архиви Карловачког магистрата који се састоји од дописа из Темишвара од 15. јуна 1852, у коме је дат план путовања цара у периоду од 14–20. јула исте године.[33] Овај други програм, који се тек нешто разликује од прве скице програма, утолико што је прецизнији, такође ћемо овде објавити.[34]

Програм је састављен у седам тачака: 1. На општинској граници[35] магистрат дочекује са једним одбором грађана, и са јахачем

[28] *Исто*, стр. 76.

[29] Чаша из које је овом приликом пио вино цар Фрања Јосиф I до 1941. године чувала се у ризници патријаршије у Карловцима.

[30] Никанор Грујић, *исто*.

[31] Јован Радонић, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, стр. 5.

[32] У Аутобиографији патријарха Јосифа Рајачића коју је критички приредио Јован Радонић налази се податак да је цар Франц Јосиф I допловио у Нови Сад 10. јула 1852. и истог дана касно поподне стигао у Карловце. Никанор Грујић у својој *Автобиографији* не наводи датум већ само годину. Трива Милитар у својој монографији *Нови Сад* (извори, забелешке и сећања), Нови Сад 2000, стр. 407, такође не помиње датум посете већ само годину 1852.

[33] АСАНУК, Ф.К.М. 1852, бр. 1007.

[34] АСАНУК, Ф.К.М. 1852, бр. 1007.

[35] Граница између Карловаца и Петроварадина је дефинисана 1721. године. Када су Карловци у име ратне одштете за своје страдање од Турака (1716–1718) Повељом цара Карла од 16. септембра 1721, добили на уживање коморско добро:

испред њих. Тамо ће се, на једној узвишици обележеној царском заставом, пуцњем из прангије сигнализирати приближавање Његовог Преузвишеног Величанства. 2. Близу града ће се подићи триумфална капија на којој ће, на немачком и српском језику писати „Љубав те дочекује“, „Љубав те прати“. Са обе стране пута биће поређани градски званичници, грађански и трговачки сталежи, еснафи и школска деца, а затим и остали становници. 3. На узвишици изнад града биће истакнуте царске заставе и долазак његовог височанства означиће се прангијама. 4. За време уласка његовог величанства у град треба да буду украшени прозори са цвећем, теписима и царским заставама. 5. У граду цара дочекују Његова Екселенција Господин Патријарх и многобројно свештенство у црквеним орнатима.[36] 6. При силаску Његовог Преузвишеног Величанства ученици Богословије и Гимназије певаће народну химну на српском језику, а девојке, обучене у бело, засипаће Његово преузвишено Величанство цвећем. 7. На градском тргу и око истог, биће приређене народне игре и бити приправан за евентуалну посету капели[37] Марије од Мира[38].

У допису из Темишвара од 15. јуна 1852. дат је план царевог путовања у периоду од 14. до 20. јула исте године.

„14. јула полазак из Будима“, паробродом низ Дунав, према Петроварадину. Уз пут ће се стати у Апатину где је предвиђено ноћење. Планирано је да се у Петроварадин стигне у подне, док би по подне цар разгледао тврђаву и обавио екскурзију у Карловце. Следећег дана (16. јула), са 6 кола, ишло би се у Кађ, Ковиљ, Шајкаш, Вилово и Тител. Преостала царева пратња би до Титела дошла паробродом. Одатле би отишли најпре у Земун, а 17. јула до Панчева, затим Бузијаш и даље за Белу Цркву, где би се и преноћило.[39]

пустаре Јарковце, Пазову и Сасе. Истовремено је Дворска комора уступила део Карловачког атара Петроварадину, тако да је граница карловачког атара до данашњег дана Заношки поток код Петроварадинске чесме.

[36] Орнати – Свечане црквене одежде.

[37] Капела Госпе од Мира подигнута повише Карловаца, данашња зграда подигнута између 1814–1817. године на месту где је 26. јануара 1699. потписан Карловачки мир.

[38] АСАНУК, Ф.К.М. 1852. varia.

[39] АСАНУК, Ф.К.М. 1852, бр. 1007.

Програм свечаног дочека Њ. В. Цара
у Карловцима 15. јула 1852. године

1. На граници Комунитета стоји одбор грађана за дочек. Дванаест Карловчана у свечаним народним ношњама иду на 300 корака испред колоне при уласку и изласку из Карловаца.

2. На самој граници, десно од пута, на једној узвишици постављена црно-жута застава означава место где је у последњем рату за једним топом на бедему брањен пут. Тамо ће прангијама дати знак да се Цар приближио територији општине.[40]

3. Испред места, после првих кућа, на узвишици код Пиваре, где се пружа поглед на град, поставиће се тријумфална капија украшена венцима са цвећем, лишћем винове лозе... са натписом на немачком и српском језику: „Љубов те чека“ (на улазној страни) „Љубов те прати“ (на излазној страни). Тамо ће прота са месним духовницима, грађанством и трговачким сталежима дочекати Њ. В. Цара са страхопоштовањем, а нешто ниже, са обе стране пута, ту су ђаци нормалке, затим цехови са заставама, као и други мештани.

4. Из прангија ће се пуцати са узвишице, десно од града, која пада у очи после тријумфалне капије, где се у последњем рату налазио бедем са топом и логор српских помоћних трупа (означен царском заставом).[41]

5. Градске улице којима буде пролазио Цар биће украшене зеленим тракама дуж кућа и са цвећем и теписима на прозорима, на свакој кући.

6. Биће украшен и трг испред катедралне православне цркве, где се налази чесма.

7. Тамо ће се налазити Њ. Екселенција госп. Патријарх са многобројним свештенством у црквеним орнатама, затим гимназисти и богослови, а испред католичке цркве жупник.

---

[40] Током народног покрета 1848/49 командант Петроварадинске тврђаве и мађарске посаде генерал Храбовски два пута је извео, истина неуспешне, нападе на Карловце.

[41] Овде се ради о потесу у карловачком атару који се и данас назива Дока.

8. При силаску Њ. В. Цара богослови и гимназијалци ће певати „националну“ химну, а у бело обучене и свечано украшене девојке, на другој страни пута ће бацати цвеће при проласку Цара.

9. На плацу десно од чесме девојке и младићи у народним ношњама ће уз гајде играти народне игре.

10. Ако Њ. В. Цар одлучи да посети капелу Марије од Мира, где је 1699. године закључен карловачки мир, онда треба куће дуж пута до капеле свечано украсити (у бело), а до капеле ће се ићи кочијом“.[42]

Нажалост, о утисцима цара и његове пратње о боравку у Карловцима нисмо успели сазнати нешто више, као ни то да ли је делегација ишла у неку врсту туристичког обиласка Карловаца, као и да ли су при том обишли Капелу Госпе од Мира. Без сумње је да су се градске власти за релативно кратко време према програму добро потрудиле и са успехом дочекале најзначајнијег државног госта. Иако је цар дошао у Карловце у прилично осетљивом политичком тренутку, пре свега по српски народ, и при том се непримерено односио према српском патријарху, који је представљао све његове српске поданике, претећи да и не дође у Карловце већ да се само задржи у Новом Саду и Варадину, ипак је показао зрнце државничке мудрости или нечијег савета, те је сретно надвладана охолост његове младости, дошао је у госте код патријарха Рајачића и тако су почели да се открављују прилично дуго залеђени и замућени политички односи између Бечког двора и патријарха српског Рајачића.

Остаје нам такође опис догађаја који је значајан за прошлост Сремских Карловаца, догађај који је свакако заслужио место у тровековној прошлости локалне самоуправе и „славног карловачког магистрата“.

[42] АСАНУК, Ф.К.М. 1852, бр. 1007.

Прилози историји архива Карловачког магистрата

Након оснивања Архива Историјског института Српске академије наука у Сремским Карловцима, неколико година после завршетка Другог светског рата, а на иницијативу органа НР Србије и Српске академије наука, дошло је до споразума између Светог архијерејског синода Српске православне цркве и Српске академије наука. На основу овог споразума Синод је, одлуком од 21. јуна 1949. године, предао Академији „на чување и дефинитивно уређење архиве Митрополије и Конзисторије Сремскокарловачке“, задржавајући право власништва над њима. То је било суштинско и спасоносно решење две значајне српске институције, с обзиром на то да су архив, али и многа уметничка, црквена, културна и друга материјална добра страховито страдала од усташко-фашистичке власти на просторима НДХ, а тиме и Срема; постојала је опасност да се ова нецивилизацијска тенденција „развлачења“ и уништавања настави и након завршетка рата, то је овим споразумом спречено и Архив је званично почео са радом већ 1. децембра 1949. године. Осим бриге за архивску грађу од непроцењиве вредности, њене обраде и заштите, грађа је уређена, а тиме је постала доступна многобројним истраживачима из земље и иностранства. Недуго затим, уз сагласност и писме не одлуке надлежних органа у Сремским Карловцима, године 1950/51. Архиву су предати на чување и коришћење преостали сачувани списи Карловачке гимназије, њеног патроната и старатељства, али и Карловачког магистрата и Градског поглаварства. Такође, преузет је и део архивског фонда Народног одбора општине Сремски Карловци, док је остатак грађе преузет 1976. године.[1]

После реорганизације Академије, Архив је добио данашњи назив Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима или скраћено АСАНУК.

Архив Карловачког магистрата води се под одредницом *Управа и јавне службе.* Архивска грађа подељена је хронолошки:

1. Карловачки магистрат Сремски Карловци (не касније 1713–1918), 1713, 1722, 1738, 1745/1772, 1734/1775, 1784/1792, 1796, 1798/1799, 1801–1918; регеста 1713–1892, 1801–1808;

2. Градско поглаварство Сремски Карловци (1918–1944), 1941–1944;

3. Народни одбор општине Сремски Карловци (1944–1962), 1944–1962.

Грађа је смештена у 1.039 архивских кутија.[2]

У својој прошлости Архив Карловачког магистрата страдао је у директним ратним операцијама (аустро-турски рат 1716–1718), делом у процесу склањања, тј. измештања, у пожарима (1788–1798). Архив је склањан након напада Храбовског на Карловце 12. јуна 1848. Грађа је, такође, „прочешљана“ и намерно уништавана 1914–1918 и 1941–1945. године; део грађе је уништаван и небригом, несавесним и нестручним руковањем архивским материјалом, али и лошим условима смештаја.

У том правцу, интересантна су два архивска документа, која чине инвентар и попис најзначајнијих докумената који се односе на Карловачки магистрат и карловачки Војни комунитет, документи о којима се посебно водило рачуна. У овим документима налази се: инвентар царских заштитних писама, привилегија, потврда, донација; декрети; оригиналне повеље; документи о уређењу граница поседа карловачке општине; нагодбе; реамбулације; урбаријуми и сл.; попис о присутним актима, протоколима, рачунима; регистри; преписи и др. Дакле, реч је о попису списа који се налазе у Правном, Политичко-економском одељењу и Одељењу штампаних и литографских докумената где се налази и *Књига забрана, Књига пасоша, Књига женидбених дозвола* и др.

Дакле, према одлуци са највишег места (по наређењу оберинспектора мајора Тадије фон Естеррајхера[3] из 1781. и врховног аустријског инспектора свих војних комунитета у Краљевини Сла-

вонији и Војводству Срем[4] сви војни комунитети, па и карловачки, морали су уредити своје архиве, пописати документа и чувати их. Њихово стање – број и услови у којима су чувани – с времена па време је проверавано од стране инспектора или инспекција војних комунитета. Таква једна инспекција прегледала је 8. маја 1848. године Архив Војног комунитета Карловци и о томе је сачинила прецизан записник. Сигурно је да су овакви пописи сачињавани и приликом примопредаје дужности у Комунитету.

Занимљиво је да су инвентар и попис архивалија сачињени 8. маја 1848. године када је у Карловцима, након одржане Мајске скупштине, врило као у кошници. Карловци су били препуни народа и наоружаних граничара, проглашена је Српска Војводина, али то, као што видимо, није ометало званичне власти да раде свој редован посао. Овај попис био је од изузетног значаја уочи ратних операција, када су документа из пописа инвентара сигурно морала бити спакована, склоњена и заштићена. Немамо података о томе да ли су и ова документа Карловачког магистрага била слата са материјалом Митрополијско-патријаршијског архива за Београд. Интересантно је приказати шта се са неким од ових докумената из пописа архива Карловачког магистрата дешавало у периоду после, а можда и пре, Другог светског рата. Нека документа, ују што је *Регистар писама Православног обшчества карловачког 1720–1790* бр. 1–13, затичемо у гимназијском архиву.[5] Такође, „Salva guardija“, заштитно писмо, које цар Карло VI издаје 19. јула 1720. године Карловачкој општини, налазимо у Градском музеју у Сремским Карловцима,[6] док *Регистар писама Карловачке општине* бр. 1, од 28. септембра 1720. године, налазимо у гимназијском архиву.[7] Налазимо, потом, повељу цара Карла VI, који ју је доделио Карловчанима 1721. године, а која се чува (чувана је) у Градском музеју у Сремским Карловцима.[8] Свакако, ова и друга документа, која недостају, било би преко потребно прикључити Архиву Карловачког магистрата. У том смислу, ови пописи су данас драгоцени. С друге стране, имамо преглед уређења тадашњих архива војних комунитета у Краљевини Славонији и Војводству Срем, тј. Војној граници. Пред нама је, свакако, и један организован и добро уређен приступ вођења власти у тадашњем Слободном војном комунитету Карловци.

Први документ је *Инвентар значајних документаша везаних за статус и прошлост вароши,* а други је исказ или попис од 1720. до 1847. године. Сачињени су истог дана – 8. маја 1848. године. Први документ (инвентар) нема свој број, већ се налазио у Архиву Карловачког магистрата за 1848. годину.

Други документ има свој деловодни број.[9]

Следе преведени текстови документа.

Војни комунитет Карловци

Carlowitzer Magistrat.

Ausweis

Über die in der Registratur des obigen Magistrats vorhandenen Akten, Protokolle, Rechnungen und sonstigen Schriften der gerichtlichen, wie politisch oberwähnten Departements.

Jahrgang	Benennung	Stk	Anmerkung
	Registratur des Departements verwalt.		
von 1720 bis 1754	Surgikal	1	
1755 „ 1758.	S.	1	
1759 „ 1760			

И Н В Е Н Т А Р

По наређењу оберинспектора мајора Тадије фон Естрајхера из 1781. и врховног аустријског инспектора свих војних комунитета у Краљевини Славонији и Војводству Срем и предузетих уређења Архива Карловачког магистрата нађени су следећи документи: Карловцима додељена „Salva guardia“,[10] донације, привилегије и потврде истих, оригиналне повеље (инструменти) којима су они, с времена на време, разграничавани од суседних војних и провинцијалних места итд.

ПОИМЕНЦЕ

1. Заштитно писмо цара Карла VI додељено трговишту Карловци због ратних неприлика 19. јуна 1720.

2. Заштитни декрет, са царским тајним печатом, зготовљен тако да карловачка општина остане при својим привилегијама и да буде заштићена уколико је то могуће и задржи своје привилегије да добија дрво за мостове и три тражене пустаре које је раније требало да буду досуђене.

3. Декрет о донацији којим је трговиште Карловци даровано трима пустарама: Јарковци, Пазове и Сасе.[11]

4. Акт о предаји и увођењу (инсталацији) у посед три поменуте пустаре, састављен и издат од стране Славонске камералне инспекције.

5. Заштитни декрет Камералне врховне или коморске обердирекције, којим се Карловчани штите од напада, тј. не могу бити узнемиравани од њиховог спахилука у погледу три пустаре.

6. Заштитни декрет од десетине на коју претендује спахијски администратор.[12]

7. Пристанак Дворског ратног савета на отпис контрибуције услед пристигле оптужбе.

8. „Salva guardia“ од фелдмаршала грофа од Валиса од 27. маја 1739. додељена месту Карловци.

9. Решење ЦК[13] Комисије за реинкорпорацију на поднету понизну молбу карловачке општине ради враћања у посед три пустаре.

10. Нагодба од 25. октобра 1746. године, заједно са планом, коју је карловачка општина склопила са ковиљским граничарима у вези са поседима у риту.

11. Нагодба којом карловачка војска Жупанији намирује 100 ф. годишње због пустаре Јарковци.

12. Жалба на захтев неколико наплата у вези са две пустаре Сасе и Пазове уступљених војсци.

13. Исправке (реамбулација)[14] које се односе на пустару Јарковце.

14. Опис пустаре Јарковци из 1750. године.

15. Заштитни декрет којим је карловачка општина ослобођена свих војних служби.

16. Нагодба између Митрополије и карловачког комунитета из 1761. године око спорног земљишта (у потесу) Козјак.

17. Признаница Осечке ратне благајне о намиреном ратном доприносу из 1762. године.

18. Урбариум[15] начињен од стране карловачке и петроварадинске општине 1762. године.

19. *Metalisations = Instrument* – акт о разграничењу, којим је по Превишњем наређењу намирен некадашњи земљишни спор између Карловаца и Буковца 1770.

20. Редни број 20. је у овом документу или прескочен или није наведен. Он у документу не постоји.

21. Акт о поравнању из 1774. године о спорном земљишту Козјак, склопљен између Митрополије и Карловачког комунитета, са планом.

22. Акт о закљученој нагодби поводом старог и новог митрополијског мајура.

23. Разграничење постигнуто између карловачке општине и војног места Чортановци 1774.

24. Недостаје.

25. Недостаје у попису.

26. Извод из оригиналног *Metal = description – Описа међа,* тј. уређења међа склопљеног између Петроварадинске регименте и Сремске жупаније 1749, а односи се на гранично место Карловци.

27. Нагодба о разграничењу шума (*Waldhotterung = lnstrument)* склопљена између карловачке и буковачке општине 1779. 28. Уго-

вор који је био закључен 1782. између Карловаца и Буковца у вези са болницом.

29. Акт о разтраничењу атара *(Hotterugs = Instrument)* склопљен 1781, по превишњој наредби славне Сремске жупаније, између Карловаца. Марадика. Гргетега и Ремете.

30. Акт о поравнању ради протине куће и црквеног дућана.

31. Вашарске привилегије Његовог величанства покојног цара Јосифа II у металној футроли.

32. Признаница мађарске Дворске коморе о плаћеном ратном порезу 150 ф. од 4. августа 1800.

33. Општи опис (*Hotterungs = Instrument*) атара из 1755.34. Комисијски протокол од 23. марта 1810. у вези са разменом 589 2/8 јутра земље са Голубинцима.

Карловци 8. мај 1848.
Woinovicz (Војновић)

Botstor
Градски писар

ПРЕДАО
Матић
Градоначелник

ПРИМИО
Штајгер
Хауптман

С нашим одобрењем
(нечитко)

С вашом потврдом
Шафарчик
(нечитко)

Militair Communitaet Carlowitz

Inventarium

Carlovački магистрат

Исказ

О присутним актима, протоколима, рачунима и другим списима у Правном, Политичко-економском одељењу Карловачког магистрата

Годиште	Поименце	Ком.	Примедба
	Регистратура оба одељења заједно		
1720–1754.	Фасцикла	1	
1758–1757.	Фасцикла	1	
1759–1760.	Фасцикла	1	
1760–1780.	Фасцикла	241	
	У Правном одељењу		
1787–1800.	Протокол исправа	14	Оба Одељења за 1787.

	У Политичко-економском одељењу		
1788–1800.	Протокол исправа	13	
	У Политичко-економском одељењу и Правном одељењу		
1720–1780.	Регистар	1	
1781–1787.	Регистар	1	
1788–1800.	Регистар	13	
1734–1749.	Протоколи Савета – илирски	1	
1753–1757.	Протоколи Савета – немачки	1	
1758–1762.	Протоколи Савета – немачки	1	
1763–1772.	Протоколи Савета – немачки	1	
1773–1778.	Протоколи Савета – немачки	1	
1779–1781.	Протоколи Савета – немачки	2	
1782.	Протоколи Савета – немачки	1	
1783.	Протоколи Савета – немачки	1	
1784.	Протоколи Савета – немачки	1	
1785.	Протоколи Савета – немачки	1	
1786.	Протоколи Савета – немачки	1	
1781–1783.	Протокол преписке	2	
1781–1784.	Протокол казни	2	
	У Одељењу правне регистратуре		
1798–1803.	Благајнички дневник прихода од сиротињске (касе – м. п)	1	
1772–1796.	Сиротињски протокол	3	
1776.	Стара књига разних протокола	1	
	Стара земљишна књига	1	
1779–1815.	Сиротињске табеле	21	

1801–1847.	Протоколи исправа	61	
1801–1847.	Регистрар	49	
1801–1847.	Протокол реферата	266	
1801–1847.	Фасцикле	384	
	Протокол прописа	5	
	Протокол цивилних процеса	1	
1788.	Протокол оставштина (наследства)	3	
	Протокол објављених стечаја	1	
	Затворски протокол	2	
1811–1846.	Искази сиротињских рачуна	34	
	Старе старатељске књиге	84	
	Ватрогасни прописи	44	
	Закони и наредбе од 1831. до закључно са 1834.	1	
	Збирка закона и прописа од 1818. надаље		Јавља се код бр. 5
	Штампане арак (мера за папир) исправе		
	Дневничке судске књиге арак		
	Књиге арака сиротињских рачуна		
	Сиротињске књиге арак		
	Одељење политичко-економске регистратуре		
1801–1847.	Протокол исправа	47	
1801–1847.	Регистри	50	
1811–1847.	Потоколи реферата	136	
1811–1847.	Фасцикле	146	
	Протоколи работа	24	

1797–1804.	Рачун пустаре Јарковци	1	
1809.	Рачун за градњу градске куће	1	
1807–1808.	Рачун грађанске касе	1	
1809–1811.	Рачун грађанске касе	1	
1812–1822.	Рачун грађанске касе	1	
1801–1845.	Приходи и рачуни других фондова	43	
	Протоколи пописа (листина)	26	
	Протоколи инкасираних пореза	26	
	Судски дневник	8	
	Дневник сиротињске и судске касе – Протокол интереса (камата)	8	
	Протокол лицитационих белешки	7	
	Протокол женидбених дозвола	2	
	Одељење штампаних и литографских операционих хартија		
	Дневничке књиге Сиротињске касе	5	
	Књиге забрана	6	
	Књиге пасоша	2	
	Књиге грађанских писама	13 4/12	
	Књиге женидбених дозвола	14	
	Књиге дозвола за путовање ком.	8	

Карловци, 8. маја 1848.
Војновић

J. Сушек
Канцелист

П. Здравковић
адјункт

Ботстор
Градски писар

НАПОМЕНЕ

[1] Ч. Денић, *Архив САНУ у Сремским Карловцима.* Архивски фондови и збирке у архивама и архивским одељењима у СФРЈ, СДАРЈ, Београд, 1977, стр. 289–294.

[2] Исто, стр. 293.

[3] Када је 1780. године за комесара Комунитета постављен инспектор (Тадија фон) Естерајхер, он заводи нови начин избора начелника магистрата и чиновника у комунитетима. Као комесар Комунитета и изасланик Генералне војне команде, спроводећи германизаторску политику цара Јосифа II, присуствовао је свим изборима и водио их на тај начин што би позвао у магистрат тридесет грађана, које је он сам одабрао, и предложио три кандидата за начелника и листу грађана за чланове Сената. Тако су чиновници били искључиво Немци. Последњи Србин, карловачки начелник, био је трговац Стеван Солар.

Види: Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца,* Матица српска, 1978, Нови Сад, стр. 32.

[4] АСАНУК. Ф.К.М. 8 мај/1848. године.

[5] Коста Петровић, „Карловци и карловачко становништво“, *Историјски часопис,* књ. V–27, САН, Београд, 1955, стр. 297.

[6] Исто.

[7] Исто (мисли се на Карловачку гимназију).

[8] Исто.

[9] АСАНУК Ф. К. М. 8/1848.

[10] *Salva guardia* – заштитно писмо.

[11] У току аустро-турског рата 1716–1718. године, Карловци су се налазили у зони ратних сукоба. Крајем априла 1716. Турци су напали Карловце, попалили велики број кућа и Горњу цркву; на срећу, Митрополијски двор био је поштеђен. Након турског пораза на Везирцу, 6. августа 1716. године, Турци су у повлачењу наставили са разарањима. Након завршетка рата, Дворска комора тражи десетак за хитну поправку Петроварадинске тврђаве. Било је потребно обезбедити грађу, циглу, креч, песак, радну снагу. Велики део ових терета требало је да сносе Карловчани.

Цару у Беч Карловчани шаљу депутацију, на чијем се челу налазио угледни грађанин Петар Андрејевић, која је имала задатак да моли за помоћ, позивајући се на заслуге стечене у оба аустро-турска рата (1683–1699. и 1716–1718). Андрејевић је успео да издејствује царску одлуку којом се Карловци ослобађају „работе“ и „форшпана“ уколико се ти послови злоупотребљавају и противе прописима заштитног писма које је цар Карло VI издао карловачкој општини 19. јула 1710. У име ратне одштете и заслуга за царски дом, цар Карло VI дао је, *Повељом* од 16. септембра 1721, Карловцима на уживање коморско добро пустаре Јарковце, Пазову и Сасе, које су се састојале од ливада и пашњака. Овај добитак биће значајан доходак Карловцима и Карловчанима у даљем напретку. Међутим, исте 1721. године дворска комора уступила је један део карловачког атара Петроварадину и тада је граница карловачког атара постао Заношки поток (види: Жарко Димић, *Сремски Карловци,* Карловачки круг, Сремски Карловци, 2003, стр. 31).

[12] Андреј Андрејевић, син Петра Андрејевића (Бешка, 1696 – манастир Велика Ремета, 1782), налазио се на положају администратора карловачког спахилука барона Ифелина, коме су припадали: Карловци, Сланкамен, Сремска Каменица и друга насеља. Био је један од највећих и најбогатијих карловачких трговаца и велики ктитор. Угарско племство додељено му је у Бечу 1763.

Види: Коста Петровић, „Карловци и карловачко становништво“, *Историјски часопис,* књ. V–27, САН, Београд, 1955, стр. 305).

[13] ЦК – Царско-краљевска.

[14] Реамбулација – акт о разграничењу поседа.

[15] Урбаријум – урбар, збирка прописа – статут који регулише, у овом случају, односе између карловачке и петроварадинске општине.

У Архиву

Радници Архива САНУ у Сремским Карловцима

ДВА (ПУТ)ОПИСА СРЕМСКИХ КАРЛОВАЦА

Најстарији познати изглед Карловаца са једног цеховског писма из XVIII века

Карловачке занатлије имале су своје еснафе (цехове) још док су се Сремски Карловци налазили под турском влашћу (1521–1688).[1]

Аустријска Дворска комора која је, после освајања Срема и Славоније управљала овим крајевима, организујући администрацију, судство, пореске власти и постављајући чиновнички апарат, извршила је том приликом и попис становништва и поседа (што је најстарији сачувани попис новништва данас), а затим је, спојивши више места, начинила спахилуке и распродавала их најбољим купцима.[2] Држава је на то била приморана да би вратила велике дугове које је начинила у току рата са Турцима. Из најстаријег сачуваног пописа становништва из 1702. године,[3] видимо да су карловачке занатлије радиле само оне послове познате у оквиру балканских заната. У архивским документима налазимо дуго турске називе за њих, а и за поједине еснафске часнике. Стојан Ћурћи–Баша био је 1726. године члан општинског одбора у Карловцима.[4] У једном попису из 1735. године налазимо у Карловцима 65 занатлија. Поред балканских занатлија као што су абаџија, чаруџија, фурунџија и других, налазимо и европске занатлије – бравари, ципелари, столари, сабови (кројачи). У Карловце се, у подножју Магарчевог брега, након пада Београда 1739. године, доселила 51 немачка породица. Ови насељеници немачког порекла основали су у првим деценијама свога присуства у Карловцима посебан заселак назван „Schwabendörfel“, што је чинило издвојену локалну заједницу, за коју су се водиле одвојене књиге, а одређивана је и посебна контри-

буција.[5] Међу њима су се налазили и Немци занатлије, који су кроз цео XVIII и највећи део XIX века у својим рукама држали занате, као што су браварски, ципеларски, лимарски и сл.

Широм простране Хабзбуршке монархије се током XVIII века, за потребе занатства масовно штампају тзв. цеховскаимајсторска-писма у великом броју, али не и сва са ведутама градова и места одакле потичу цехови. Ови велики листови били су око формулара и ведуте, украшени лепим барокним декорацијама, како ћемо видети и на примеру овде представљеног карловачког писма. Испод ведуте је штампан, или у бакру, као цеховско писмо, резан текст у виду формулара у којем је остављан празан простор за уписивање личних података занатлије, датума издавања и овлашћеног потписника. Такође је остављен простор за печат. Као што смо већ и нагласили, композиција цеховских писама насталих до средине и већим делом XVIII века претежно је уоквирена декоративним архитектонским елемен тима са украшеним капителима и картушама својственим бароку, у којима су често приказивани ликови појединих светитеља.[6] Ведуте градова које налазимо на цеховским писмима исте су као на примеру писма којим се бави овај текст. То је мајсторско писмо карловачког ципелара Урлиха, којем је додељен 1786. године. Формулар овог писма био је општи за све карловачке еснафе, а до данас знамо само за два сачувана, од којих се један налази у Архиву у Загребу, са датумом 17. 04. 1776. године и припадало је извесном стаклару (Glaser). Немамо других података о власништву и сл. Друго писмо припада поменутом карловачком ципелару Урлиху (презиме му је нечитко), издато му је 30. 08. 1786. године, налазило се у чешкословачком Окружном архиву. Овај је примерак, истраживач проф. др Клаус Штоп, снимио је и штампао, а ми га доносимо у овом тексту.[7]

Еснафи или цехови су своја мајсторска писма поручивали код, углавном, школованих сликара, тј. бакрорезаца или, касније, литографа. То се уочава на многобројним, до данас, сачуваним примерцима. Посебно се препознаје углавном квалитетан цртеж у пејсажу.

„Из тог разлога није било тешко графичарима, ауторима ведута, да преточе вредности свог сликарства у графичке технике, уз

завидну вештину постизавања утиска дубине простора, владања композицијом и коришћење линеарне и ваздушне перспективе“.[8]

Графичке технике којима су рађена цеховска писма биле су разноврсне. Дрворез[9] је свој врхунац достигао у XVII и почетком XVIII века. Током XVIII века највише се користила техника бакрописа, која има ту предност да представи и дочара тонско богатство ведутама, затим бакрорез[10] својим чистим линијама педантно преноси контуре цртежа, а током XIX века јавља се и нова техника челикореза[11] која, иако тешка, својом богатом мрежом фино резаних линија и тако створеним односима у светлотамним површинама сугерише скоро фотографску прецизност.[12] Ипак техника литографије[13] која своју популарност постиже у првим деценијама XIX века, постала је, због широке слободе ликовног изражавања и могућности добијања великог броја отисака, најпопуларнија графичка техника.

Поред уметничких вредности ове ведуте имају изузетан историјски значај. Нека од ових мајсторских, тј. цеховских писама, и када је у овом случају реч о Карловцима, изузетно су ретка и вредна, тако да их данас налазимо у једном или два примерка. Нажалост и ови примерци се налазе не само изван Карловаца, већ и у другим државама. Овај пример је посебан по томе што поред података о мајсторском карловачком цеховском писму, на себи носи и најстарији до данас познати изглед ведуте Карловаца. Ово право откриће доноси нам немачки истраживач проф. др Клаус Штоп из Мајнца, један од највећих ауторитета када је реч о овој тематици у Европи, који се преко двадесет година интензивно бави проблематиком цеховских писама. Он је 1985. године у Штутгарту објавио описни каталог радних атеста (уверења, потврда) путујућих занатлија – калфи,[14] под насловом (у преводу са немачког) „занатска документа са ведутама места“. У предговору ове књиге тј. каталога професор Штоп наглашава „да је у свом дугогодишњем истраживању“, повезаним са честим путовањима, посетио и обишао разне и многобројне трговце графиком и антикваре, прегледао око 3.800 архива, музеја и сличних институција у 13 земаља, углавном средње европе, укључујући и данас бивше југословенске републике, али оног дела који је, својевремено до 1918. године потпадао под Аустроугарску монархију.[15]

Клаус Штоп је 1985. године објавио публикацију каталога – мапа са цеховским писмима под насловом

„Мајсторска писма са изгледима места“, где су се нашле следеће државе: Чехословачка, Швајцарска, Аустрија, Данска, Немачка Демократска Република (некадашња Источна Немачка), Мађарска, Италија, Пољска, Румунија, Совјетски Савез, итд. Што се тиче бивше Југославије, у њој посвећеној мапи, налазе се цеховска писма са ведутама следећих градова: Апатин, Баја, Бела Црква, Бјеловар, Ђаково, Ђурђевац, Илок, Камник, Карловац, Крањ, Љубљана, Марибор, Нова Градишка, Нови Сад, Ораховица, Осек, Пакрац, Панчево, Петриња, Петроварадин, Птуј, Славонска Пожега, Словенска Бистрица, Сомбор, Сремска Митровица, Сремски Карловци, Суботица, Валпово, Вараждин, Вуковар, Загреб, Земун.

Сремски Карловци се овде налазе под редним бројем YU8, на страни 16 налазе се: назив Карловаца на латинском, српскохрватском и мађарском језику. Опис ведуте Сремских Карловаца сачинио је Фридрих Кухбаух (Friedrich Kühbauch, Reutlingen) из Ретлингена, један из истраживачког сарадничког тима професора Штопа, чија је имена навео у предговору. Фридрихов опис у преводу гласи: „Бакрорезна плоча је формата 360x420 mm. Изглед града Карловаца (српскохрватски Сремски Карловци, немачки Syrmisch Karlowitz, мађарски Karlóca) на десној обали Дунава, између Петроварадина и Земуна“.

СЛИКА ВЕДУТЕ КАРЛОВАЦА

Горе на слици, с лева на десно: Државни печат (Хабзбуршки двоглави орао са круном), Marija Fried (Госпа од Мира), Христ, Свети дух (голуб), Бог отац, Јосиф и вероватно (тачно је) градски (варошки) грб Карловаца. Град лежи на једном благом обронку Фрушке Горе (Frankengebirge), која је покривена бујним виноградима. (На слици горе лево видљиви испод Маријине статуете). Око 1850. године, град је имао 500 кућа и 5.650 становника, највише Срба.

Предграђе, такозвано Швапско село (das Schwabendörfel genannt, десно на слици) насељено је немачким сељацима.

Карловци су били седиште православног митрополита, који је имао достојанство духовног старешине над два милиона православних хришћана (Срба и Влаха) у Аустроугарском царству.

Стари митрополијски двор је, у средини још видљив, изгорео 1788. Новоизграђени двор није достигао лепоту претходног. У овој згради је подигнута позната и богата митрополијска библиотека. Митрополијска црква (мисли на Саборну цркву), саграђена 1762,[16] стоји поред митрополијског двора.

Православни у Карловцима поседују и један лицеј (гимназију) и теолошки семинар (богосло вију), а католици једну Главну (основну) школу и болницу.[17] Капела Госпе од мира стоји на брду изнад града (на слици горе лево, испод Госпине статуе, између винограда и брда Голгота[18] са три крста), подсећа на Карловачки мир који је овде склопљен 26. јануара 1699. године. Након победе принца Еугена Савојског код Сенте 1697. године, отпочели су мировни преговори закључени споразумом уз посредовање Енглеске и Холандије. У ту сврху била је саграђена конференцијска кућа, тако да су опуномоћена посланства аустријског, руског, пољског, венецијанског, енглеског и турског двора могла равноправно, у исто време, да улазе кроз више (четворо) врата.

Виноградарство, трговина и риболов запошљавају много људи у граду. Карловачка брда су засађена са 112 сорти грожђа (41 плавог, 10 светлоцрвеног и 61 белог) и познате су преко границе. На добром гласу је сада и тамошње црвено (Rotwein) вино, познато под именом „Карловачки суварак“ („Karlowitzer Ausbruch“). На крају текста поред потписа поменутог аутора стоји и напомена да је ово цеховско писмо коришћено за све карловачке еснафе“.

Што се тиче овог описа Карловаца, вероватно је коришћен опис који датира из средине XIX века, с обзиром да се помиње „неугледни“ стари двор који је подигнут после пожара насталог 2. септембра 1788. године, а срушен је стотинак година касније 90их година XIX века, приликом изград ње данашњег двора према нацр-

тима архитекте Владимира Николића. Затим, Саборна црква има, како се у тексту назива, Митрополијску цркву. Била је завршена њена изградња 1762. године, али је обновљена последњи пут у току 1909–10. године, такође, према нацртима архитекте Владимира Николића.[19]

Податак о сортама грожђа којима су засађена карловачка брда је тачан, али за период пре појаве и доласка опаке виноградарске болести филоксере, која је у периоду између 1885. и 1895. харала и пустошила, уништавајући карловачке винограде.[20] Дакле, проф. др Клаус Штоп ослонио се на свог сарадника Кухбауха, који је негде нашао опис Карловаца, очигледно из средине XIX века, желећи вероватно да буде што аутентичнији и ближи времену настанка цеховског писма. Притом се потрудио и да ведута – сличица што боље појасни Карловце с краја XVIII века. Како смо већ поменули, Штоп је нашао два идентична цеховска писма са ведутом Карловаца, једно у Надбискупијској архиви у Загребу,[21] а друго у Окружној архиви Чехословачке.[22]

У овом опису недостају следећи подаци, а налазе се на ведути која представља панорамски приказ Карловаца са Дунава. На слици с лева на десно, доле лево, у тзв. Доњем крају уз Дунав, налази се карловачки контумац.[23] Горе изнад контумца налази се четвороугаона грађевина, то је карловачка касарна. По овоме војном објекту и данас се овај део Карловаца назива Касарна. Поменута црквица Госпе од мира (горе лево) изгорела је у пожару крајем XVIII века, а захваљујући овој ведути ми данас знамо како је она изгледала. На том месту се сада налази капела Госпе од мира, грађевина подигнута од чврстог материјала, овалног облика, чија је изградња завршена 1817. године. Доле десно од касарне налази се тзв. Доња црква „Св. Петра и Павла“ и куће у Доњем крају окренуте фасадама према Дунаву. Интересантно је ово ликовно решење, за сада непознатог уметника, бакроресца, због тога што је слично ликовном решењу нашег знаменитог уметника Захарија Орфелина, који је израдио бакрорез са ведутом Доње цркве са Доњим крајем, за исту цркву, 1770. године. Бакрорез је резао у Новом Саду, да подсетимо, старије цеховско писмо, које се налази у Загребу, потиче од 17. 04. 1776. године. Да ли је, евентуално, Захарије Орфелин резао ово це-

ховско писмо у својој „Бакарној штампарији“, која је у два маха радила у Карловцима, у временском периоду 1758–1760. и 1773–1778. године, остаје да се утврди.

На средини ведуте налази се стари барокни митрополијско-патријаршијски двор, лепо барокно здање са придворском капелом св. Трифуна, које је са капелом страдало у пожару 1788. године. Иза двора видимо, тада новоподигнуту, Саборну цркву са трећим торњем. До Саборне цркве налази се католичка црква, окренута као православна. С обзиром на то да је нова – ова католичка црква подигнута 1768. године, бакрорез је настао највероватније после ове године. Десно од Саборне и католичке цркве налази се тзв. Шећер сокак, који је такође страдао у пожару 1788. Шећер сокак се састојао из два реда трговина и занатских радњица. Протезао се од тадашње обале Дунава (као на ведути), па средином данашњег Трга све до градског бунара на витло, који се налазио недалеко од дана-

шње чесме „Четири лава“ (подигнута 1799. године). Десно, између Шећер сокака и Горње цркве, зграда на спрат, налазила се зграда на спрат браће Андрејевић, испрва пошта, касније и хотел „Код трубача“. Ова зграда није страдала и срушена је 20-их година XX века. Доле десно, на обали (већ смо у Горњем крају) налазила се рибарска улица, а улица изнад овог реда кућа био је табачки крај, ту се налазио и табачки еснаф, на њих данас подсећа чесма „Табачница“ у данашњој војвођанској улици. Сасвим десно је Горња црква.

Захваљујући овој до данас најстаријој нама познатој ведути Карловаца, имамо солидну представу како су изгледали и где су били распрострањени Карловци у другој половини XVIII века, куда је текао Дунав и какав је био изглед вароши пре страшног пожара из 1788. године, после којег ће карловачки трг добити сасвим ново лице, које ће опет делимично нестати крајем XIX века.

Поред описане ведуте, ово цеховско писмо садржи и формулар на немачком језику, који преведен на српски језик гласи:

Ми цех-мајстори и други мајстори часног заната грађанских обућарских мајстора у царско-краљевском комунитету/граду Карловцима сведочимо овим да је садашњи обућарски калфа именом Урлих из ..... рођен 36 година стар и стаса ..... као ..... косе ..... код нас ове године .....и недеља радио и да се у том времену показао као врло веран, вредан, миран и поштен, као што доликује једном занатском калфи, што ми дакле потврђујемо и стога сви мајстори овога заната по обичају овог заната овог калфу хоћемо свуда препоручити како приличи.

Дато у Комунитету града Карловаца 30. VIII 1786.

Обер цех-мајстор *Унтер цех-мајстор*

Франц Шниц *Јохан Јуран.*

На цеховском писму се налазе и три печата испод сваког потписа и на средини је печат еснафа, а са леве и десне стране су потписи и печати обер и унтер цехмајстора. Свако цеховско удружење имало је и своју заставу – барјак, као и друге амблеме и симболе

цеха, који се јављају на њиховим личним печатима. Цех је свој печат стављао на своја документа. Цеховско писмо је до појаве вандровке истовремено било и најважнија лична исправа путујућих занатских калфи и мајстора током XVIII века. Увођењем вандровки почело је између 1808. и 1829. године.[24] Цеховско писмо било је лично власништво занатлије на чије је име и гласило и једно време је служило у Европи и као пасош. Било је примера да су цеховска писма рађена, тј. сликана ручно у цртежу или акварелу.

Сигурно је да нам предстоји један свеобухватнији рад на тему еснафско-цеховских писама карловачких занатлија у XVIII и XIX веку. Ова истраживања донела би нам сигурно ближа сазнања о правцима кретања карловачких занатлија, затим колико су се и где задржавали и радили, свакако да бисмо притом били у прилици да у оквиру ових истраживања сагледамо и значајан ликовни и уметнички аспект цеховских писама, као и печате многобројних занатлијских удружења и личности који су носили тадашњу привреду тј. занатство, трговину и начин њиховог образовања и организовања.

Поглед на Сремске Карловце

Један опис Карловаца из 1859. године

Један архивски спис,[25] који је делимично превео са немачког језика и објавио др Ристо Јеремић,[26] исти аутор је као цео документ у истој књизи али на изворном немачком језику објавио у прилогу под насловом „Документи“.[27] због великог значаја овог краћег описа Карловаца из 1858–59. године, документ ћемо у преводу на српски језик објавити у целости, с обзиром да је и ова значајна књига др Ристе Јеремића, која је изашла у сам освит Другог светског рата, данас изузетно ретка и недоступна, како знатижељним читаоцима које интересује ова тема, тако и истраживачима који се баве историјом Карловаца у XIX веку. Текст је кратак и исцрпан у статистичком смислу (број становника, број кућа и станишта). Посебно је значајан део где се описују, данас већ сасвим нестале, чувене карловачке лагумице и земунице. Занимљив је један данас нама необичан, али са етнолошке тачке гледишта занимљив, део текста који је посвећен исхрани и пићу тадашњих становника Карловаца. Посебно је интересантан део везан за слаткише од грожђа, које нажалост данас више нико не прави у Карловцима, а који су тада били саставни део исхране и актуелни све до 70-их година XX века, па их се и аутор овог прилога данас сећа са носталгијом, јер их је, у свом најранијем детињству, конзумирао готово у свакој кући у коју је залазио.

Овај кратки преглед, или извештај о становништву, стаништима и исхрани свакако да је од значаја за изучавање начина живота и становања Карловчана средином XIX века, а могли бисмо закључити и са великом вероватноћом, током целог XIX и добрим делом XVIII века, јер Карловци спадају у ред насеља или вароши чији број становника није имао веће осцилације у XVIII и XIX веку, па све до наших дана.

Према нама познатим статистичким подацима, у Карловцима је било 1858. године 3.780 становника. У истој, 1858. години рођено је 198 деце, а умрло 199 Карловчана. Дакле, умрло је једно лице више него што је рођено.[28]

Следи превод текста документа:

Становништво

Карловци броје 929 кућа и то: 11 општинских и 918 приватних кућа обичних сељака, од којих су неке постављене дужином једна према другој и са забатом према улици; углавном су грађене од доброг материјала и покривене црепом, а један мањи број је од набоја, покривен шиндром, даскама и трском; на оба краја града, у тзв. Циганској мали има највише тршчаних кровова и испреплетених од прућа и са унутрашње стране глином облепљених лоших оџака. Испод већине кућа су озидани подруми. Добростојећи граде лагуме, тј. удубљења у земљи, у брдима око града, од којих су неки 20 хвати дубоки и 3 до 5 хвати широки.[29]

Унутрашњост кућа је различита, већ према околностима (материјалним м. п), код имућних је удобно (комотно), а код сиромашних је оскудица; такође, садрже и пећи, богати имају делом ливене, делом каљеве пећи, а мање имућни се задовољавају са пећима зиданим од черпића или плетеног прућа. ложи се делом дрветом, делом виновом лозом и трском.

Исхрана

Пшенични и ражени хлеб се ретко мешају са кукурузом. Месо, риба, разно поврће и сочиво, затим млеко и воће. Обичан народ не користи путер, нити пресан, нити у тестенинама. Бели лук се обично једе као салата са јагњећим или телећим печењем. Сарма сеправиод младих ластара и листова киселог купуса, тако што се млевено месо помеша са пиринчем у округли облик, затим се пржи и кува. Од необичних јела треба још поменути: **попару**, печени тврди хлеб у малим комадима, који се потом кува у води и

добро изгњечи; **цицвару**, печено хлебно брашно помешано са сиром; **мандару**,[30] печено хлебно брашно без сира, **суџук**[31] – (кобасице од шире),[32] са којима се обавља и мања трговина. Спрема се на следећи начин: слатко вино је прилично добро укувано из две до једне мере, које се онда зове шира, затим, сразмерно количини шире, стави се брашно или гриз, и то се кува док не постане густа супа (или чорба). У ово се, потом, три пута замоче, на једном јаком концу, приближно два педља дуга, нанизана половине зрне ораха, при чему се добије облик такозване саламе. Онда се обеси на уже на неком сувом месту, обично у прозору, и остави да се добро осуши. **Туршија**, тј. бело грожђе, које се у води увија у једној каци са дудовим и ораховим лишћем и семеном горушице,[33] и чува се до Ускрса. На прву недељу празника, каца се отвара и грожђе се једе за време целог празника. **Лукумици** су тестенине умешане са белим вином или са нешто ракије и печене у свињској масти. **Чесница** (спрема се на први дан Божића) је као (Csaja) печено тесто у једној тепсији и испуњено месом или пиринчом или са сиром, преко чега се налије нешто меда. Чесница се спрема као један ритуал. Рано ујутро, по заповести домаћина, укућани морају клечећи да иду по воду. Оног који се врати са водом, домаћин или домаћица, који стоје на прагу, пита: Шта носиш? Он одговара: здравље, срећу и радост.

Једе се обично три пута на дан: ујутро, у подне и увече. Најчешћа пића су: вода, вино, аусбрух, ракија шљивовица бермет[34] и суви бермет.

(Подаци су из једног етнографскотопографског описа Српско-банатске земаљске области која је у суседству К. К. војне границе. I одељак, Карловци, Историјска места) (P. 2242, 26. 7ber 1859). Значај оваквих података, иако наизглед у скромном обиму, данас су од изузетног значаја за проучавање прошлости и развоја Сремских Карловаца.

НАПОМЕНЕ

[1] Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво,* Историјски часопис, књ. V–27. Историјски институт, САН, Београд 1955, стр. 305.

[2] Исто, стр. 295.

[3] Жарко Димић, *Овде живе Срби, Страни путници и путописци о Сремским Карловцима од друге половине XV до прве половине XX века*, Нови Сад 2001, стр. 159.

[4] Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво*, стр. 303.

[5] Коста Петровић, *Порекло, економско стање и занимање карловачког становништва у XVIII веку,* Рад војвођанских музеја 4, Нови Сад 1955, стр. 170.

[6] Миле Игњатовић, *Цеховска писма XVIII и XIX века из графичке збирке Музеја Војводине,* Рад Музеја војводине, 37/38, Нови Сад 1955/1996, стр. 307.

[7] Исто, стр. 307.

[8] Исто.

[9] Дрворез – графичка техника рада у дрвету урезаним цртежом за умножавање на графичким листовима.

[10] Бакрорез – графичка техника, где се цртеж реже на бакарној плочи ради каснијег умножавања графи чких листова.

[11] Челикорез – графичка техника, где се цртеж урезује на челичној плочи ради каснијег умножавања на графичким листовима.

[12] Миле Игњатовић, нав. дело.

[13] Литографија – графичка техника штампе, која за подлогу користи литографски камен, тзв. равна штампа.

[14] Klaus Stop, *Die hand werkskundschaften mit ortsansichten, beschreibender catalog der arbeitsattestate wandernder handwerksgesellen*, Stuttgart 1985.

[15] Исто, 127.

[16] Саборна црква – на месту данашње Саборне цркве постојала је православна црква која се помиње још у XVI веку у периоду када се Карловци налазе под Турцима. Помиње се да се на њој (1752) налазе звона. Како је црква била дотрајала (зидана од камена и ћерпића) дао ју је

саградити митрополит Павле Ненадовић 1758. и отпочео је са зидањем нове, која је завршена 1762. године. Црква је преправљена и обновљена 1909/10. године.

[17] Болница – Када су Карловци постали Слободна војничка варош – комунитет 1753. године, били су у обавези, између осталог, да подигну градску болницу, или варошки шпитаљ, што су и учинили, али тек 1770. године.

[18] Католици и Карловчани овај крај и данас називају Калварија.

[19] Коста Петровић, Саборна црква у Сремским Карловцима, Глас служ. листа Српске православне цркве, број 5, Београд 1962, стр. 25.

[20] Жарко Димић, *Сремски Карловци,* Карловачки круг, Сремски Карловци 2003, стр. 163.

[21] Zagreb, Erzbischöfl. Archiv, [Glaser] (17. 04. 1776)

[22] CS (Чехословачка) Olomouc OA (Окружни архив) M–3–36.

[23] Контумац.

[24] Вандровке су књижице уведене између 1808. и 1829. у све наше крајеве. Она је мењала цеховско писмо, имала је тачно одређен број страна, и садржала је опис власника, име и презиме, одакле је, којем еснафу припада, где је био и код кога помоћник и калфа, када је положио и где за мајстора, печат и кратки опис његовог рада и датуми пратили су његов професионалан рад. Вандровка је данас као радна књижица.

[25] Др Ристо Јеремић, *Прилог историји здравствене културе Сремских Карловаца од 1772*, Библиотека централног хигијенског завода, књ. 42, Београд 1940, стр. 12–13. Каже да је текст „Станови и храна“ публиковао према једном архивском спису и наводи извор под следећом сигнатуром: P2637, September 1858.

[26] Исто, стр. 12.

[27] Исто, стр. 106.

[28] Исто, стр. 8.

[29] 1 хват – мера за површину (квадранц) = 3,5966515 m^2; 1 хват – мера за површину (европски), (6 стопа, 72 палца) = 1,896484 m^2.

[30] Мандара, мандарица, народно јело из Срема. Справља се тако што се у одређену количину брашна дода со, затим се брашно упржи са додатком мало воде.

[31] Суџук (тур. Sucuk) кобасица; кобасица од ораха и згуснутог слатког вина.

[32] Шира (перс. šire, тур. Sira) сок измуљаног зрелог грожђа, још непревреног.

[33] Горушица, горуштица (lambl), слов. горчица, горшица, хорчичен, хоршићен, горуха, горушица. види: др Богослав Шулел, *Југословенски именик биља*, ЈАЗУ, Загреб 1879, стр. 96. листови ове биљке горки су као пелин, корен горушице користи се приликом справљања сенфа.

[34] Бермет (немачки: wermut) ароматично десертно вино са пеленом и већим бројем других зачина. Види: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза* (четврто допуњено и редиговано издање), Београд 1991. и Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 2006. Енолози у својим књигама пишу само да, по данашњим квалификацијама, бермет спада у ароматизовано (аперитивно) пиће и да су основе производње овог вина травне смесе у којима се обавезно налази пелин (der Wermut). У монографији Жарка Димића *Сремски Карловци* може се прочитати да је производња бермета у Сремским Карловцима, али и на Фрушкој Гори, веома стара. У XVIII веку ово пиће је у Сремским Карловцима било веома раширено и нарочито цењено. Коста Петровић помиње како се Furst Kaunitz von Ritteberg захваљује митрополиту Вићентију Јовановићу на поклону од два акова бермета. Такође се и Доситеј Обрадовић захваљује извесним Карловчанима на акову бермета.

Опис неколиких путовања по домовини путописца Телеки Домокоша (Нови Сад – Петроварадин – Сремски Карловци)

Опис неколиких путовања по домовини, по много чему необичних, мађарског путописца грофа Телеки Домокоша, који је, нажалост, веома рано преминуо у својој 25-ој години, најавили су једну, не само даровиту личност са веома добрим и студиозним осећајем запажања, већ и личност заинтересовану за науку, у овом случају минералогију. Књига његових путописа издата је у Бечу 1796. Са десет оригиналних бакрореза на мађарском језику, преведена је на немачки језик и штампана у Пешти 1805. године након његове преране смрти (1798). Књигу је за штампу приредио Золтан Едер, штампана је у Будимпешти 1993. године.[1]

Телеки Домокош – сакупљач и колекционар минерала, путник и путописац по Мађарској, рођен је 5. септембра 1773. у Шаромберкеу у Марош Торда жупанији. Отац Телеки Самуел, ердељски канцелар, био је оснивач и утемељивач познате Телеки библиотеке у Марошвашархељу. У Марошвашархељу и Нађсебену, где се Домокош школовао, предавао му је широко образовани професор филозофије Бенке Михаљ и у младом Домокошу пробудио страсно интересовање за минералогију, која му је до краја, нажалост кратког живота, остала главна преокупација. Након студија на бечком (од 1788–1791) и пештанском (1791–1793) универзитету, три године је провео на пропутовању и упознавању западне Европе. Бавио се, Домокош, поред минералогије и историјским и другим природњачким и друштвеним наукама. Успео је да за кратко време упозна све значајније европске збирке минерала, али и водеће људе на овом

[1] Teleki Domokos, *Egynehány hazai utazások leirása*. Éder Zoltán, Balassi kiado, Budapest 1993.

пољу. Признајући му врхунско знање, више страних природњачких удружења примило га је у ред својих почасних чланова. По повратку кући постао је председник Табле[2] у Марошвашархељу. Свој нови положај искористио је и том приликом не само пропутовао, већ и упознао тадашњу Мађарску. Његова књига написана током ових путовања изашла је под насловом *Опис неколиких путовања по домовини*… У овом делу приказује Мађарску као њен савременик крајем XIII века, њене тадашње друштвене прилике, али и места, људе, народе и догађаје. Ипак, свестан своје младости, а тиме и неискуства, у свом обраћању читаоцу на првим страницама, у првом издању својих путовања из 1796. године, Домокош каже: „да су ови описи путовања само зачетак правог труда и да управо због овога, али и због тога што је ово мој први и младалачки рад, он не може бити савршен, а писац описа путовања га је припремио уз обична истраживања. То би сваки читалац, пре него што о прочитаном да суд, требао размотрити“. С те стране, дакле, писац тражи наклоност свих, а с друге стране жели да увери да је при опису путовања себи ставио у задатак да забележи само оно о чему се темељно и од најверодостојнијих људи или писаца обавестио и до којих је дошао сопственим истраживањима.[3]

„Оне који у овом слабом послу пронађу било какве грешке и потребне исправке, молио бих за та открића, да би се на основу тога обавезао писац, коме ништа није драже од добронамерне и поучне критике.“ Као украс његовом малом раду, а ради појашњења и ужитка читалаца, писац је приредио десет бакрореза, који би, нада се, не без разлога, могли бити пријатни, а неки међу њима читаоцима и занимљиви.[4]

Млади Телеки Домокош је на својим путовањима западном Европом сигурно осетио и видео одјеке француске револуције, он се под насловом првог издања својих путописа обраћа издавачу Ердељском почасном мађарском удружењу, речима: „У којем су се стубови домовине, цењени научници и велики прегаоци, ради уна-

[2] Председник Табле – председник суда.

[3] Egynehány hazai utazások leirása tot – és horvátországoknak rövid esmértetésével együtt, Éder Zoltán, Balassi kiado, Budapest, 1993.

[4] *Исто*.

прођења науке и усавршавања и ширења матерњег језика и тиме сталног одржавања и кићења националног карактера ујединили, овде сакупљена знања препоручује писац“. Дакле, Домокош је упутио својим читаоцима или својим сународницима и један сасвим разумљив проглас, храбар, али истовремено и напредан за то време.

Минеролошко друштво у Јени је на оснивачкој скупштини, одржаној 8. децембра 1797, а на предлог професора минералогије из Јене Јохана Георга Ленца, Домокоша изабрало за свог првог председника. У писму писаном у Бечу, Домокош је, захваливши се на избору, нагласио: „Иако сам велики поштовалац научника, ја нисам научник“. Нажалост, његово председавање није дуго трајало јер је наредне године, 16. септембра 1798. изненада преминуо у Марошвашархељу. Ипак, ни после његове изненадне смрти, везе између Јене и породице Телеки нису се прекидале. Домокошевог оца, Телеки Самуела,[5] друштво је, на предлог професора Ленца, 1802. године, изабрало за почасног члана. Телеки Самуел је заузврат поклонио збирку минерала, према којима је направљен и каталог, који се налази у Телеки библиотеци.

Приликом приређивања овог текста коришћени су подаци са интернет странице Wikipedia. Користим такође прилику да се захвалим господину Карољу Ковачу, који ми је указао на постојање овог текста и преводиоцу с мађарског језика Кристини Менеши.

НОВИ САД И ПЕТРОВАРАДИН

Нови Сад (Neoplanta), немачки Neustatz, 1751. је постао краљевски град, а пре тога се звао Петроварадински Шанац. За кратко време, број становника му се веома увећао, из разлога што се у трговачком смислу налази на добром, стратешком пложају. Одавде се тргује на велико са целог угарског подручја монархије на турско и обрнуто. Прилично је пространград и доста китњаст, гледајући изузетне новије грађевине. Број становника надмашује број

[5] Телеки Самуел, гроф (1739–1822), отац Телеки Домокоша.

од девет хиљада; гледано према народности највише је Мађара, Немаца и Раца[6] – последњима се овде налази и седиште епископа.

Петроварадин је једна јака тврђава, најјача у Угарској и њеним крајевима. Лежи у Славонији. Дунав га једним делом окружује и у близини тврђаве, гранајући се, формира два острва, од којих веће досеже све до Карловаца, где се рукавац Дунава сједињује са великим Дунавом. При крају овог острва насупрот тврђави, као и преко пута тврђаве на новосадској страни, налазе се утврђења, која тврђави служе као велика заштита и посебна одбрана. Тврђава се састоји из доње и горње тврђаве: доња горњу у потпуности обавија и има пространа ојачања, а горња је пак саграђена на високом стеновитом брду и окружена је јаким каменим зидовима и шанчевима. Горња је много старије градње од доње, коју је Фердинанд I,[7] цар и краљ, саградио, а тада је и горња реновирана. Унутрашње грађевине се састоје од неколико великих касарни и једне пушкарнице. У околини доње тврђаве постоји град, иако мали, може се рећи леп. Овде се налази седиште славонске генералкоманде. С тврђавом се стапа једно мало брдо, које се пружа дуж обале Дунава; његов тврђави прилепљен део има утврђења, а други део докле год се пружа (пошто је једино тај брег место одакле се може напасти град, док су остала брда далеко иза тврђаве), миниран је. Обе тврђаве могу примити десет хиљада људи. Безбедности Петроварадина, осим доброг природног положаја и двоструког утврђења две тврђаве, пуно доприноси што се у доњој тврђави сваки канал може напунити водом и што за водом у горњој тврђави још нема потребе, будући да се уз помоћ једног хидрауличног уређаја из Дунава може све до тамо пумпати вода, што задовољава потребе горње тврђаве. Становништво је већином немачко и мање рацко (српско), али сви су католици пошто овде грађана других вероисповести не може бити; бројчано, може се рећи преко пет хиљада. Под војном јурисдикцијом су и имају изборни магистрат, чији је начелник или градоначелник, један официр; уз све то становници нису војници, иако припадају граничном подручју. У истом овак-

[6] Раци – Срби, погрдан мађарски назив за Србе.

[7] Фердинанд I, аустријски цар и цар светог Римског царства из династије Хабзбурга (1556–1564).

вом грађанском положају су и становници других слободних војних комунитета Карловаца и Земуна у Славонији, али и становници Панчева у Банату.

Петроварадин нема спољни град, али има мајуре и вртове који леже поред Дунава у близини града. На месту овог града налазила се давно једна римска колонија, која се звала Akumincum.[8]

Петроварадин је знаменитим учинила битка која се десила поред њега, у којој је принц Еуген 1716-е победио Турке, који су изгубили тридесет хиљада људи.

Из Новог Сада, у наставку пута преко Петроварадина, дошли смо у Карловце. Ово је варошица са пуно становника, овде скоро само Раци живе. Овде Живи митрополит рацке, грчке и влашке цркве, који врши источни обред и који је архиепископ у целој монархији.

Садашњи митрополит је његова екселенција, господин Стефан Стратимировић.[9] Сваки родољуб би пожелео да сви епископи његове вероисповести буду такви. Његовом љубазношћу, овом приликом смо погледали митрополитову цркву и библиотеку његове екселенције. Митрополитову цркву је недавно пре тога саградио претходни господин митрополит;[10] споља грађевина лепо изгледа, а изнутра би се према рацком укусу могло рећи да је лепа, или пре китњаста, будући да је украшена бројним лепим сликама и позлатама. Библиотека господина митрополита није велика, али се састоји од одабраних књига; извесне, заиста ретке и пажње вредне књиге и рукописе сам видео. Међу овим последњим издвајам Бранковиће-

[8] Дуго се веровало у XVIII и XIX веку да је антички назив за Петроварадин Asumincum. Каснијим истраживањима утврђено је да је то назив за Стари Сланкамен, а да је антички назив данашњег Петроварадина Cusum.

[9] Митрополит Стефан Стратимировић, био је на челу Карловачке митрополије од 1790. до 1836. године.

[10] Телеки Домокош мисли на Саборну цркву коју није саградио Стратимировићев претходник митрополит Мојсије Путник (1781–1790), него много раније Митрополит Павле Ненадовић (1749–1768). Због дотрајалости дао је да се сруши стара Саборна црква 1758, а до краја 1762. године сазидана је нова. Види: Жарко Димић, *Сремски Карловци*, Карловачки круг, 2003, стр. 43–44.

ву[11] (напомена Телеки Домокоша: Бранковић је био српски кнез и деспот, али само у породичном, а не и у званичном смислу. Његова фамилија је била чувена јер је раније у Србији била на челу кнежевине. Живео је у време цара Леополда.[12] Једно време је био делегат Апафија I, ердељског кнеза,[13] на турској Порти, а после тога је био повереник цара Леополда у Турској, а нарочито у Србији, преко којег је Леополд хтео Србију да привуче себи, трудећи се да је поново прикључи мађарској Круни. Бранковић је са српским митрополитима пуно урадио, и то је могао да спроведе, на пресељавању тридесет хиљада породица из Србије у пусте доње делове Мађарске. Леополд је Бранковићу за велика залагања и у рату исказано витештво подарио баронски посед и после грофовију. Добио је и мађарски индигенат, али убрзо је због неке сумњиве радње изгубио наклоност и прво је био у Бечу, а затим у Егеру у заточеништву) српског деспота, у заточеништву у Егеру (у Чешкој) написану историју Србије и савремену мађарску ердељску историју, написану његовом сопственом руком и заиста славну.

Други је Даниелова историја Србије, Босне и Бугарске. Показана ми је и једна знаменита штампана књига. То је једна верска књига, штампана на илирском језику 1563. у Тибингену (у Немачком царству), која садржи гранање евенгелистичке вере и списе реформисаних цркава тадашње Корушке и Крањске.

Мени је дато уверење да би могло бити и илирских[14] библија штампаних у Тибингену.

Само из овога би се већ могло закључити да је тада реформација била раширена у Крањској, Штајерској и Корушкој и да су становници ових покрајина (сви словенског порекла) сви користили илирски језик. У наступајућим променама, књиге свих веро-

[11] Бранковић Ђорђе, гроф, дипломата, историчар (Инеу, Румунија 1645 – Хеб, Чешка, 19. 12. 1711).

[12] Мисли на аустријског цара Леополда I и цара Светог Римског царства (1658–1705).

[13] Апафи Михаил I, ердељски кнез.

[14] Илирских – српских, један од тада коришћених назива за Србе био је, поред Раца, Рашана и Илири.

исповести су изгореле, тако да се из ватре мало могло спасити. Народи који живе у покрајинама, како је време пролазило, већим делом су полако напустили свој изворни језик и усвојили немачки, али не говорећи га баш чисто, јер су задржали бројне трагове старог словенског језика. Међутим, један део народа овај илирски или словенски језик који се назива вендски (напомена Телеки Домокоша: Овај назив долази од Вендета, једног словенског народа, који је давно насељавао Штајерску и Корушку; међутим, садашњи становници ових покрајина су преостали и већ извитоперен остатак. У суседству Корушке и Штајерске, преко Дунава у Мађарској, у Зала и Ваш жупанији живе евангелисти Вендети, који су са становницима Корушке били један народ, сви су до данас задржали евангелистичку веру и словенске језике) и крањски је сачувао у изворном облику.

Карловци су познати по мировном споразуму,[15] који је овде 1699-е са Турцима склопио Леополд I, цар и краљ, према којем су велики делови Босне и Србије враћени мађарској Круни, али их је она поново изгубила Пожаревачким миром[16] који је склопио Карло VI, цар и краљ.[17]

Из Карловаца смо даље наставили пут преко Инђије у Пазову, где смо пренићили. Пазова је евангелистичко место, већину чине Тоти,[18] али има мало и Мађара евангелиста тамо насељених, пореклом из Бекеш жупаније. Постоје у Славонији и друга протестантска места, једно евангелистичко место по имену Нова Пазова и осим тога, у вировитичкој жупанији осам реформаторских, мађарских места, која су, међутим мешана са Рацима и не говоре чисто мађарски језик. Осим наведених места, нема других протестантских места у Славонији, јер закон ове земље налаже да нема слободног упражњавања протестантске вере. (Напомена Телеки Домокоша: У Славонији је у прошла два века реформација поче-

[15]Карловачки мир склопљен је након завршетка Великог бечког рата (1683–1699) у Сремским Карловцима, 26. јануара 1699. године.

[16]Други аустро-турски рат (1716–1718) завршен је склапањем мира у Пожаревцу 1718. године.

[17]Карло VI, аустријски цар и цар светог Римског царства (1711–1740)

[18]Тоти, Тотови – мађарски назив за Словаке.

ла нарастати и још и сад јој није сасвим понестало следбеника). Међутим, неколиким црквама које су опстале, дозвољена је слобода вероисповести. Зачуђујуће је да су тај закон, према којем су протестанти забрањени у Славонији, на скоро одржаној земаљској скупштини из 1792-е (али са претходно споменутом толерантном клаузулом) ојачали славонски статути. Граничарско војно место Пазова припада регименти Петроварадинске границе, која се са региментом дистрикта простире од Петроварадина до Земуна.

Гроф Телеки Домокош

О посети аустријског цара Франца I Сремским Карловцима 1817.

У једном од својих ранијих радова аутор је писао о посети аустријског цара Франца Јосифа I Сремским Карловцима, тј. патријарху Јосифу Рајачићу 15. јула 1852.[1] У истом тексту аутор се осврнуо и на посету аустријског цара Јосифа II Карловцима у пролеће и лето 1788.[2] У међувремену, аутор је дошао до података о још две посете и боравку цара Јосифа II Карловцима. Прва од две посете била је 1768,[3] а друга посета је из 1775.[4]

Захваљујући једној краткој забелешци коју је начинио директор Карловачке гимназије Стеван Лазић,[5] у свом невеликом али интересантном тексту под насловом *Првих сто година – Српске велике*

[1] Жарко Димић, *Посета аустријског цара Франца Јосифа I Карловцима 1852. године*, Зборник Матице српске за историју, св. 74, Нови Сад, 2006, стр. 117.

[2] Др Никола Гавриловић, *Сусрет цара Јосифа II и митрополита Мојсија Путника у Карловцима 1788*, Зборник Матице српске за историју св. 1/1970. стр. 20. Нови Сад 1970.

[3] Динко Давидов, *Знамења сеоба*, Ваљево 1990, стр. 109.

[4] Герасим Зелић, *Житије*, СКЗ, Београд 1889, стр. 44–49.

[5] Стеван Лазић (Сремски Карловци, 1830 – Сремски Карловци, 17. фебруар 1901). Отац му је био Григорије Лазић, професор Карловачке гимназије, чувени ботаничар – систематичар, књижевник и велики поштовалац и присташа Вуков. Стеван је гимназију завршио у Сремским Карловцима, филозофију у Сегедину и Загребу. На универзитету у Пешти прво је студирао медицину, коју напушта да би уписао права и 1854. апсолвирао у Бечу. Током летњег распуста у Карловцима патријарх Јосиф Рајачић поставља га за професора у Карловачкој гимназији. Касније ће завршити права. Бавио се науком и превођењем, био одушевљени присталица Вука Стефановића Караџића. Своје приходе је поправљао бавећи се и адвокатуром. Служио је у Гимназији као професор и директор пуне 42 године. У пензију је отишао 1896, преминуо 1901. године. Сахрањен је у породичној гробници на Чератском гробљу у Карловцима.

гимназије карловачке 1791–1891[6] записао је:[7] „17. октобра 1817. био је знаменит дан за ову Гимназију. Цар Франц[8] и царица путујући у Земун походише овај Завод: на капији дочекала их колегија професорска: у Шестој школи на зиду били су прибили цареву слику и поздравио га кратком беседом Стеван барон Дука ученик III разреда.[9] И цар и царица имали су милост и прегледали су ученичке

[6] *Програм Српске велике гимназије карловачке, за школску годину 1890/91*, година XXXIX, књига XXXII, у Новом Саду 1891, стр. 3–21.

[7] *Исто*, стр. 17.

[8] Аустријски цар Франц I (Фиренца, 12. фебруар 1768 – Беч, 2. март 1835). Након преране смрти свога оца аустријског цара Леополда II (1. март 1792) на престо светог Римског царства дошао је неприпремљен његов „троми и неискусни“ син Франц II. Радећи у потпуној супротности са очевом политиком он се активно укључује у борбу против револуционарне Француске, што га на крају после низа војних пораза, губитка територије, финансијске исцрпљености царевине, губитка, тј. освојеног самог Беча од стране Француза кошта и укидање светог Римског царства 1806. Када се Наполеон I прогласио универзалним царем и натерао Франца II да укине Царство, како би надокнадио овај тежак, између осталог и политички губитак, Франц II на подручју аустријских наследних земаља проглашава Аустријско царство, чији постаје први цар под именом Франц I. (Види: Ален Х. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија*, Clio, Београд 2001, стр. 19–28; Жан Пол Блед, *Франц Јозеф*, Clio – Глас српски, Београд – Бања Лука 1998, стр. 27–42).

[9] Стеван барон Дука (Осек, 1800 – септембар, 1867). Дуке су угледна српска породица из 18–19 века. Титулу барона добили су преко фелдмаршала Петра Дуке. Титулу су добила и Петрова браћа Илија и Никола (преминуо 29. 10. 1806) па је баронство прешло на Николине синове Петра и Стевана без плаћања таксе. Како генерал Петар Дука није био жењен и није имао деце, своју пажњу, љубав и средства усмерио је на децу свог покојног брата Николе, који је иза себе оставио шесторо деце. Мати Стеванова, супруга покојног Николе била је веома везана за своју децу. Извори кажу била је помало „луцкаста“ и „себична“ али привржена. Основно образовање Стеван је стекао у родном Осеку. Затим га стриц Петар шаље на школовање у Карловачку гимназију 1814–1816. Потом га стриц узима себи и Стеван наставља школовање на Братиславском (Пожун) универзитету, где студира филозофију и права. Бригу о њему након Карловачке гимназије води, тада већ бивши, гимназијски професор Јаков Герчић – постаје васпитач малом Стевану Дуки у Пожуну. Од 1820–1824. школовање наставља у Санкт Петербургу и о њему сада, као васпитач, бригу води по препоруци митрополита Стефана Стратимировића. Путовао је 1820. године и Јован Грос са „младим бароном Стеваном Дуком и његовим васпитачем Јаковом Герчићем“. Стриц младог Дуке, генерал Петар барон Дука био је веома задовољан Јованом Гросом, који је уживао велике симпатије митрополита Стратимировића, био је професор и директор Карловачке гимназије од њеног оснивања 1791. па до 1798, када је отишао за директора у Модру, а 1802. године позван је у Лицеј у Пожун, где је предавао филозофију до своје смрти 1839. године. Као професора Лицеја у По-

задаће и распоред научних предмета који се предаваху.“ Цар Франц I се током 1817. припремао за обилазак војне границе са супругом, како ћемо видети из архивских докумената, циркулара и извештаја; припреме су биле темељне и пажљиво извођене, још током августа 1817. Као један од главних организатора царевог обиласка Војне границе, помиње се генерал (Петар) барон Дука.[10] Овом, пре свега пажљиво припреманом путовању, с јасним политичким циљем цара и царице претходили су велики европски политички и војни потреси у којима је Хабзбуршко царство имало активно учешће. Ратови против Француске трајали су са прекидима од 1792. до 1814. године.[11] Рат је Хабзбурзима донео низ великих, пре свега војних неуспеха. Избачени су из Италије и Рајнске области, уз то је Француска војска,

жуну митрополит Стратимировић га препоручује као одличног васпитача и поверава му васпитавање понеког Србина ђака. Петар Барон Дука пише митрополиту Стратимировићу да му се Грос „онако допада, да Вам вечно благодаран морам бити, што сте ми га паметног и честитог мужа препоручили“. У току студија у Русији о Стевану бригу води Јаков Герчић. Јавне активности и Живот Стевана Дуке остају нам за сада непознати све до вести о његовој смрти, која је објављена у листу *Напредак* из 1867. у којем стоји да је Стеван барон Дука преминуо септембра 1867. (Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије*, Матица српска, Нови Сад 1951, АСАНУК „Б“, 1806/38, 1810/20, 1811/83, 1814/21, 33, 34, 1816/19, 22, 23, 1819/43, 1820/36, 37, 39, 42, 1821/35, 39, 40, 1834/143. *Програм Српске велике гимназије карловачке за школску годину XXXIX*, књига XXXII, Нови Сад 1891, стр. 11.

[10] Петар барон Дука, генерал артиљерије (Осек, 1756 – 29. 12. 1822, Беч). Ступио је као кадет у војничку службу. У ратовима са Турцима показао се врло способним официром. Године 1789. унапређен је у чин мајора. Посебно се истакао у бици код Фарманса 23. 5. 1793, када је добио чин потпуковника. Године 1796. унапређен је у чин пуковника. Као пуковник ратовао је 1799. у Немачкој и Швајцарској. Генерал Петар Дука је маја 1800. именован за команданта у Темишвару, а 1805. унапређен у чин подмаршала и постављен на чело Банатске генералне команде, на којем је формално остао до 1813, али је од 1809. главне задатке обављао у царском ратном стану и Државној канцеларији у Бечу. За време ратова против Наполеона налазио се Петар Дука уз цара Франца I, код кога је уживао неограничено поверење. Након Париског мира био је именован за члана Државног већа. Године 1813. именован је за генерала артиљерије. Генерал Петар Дука уживао је велики углед код Срба, пре свега због узорног начина Живота, озбиљности, скромности и строгости. Баронство је изгледа добио са чином пуковника, између 1796. и 1799 (Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија – Српско-Хрватска-Словеначка*, књ. I, стр. 624; Славко Гавриловић, *Прилози за биографију генерала Петра Дуке* (1756–1822), Темишварски зборник, бр. 4, Матица српска, Нови Сад 2006.

[11] Алан Х. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија*… стр. 23.

два пута окупирала Беч, доводећи Хабзбурге не само у непријатан, већ и понижавајући положај. Наполеон I је, прогласивши се 1806. године универзалним царем, натерао тада Франца II да укине Свето римско царство. Сви свети римски цареви од 1437. до 1806. или од Алберта II до Франца II потицали су из династије Хабзбурговаца.[12] Цар Франц је против Наполеона употребио стара и позната оружја Хабзбурга, стрпљење, упорност, професионалну војску и политику закључивања савеза.[13] Завршетком рата 1814. Франц I је успео да сачува династичку величину у рату, а све чему је стремио у мирним временима, било је да је и даље очува.[14] Није волео промене, народне иницијативе и било какав дах живота у политичким пословима, осим ако нису били у његовом, тј. династичком интересу.

Његовом конзервативизму су се испречиле привилегије дате Угарској, које су повређивале његов царски ауторитет, па је одлучио да настави са подривањем положаја Угарске. Оваква политика вођена према Угарској, осетиће се у односу на положај, жеље и намере српског народа у монархији. После смрти цара Јосифа II, који је покушао бројним реформама да препороди своју државу, посебно да је одвоји од још увек средњевековног наслеђа, иако апсолутиста успео је да спроведе реформе, које карактеришу једног високо просвећеног владара.[15] Али, својом германизаторском политиком изазвао је огорчење у Угарској и у свим ненемачким аустријским наследним земљама, дошао је на престо цар Леополд II. Он је желео да ублажи ово нерасположење, па чак и огорчност међу својим народима, па је суспендујући неке реформе Јосифа II, показао извесну попустљивост и према Србима.[16] Овакво царско расположење и пре свега повољну политичку ситуацију и општу позитивну климу вешто је искористио мудри и образовани карловачки митрополит Стефан Стратимировић да оствари, тада већ вековну намеру и жељу српског

[12] *Фактопедија* – Илустрована енциклопедија, Младинска књига – Нова, Нови Сад 2004, стр. 45.

[13] Алан Х. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија*… стр. 23.

[14] *Исто*, стр. 24.

[15] Дејан Медаковић, *Јосиф II и Срби*, Прометеј, Нови Сад 2006, стр. 4.

[16] Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије*, Матица српска, Нови Сад 1951, стр. 30.

народа, а и да истовремено оживотвори закључке Народно-црквеног сабора одржаног у Карловцима 1781, потом и Сабора у Темишвару одржаног 1790. да се у Карловцима оснује Прва српска гимназија. Један од првих, и у том тренутку најважнијих услова био је да се обезбеди за то време прилично велика сума новца за потребе оснивања и издржавања школе, па се тек након испуњења ових услова могла траити потврда или одобрење од Беча за отварање гимназије.

Митрополит је овај прилично тежак проблем решио зачудо веома брзо и успешно захваљујући донацији богатог карловачког трговца и грађанина Димитрија Анастасијевића Сабова, који је обезбедио за то време велику суму од 20.000 форинти. На вест и личну потврду Сабовљеву и у присуству митрополита, за ту прилику окупљени карловачки грађани, одушевљено су приложили 17.240 форинти, што је за неколико недеља нарасло до суме од 19.100 форинти. Било је то више него довољно да се испуни први услов.[17]

Цар Леполд је потврдио фундацију и легат Димитрија Анастасијевића Сабова 11. октобра 1791, а фундацију у легате Карловчана, у износу од прикупљених 19.050 форинти потврдио је цар Франц II 12. децембра 1792. јер су сви приложници морали и својеручно потписати и изјавити колико ко прилаже и да је прилог осигуран с обзиром да су неки од грађана прилагача имали готов новац, а неки су дали обвезнице да ће плаћати „интерес“ и укњижити дарована своту на своје имање.[18] Карловчани су затим одлучили да се гимназија за почетак смести у део зграде Нормалне школе која се налазила између Саборне и католичке цркве на Тргу (срушене 1938). Недуго затим, гимназија је коначно била смештена у зграду старе Латинске школе (на месту данашње зграде гимназије, која је подигнута 1891) и ту је радила до 1890, када је срушена и потом подигнута нова данашња зграда.[19]

Путну руту цара Франца I и његове супруге по Граници, одредио је и организовао артиљеријски генерал Петар барон Дука,

[17] *Исто*, стр. 38.

[18] Стеван Лазић, *Првих сто година – Српске велике гимназије карловачке 1791–1891*, стр. 9; Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије,* стр. 38.

[19] Жарко Димић, *Сремски Карловци*, Карловачки круг, Сремски Карловци 2003, стр. 53–55.

још током месеца августа 1817. и о томе известио све магистрате у местима кроз која ће цар и царица проћи, наредбом од 24. августа, број 1009 из 1817.[20] План путовања цара кроз Војну границу упућен Карловачком магистрату од 14. септембра, гласи:

Магистрату карловачког комунитета:[21]

Према извештају екселенције артиљеријског генерала (Петра) барона Дуке од 14. овог месеца, одређена је следећа путна рута путовања Његовог величанства:

13. октобар	Тител
12. и 14. октобар	задржавање у истом
16. октобар	у Петроварадин
17. и 18.	задржавање у истом
19.	у Земун
20.	задржавање
21.	у Митровицу
22.	задржавање
23.	у Винковце
24.	задржавање
25.	у Брод
26.	у Нову Градишку
27.	задржавање и коришћење овог дана за разгледање Старе Градишке према ранијем предлогу
28.	у Бјеловар
29.	у Вараждин
30.	у Марибор
31.	у Грац

[20] АСАНУК, К. М. 596/1817.

[21] АСАНУК, К. М. 596/1817.

Такође, према наредби од 24. августа п. 1009, Магистрату се ставља на знање да се о овој наредби очекује и једно подсећање (опомена) од стране његове екселенције барона Дуке.

Иако се у плану путовања директно не помињу Карловци, већ евентуално задржавање након боравка у Петроварадину, већ у следећем допису, који из Петроварадина стиже у Карловце 21. септембра, јасно је да се Карловци сада и званично помињу као место обиласка. Допис гласи:

Из потпуног убеђења да у сврху путовања Његовог величанства цара у оба војна комунитета Карловци и овде (Петроварадин), не сме да недостаје прописани подвоз, неопходно је да возарски оберлајтнант[22] Мак сву састављену вучу упрегне у кола, и детаљно прегледа како на коње, узде, штрангле…, тако и одређене кочијаше, и то први пут 5. октобра пре подне овде и после подне у Карловцима, а други пут 15. октобра истим редоследом. Приликом прве провере пописати све недостатке, а код друге, мора се дати уверавање да је све спремно и да се ништа ново неће појавити.

Магистрат, на крају, да би све што је потребно било правовремено припремљено, обавештава да на ове дане, одређене за преглед, сви изабрани за подвоз буду доведени, при чему треба да буде присутан један магистратски чиновник, који треба да уважи приговоре оберлајтнанта Мака и изврши његова наређења.

Петроварадин, 21. септембра 1817.[23]

(у потпису) Сигентал

Један од сачуваних докумената у Архиву Карловачког магистрата је и циркулар[24] који је на адресу Магистрата стигао уочи саме посете цара Франца I и супруге царице Каролине Августе[25] Карловцима.

---

[22] Оберлајтнант – надпоручник.

[23] АСАНУК, К. М. 598/1817.

[24] АСАНУК, К. М. 608/1817.

[25] Каролина Августа баварска, четврта је по реду супруга аустријског цара Франца I (1768–1835). Удала се за Франца I након смрти његове треће супруге

Циркулар

Висока цк. Славонска генерална команда у вези са наредбом од 23. септембра С.А.Р.1122 о путовању Његовог величанства кроз овдашњу границу даје магистратима на знање и поступање следеће.

Да би све било у потпуности предупређено при посети Његовог величанства треба пазити на следеће:

1. Сва господа магистратски чиновници, лекарско и школско особље, католички и православни свештеници, пензионисана господа официри, затим Спољашње веће, треба да буду спремни, почев од 15. по уласку Највишег господства у Петроварадин, да би или одмах или у тренутку који свемилостиви одреди били на услузи.

2. У свим станицама, где се догоди промена запреге или само пролазак, морају се у близини прве најближе станице, на пригодном месту појавити активни и пензионисани официри, чиновници и свештенство, месне старешине, затим учитељи са школском младежи.

Потом следи да се све горепоменуте странке, као и домобрански официри овдашње 2. домобранске компаније, построје испред овдашње градске куће (Магистрата) – а сва школска младеж у три дана 16, 17. и 18, да буду у школи обучени у чиста одела чекајући даља упутства

3. У свим местима, кроз која пролази Највиша посета, улице, сокаци, дворишта и куће морају се очистити, становници у чистим и најбољим оделима да се појаве испред својих кућа, да би били опажени од Његовог величанства.

За тачно придржавање ових тачака (упутстава) треба да се строго стара полицијски комесар заједно са вишим и нижим „четвртарима“,[26] а да би се ова наредба лакше испунила, и Његово ве-

Марије Луизе од Модене (преминула 1816). Каролина Августа баварска преминула је 1873. године (Жан Пол Блед, *Франц Јозеф*, Clio, Београд 1998, стр. 650–651).

[26]Четвртари – надзорници четврти у насељима. Карловци су били подељени на чаршију и махале (четврти). У XVIII веку помињу се: Горња, Ловачка, Чаршијска и Кнежевачка махала. Свака махала, касније четврт, имала је свога четвртара који је пазио на чистоћу улица и њихово стање, да ли су бурад, при-

личанство неко случајно не би посматрао са прозора куће, треба то објавити путем добошара. Свештенство такође треба да следи ову високу заповест и народ поучи овој дужној почасти, као и да буде у приправности да за време проласка Његовог величанства звоне сва звона.

4. Препушта се општинама да радост због доласка изразе пуцњима из прангија, с тим што прангије морају да буду проверене и постављене на примерено одстојање од улице, да се не би поплашили коњи, за чега је најстроже одговоран командант дотичне станице.

Овдашња католичка и православна парохија мора да постави више неопходних људи на Черат и Магареће брдо, као и неколико грађана са прангијама (у договору са полицијским комесаром) у предвечерје доласка Његовог величанства, са свом потребном опремом. Треба израчунати колико треба барута, према калибру, за 101 пуцањ прангије и према томе одредити количине и бити у приправности. Осим овог, главну улицу од почетка до краја украсити са зеленим (streichern – штрајхерн) гранчицама из оближњих шума, већ према потребама свог кућног плаца, и да се, мирно и с поштовањем, са својим укућанима поређа у линију испред своје куће, држећи ове зелене (штрајхерн) гранчице.

Карловци, 6. октобра 1817.

Рафајло ??? Илија Округић

Капетан и градоначелник градски писар

Дакле, и мимо плана путовања одлучено је да цар Франц I и царица посете Карловце и то у планираном периоду задржавања у Петроварадину и то првог дана задржавања 17. октобра.[27] Знамо да је цар у Карловце дошао из правца Петроварадина, дакле преко

премљена за случај пожара, који су због дрвених оџака и кровова од сламе, трске и шиндре били чести, напуњена водом. (Види: Жарко Димић, *Топонимија Сремских Карловаца*, КЦ Карловачка уметничка радионица, МГНС, Градски завод за заштиту споменика културе, Сремски Карловци – Нови Сад, 2006; Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво*, Историјски часопис, књ. V–27, САН, Београд 1955).

[27] Стеван Лазић, *Првих сто година* …, стр. 17.

Пуцкароша[28] па Варадинском или Главном улицом (данас Петроварадинском) па преко Пиваре[29] до Трга и онда десно према Магистрату и у продужетку иза, тада су према Тргу стајале четири гимназијске куће, а у данашњој улици Карловачких ђака иза ових кућа протезала се дуга приземна зграда старе Латинске школе коју је Гимназија користила у првих сто година свога постојања.

Видимо да су Карловчани према договореном протоколу изашли да поздраве свога владара, сви виђенији и угледни грађани, официри, ђаци, настојитељи и професори били су припремљени за овај догађај уз пуцање прангија, лепо одевени, украшених кућа, давали су свакако леп и пријатан утисак владару и његовој пратњи. Подсећамо да је у овој 1817. години била завршена изградња и данашње зграде капеле Госпе од мира која је била обележје великог и изузетно значајног догађаја – подигнута на месту где је потписан или склопљен Карловачки мир 1699. године, чије је подизање финансијски помогао и Бечки двор. Нажалост, како немамо сачуваних података или сачуваног комплетног извештаја о посети, за претпоставити је да је међу угледним личностим сигурно био присутан и митрополит Стефан Стратимировић иначе врховни патрон Гимназије, који је о правцима путовања цара бивао редовно и писмено обавештаван. У Архиву САНУ у Сремским Карловцима имамо сачуваних десетак писама у којима се митрополит од подручног свештенства извештава о боравку цара у појединим местима, међу којима је и писмо епископа Гедеона који је митрополиту Стратимировићу јављао о доласку и одласку цара Франца I из Тителa 30. септембра (13. октобра) 1817.[30]

Сигурно је да митрополит ни по коју цену не би пропустио овакву прилику да се као домаћин представи, али и да се похвали карловачком Гимназијом која је већ постојала више од две деценије и имала значајног угледа у јавности. Поред митрополита дочекали

[28]Пуцкарош – брдо између Карловаца и Петроварадина преко кога иде пут.

[29]Пивара – крај и вис на самом улазу у Карловце из правца Петроварадина, ту се налазила и горња градска капија. (Види: Жарко Димић, *Топонимија Сремских Карловаца,* стр. 32).

[30]АСАНУК, МП „Б“, 22/1817.

су цара и најугледнији грађани, међу њима и представници локалне власти. Оно што сигурно, за сада, знамо јесте да је цара и царицу на школској капији дочекао професорски колегијум предвођен директором Карлом Румијем[31] и тадашњим професорским колегијумом, који су чинили професори: Василије Лукић, Тома Војиновић, Кирил Араницки, Јаков Герчић и Петар Живковић. Чланови патроната од 1816. до 1820. били су угледни Карловчани: Марко Гојковић, Исак Протић, Константин Стојшић, Стефан Хаџић, Стефан Гавриловић и Сава Коларовић.[32]

Један од разлога да се приликом посете Карловцима (ако не и једини) посети и карловачка Гимназија сигурно се налази и у детаљу да је цара и царицу поздравио кратком беседом Стеван барон Дука, ученик III разреда, иначе синовац главног организатора царевог обиласка Војне границе, човека од великог царевог поверења, генерала Петра барона Дуке, који је након смрти свога брата Николе, Стевановог оца, преузео бригу о свом синовцу. Свакако да је ова посета била лепа прилика да свога синовца представи цару и царици, што је у то време била значајна и, уколико је било услова, уобичајена ствар. Према програму цар и царица су се са пратњом вратили у Петроварадин да би 19. октобра стигли у Земун. Ако пратимо протокол они су морали још једном проћи кроз Карловце. Иако Стеван Лазић у својој *Историји првих сто година Карловачке гимназије* наводи: 17. октобра 1817. био је знаменити дан за ову

[31] Др Георгије Карло Руми рођен је у Ципсу 1780. године у рударском крају у Словачкој и до вере није много држао, а ни своју националност није истицао. Говорио је словачки, немачки, мађарски, латински и грчки, а у Карловцима је научио и српски. Руми се бавио филологијом, историјом и природним наукама. Покушао је да настави рад бившег директора Карловачке гимназије Андрије Волног на сакупљању ређих примера карловачке и сремске флоре. Руми је започео учење грчког језика и био први предавач. У матици крштених Саборне цркве карловачке за 1818. годину налазимо да је сину Стефану, Георгија Карла Румија и жене Софије (рођене Милеч) био кум митрополит Стефан Стратимировић. И другом Румијевом сину рођеном 1820. године и кћери Евгенији, рођеној 1821. кумује митрополит Стратимировић, коме се жали на своје слабо имовно стање. Изгледа да је био и свадљиве природе, па се наскоро завадио са целим карловачким грађанством. Ускоро је Руми изабран за поддиректора и катихету у евангелистичком лицеју у Пожуну и 12. априла 1821. напушта Карловце у које ће свратити још једном пред смрт старог митрополита Стефана Стратимировића 1836. године.

[32] Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије* …, стр. 354.

Гимназију: цар Франц и царица путујући у Земун…“ Дакле, могуће је и да је период задржавања према протоколу у Петроварадину скраћен за један дан.

О утисцима цара, царице и њихове пратње о боравку или пропутовању у Сремским Карловцима, у смислу каквог записа, белешке, путописа или извештаја нисмо успели да сазнамо или пронађемо нешто више.

Свакако да је ова посета значајан догађај у прошлости Сремских Карловаца и остаје нам леп, истина скроман, архивски траг о организацији вароши на припреми и дочеку прве личности Царства у Карловцима.

Цар Франц I

Тестамент о заоставштини Гаврила Стејића из 1777. године

У варији Архива САНУ у Сремским Карловцима, у чијем се оквиру налази и архива карловачког Магистрата, пронашли смо и један тестамент писан немачким језиком, сачињен на једној страници, оверен пе карловачког Варошког комунитета из 1777. године и потписан од тадашњих челника карловачког Магистрата. Тестамент говори о заоставштини карловачког грађанина Гаврила Стејића, о самом Гаврилу Стејићу за сада, не знамо готово ништа, осим скромних података о његовим жељама и имовини које налазимо у овом тестаменту, која је очито тек део већег имања. Гаврило Стејић је сачинио списак колико коме оставља новца, затим следи листа потраживања, тј. имена људи који му дугују новац и количина.

Стејић, затим у тестаменту конкретно захтева хришћанску сахрану, затим следи списак завештања. Интересантно је да је болницама у Осеку, Пешти, Петроварадину, Карловцима и Темишвару, затим карловачким православним црквама: Доњој, Средњој (Саборна црква) и Горњој, завештао и суму од 12 ф, њиховим духовницима, заједно да поделе 12 ф. На крају је нагласио: „Погреб, ипак, треба да им се екстра исплати“.

Затим следи попис потраживања Гаврила Стејића, за то време прилично велика, од карловачког трговца Димка Гинића[1] 1000

[1] Димко Гинић, налази се у попису карловачких трговаца из 1784. У овом попису Гинић плаћа највећи порез од 20 ф. као трговац са мануфактурном робом. Налазимо га затим и на попису приложника гимназијског фонда приликом оснивања карловачке Гимназије, према основном писму од 12. децембра 1792. године Димко Гинић се налази у високој „другој“ групи приложника са, за то време приличном, сумом од 500 форинти.

Види: Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво од 1753–1815,* II, књ. IX–X, Историјски институт Београд, 1959, стр. 309–310; Коста Пе-

ф, Јеремије Јовановића[2] 1000 ф, сина карловачког трговца Димитрија Авакумовића 100 ф, Јована Симића 100 ф, Гаврила Секулића из Новог Сада 252 ф. и попа Симе Марковића 222 ф. Сведоци су били: Кашпер Хаук[3], градоначелник и Стефан Солар[4], сенатор. Са тестаментом су упознати поред градоначелника, који је вршио и дужност градског судије и сви већници. Тестамент је састављен у Карловцима 1777. Оверен варошким печатом.

Интересантно је да је у овом тестаменту Гаврило Стејић завештао новац болницама у Осеку, Пешти, Петроварадину, Карловцима и Темишвару. То нас може, између осталог, довести до заоњучка да је Стејић био можда слабијег здравља са једне стране, а са друге да је или био становник ових варошица – градова па је користио услуге болница, затим да се професионално бавио трговином и често путовао и успут се лечио или је пак био занатлија па се у овим местима дуже задржавао послом. У списку службеника карловачког Магистрата и карловачке болнице га, колико је то доступно, не налазимо.

тровић, *Историја карловачке Гимназије,* Матица српска, 1951, Нови Сад, стр. 42–43.

[2] Јеремија Јовановић – налазимо га у попису карловачких трговаца из 1784. године у групи трговаца са мануфактурном робом. Затим га, као и Гинића, налазимо међу приложницима – оснивачима карловачке Гимназије у „седмој“ групи приложника, са прилогом од 150 ф. Види: *Историја Карловачке гимназије,* Матица српска, 1951, Нови Сад, стр. 309–310.

[3] Кашпер Хаук, карловачки пипелар и градоначелник, родом из Беча, након доношења новог регулатива о уређењу Комунитета од 1. маја 1787. године. Комесар Комунитета био је инспектор Тадија Естерајхер, који је завео нови начин бирања начелника и других чиновника у Комунитетима. Он је као комесар Комунитета и као изасланик Генералне команде присуствовао свим изборима у Комунитету и водно их. Он би у Магистрат послао по свом избору тридесетак грађана, предложио три кандидата за начелника и листу грађана за чланове Сената. На тај начин за чиновнике су постављани искључиво Немци, прикључени из целог Западно-римског-немачког царства. Последњи Србин, карловачки начелник у XVIII веку био је трговац Стеван (Стефан) Солар.

Види: Жарко Димић, *Сремски Карловци од насела до града,* Мало историјско друштво, Културни центар „Карловачка уметничка радионица“, Нови Сад – Сремски Карловци, 2008, стр. 44–46.

[4] Стефан (Стеван) Солар, родом из Карловаца, трговац мануфактурном робом, карловачки „грађанин“, сенатор и градоначелник карловачког Магистрата.

Овај скроман по своме обиму тестамент не говори нам о Стејићевој покретној и непокретној имовини, коју не помиње, зато што вероватно има породицу (жену и децу) који су већ наследници те имовине, он се овим тестаментом сачињеним у присуству власти, „обезбеђује“ да се његова воља „сигурно“ испоштује.

ТЕСТАМЕНТ

о заоставштини Гаврила Стејића

Он захтева хришћанску сахранv.

- Болници у Осеку завештано	12 фор.
- Болници у Пешти	12 фор.
- Болници у Петроварадину	12 фор.
- Болници у Карловцима	12 фор.
- Болници у Темишвару	12 фор.
- Доњој цркви	12 фор.
- Средњој цркви	12 фор.
- Горњој цркви	12 фор.
- Њиховим духовницима заједно	12 фор.

Погреб, ипак, треба да им се екстра исплати

Потраживања Гаврила Стеића

- госп. Димко Гинић	1.000 фор.
- госп.Јеремија Јовановић	1.000 фор.
- г. син Авакумовића	100 фор.
- госп. Јован Симић	100 фор.
- у Новом Саду Гаврило Секулић	252 фор.
- поп Сима Марковић	222 фор.

Кашпер Хаук, председник Већа
Стефан Солар, сенатор

Сакупљено и верно оригиналу, од речи до речи.

Карловци, 15. април 1777.

Градоначелник (градски судија) и сви већници Савета (Већа)

Где је становао и живео Дејан Медаковић за време свог школовања у Сремским Карловцима

Академик Дејан Медаковић је са братом близанцем Срђаном стигао у Карловце и унисао Карловачку гимназију школске 1936/37. године. Свој долазак у Сремске Карловце, академик Медаковић је с непоновљиво описао у својим „Ефемерисима“. Како су браћа Медаковић припипадала и за ондашње време имућнијем слоју нису могли, а нису ни тражили могућност интернатског смештаја у „Стефанеуму“. Тада је био обичај да се ђаци са стране смештају код угледних карловачких породица на стан и храну о чему је бринула и гимназијска управа. Занимљиво је да се овај вишевековни обичај у Карловцима означавао и као леп додатни приход у карловачким породицама.

Дејан и његов брат Срђан били су смештени прво у утледну карловачку породицу Величковић, који су имали и две кћери нешто млађе од браће Медаковић, гимназијалке, од којих је једна Десанка – Беба, касније удата за апотекара Михајла Мишу Штрасера, иначе доброг Дејановог школског друга и касније пријатеља. Кућа породице Величковић се и данас налази, скоро непромењеног изгледа у улици Браће Анђелић бр. 51.

Након две школске године, породица Величковић је „непримерено“ подигла цену становања па су Дејан и Срђан „прешли“ да станују у кућу, или како је академик Медаковић говорио, у Матејићеву „палату“, што је овај епитет за карловачке прилике – велелепна грађанска кућа на Тргу, свакако заслужила. Ту код угледног карловачког трговца Боривоја Матејића, Дејан је становао школску 1938/39. и 1939/40, дакле до матуре. Соба се налазила на спрату

(последњи прозор у низу, десно). Испод се налазила лепо уређена књижара коју је водила академска сликарка Ирма Потурчић.

Матејићева „палата“ (задњи десни прозор на спрату је соба академика Дејана Медаковића)

Дејан се у то време бавио фотографијом па је са овог прозора фотографисао Саборну цркву и чесму „Четири лава“. Ова фотографија је касније публикована у „Уметничкој топографији Сремских Карловаца“ Павла Васића, која је изашла у издању „Матице српске“. Ипак Дејанов станодавац Матејић страдао је од усташке власти, убијен у Јасеновцу. Пријатељске односе задржао је Медаковић дуго после рата са Матејићевим сином. Овде, из овог стана, говорио је академик Медаковић, који је гледао директно на карловачку пијацу „све је било под оком“.

Намера је аутора текста, који је то у једној „шали“ од пре неколико година обећао драгом пријатељу Дејану Медаковићу, да се на Матејићеву кућу постави спомен-плоча која ће означити да је „овде становао и школовао се академик Дејан Медаковић“. Како је

већ вековима познато „наше памћење и брига“ за нашим великанима, ипак сам се одлучио да све ово што ми је казивао академик Медаковић забележим и штампам у нашем листу – то је најмање што је Дејан заслужио од Карловаца и својих „суграђана“.

Кућа породице Величковић где је прве две године свога школовања у Сремским Карловцима становао академик Дејан Медаковић.

Уредништво сремскокарловачког часописа за културу и уметност „Кровови“ покренуло је иницијативу да се академику Дејану Медаковићу, подигне биста у дворишту Карловачке гимназије.

Карловачки гимназијалци „Соколи“. Горњи ред, трећи с лева Дејан Медаковић, 1938/39.

Један опис Карловаца из 1859. године

Према једном архивском спису, који је делимично превео са немачког језика и објавио др Ристо Јеремић, а цео документ у истој књизи на изворном немачком језику објавио у прилогу под насловом „Документи“. Због великог значаја овог краћег описа Карловаца из 1858/59 године, документа ћемо објавити у преводу на српски језик, у целости,обзиром да је и ова значајна књига др Ристе Јеремића, која је изашла у сам освит II светског рата, данас изузетно ретка и недоступна, како знатижељним читаоцима које интересује ова тема, тако и истраживачима који се баве историјом Карловаца кроз XIX век. Текст је кратак и исцрпан у статистичком смислу (број становника, број кућа и станишта). Посебно је значајан део где се описују, данас већ сасвим нестале, чувене карловачке лагумице и земунице. Занимљив је један данас нама необичан, али са етнолошке тачке гледишта, део текста који је посвећен исхрани и пићу тадашњих становника Карловаца. Посебно је део везан за слаткише од грожђа, које нажалост данас више нико не прави у Карловцима, који су били и саставни део исхране Карловчана и актуелни све до 70-тих година XX века, па их се и аутор овог прилога данас сећа са носталгијом, јер их је конзумирао тада готово у свакој кући, где је залазио у свом најранијем детињству.

Овај кратки преглед, чини извештај о становиништву, стаништима и исхрани свакако да је од значаја за изучавање начина живота и становања Карловачана средином XIX века, а могли бисмо закључити и са великом вероватноћом током целог XIX и добрим делом ранијег XVIII века, јер Карловци спадају у ред насеља или вароши чији број становника није имао веће осцилације током XVIII и XIX века па све до наших дана.

Према нама познатим статистичким подацима, у Карловцима је било 1858. године 3780 становника. У истој, 1858. години рођено је 198 деце, а умрло 199 Карловчана. Дакле, за 1 умрло је више него што је рођено.

Следи текст превода докумената:

Становништво

Карловци броје 929 кућа и то: 11 општинских и 918 приватних кућа обичних сељака, од којих су неке постављене дужином једна према другој и са забатом према улици, углавном су грађене од доброг материјала и покривене црепом, а један мањи број је од набоја, покривен шиндром, даскама и трском; на оба краја града. У тзв. Цигланској мали има највише тршчаних кровова и испреплетених од прућа и са унутрашње стране глином облепљених лоших оџака. Испод већине кућа су озидани подруми. Добростојећи граде лагуме, тј. удубљења у земљи,у брдима око града, од којих су неки 20 хвати дубоки и 3 до 5 хати широки.

Унутрашњост кућа је различита, већ према околностима (материјалним – м. п), код имућних је удобно (комотно), а код сиромашних је оскудица; такође, садрже и пећи, богати имају делом ливене, делом каљеве пећи, а мање имућни се задовољавају пећима зиданим од черпића или плетеног прућа. Ложи се делом дрветом, делом виновом лозом и трском.

Исхрана

Пшенични и ражени хлеб се ретко мешају са кукурузом, месо, риба, разно поврће и сочиво, затим мелко и воће. Обичан народ не користи путер, нити пресан, нити у тестенинама. Бели лук се обично једе као салата са јагњећим или телећим печењем. Сарма се прави од младих ластара и листова киселог купуса, тако што се млевено месо помеша са пиринчом у округли облик, затим се пржи и кува. Од необичнијих јела треба још поменути: попару, печени тврди хелб у малим комадима, који се потом кува у води и добро изгњечи; цицвару печено хлебно брашно помешано са сиром; ман-

дару, печено хлебно брашно без сира; суџук – (кобасице од шире), са којима се обавља и мања трговина. Спрема се на следећи начин: слатко вино је прилично добро укувано из две до једне мере, које се онда зове шира, затим, сразмерно количини шире, стави се брашно или гриз, и то се кува док не постане густа супа (или чорба). У ово се, потом, три пута замоче, на једном јаком концу, приближно два педља дуга, нанизана половине зрне ораха, при чему се добије облик такозване саламе. Онда се обеси на уже на неком сувом месту, обично у прозору, и остави да се добро осуши. Туршија, тј. бело грожђе, које се у води увија у једној кади са дудовим и ораховим лишћем и семеном горушице, и чува се до Ускрса. На прву недељу празнчика, каца се отвара и грожђе се једе за време целог празника. Лакумици су тестенине умешане са белим вином или са нешто ракије и печене у свињској масти. Чесница (спрема се на први дан Божића) је као (Csaja) печено тесто у једној тепсији и испуњено месом или пиринчом или са сиром, преко чега се налије нешто меда. Чесница се спрема као један ритуал. Рано ујутро, по заповести домаћина, укућани морају клечећи да иду по воду. Оног који се врати са водом, домаћин или домаћица, који стоје на прагу, пита: Шта носиш? Он одговара: здравље, срећу и радост.

Једе се обично три пута на дан: ујутро, у подне и увече. Најчешћа пића су: вода, вино, аусбрух, ракија шљивовица бермет и суви бермет. (Подаци су из једног етнографско-топографског списа српско-банатске Земаљске области које је у суседству К. К. Војне границе. 1 одељак, Карловци, Историјска места) (Р. 2242, 26. 7ber 1859).

Значај ових података, иако наизглед у скромном обиму, данас су од изузетног значаја за проучавање прошлости и развоја Сремских Карловаца.

Поглед на Сремске Карловце

Један пример односа градских власти према коцкарским играма у Карловачком комунитету крајем XVIII века

Коцкање је заједнички назив за различите игре на срећу.[1] У друштвеном животу људи, у различитим формама и облицима сигурно је да је оно присутно још из периода пре око 5000 година.[2] Како је, неретко, коцкање било узрок немаштини, често и пропасти оних који су се коцкали, затим њихових породица, као озбиљан друштвени проблем, овај су порок државе покушавале да регулишу разним, како законским санкцијама тако и моралним правилима. Борбе против овог порока, зачињеног снажним људским страстима биле су мање или више успешне, али су санкције против корисника, неретко, у прошлости због озбиљности проблема биле и прилично ригорозне. О томе нам сведочи један документ из збирке VARIA Карловачког магистрата, који потиче из далеке 1794. године.[3]

Пре него што се осврнемо на сам садржај овог необичног документа обратићемо пажњу на правно и полицијско уређење Карловаца крајем XVIII века. Сремски Карловци се од 1753. налазе у статусу слободне војничке вароши – комунитета. Према норми и

[1] Родољуб Јовић, *Болест старија од историје, Печат, бр. 21, 2008, стр. 24–25.*

[2] Коцкање је назив за различите игре. Различите форме коцкања имају и различиту историју. Антрополози се слажу да подаци сакупљени у XX веку дају солидне импликације да је коцкање одувек постојало у великим друштвима (сигурно и у малим, прим. Ж. Д.) и да је имало важан удео у животу и богатих и сиромашних. Корени коцкања датирају још из древне Кине 2300. године пре нове ере, али се срећу и у Индији, Египту, Риму. Сет железних коцкица од 1500. године пре нове ере, вероватно из Тебе, а специфични записи о коцкању нађени су и у Кеопсовој пирамиди.

[3] АСАНУК Ф К.М. Varia (Species Factu)/1794.

регулативу из 1753, Карловцима је управљала слободно изабрана општинска управа – Магистрат, који се састојао од начелника (председника), који је уједно имао (за овај текст биће важно) и функцију судије, два грађанина – сенатора, бележника, једног, а касније и два синдикуса, који су били судије истражитељи, правни референти и варошки бранитељи. Затим је постојао Спољни савет, комесар полиције са ајдунктом, који је био чиновник економске струке, канцелиста, писари и већи број службеника.[4] Магистратски суд чинили су: начелник, два сенатора, бележник и синдикус. То је био првостепени суд, а судио је у свим грађанским споровима и мањим криминалним случајевима. Синдик је о свакој тужби подносио писмени реферат на основу спроведене истраге и упознавао суд са законитом казном којом се треба казнити кривац. Он је имао само вотум информативум.[5] Пресуда на већу казну, као на пример губитак грађанског или мајсторског права, ишла је на потврду Апелационом суду у Осеку, а од 1783. године у Петроварадину, где се преселила Генерална војна команда Славонске војне границе. Апелациони суд био је друга, Дворски ратни савет трећа инстанција.[6] У Комунитету је постојао и орган Већа дванаест грађана, или спољни савет или сенат, који је био саветодавни орган у варошким економским пословима. Поред тога, чланови Спољног савета присуствовали су у турнусима свакој полицијској истрази, као и полицијском суђењу, давали Магистрату своје мишљење о појединим економским питањима, ишли су на увиђаје приликом какве причињене материјалне штете, како у вароши тако и у атару, виноградима, пољима и шумама.[7] Међу службеницима Карловачког магистрата било је и полиције у попису службеника Магистрата из 1750, помињу се полицијски помоћник Емануел Сах из Данцина, наредник страже Михаило Стефановић и варошки каплар Георгије Игњатовић из Саса, затим седам пандура и шест ноћних стражара. Сви стражари били су ислужени

[4] Жарко Димић, *Сремски Карловци од насеља до града, Нови Сад – Сремски Карловци, 2008, стр. 42–43.*

[5] Votum informativum – Полицијски записник.

[6] Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво од 1753–1815, Историјски часопис*, књ. X–X, САН, Београд 1959, стр. 296–297.

[7] *Исто.*

војници, али су били писмени и поред српског морали су знати и немачки језик.[8] Приметно је да је за тадашњи број становника (око 5.000) присутан приличан број стално запослених пандура и ноћних стражара. При томе, свакако треба имати на уму да је кроз цео XVIII век овај део Срема био захваћен хајдучијом и разбојницима, па зато и не чуди оваква ситуација у, за то време богатим, Сремским Карловцима.[9]

За потребе разумевања овог документа, важно је разјаснити још неке могуће недоумице, обзиром да су у овом догађају учествовали и карловачки грађани. Привилеговани део становништва, поред племства, свештенства, официра, професора и учитеља, најзнатнији је део становништва с правом грађанства. Право грађанства није било наследно, већ се стицало личним заслугама. Да би угледан становник, у овом случају Сремских Карловаца, могао стећи грађанско право морао се одликовати врлинама. Пијанци, картароши, тј. коцкари, људи неморалног живота и понашања нису могли, ма колико били имућни, постати грађани и одговарати варошким бесплатним обавезама у оквиру разних грађанских дужности.

Свим судским и полицијским истрагама и суђењима присуствовало је два и више грађана. Грађани су, при том, уживали и велика права. Као најзначајније, истицано је, то што нису могли бити телесно или физички кажњавани за своје прекршаје, већ им је казна претварана у новчану глобу. Ако је прекршај био већи, и грађанин осуђен на затвор, није га издржавао са осталим осуђеницима, већ у посебној, пространој и чистој затворској просторији у Магистрату, тзв. „грађанском затвору“.[10] Грађанин је у свечаним приликама носио „гражданску одежду“ (слична племићкој) и опасивао мач. Пример ове одеће можемо видети на портрету знаменитог карловачког грађанина Димитрија Анастасијевића – Сабова.[11] Нови регулатив за комунитете донет је 1. маја 1787. Према овом

[8] *Исто.*

[9] Жарко Димић, *Попис – Преглед царско-краљевског војног комунитета Карловаца из 1840. (рукопис).*

[10] Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво* …, стр. 296.

[11] Жарко Димић, *Сремски Карловци од насеља до града …,* стр 44.

регулативу, између осталог, економског чиновника, комесара полиције, наредника страже и санитетски персонал постављала је Генерална команда на предлог Магистрата, а пандуре и пољаре постављао је Магистрат.[12] Новина је да, по овом новом регулативу који се односи и на период настанка овде помињаног документа, начелник има право да службенике кажњава опоменом и затвором, у тежим случајевима и пооштреним затвором у гвожђу.[13] С обзиром на то да је од 1770. постављен за комесара комунитета, Тадија Естерајхер је сам позивао и бирао чланове Сената, а затим и начелника, а то су углавном били представници малобројне немачке мањине у Карловцима. Поред оваквог третирања „права и демократије“ према већинском српском становништву у налету германизаторске политике Бечког двора, овде у „провинцијалу“ насељавано је немачко становништво из целе монархије уз повољне кредите, брз напредак у државној служби или занатлије сумњивог знања, а сви, углавном, и сумњивог морала. Неколико детаља из овог записника, из далеке 1794, нама су за историју Сремских Карловаца значајни и уједно потврда су наших слутњи и нових сазнања. У овом species facti (изречене чињенице) налазимо да је група угледних карловачких становника, међу којима је и један грађанин, уз то члан спољног Савета, извесни Леополд Бихлер са Јоханом Кастхубером – бачваром, Францом Прохаском и још некима, сви ухваћени у коцкању 28. октобра 1793, приликом коцкања у новац код Поштанске гостионице.[14]

Према њиховим изјавама, они су одмах сутрадан, тј. следећег јутра били позвани из већнице од стране „господина капетана и градоначелника“. Њихова изјава гласи: „Ми, доле потписани смо, 28. октобра прошле 1793. године, због забављања око играња у мању суму новца код Поштанске гостионе, одмах следеће јутро позвани

[12]Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво* …, стр. 297.

[13]*Исто*

[14]Поштанска гостионица или крчма „Код поштанског рога“ припадала је прво племићкој породици Андрејевић, а већ крајем века у власништву је племићке породице Замфировић.

Види: Жарко Димић, *Замфировићи (знаменита карловачка породица), Часопис за науку, културу и уметност Кровови*, број 67/70 Сремски Карловци, год. XX, 2007, стр. 120–124.

из Већнице од стране господина капетана и градоначелника. Затим смо упитани зашто смо ми и нама подређени играли у гостиони, зар нисмо знали да су овакве (коцкарске, прим. аут.) игре забрањене. Одговорили смо да нисмо играли ништа забрањено, међу којима сам ја, првопотписани, да би се извукао (питао м.п.): „Зашто ја не смем да играм ради своје забаве? Плаћам свој порез све време и иначе нисам никоме дужан.“ Потом се капетан (на ове речи, прим. аут.) разљути рекавши ми: „Он је један разуздан човек, он је такође и друге људе учинио разузданима и сместа треба да иде у затвор.“[15] После чега сам одмах, без опирања, одведен и затворен говорећи да ћу се даље жалити. Из других њихових речи разумео сам следеће: „Вама ће поред казне затвором бити одузета имовина, скинут грађански капут (грађанска одећа – прим. Ж. Д.), а затим ћете бити Мацку[16] предати да вам дâ 25 по туру. После издржавања казне имо-

[15]У карловачком магистратском затвору издржавали су казну затвора осуђеници који су били осуђени до пола године затвора. Дуже казне осуђеници су издржавали у тамницама петроварадинске тврђаве.

[16]По имену би се дало закључити да је Мацко вероватно Циганин, с обзиром на то да су они најчешће извршавали ове задатке батинања, вешања и сл.. За ту прилику су позивани из околине, јер карловачки Цигани то нису радили. Тортура (мучење ради признавања кривице) је у Војној граници постојала све до 1776. године када је званично укинута. Сазнајемо из магистратиских докумената, да су мучења вршили Цигани. За разлику од привилегованих карловачких грађана контрибуенти или „пореске главе“ у које су спадали: виноградари, надничари, и сви сиромашни или ситни трговци и занатлије, а они који нису имали моралне квалификације за грађане, без обзира на њихово имовинско стање посебан „пик“ су власти имале на занатлије и трговце који нису били по вољи властима због политичког или опозиционог става. Поступак власти према контрибуентима или становницима вароши био је често врло оштар па чак и суров. Кажњавање контрибуената извршавало се суботом на Тргу испред Магистрата, тзв. пијацом, када је у Карловцима било и највише света из околних места и самих Карловаца. Око 10 сати пре подне износила се пред зграду Магистрата клупа звана „дереш“. Добошем или трубом би се огласио скуп, шеф полиције са лекаром и синдиком излазио би на Трг, профус би са пандурима доводио осуђеника, дошао би извршитељ пресуде, какав Немац или Циганин. Лекар би прегледао осуђеника, који би затим легао потрбушке на клупу на којој су биле монтиране четири карике (каиша), кроз које би осуђеник протурио руке и ноге и оне би биле везане. После тога би се огласила труба (или добош) и синдик или шеф полиције би прочитао пресуду. Затим би се огласио добош, а извршитељ би почео батинати. Види: Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво од 1753–1815*, II, IX–X, Београд, 1959, стр. 302. и Жарко Димић, *Сремски Карловци од насеља до града*, Сремски Карловци – Нови Сад 2008, стр. 25.

вина ће Вам се вратити. Након издржане казне бићете грађани као и раније.“

(Изјава дата) у Карловцима, 2. јануара 1794.

Изјаву доле потписали:

Леополд Бихлер, члан спољног Савета;
Јохан Касхубер, бидермастер (бачвар);
Франц Прохаска, римермајстер (ременар);

Интересанто је да се поступак против карловачких „коцкара“ одужио. Они су ухваћени у коцки[17] 28. октобра 1793, а извештај коловођа Бихлер подноси 2. јануара 1794. Дакле, цео случај још није завршен.

Да су овакви случајеви крајем XVIII века били прилично озбиљно третирани говори нам неколико чланова Полицијског прописа за полицијске чиновнике Војног комунитета Карловци у Славонско-сремској војној граници ради одржавања јавног реда и мира с почетка XIX века.

Члан 37. каже:

„У кафанама и гостионицама су забрањене све игре недељом и празницима пре 3 сата по подне. Такође, у гостионицама, пре тог времена не сме бити музике“.

Члан 38. каже:

„Против забрањених хазардних (hazard spiele) игара ће се са нарочитом брижљивошћу препоручити полицијској служби примену постојећег казненог Закона, а она (служба м. п.) треба да извести Магистрат чим опази да се игра макар у најмању суму.“[18]

Иако овај Полицијски статут потиче из 1837, видимо да се о овој пошасти водило рачуна.

[17] Из овог документа не видимо о каквој се игри ради, али највероватније да су у питању карте. Отежавајући фактор у целом догађају је што су играли за новац.

[18] АСАНУК 1834 (1854) КМ к.152. бр. 236.

Занимљива је и најава казне према Леополду Бихлеру. Њему су капетани полиције и градоначелник запретили поред затворске казне и скидање грађанске одоре да би га свели у статус контрибуента, који може бити тада и физички кажњаван, затим да ће му бити одузета имовина, вероватно да ће бити кажњен и новчано, а када са њега „скину“ капут, тј. „гражданску“ одежду предаће га Мацку који ће му дати (ударити) 25 по туру.

У наставку, Бихлер преноси претњу капетана и начелника: „Онда опет после извршене казне, имовина ће Вам се вратити и бићете после издржане казне грађани као и раније“. Ова изјава у свом последњем пасусу даје једну нову слику о статусу грађанина у Комунитету након доношења новог регулатива од 1. маја 1787. године.

N. B. FROST 1884

Попис инвентара Карловачке болнице из 1836. године

Једна од најзначајнијих година у нововековној историји Сремских Карловаца сигурно је 1753, када се испунила велика жеља свих Карловчана. Дворски ратни савет, као врховна земаљска влада за Славонско – сремску војну границу, прогласио је Карловце за слободну војничку варош – комунитет.[1] Овим проглашењем Карловчани су ослобођени службе у војсци, с тим што су за узврат плаћали контрибуцију, бесплатно превозили војну опрему и лица која одреди војна власт и примали на преноћиште одређена војна и цивилна лица.[2]

Следиле су затим, за будући развој вароши, изузетно значајне обавезе као што су: изградња и увек у добром стању одржавање школа, тј. школских просторија, чиновничких станова, затим изградња болница и оснивање фонда за лечење сиромашних.[3] Карловчани од овог датума и заванично имају уз школе обавезу да оснују и подигну варошку болницу. Велика препрека је била и то што су у преузетој обавези болницу морали саградити о свом трошку, а уз то и основати фонд из чијег би се прихода издржавали оболели сиромашни Карловчани.[4] Због лошије материјалне ситуације, болница је грађена дуже од две деценије, а завршена је 70-их година XVIII века.[5]

[1] Жарко Димић, *Сремски Карловци од насеља до града*, МИД – КЦ Карловачка уметничка радионица, Сремски Карловци – Нови Сад, 2008, стр. 41.

[2] *Исто*, стр. 42.

[3] *Исто*.

[4] Прим. др Петар Микић, *Болница карловачког Магистрата у XVIII и XIX веку (1753–1941), Кровови,* Часопис за науку, културу и уметност, Сремски Карловци, год. XX, 2006. број 63–66, стр. 45.

[5] За прве деценије подизања и делања болнице немамо сачуваних архивских докумената, јер су документа о болници из магистратских архива тога времена страдала у по жару или уништена и тек је 1779. године у матрикулама умр-

Локација за подизање болнице одабрана је, као и у осталим сличним местима у тзв. Доњем крају, који је био, тада слабо насељен у близини контумаца, због могућности заразе, како би се тамо издвојени могли смештати и заражени болесници. Ова прва подигнута болница имала је 5 болесничких соба са 22 лежаја, собу за болничара, кухињу и нуспросторије.

Болница је била у статусу општинске установе, имала је свој бухет из кога се издржавао болничар, плаћала храна и лекови за болеснике, обнављао болнички инвентар, набављало се дрво за огрев и свеће за осветљење.[6]

Интересантан је податак да је првобитна болничка зграда била подигнута на клиском терену, што је у Карловцима иначе, до данас, чест случај, зато се зграда болнице морала 1797. порушити и саградити на, отприлике истом, али боље фундираном терену.[7] Средином XIX века, за време патријарха Јосифа Рајачића, болница је из темеља адаптирана и попримила данашњи изглед.

Поред бухета, средства за издржавање болнице обезбеђивана су и на друге начине. Био је обичај, кога су се придржавали сви који су правили тестамент,[8] да се сете болнице и за њу оставе неку суму. Затим, свештеници су са амвона у свим црквама, у проповедима, често опомињали вернике да се сете болнице. Било је случајева да остарели самци завештају своју имовину болници, с тим да своје последње дане проведу у њој и да се након њихове смрти болница побрине за сахрану. У болнички фонд одлазиле су и разне новчане казне, које је узимао Магистрат од несавесних занатлија и трговаца због високих цена. Полиција је чешће у заштити потрошача пре-

лих Доње карловачке цркве поменуто да је у карловачкој болници умро Милош Табак. Види: прим. др Петар Микић, *Болница карловачког Магистрата у XVIII, XIX и XX веку (1753–1941) ...,* стр. 45.

[6] Коста Петровић, *Здравствене прилике у Сремским Карловцима у у XVIII, XIX и XX веку*, Рад Војвођанских музеја, св. 11, Нови Сад 1962, стр. 53.

[7] *Исто,* стр. 75.

[8] Жарко Димић, *Тестамент о заоставштини карловчана Гаврила Стејића из 1777. године (рукопис).* Стејић у свом тестаменту завештава по 12 ф болницама у Осеку, Пешти, Петроварадину, Карловцима и Темишвару.

меравала купљено месо у месарама и због тога их глобила, а глобе уплаћивала у болнички фонд.[9]

Буџет за издржавање болнице садржао је и ове прилоге:

1. Laudemium[10] – порез који се плаћао приликом куповине и преписа земљишта;

2. Оставина без наследника;

3. Прилози еснафа;

4. Порез кад се неко сели из Карловаца;

5. Проценат од интереса на капитал;

6. Приход од продаје стоке и коња без господара;

7. Легати.[11]

Рад болнице надзирала је Генерална инспекција војних комунитета, а она је о својим налазима извештавала Магистрат са строгим наредбама да се нађени недостаци што хитније уклоне.[12]

Налазимо и похвале, тако Генерална команда из Петроварадина 14. 11. 1822, фелдмаршал лајтнант Сигентал лично обавештава Карловачки магистрат да је штабни лекар др Кинстлер прегледао карловачку болницу и нашао све у најбољем реду, те овом приликом „изјављује своје задовољство“.[13]

Поред похвала налазимо и негативне оцене и то само годину дана након што је сачињен попис болничког инвентара карловачке болнице (1836). Штапски медик Рох нашао је 1837. године да часовник у болници није исправан, да су обдукциони ножеви тупи, да се вода допрема из Дунавца, а у болници је више сифилистичара него претходне 1836. Такође, приметио је да у Карловцима на четири гробља нема мртвачница.[14] Било је примедби од стране инспекције и да је чистоћа у болници занемарена, воде у бунару није било,

[9] Коста Петровић, *исто*, стр. 53.

[10] Приход од лаудемијума бр. 1. износио је 1799. 402 фор. 50 крајцара, а целокупан приход од 7 наведених позиција 3.692 фор. 20 крајцара. Види: Коста Петровић, стр. 75

[11] Коста Петровић, *Здравствене прилике у Сремским Карловцима у у XVIII, XIX и XX веку*, Рад Војвођанских музеја, ОВ. 11, Нови Сад 1962, стр. 53.

[12] Др Петар Микић, *Болница карловачког Магистрата ...,* стр. 47.

[13] Коста Петровић, *Здравствене прилике у Сремским Карловцима у у XVIII, XIX и XX веку,* стр. 53.

[14] Прим. др Петар Микић, *Болница карловачког Магистрата у XVIII и XIX веку (1753–1941), с*тр. 47.

болесници различитог пола леже у заједничким собама, иако се то коси с кућним редом, болесничке собе нису окречене, пећи нису поправљене, дрва нису набављена, таван је у лошем стању и веш не може зими ту да се суши, узгред и прокишњава, често се и инсекти легу. Године 1812. је израђен план у сврху проширења болнице за две болничке собе, собу болничарке и собу за помоћницу.[15] Подаци о стању болнице из 1803. године говоре нам следеће: болница је имала 20 кревета, а од њих беху 8 ногара, 16 сламњача, 17 ћебади, 20 плахти, 11 јастучница, 5 столова, 1 наслоњача, 3 собна нужника, 12 пљуца. У кухињи је следећи инвентар: 1 ватраљ, 1 виљушка за месо, 1 бакарни котао, 1 лимена цимента, 24 ложице, 1 гвоздени троножац, 1 чабрић за воду, 1 каца са упртама, 4 канте за воду, 1 даска за развијање резанаца, 1 секира, 1 торба за ношење меса, 1 отирач, 5 свећњака од жице, 1 четка за бељење, 1 послужавник, 1 тава, 1 кутлача, 1 корито, 1 роља и 1 сталак за воду.[16]

Попис инвентара у болници из 1803. године користићемо ради поређења са пописом из 1836. године, који овде објављујемо сачињеног у оригиналу на четири странице писаног на немачком језику.[17] Интересантан је податак да је у јулу 1816, физик Гебхард успео да се направи уређај за спутавање бесних и занесених болесника, који је израдио домаћи седларски мајстор.

Болница се лагано модернизовала, што се види из извештаја градског физика са хирургом, који јављају Магистрату да у болничком ходнику немају лампе, мада је резерва шарпије[18] потрошена па не могу да се видају спољне ране.[19] Дакле, болница се више не осветљава само свећама, што смо налазили у ранијим извештајима. Поменућемо још један извештај Генералне команде од 8. децембра 1872, у коме саопштава Магистрату, да су услед срозавања земље од назад 15 година наступиле пукотине у зидовима, па чак помиње

[15] Др Ристо Јеремић, *Прилог историје здравствене културе Сремских Карловаца од 1772. до 1872*, Београд, 1940, стр. 48.

[16] *Исто*, стр. 49.

[17] АСАНУК КМ VARIA/1836.

[18] *Шарпија* – чисто платно рашчешљано на нити, које се некада употребљавало за завијање рана. Види: Иван Клајн – Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад 2006, стр. 1469.

[19] Др Ристо Јеремић, *исто*, стр. 49.

и „болничке зграде“. Због ове ситуације зграда губи чврстину и постојаност, те јој прети опасност да ће се сасвим распасти, особито ако Дунав преко мере набуја, као што је случај био те године, јер срозавање настаје када вода опадне, па се већ прилично висок брег иза болнице и одронио. Тога ради требало би болницу преселити негде на друго место у вароши, где не постоји таква опасност и пре него што се она сруши, па можда и људе побије. С друге стране разлог оваквом ставу лежи у наставку извештаја. Сем тога болница има још једну ману – што нема воде за пиће и кување и што је лекарима удаљена више од четврт сата. Варошка комисија је затим болницу прегледала и одговорила како нема опасности да ће се зграда срушити, док ће се дефекти исправити.[20] Ускоро је угледни карловачки „грађанин“ Јован Поповић – Зубан дао о свом трошку ископати и уредити бунар у дворишту болнице.

Следи попис предатог и преузетог болничког инвентара на дан 1. септембра 1836. године:

ПОПИС НА ДАНАШЊИ ДАН ПРЕДАТОГ И ПРЕУЗЕТОГ БОЛНИЧКОГ ИНВЕНТАРА

Војни комунитет Карловци **Градска болница у месту**

Попис на данашњи дан предатог и преузетог болничког инвентара

НАЗИВ	КОМАДА
Прибор за јело	
Плехане (лимене) кашике	15
Земљано посуђе	46
Дрвене кашике	38
Кухињски прибор	
Преклад	2

[20] *Исто*, стр. 50.

Schier (Schirrhager)	1
Месарска виљушка	1
Гвоздена сипаћа кашика	1
Гвоздена шупљача	1
Бакарни котао	1
Гвоздени тигањ	2
Гвоздени троножац	1
Супено сито	3
Умиваоник запремине четврт ампера (Wasserstender)	1
Секира	1
Даска или пракљача за прање веша (Wäsehroll)	1
Даска за резанце	1
Буре за воду од 10 ампера	1
Држач суда за воду од 10 ампера (Bading)	1
Направа за мерење течности са 4 гвоздена обруча (Handsechter)	2
Гвоздени котао (казан)	1
Бакарна кастрола	3
Бакарни лонац	1
Гвоздени лонац	1
Дашчане мердевине (Brettleichter)	4
Гвожђе за трљање (Riebeisen)	1
Гвоздени жарач (мангал)	1
Чистач олова (Lehtputzen)	3
Собни намештај	
Постељине	24
Зидни сат са ормарићем	1
Посуда за пљуцкање (Spucktriegeln)	8
Сто	2

Ормар	1
Ормарић за послугу	14
Метла	1
Собни намештај	
Лежај за чување тешких и агресивних болесника (Aufbenjahrungstrugel)	1
Копфтафелн – дрвене табле или плоче подметачи за главу – јастуци, као и постељине	24
Креветске траке са ременима (кајшевима) и стезаљкама	2
Наслоњач	4
Постељина и рубље	
Сламарице	26
Ћебади	26
Поњаве	37
Јастуци	28
Мушке кошуље	17
Женске кошуље	6
Шлафрок (кућна хаљина)	12
Гаће	13
Хируршки инструменти	
Шприц за клистир	1
Ранарски шприц (Wund spritzen)	1
Трипер шприца	2
Матични шприц	1
Остало	
Када за купање	1
Тестера за дрво	1
Собни нужници (дописано: „3 стара продата“ остало 4	7
Посуда за узимање излучевина (Leibtöpfer)	5

Катанац	1
Мртвачки сандук	2
Ноћна посуда (нокшир)	1
Дрвене лопате	2
Баштенска канта за заливање	1
Сто за сецирање (Sectic Tish)	1
Мушко стакло за уринирање	4
Женско стакло за уринирање	2
Лимене (плехане) посуде за пљување	12
Лимене чаше	24
Ручни фењер	1
Сито за мокрење (Theeseichen)	1
Eingebgläser	4
Једноставни потпасачи	12
Дупли потпасачи	2
Еластични потпасачи	2
Шине	24
Гвожђе за подложавање пећи	2
Чабар мерица (Sechtlscafl)	1
Rärherungstonn	1
Апарат за завоје	1
Гвожђе за блато	1
Остало	
Зидна светиљка	1
Корито за веш	2
Полица за веш	1
Звоно	1
Стаклена тинтарница (посуда за тинту)	1
Расклопљено буре	1
Diepeptintafel	1
Сито за мед	1

Kehrbirste (метла)	1
Отирач (Bardwisch)	1
Конопац за веш	1

Тако је предато и преузето.

Карловци, 1. септембра 1836.

Од мене: др Константин Пејчић

Предао:
Јозеф Јурек

Томас Фридрих,
Управник болнице

Примио:
Поповић Емерик

Франц Кауцки,
(варошки хирург)

План болнице у Сремским Карловицма

План болнице у Сремским Карловицма

Покушај реконструкције „Тефтера“ карловачке породице Лукић–Хаџић из XVIII–XIX века

Коста Петровић[1], знаменити историчар Сремских Карловаца, професор Карловачке гимназије, јавни и културни радник, оснивач Градског музеја у Сремским Карловцима и први управник Архива САНУ у Сремским Карловцима, био је необична и јединствена природа креативног ентузијасте који је волео свој град. Његов рад, који је био више него свеобухватан када је у питању прошлост Сремских Карловаца, од праисторије до Другог светског рата, од камења и минерала, лековитог биља, које је налазио у сремскокарловачким атарима, до температуре и здравствених прилика. Најбољи познавалац историје прве српске гимназије, старих грађанских породица, прилика у њима. Слојеве прошлости и догађаје сакупљао је вредно и сту диозно изучавајући пре свега Архив карловачког магистрата, али и радом на терену. Професору Кости Петровићу, због угледа који је имао међу Карловчанима, била су скоро сва врата свуда и свагда отворена. Након завршетка Другог светског рата Карловци су се, после усташке страховладе, нашли у тешкој ситуацији. Велики број грађана је страдао у геноцидним усташким злочинима. Међу великим бројем грађанства убијани су испрва интелектуалци и виђенији Карловчани. Усташе су уништавале и српске институ-

[1] *Коста Петровић* (Нови Бановци, 14. VI 1884. – Сремски Карловци, 3. IX 1969) професор Карловачке гимназије, управник карловачког Музеја и Архива САНУ историчар. Матурирао у Карловачкој гимназији, а природне науке студирао на Свеучилишту у Загребу и дипломирао у Бечу. Професор у Карловачкој гимназији био од 1908. до 1931. Учинио је веома много за спасавање Митрополијско-патријаршијског архива од усташа. Оснивач је карловачког Музеја. Оставио значајан допринос у историјским и природњачким истраживањима Сремских Карловаца и њихове ближе околине. Види: *Енциклопедија Новог Сада*, бр. 20, (2002), стр. 87–88.

ције Архиве, читаонице, Соколско друштво и др. Након завршетка рата многе угледне карловачке породице су истребљене, њихове куће опљачкане, а слично је било и са њиховим породичним архивама и библиотекама. Посебна штета је учињена библиотекама и архивама јавних институција, као што су Богословска, Гимназијска, Соколска, Српска читаоница. Непроцењива штета нанета је Митрополијско-патријаршијском архиву и библиотеци, а да не говоримо о уметничким предметима, сликама, скулптурама.

Коста Петровић је добио пристанак и подршку нових послератних власти у својој намери да оснује музеј у Карловцима и обнови, затим и уреди разорене карловачке архиве. За седиште музеја одређен је двор породице барона Рајачића, који је заузет одмах по завршетку рата, тако што је последњи Рајачић барон Јосиф[2] смештен у десно мало крило двора, где му се придружио и његов нећак Душан Пауновић, који ће овде становати до своје смрти, крајем 70-их година. Већи део двора био је једно време коришћен за официрске станове. Док је радио на оснивању музеја, Коста је одржавао старе пријатељске односе са породицом Рајачић. Захваљујући томе, а потом и својим интересовањем за карловачку историју, Петровић је дошао у прилику да од барона (тако су Карловчани звали и нећака Душана Пауновића – како је Јосиф Јоца Рајачић преминуо 1947. године, а музеј је званично основан 1948. године) добије „тефтер“ или хронику важнијих догађаја који су се одвијали у Карловцима, која је настала у породици Хаџић, а која је била пређашњи власник куће која је куповином касније дошла у посед породице Рајачић, где су је ови временом надоградили, проширили и преуредили до садашњег њеног изгледа.

[2] Коста Петровић (1951). *Историја Српске православие велике шмназије Карловачке,* Нови Сад: Матица српска.

Коста Петровић, *Изводи из „тефтера“ породице Лукић–Хаџић* (рукопис)

АСАНУК МП „Б“ 80/1800

АСАНУК МП „Б“ 106/1803

АСАНУК МП „Б“ 70/1804

АСАНУК МП „Б“ 43/1808.

Остаје као могућност да је овај „тефтер“ Кости на увид дао лично барон Јоца Рајачић, јер су активности на оснивању карловачког музеја започеле 1946/47, док је овај још био жив.

Случајно сам, преко Потомака Косте Петровића, дошао до његових забележака о овом документу, који Коста Петровић назива „тефтером“ породице Хаџи Крсте Лукића, који су потом водиле три генерације ове знамените карловачке породице. Поред, да кажемо родоначелника, Хаџи Крсте Лукића, један од његових синова Гаврило, већ у следећој генерацији прелази презименом са Лукић на Хаџић, а „тефтер“ или ову необичну хронику завршава Гаврилов син Стефан Хаџић. Зашто Коста Петровић није никада завршио и публиковао овај занимљив документ није јасно, осим да је преко двадесет година живео са овим открићем. Постоји могућност да је „тефтер“ можда стигао до неке од наших културних институција, с обзиром да је Душан Пауновић, оставши без сталних извора прихода, живео продавајући ствари, уметнине, књиге, делове одеће, оружја, нумизматике и намештаја Музеју Војводине, Народном музеју, приватним колекционарима, итд. Од непроцењивог значаја било би наћи и сачувати овај по свему значајан и необичан породични „тефтер“ угледне карловачке породице Хаџи–Лукић/Хаџић.

Додајмо и то да Коста Петровић користи податке из „тефтера“ у свом раду *Здравствене прилике у Сремским Карловцима у XVIII, XIX и XX веку*[3], где између осталог каже: „Тако у тефтеру Хаџи Крсте Лукића, сенатора и карловачког трговца налазимо забележено... итд.“ На овом цитату Косте Петровића стоји фуснота број 20 која гласи: „Тефтер Хаџи Крсте Лукића, препис у Архиву САН у Сремским Карловцима, кутија II“. Нажалост, у кутији не налазимо препис, а према тврђењу радника Архива, овај препис није нашао ни претходни управник, господин Чедомир Денић, који га је тражио још пре 20 година.

Највероватније да је Коста Петровић, који је и сам био први управник Архива, а за њим и његова супруга Теодора Петровић,

[3] Коста Петровић (1962). *Здравствене прилике у Срем. Карловцима у XVIII, XIX и XX веку*, У: Рад војвођанских музеја, св. 11, Нови Сад, стр. 54.

вероватно га користећи чешће, некако и задржао, с обзиром да се овај „тефтер“ не појављује као извор у каснијим његовим истраживањима.

Радећи на овом тексту ослањао сам се на прилично нечитке исписе Косте Петровића, који су често били и у хронолошкој, али и тематској контрадикции. Приметно је да су ови записи рађени, тј. преписивани, у дужем временском периоду, с обзиром на различит квалитет рукописа, врсте хартије и мастила које је, приликом својих састанака (који су се састојали и од дружења и од рада) са бароном користио приликом записивања проф. Коста Петровић. Потрудили смо се да уредимо и покушали да разрешимо рад и напоре Косте Петровића, иако пред собом нисмо имали оригиналан документ, руководећи се следећим разлозима:

- „тефтер“ је сасвим необичан и значајан документ за историју Карловаца, а и шире,

- ово је јединствена хронологија важнијих догађаја како у породици Лукић–Хаџић, тако и у вароши,

- у овим записима налазимо довољно података за биографије значајних личности из породице Хаџић. Додатно налазимо податке о породицама које су у вези са њима овде у Карловцима.

На крају да истакнемо, додатна мотивација био је и својеврсни „тестамент“ Косте Петровића који је он исписао својим тешко читљивим рукописом на парчету хартије, а који је значио својеврстан „позив“, а који гласи: „Кућа породице Хаџи Крсте Лукића прешла је у својину Рајачића и патријарха барона Јосифа Рајачића, који купи кућу за синовца мајора Александра Рајачића, а после наследи двор барон Јосиф Рајачић (који) је кућу доградио и адаптирао. За карловачки музеј уступио је бесплатно већи део двора.

Пошто смо се чешће посећивали, а по оснивању музеја, као директор, свакодневно после затварања музеја, на позив баронов, одлазио сам у баронову библиотеку, где ми је ставио на располагање: кореспонденцију Хаџића, тефтер и око стотинак писама и велику библиотеку разних научних књига, да проучавам и ишчитам податке за, евентуално, свој научни рад.

Заузет другим пословима нисам стигао да обрадим тај материјал, сада, у дубокој старости, покушавам да употпуним своју монографију Карловаца овим знаменитим Карловчанима, који су Карловце задужили својим радом“[4].

У наставку ћемо покушати, на основу забелешки, записа и фрагмената које је из „тефтера“ сачувао Коста Петровић, да реконструишемо ову хронологију.

Од многобројних карловачких грађана, који су имали значајнију улогу у историји ове вароши, свакако се истиче трговац и добротвор Хаџи Крста Лукић, а са шим и његова породица током XVIII и XIX века. Хаџи Крста Лукић био је имућан иришки трговац, који се 25. октобра 1738. године, вероватно, из економско трговачких разлога доселио у Сремске Карловце, који су имали бољи положај за трговину и у то време доживљавали су нагли економски успон и процват. По природи бистар човек, гледао је да упозна карловачко становништво, економске, политичке и све значајније друштвене догађаје до метеоролошких прилика и других појава. „Не уздајући се да ће све те податке“, како бележи Коста Петровић, упамтити, имао је свој „*тефтер* у који је бележио све важније догађаје који су се одигравали у Сремским Карловцима, његовој породици, али и у њему блиским карловачким фамилијама“.

Коста Петровић је „тефтер“ поделио на два дела. У првом делу направио је изватке, хронолошки сложно датуме и догађаје, који се односе само на породицу, а други део по догађајима који се односи на Карловце и шире. Намера нам је да у овом раду хронолошки склопимо тефтер и на тај начин га реконструишемо на основу сачуваних Петровићевих података.

У прилогу текста, након хронологије догађаја из „тефтера“ прилажемо и биографије неких чланова породице Лукић–Хаџић.

[4] Оригинал *рукописа (записа)* налази се у власништву Жарка Димића.

Година	Догађај
1778.	Оженио се, 11. фебруара, Гаврило Хаџић унуком карловачког пароха Николе Максимовића, чија се кћи Дмитра удала за Теодора Подгорчанина (1708–1768). Њихова кћи Анастасија (Ана) удала се први пут за Лазара Поповића са којим је имала кћер Екатерину и, као удова удала се за Гаврила. Кум им је био угледни племић и карловачки грађанин Трифун Јовановић от Видак.
1779.	Родио се, 1. јануара, Хаџи Крстином сину Гаврилу Хаџићу, син Павле.
1780.	Представи се, 18. фебруара, архиепископ и митрополит карловачки Викентије Јовановић Видак у Даљу и у цркви је сахрањен.
1780.	Родио се, 7. октобра, Гаврилов син Христифор – Крста на празник Сергија и Вакуа.
1780.	Оженио се Петар Хаџић, рођени брат Гаврилов, са Пелагијом ћерком Стојана бакала новосадског.
1781.	Извршена је, 29. јула, инсталација Мојсија Путника, за архиепископа и митрополита карловачког у присуству царско-краљевског комесара грофа Јанковића. Следећег месеца, 31. августа, посвећује митрополит Мојсије Путник за епископа Јосифа Јовановића Шакабенту.
1781.	Преминуо је, 27. августа, епископ Григорије Авакумовић и сахрањен је у Горњој карловачкој цркви.
1781.	Напрасно је, 10. априла, преминуо молер Теодор Крачун и сахрањен је у порти Саборне цркве близу црквених врата.
1782.	Родио се, 17. марта, син Јован.
1784.	Умро је, 23. марта, Павле Ненадовић, архиепископски митрополијски секретар. Сахрањен је у Саборној цркви близу црквених врата.
1785.	Родио се, 18. новембра, син Гаврилов, Јаков.
1790.	Родио се, 9. јануара, Гаврилов син Стефан.

1790.	Преминуо је, 2. јула, архиепископ и митрополит карловачки Мојсије Путник у Бечу. Тело му је пренето у Сент Андреју, где је сахрањено.
1790.	Инсталиран је, 21. новембра, изабрани архиепископ и митрополит карловачки Стефан Стратимировић у Темишвару при комесару Шмидфелду, 2. децембра. У пратњи архимандрита Јована Рајића, 25. децембра, митрополит је отпутовао у Беч.
1791.	Родила се, 8. марта, Гаврилу кћи Екатерина.
1791.	Умрла је, 17. јула, Јелена мати Гаврилова и сахрањена на општем гробљу па пренета у гробницу.
1792.	Умро је, 17. јуна, Василије Недељковић игуман манастира Хопово.
1795.	1795. Појавила се куга у Срему 14. августа. Пренесена је и у Карловце. Варош је била затворена од 24. августа 1795. до 1. јула 1797. када је куга престала и Карловци су отворени.
1797.	1797. Умрла је, 24. априла, супруга карловачког грађанина Симеона Капетановића и сахрањена је на општем карловачком Чератском гробљу.
1797.	Послао је Гаврило, 10. октобра, своја два сина Павла и Крста у Пожун (?) на универзитет да уче филозофију.
1799.	После подне, 27. августа, око 2 сата јавила се ватра код Еве (Јеке) Коловердинице (Коловердарке). Од те ватре запали се Магистрат и Марка Цинцара кућа, а с десне стране, од Горње цркве све до Замфирове старе куће, а од Саборне цркве торањ од десне стране и кров од деле цркве изгорео је и звона са торња сва на земљу попадаше. Крстином сину изгореле су две куће, подрумски кров од качаре, четири каце и сто акова винских буради и друге економске ствари.
1800.	Петар Петровић, епископ темишварски и бивши референт од стране Славено-сербског народа и који је мађарској канцеларији фунгирао, умро је 23. децембра и у градској српској Православној цркви сахрањен.
1801.	Стефан Авакумовић, епископ карлстатски (горњокарловачки) премештен је на Епархију темишварску и инсталиран за Епископа темишварског.

1801.	Архимандрит гргетешки је 1. јула на Синоду изабран за епископа Горњо-карловачког и 30. јула за епископа посвећен.
1801.	Туча је, 1. јула, потукла карловачке винограде од Буковачког атара до Банстолске ћуприје, затим малу Рашу и у Путилову два винограда.
1801.	Павле, мој првородни син, произведен је 10. маја од епископа Видака за ђакона у Саборној карловачкој цркви, по одобрењу митрополита Стратимировића.
1801.	1801. Представи се, архимандрит манастира Ковиљ, Јован Рајић, 11. децембра и сахрањен је у манастирској цркви.
1801.	Павле Хаџић (Гаврилов син) произведен 25. децембра за протођакона.
1801.	Умрла је, 16. децембра, Ана супруга почившег хофмајстера Андреја Јо(в)ановића.
1802.	У пола ноћи, 20. маја, појавила се ватра у улици под Магарчевим брегом. Ветар је дувао и многе куће изгореше.
1802.	Крста Хаџић, други мој син, 28. септембра, као доктор филозофије и служитељ мађарских права, у недељу, отишао је у Беч да слуша аустријска права.
1803.	Дунав је, 26. јула, јако надошао, многе куће поплавио, 6 хвати од Доње капије многе куће попадаше.
1804.	Пуковник Огулинске регименте, Јоан от Брановачки, венчао се у Саборној цркви са Јелисаветом, удовом Замфировића.
1804.	Пао мраз 3. маја и на неким пољима озебао виноград у ластару.
1804.	Крста Хаџић, 23. септембра, у Земуну изабран за првог синдикуса (24 године стар).
1805.	Стефан Хаџић (први и најдражејши син) послан је 23. октобра у Сегедински колеџ да слуша филозофију.
1805.	Епископ бачки Јован Јовановић престави се у Сомбору, где је и погребен.
1805.	Краљ француски Бонапарта, 12. новембра опсео Беч и без насиља (за)посео град и ставио под своју власт.
1805.	Умро је, 26. новембра, Јоан, син Василија Марковића у 21. години живота и сахрањен на општем гробљу.

1806.	Павле Хаџић, октобра месеца, дошао из Карлштадске епархије као архиђакон.
1806.	Петар Јовановић Видак, 11. новембра, са Карлштадске епархије премештен у Вршачку и при том премештају суделовао је и Павле Хаџић.
1806.	Произведен је Павле Хаџић, 31. новембра, на служби у Горњој цркви за презвитерски чин.
1806.	Митрополит Стратимировић, 14. децембра, послао Павла Хаџића у Карлштатску епархију да тамо прегледа рад свештенства по парохијама.
1807.	Одржан је, 15. јануара, Синод при цар. краљ. комесару барону генералу от Шенеи, митрополит Стефан Стратимировић, ту изабраше Мојсија Миоковића за епископа Карштатског (Горњо-карловачког), а Гедеона Исаиловића (?) за Бачког.
1807.	Крста Хаџић од синдикуса изабран за биргермајстора земунског и суда заједно, од Генералне команде потврђен 16. фебруара.
1807.	Павле Хаџић је 13. септембра из Карлштата постаје службеник код Стратимировића.
1807.	Митрополит Стратимировић и епископ Гедеон Петровић отпутоваше 19. октобра у Будим и Беч.
1807.	Стеван Хаџић, 17. октобра отишао у Дебрецин да слуша мађарско право.
1808.	Крста Хаџић је повељом Цара Карла, 25. октобра, произведен за судију и аудитора код капетана регименте принца Фридриха из Варадина у Беч и тада одведе своју браћу Стефана и млађег Павла у Беч да слушају аустријска права.
1809.	Павле Хаџић, на предлог епископа Бачког Гедеона и одобрења митрополита Стратимировића, од протосинђела за архимандрита произведен у новосадској катедралној цркви св. Георгија, 1. јануара.
1809.	Манастир Гргетег је 4. марта проглашен за архимандрински.
1809.	Стефан Хаџић дошао из Беча 14. марта кући зато што је Наполеон са Французима допрео до Беча и оран да ће Беч заузети.

1809.	Вратио се кући и Крста Хаџић 20. октобра, са пензијом аудитора.
1811.	Изашао царски указ 15. марта, по којем је установљена цена банко-цедуљама по четвртину, тако да се за 5 фор. банко-цедуља добија 1 фор.
1814.	По виноградима попадао снег, па затим и мраз, па већи део винограда озебе.
1815.	Пала велика туча 21. и 22. јуна и на Фрушкој гори потучен цео наш грунт осим према Ћушилову.
1816.	Почела оправка крова на качари 10. маја и са 5 прозора украсим је.
1816.	Почео сам правити черпић 15. марта за нову кућу.
1817.	Положисмо 10. марта новој кући темељ.
1817.	Преселисмо се 17. септембра у две собе, и да нам драги Бог дарује дуг живот.
1817.	Почела берба у Ћушилову 25. септембра.
1817.	Посетили цар и царица нашу варош (Франц I) и малом свом могућству дочекали 19. октобра.
1818.	Тужи се архимандрит Павле 9. марта, да га је митрополит Стратимировић увредио и да је отеран у манастир Гргетег. Разболе се ту и умре 30. октобра у Панчеву.

Коста Петровић је на посебној страници извукао податке из „тефтера“, који се односе на свагдашњи карловачки обичај о односима према гостима и разним намерницима. За ове потребе Карловчани су, као добри домаћини, увек били спремни. Тако Коста Петровић на једној издвојеној страници свога текста каже: „Некадањи обичај у карловачким кућама да намерник, који као пријатељ сврати у кућу, буде почашћен чашом ракије или вина, сухим колачима и воћем, овај обичај одржао се у Карловцима и данас. Сачувао сам белешке из „тефтера“ Хаџи Крсте Лукића и његове породице, који је на посебном листу забележио под насловом: „Пића благородна која држим у малом подруму, обележене феле и број бутела“. У подруму је држао 20 разних винских врста“. Набројаћу тек неколико винских фела (врста вина, прим. Ж. Д), које су се највише ценили у том времену: Тамјаника, мирисаво црно, Ципарско, Требер ружи-

части, Далматинско бело, Мушкат, Салаксија, Шампањац, Бермет, Требер црни, Требер црвени и бело мирисаво. Та вина држао је у бутелама и било је редовно напуњено неколико стотина бутела са одличним вином. Изгледа да су била највише цењена вина, а највише су гости трошили: (92 бутела) од Требера црвеног, (88 бутела) Требера црног, (61 бутела) Шампањца, (47 бутела) Тамњанике, (51 бутела) Аусбруха, (36 бутела) Бермета, (80 бутела) Трамижера, (39 бутела) Тамњаника мирисавка бела. Било је и мањи број бутела напуњених вином. Тако је било у подруму само 3 бутеле карловачког белог вина. Од тог вина није се сигурно држало више вина у бутелама, већ свакако у бурадима. У малом подруму било је спремно за госте 600 бутела вина. Забележено је колико се и потрошило бутела вина при једној пријатељској посети из 1758. године:

- 16. фебруара 1758. године потрошили су гости 24 бутеле вина;

- 5. марта 1858. године потрошено је вина при пријатељској посети 16 бутела;

- 8. марта 1858. године потрошено је вина при пријатељској посети 19 бутела;

- 17. марта 1858. године потрошено је вина при пријатељској посети 19 бутела;

- 16. априла потрошено је вина при пријатељској посети 23 бутеле.

У Карловцима се, иначе, много славило. Требало је са пријатељима и рођацима прославити: Крсу славу, рођендан – свој и своје деце. Позиви на та весеља били су чести и многобројни, тако да се на позив за св. Јована и св. Николу требало на три места одазвати: код катихете Ивана Маширевића, Паје Миљушевића и одличног карловачког грађанина, мог кума (мисли се на кума Косте Петровића), Марка Поповића Смотре.“

Подаци из „тефтера“, а који су сачувани у рукописима Косте Петровића, завршавају се хронолошки са 1818. годином и кроз записе о некадашњим обичајима продужена је хроника до 1858. године, тј. до унука Хаџи Крсте Лукића, Стефана Хаџића. Део по-

стојања ове знамените породице сазнаћемо из биографских података Гаврила, Крсте, Павла и Стефана Хаџића. Свакако да остаје и нада да се дође до оригиналног „тефтера“, али до тада свакако да ће послужити изучавању прошлости Карловаца и ови подаци ослоњени на извор или „реч“ неуморног и заслужног карловачког историчара, професора Косте Петровића.

* * *

Хаџи Крста Лукић, (Ириг, 1720. – 24. 04. 1778. Ср. Карловци), трговац, добротвор, јавни радник. Породица Хаџи Крсте Лукића била је имућна цинцарска породица из Ирига. Хаџи Крста 25. 10. 1738. године напушта Ириг и досељава се у Сремске Карловце.

Наредне године, 19. 05. 1739. Хаџи Крста се жени са Сосаном, кћери Теодора Сочета. Убрзо потом, Хаџи Крстина породица доживљава тешке тренутке од куге која је захватила и Карловце 1740. године. Умиру: Хаџи Крстин брат Атанасије – 3. септембра, мати Крстина Марија – 16. септембра, а 25. септембра и жена Крстина – Сосана. Сво троје, сахранио је Крста у дворишту куће, да би њихови посмртни остаци били пренесени у гробље порте Горње карловачке цркве и тамо сахрањени.

Други пут, жени се Хаџи Крста већ 19. 04. 1741. године. Жени се удовом Јеленом (рођ. 1726. године). Кроз дуги низ година играо је значајну улогу у животу Карловаца као градски сенатор и угледни трговац и грађанин. Хаџи Крста Лукић је из брака са Јеленом имао децу: Гаврила Хаџића (19. 04. 1742.

– 1798), Петра Хаџића (1747–1754). Јелена је из првог брака довела кћерку Екатерину, која је преминула 1742. Родила му се на св. Саву 1742. године кћи Ружа, затим син Михаел 1749. Син Павле се родио 1753, да би преминуо 1754. Родила им се и кћи Ана, да би преминула истог дана 21. 05. 1755. Син Јован се родио 1756. и преминуо 1758. године. Син Симеон родио се 1760. и недуго затим умро. Од великог броја деце поживео је само Гаврило и наставио породичну линију, сада већ породице Хаџић.

Хаџи Крста Лукић изродио је 11 деце, од њих 8 синова и три кћери. Седам синова је надживео, а све три кћери за његовог живота су умрле.

Хаџи Крста Лукић, сахрањен је код Горње цркве, у зиданој гробници, на западној страни од црквеног торња.

Извор:

Петровић, Коста, *Извори из „тефтера“ породице Лукић–Хаџић* (рукопис)

Гаврило Хаџић, (Сремски Карловци, 19. 04. 1742. – 30. 10. 1809, Сремски Карловци), трговац, виноградар, добротвор. Наставио је очеву трговину, а бавио се и производњом вина. Оженио се 1778. године са Анастасијом – унуком карловачког пароха Николе Максимовића, чија се кћи Дмитра удала за Теодора Подгоричанина (1708–1768). Кћи Теодора, о којој је овде реч, Анастасија или Ана, како су је још звали, удала се први пут за Лазара Поповића, а касније, као удовица, удала се за Гаврила. Кум на венчању био је Трифун Јовановић от Видак. У мираз је Анастасија Хаџићима донела велике винограде, који су се највећим делом налазили у карловачком атару на потезу Ћушилово.

Гаврило је, као угледни карловачки грађанин, 15 година био сенатор, затим градски начелник. Дуго година био је и спољни члан Сената. Са супругом Анастасијом имао је Гаврило децу: Павла (01. 01. 1779. – 1807), Христофора (Крсту) (07. 10. 1780. – 1807), Јована (17. 03. 1782), Јакова (18. 11. 1785), Стефана (09. 01. 1790), кћерке Екатерину (08. 03. 1791) и Еву (1786).

Гаврило 1797. године шаље на школовање након завршетка Гимназије у Карловцима синове, Павла и Крсту, на универзитет у Пешту, где слушају филозофију, а потом и најмлађег Стефана (1790), који се школује након завршетка Гимназије у Карловцима (где су оба брата била прва генерација) своје школовање наставља у Дебрецину и Бечу.

О осталој Гавриловој деци немамо података из чега се може закључити да су рано преминула.

Извори:

Петровић, Коста (1951). *Историја Српске православне велике Гимназије Карловачке*, Нови Сад : Матица српска, стр. 38, 42, 345, 354.

Васић, Павле (1978). *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад : Матица српска, стр. 35.

Петровић, Коста, *Изводи из „тефтера“ породице Луки–Хаџић,* (рукопис).

Павле Хаџић (Сремски Карловци, 1. јануар 1778. – Панчево, 18. септембар 1818). Отац му је угледни карловачки грађанин, сенатор и трговац Гаврило Хаџић. Школовао се у Сремским Карловцима где је завршио тадашњу Карловачку гимназију. Школовање наставља на универзитету у Пешти. По повратку са студија произведен је за ђакона у карловачкој Саборној цркви 2. августа 1801. године од стране епископа Петра Јовановића Видака. Одлази са епископом Видаком исте године (26. августа) у Горњо-карловачку епархију, где недуго затим, 25. децембра 1801. бива произведен у ђакона, а за протођакона 28. септембра 1802. године. Митрополит Стефан Стратимировић рукоположио је, 14. децембра 1805. године, Павла Хаџића за јеромонаха и упутио га као свог поверљивог човека да по епархији Горњо-карловачкој прегледа и пази на рад свештенства по парохијама. У чин архимандрита произвео га је епископ Видак 5. октобра 1806. године. Исте године, Петар Јовановић Видак постављен је за епископа Вршачког. На овој церемонији 11. новембра 1806. служио је и Павле. Септембра 1807. године Павле је произведен за протосинђела. За архимандрита је Павле произведен

у Новом Саду од стране владике Гедеона 1. јануара 1809. године. У мају 1809. поставлен је за архимандрита Гргетешког. Жали се Павле да га је митрополит Стратимировић увредио и да га је отерао у манастир Гргетег. У манастиру се овај разболео, па је болестан отишао за Панчево тражећи себи лека, где је преминуо 18. 10. 1818. године.

Извори и литература:

АС АНУК МП „Б“ 22/1808

АСАНУК МП „Б“ 18/1811

АСАНУК МП „Б“ 71/1818

Петровић, Коста, *Изводи из „тефтера“ породице Лукић–Хаџић*, (рукопис)

Христофор – Крста Хаџић, (Сремски Карловци, 07. 10. 1780. – Сремски Карловци, 1809), млађи је и други по реду син карловачког „гражданина“, трговца, сенатора и начелника Гаврила Хаџића. Школовао се у Сремским Карловцима где је завршио Карловачку гимназију (у првој њеној генерацији). Отац га, заједно са старијим братом Павлом, шаље на студије у Пешту где слуша филозофију. Овде је докторирао 1802. године и постао доктор филозофије „угарских права“. Одлази за Беч, где слуша и усавршава аустријска права. Положивши испите бива примљен у аудиторску праксу, а потом у Одељење за Војну крајину, уз похвалу да служи на част свом заштитнику митрополиту Стефану Стратимировићу. Из Беча се кући, у Карловце, враћа 17. септембра 1804. године. Из Карловаца за Земун одлази већ 20. септембра исте године, где је изабран за првог синдикуса са 24 године живота. Од синдикуса, за биргермајстера земунског, изабран је 16. фебруара 1807. – потврђен. Крста је 25. октобра 1808. године произведен за ритмајстера и аудитора у капетана III Хусарског пука регименте принца Фридриха. Крста се враћа у Карловце 20. октобра 1809. године као пензионисани рихтермајстер. У пожару од 1799. године изгореле су Крсти две куће, подруми, качара са кацама и друге економске ствари.

Извори:

Петровић, Коста (1951). *Историја Српске православие велике тмназије Карловачке*, Нови Сад : Матица српска.

Петровић, Коста. *Изводи из „тефтера“ породице Лукић–Хаџић* (рукопис)

АСАНУК МП „Б“ 80/1800

АСАНУК МП „Б” 106/1803

АСАНУК МП „Б“ 70/1804

АСАНУК МП „Б“ 43/1808.

Стефан Хаџић, (Сремски Карловци, 1790. – 1852) – најмлађи је син угледног карловачког трговца, „гражданина“, сенатора, начелника и трговца Гаврила Хаџића. Основно образование добио је у Сремским Карловцима, где је завршио и Гимназију. Отац га, 23. 10. 1805. године, шаље на студије у Сегедин, где слуша филозофију, затим мађарско право у Дебрецину, а аустријска права у Бечу. Након завршетка школовања враћа се у родне Карловце, где 1811. године подноси молбу карловачком Магистрату да му се додели грађанство. У свом захтеву наводи да овај статус заслужује обзиром на своје образована које је у међувремену стекао, затим као сину угледне карловачке породице, своје беспрекорно морално владање и на крају помиње своје (породично) велико имање. Карловачки Магистрат је прихватио наведене разлоге и образложење иако Стефан Хаџић није био ни трговац ни занатлија. Већ следеће, 1812. године, бира га Магистрат за члана Спољног сената на место старог и угледног „гражданина“, трговца Марка Гојковића. Нову почаст је доживео већ 1816. године, када је изабран за куратора Карловачке гимназије. У међувремену се успешно бави виноградарством и трговином вином. Спада у ред имућних Карловчана.

Он руши стару очеву кућу и подиже нову, за тадашње прилике „палату“, у којој су за време Народно црквених сабора одседале владике, племићи и друге угледне личности. Ова кућа налазила се на кућним бројевима 847 и 848 (данас је то улица Патријарха Рајачића, број 18 – где је смештен Градски музеј), коју касније от-

купљује патријарх Јофиф Рајачић за потребе свог мајора аудитора барона Александра Рајачића, који ју је касније реновирао дозидавши лево крило у стилу ловачких кућа из доба Јосифа II. Данашњи дворац породице Рајачић „Илион“ претрпеће временом још преправки до данашњег изгледа.

Стефан Хаџић био је у Карловачкој гимназији школски друг Илије Рајачића, потоњег патријарха Јосифа Рајачића. Родитељи Стефанови узели су синовљевог друга Илију на стан, да би деца заједно учила и овај све време свога школовања у Карловцима проводи у Хаџићевој кући. Ово пријатељство Стефана Хаџића и Илије Рајачића настављено је до краја њихових живота.

Важно је споменути да је током свога школовања и песник Бранко Радичевић, једну школску годину становао у овој кући.

Трговина са винима му лоше иде, више успеха има са извозом и трговином чувених карловачких дезертних вина: аусбруха и бермета. Наскоро, током 30-их година XIX века, у шест узастопних година, виногради су пропали, а уз то је био и јемац за дуг свом старијем брату Христофору – Крсти, који је наскоро, као пензионисани официр, изненада преминуо. Све је то узроковало изузетно лошу материјалној ситуацији, да би 1838. године, молио карловачки Магистрат да му, због тешке материјалне ситуације, отпише један део пореза.

Као члан Старатељства гимназијских фондова регистровао је сва документа од оснивања Гимназије 1790. до 1830. године. Нажалост, како истиче карловачки историчар Коста Петровић „од тих регистрованих докумената до данас је сачуван тек незнатан број“.

Исто тако, Стефан је пописао и уредио документа карловачког Магистрата, која су била изузетно драгоцена за историју Карловаца. Митрополит, потоњи патријарх Јосиф Рајачић, када му је школски друг и пријатељ запао у врло тежак положај, није га заборавио и постави га за управитеља Даљског спахилука. Из овог времена остао је до данас сачуван приличан број писама (у једном од њих патријарх га зове братом!). Неко време држао је Стефан Хаџић, заједно са пазовачким трговцем Константином Петровићем, јарко-

вачке пашњаке, а сено са ових пашњака продавали су војним гарнизонима у Граници.

Извори:

Поповић, Аца Зуб (2003). *Успомене*, Нови Сад: Orpheus: Градска библиотека.

АСАНУК К. М. 255/1838

АСАНУК Ф. П. Рајачића

АСАНУК К. М. од 1834.

АСАНУК МП „Б“ 193/1833

Петровић, Коста (1951). *Историја Српске православие велике гимназије Карловачке*, Нови Сад: Матица српска, стр. 36, 49, 349, 354.

Васић, Павле (1978). *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад: Матица српска, стр. 52, 94.

Место, значај и улога епископа Партенија Павловића у српској црквено-народној прошлости прве половине XVIII века

(Једна биографија)

Након завршетка 16-годишњег рата (1683–1699), који се водио између хришћанске алијансе, коју су сачињавале тадашње европске силе: Аустрија, Пољска, Венеција и Русија са једне стране и Турска, тј. Отоманска империја са друге, који је завршен миром у Сремским Карловцима 26. јануара 1699. године, почиње након неколико векова чврсте турске владавине да се решава и тзв. Источно питање, тј. буђење националне свести поробљених хришћанских народа, истовремено и борба за турско територијално наслеђе у овом делу Европе.

Најбројнији хришћански народи у овом делу Отоманског царства били су Бугари, Срби и Грци. Свакако да је од изузетног или преломног значаја у овом времену и наступајућим догађајима имала Русија, која се полако, као из неког дубоког сна будила и подизала. Њена улога, као снажне војне и економске европске, али и светске силе, дала је наду и подстрек балканским хришћанским народима, наду за слободом и ова ће их нада обасјавати кроз цео осамнаести и добар део XIX века. Какве-такве слободе, пре свега верске, изборили су и осетили Срби и поред, признаћемо, значајне црквене аутономије које су хришћани уживали и под Турцима. Они Срби који су се населили под патријархом Арсенијем Чарнојевићем, у Великој сеоби 1690. године, на ослобођеном простору Угарске, наишли су ту на своје сународнике Србе, староседеоце на овом делу јужног дела некадашњег панонског басена. Они су, у границама нове државе Хабзбуршког царства, бар за прво време уживали су статус слободног и на неки начин привилегованог народа, осигураног крвљу

заслуженим царским привилегијама и дипломама аустријског цара Леополда I.

И поред сталог, упорног и жестоког притиска католичкр цркве и аустријских власти да се православни српски преведе на унију, уз тек мање успехе огроман број православних остао је уз своје јерархе и сачувао своју веру као највећу и највреднију светињу својих предака.

Након успостављања испрва крушедолске, а затим измештеие мотрополије из Крушедола у Карловце, са званичним седиштем у истоименом месту, негде од 1713. године, врло брзо се консолидовала српска нација и црквена организација на огромном простору карловачке митрополије која је, да нагласимо и то, постојала и пре Сеобе и формирања карловачке митрополије што се најбоље види из визитације патријарха Арсенија Чарнојевића на овим просторима и пре Великог бечког рата (1683–1699), дакле док се овај простор још налазио под турском влашћу.

Сремски Карловци, захваљујући томе што су постали седиште и средиште српске Православне цркве, српских патријарха и митрополита, уз значајно и блиско залеђе снажног духовног простора какав је Фрушка гора са многобројним манастирима и српским насељима, постају поред духовног центра и просветно, културно и уметничко средиште свих православних на просторима Хабзбуршке монархије. Овде су и поред, у првим деценијама XVIII века, прилично нестабилне ситуације изазване испрва турским упадима, а касније и ратом 1716–1718, вођеног на просторима Срема, а окончаног миром у Пожаревцу, као и убрзо потом рата 1737–1739, а који је окончан миром у Београду, и који је покренуо и нову, истина по броју учесника нешто мању сеобу од Чарнојевићеве, под патријархом Арсенијем Јовановићем Шакабентом 1737, успеле да се одрже и развију већ започете снажне активности карловачких митрополита на просвећивању.

Још је митрополит Исаија Ђаковић, који је наследио патријарха Арсенија III Чарнојевића, тражио од аустријског цара да се „дозволи народу школе подизати“. На Народно-црквеном сабору од

1708. тражи се оснивање штампарије и отварање школа.[1] Истовремено, српски митрополити али и тадашња малобројна српска војна и углавном слабо образована духовна, елита окрећу се Русији и из тог правца очекују и траже помоћ, коју у оквирима своје нове државе, уједно и баштинице Светог римског царства, Хабзбуршке монархије нису могли очекивати. Доласком митрополита (након мира у Пожаревцу 1718. године, северни део Србије, Банат и Београд налазе се под влашћу Аустрије). Мојсија Петровића после народно-црквеног сабора у Карловиима од 7. фебруара 1726. године Мојсије долази и за митрополита карловачког. Он покреће одлучну иницијативу према руском цару и Русији да се у Карловце из Русије пошаљу образовани учитељи. После краћег периода и уз подршку руске Православне цркве, 1726. године, послата је група учитеља на чијем су челу и као најистакнутији били браћа Максим и Петар Суворов. Они постају учитељи српских школа које се још називају: Словенска и Словенско-латинска школа, а оснивају се и раде у Београду и Карловцима.[2]

Руски цар Петар Велики је за српске основне школе, које се оснивају још крајем XVII и првих година XVIII века, на савет знаменитог Србина грофа Саве Владиславића–Рагузинског 1724. године, послао 400 примерака „Буквара“ Теофана Прокоповича, а учитељ Максим Суворов је приликом свог доласка са собом донео такође знатан број примерака. За митрополитом Петровићем, ову снажну просветну акцију, наставља и нови митрополит Вићентије Јовановић. Он настоји да у Словенско-латинску школу доведе што спремније и квалитетније наставнике и, у том циљу, на његову молбу, тадашњи кијевски архиепископ Рафаил Заборски, шаље у Карловце неколицину наставника који су предавали поред богословских наука, словенски и латински језик и филозофију. Смрћу Вићентија Јовановића ове се школе затварају и за кратко се овај снажан просветни центар гаси. Након новог аустријско-турског рата (1737–1739), са новом сеобом под патријархом Арсенијем IV Шакабентом, који у међувремену постаје и митрополит београдско-карловачки, обнављају се и ниже школе, али се и оснива Прва

[1] Жарко Димић, *Сремски Карловци*, Сремски Карловци, 2003, стр. 33.

[2] Исто, стр. 34

српска сликарска школа 1743. године. Недуго затим, после смрти Арсенија Јовановића Шакабенте, за митрополита је изабран 1749. године један од најпросвећенијих карловачких митрополита Павле Ненадовић. Он поново, 1. октобра 1749. године, отвара Латинску школу. Поред Латинске школе у Карловцима су у његово време постојале и Мала словенска школа, Словенско-псалтирска школа, од 1755. године и Словенско-греческа школа, Словенско-граматическа школа и Клерикална школа или Богословија, У овим школама настава је почињала на дан Покрова Пресвете Богородице, 1. октобра, а завршавала се 15. августа. Ове школе називане су још и „Покровобогородичиним школама“. Ненадовић је основао и нарочит фонд из кога су се школе издржавале. У овим школама било је ђака из Бугарске, Македоније, Албаније, Румуније, Грчке, данашње Мађарске итд. Забележено је и да је Грчка школа имала и једног женског ђака. У периоду од 1758–1716. и од 1773. до 1778. године ради и тзв. „Бакарна штампарија“, књижевника и бакрописца Захарија Орфелина[3]. Ненадовић је у Карловцима подигао зграду Латинске школе у којој је касиије радила и Прва српска гимназија у периоду од 1791. до 1890. годиие. Срушио и изнова подигао монументалну Саборну цркву 1758. године. Прву, до данас познату, посебну собу за библиотеку имала је Патријаршијска библиотека у Карловцима. Као први библиотекар код Срба уопште, помиње се 1752 калуђер Мојсије Путник[4].

Уз имена значајних српских јерарха митрополита Мојсија Петровића, патријарха и митрополита Арсенија Јовановића Шакабенте и митрополита Павла Ненадовића јавља се и име Партенија Павловића, потоњег епископа српског, рођеног на простору данашње Бугарске, који је оставио леп траг у својим активностима, али и делом.

Шта је Партенија могло довести у Сремске Карловце, већ сам значај и одјек значајнијих дешавања у просвети и духовном развитку немалог острва православне духовности и културе, који постаје српски сион и светионик буђења и опстанка православног, словен-

[3] Исто, стр. 43-44.

[4] Исто, стр. 46.

ског света у густој и дубокој тами онога дела који је и надаље под јармом турских господара.

Партеније Павловић, будући епископ посвећења и писац, рођен је 1695. године у Силистрији на Дунаву. Основну, Псалтирску школу до октоиха и граматику, учио је на грчком језику у родној Силистрији. Наставник грчке граматике био му је дидаскал Палеолог Цариградђанин. Реторику је, затим, учио у Букурешту код Георгија Трапезунца, а Аристотелову филозофију изучавао је код Марка Кипранина. Логику и математику слушао је код јеромонаха Методија у Сијатису и Костуру.

Партеније је, жељан знања, знатижељан у откривању нових, не само географских, већ и духовних простора, уз то солидно образован, путовао веома много.[5] У својим обимним и напорним путовањима, често скопчаним и са „врло великим непријатностима“ описао је у својој аутобиографији.[6] Обишао је Пртеније, не само све области Балканског полуострва, него и Италију, Румунију, Угарску, Аустрију и Чешку.[7] Као младић провео је, неко време, у Охриду. Одлучио се за монаштво у које је ступио у манастиру Савини, у Боки Которској, данашњој Црној Гори, где је пострижеи од архимандрита Леонтија. За ђакона је рукоположен такође у манастиру Савини од епископа далматинског Хаџи Стефана Љубибратића. Била су то тешка времена за све православне у Далмацији и тиме је, присуство Партенија Павловића, који на овом духовном простору улази у монаштво, интересантније.[8] Недуго затим Партеније се налази у Сремским Карловцима, где га у Доњој цркви, посвећеној Св. Петру и Павлу, за презвитера рукополаже, 1726. године, митрополит Мојсије Путник. Партенија затим, налазимо у Пећи, где га је у протосинђелски чин примио патријарх Арсеније Јовановић IV

[5] Сава, Епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до деветнаестог века*, Београд–Никшић, 1996, стр. 394.

[6] Исто, стр. 394.

[7] Радослав Грујић, Павловић Партеније, Народна енциклопедија, III књига, 1928, стр. 267.

[8] Види: Горан Ж. Комар, *Митрополит Саватије и Стефан Љубибратић – прилози биографима*, Друштво за архиве и повјесиицу, Херцег Нови–Београд–Херцег Нови, 2008.

Шакабента. Са патријархом је 1737. године испред Турака пребегао у Сремске Карловце. За архимандрита је произведен 26. октобра 1749. године у Будиму, у цркви Св. Димитрија. У једном запису патријарха Арсенија Јовановића Шакабенте налазимо да је његов протосинђел Партеније био из неког разлога, вероватно политичког, сумњив властима аустријским, затворен у Бечу 18 месеци, одакле је пуштен новембра 1747. године.[9] Партеније је, као архимандрит, оставио у једној књизи запис о току свог избора за епископа посвећења[10], из кога се види да је архимандрит Саборне карловачке цркве Св, Николе[11] Партеније, на основу закључка Народног сабора од 18. јула 1749. године по ком се имало митрополиту поставити епископ посвећења за помоћника. Изабран је на синодској седници од 4. септембра 1751. године за епископа посвећења, тј. епископа помоћника карловачком митрополиту Павлу Ненадовићу.[12]

Сигурно да је Партеније Павловић имао значајну улогу у активностима митрополита Ненадовића, пре свега као образован и писмен у питањима оснивања, организовања и развоја школа не само у Карловцима, већ и у целој Карловачкој митрополији. Партеније је, пре него што је изабраи за епископа у Карловцима, био учитељ у Рисну, духовник и проповедник, затим и свештеник при српској цркви Св. Георгија у Бечу, где је, изгледа, био од бечких власти отпуштен за неке своје политичке активности и, како смо већ поменули, осуђен је и провео у затвору 18 месеци, што није била никако мала затворска казна. Дакле, Партеније је имао солидног искуства око школе и просвете свога времеиа. Значајно је поменути да је Партеније био човек од поверења како патријарху Арсенију, тако и митрополиту Ненадовићу, његово службовање у цркви Св. Ђорђа у Бечу, где је он био 3 године у звању духовника и свештеника зиачило је значајну и поверљиву позицију у центру Хабзбуршке монархије, где се о свему у царству одлучивало, биле

[9] Димитрије Руварац, *Автобиографија Партенија Павловића, епископа посвећења*, Српски сион, Сремски Карловци, 1905, стр. 526–527.

[10] Епископ посвећења – викарни епископ

[11] *Саборна црква Св. Николе* у Сремским Карловцима била је у овом периоду 40–50-тих година XVIII века и манастир са редом удовица.

[12] Радослав Грујић, Павловић Партеније, стр. 267.

су потребне карловачким митрополитима „и очи и уши“ да би се пратили догађаји везани, пре свега, за питање Срба у Монархији да би се у случају какве невоље могло брзо и правовремено реаговати. За овакво место особа, која би то могла пратити, морала је бити образована, храбра, одлучна и уз то од великог поверења. Партеније је био идеалан за овај задатак под окриљем свештеника у Православној бечкој црквици и зато је вероватно да су његови проблеми са бечким властима и строга казна касније ишли из овог правца. Иначе, ова бечка капела или црквица, потпадала је под власт патријарха Арсенија Јовановића Шакабенте, а затим и под власт митрополита Ненадовића. Њу су, црквицу, Срби и архијереји приликом својих посета, пре свега пословних, политичких и сваких други, посећивали, ишли на службу, али и новчано и на сваки други начин помагали.[13]

После смрти патријарха Арсенија Јовановића Шакабенте, Партеније је остао на двору у Карловцима. Наследник Арсенијев, митрополит Исаија Антоновић, заједно са архијерејским синодом, признао је, 19. септембра 1748: године, Партенија за протосинђела „и утврдио у служби датој му од патријарха Арсенија за проповедника слова Божија“[14]. Оно што је за нас овде битно јесте детаљ, да је Партеније као такав, могао ићи по епархијама и црквама и у њима проповедати слово Божије. Партеније је сада могао овлашћен са званичног места да обилази села, насеља и градове, где је било православног живља и упознаје се са условима њиховог живота, стањем у школству, што ће не мало касније бити од помоћи митрополиту Павлу Ненадовићу, чији ће Партеније постати сарадник и саветник од највећег поверења.

За помоћног епископа Павлу Ненадовићу хиротонисан је Партеније у манастиру Раковац 14. септембра 1751. године. При том је положио заклетву, која је у целости сачувана, а садржај њен је леп пример христијанске оданости митрополиту, Синоду и Православљу.

[13] Д. Р. *Авшобиографија Партенија Павловића…*, стр. 528.

[14] Исто, стр. 528.

Као епископ посвећења, Партеније је био човек од поверења митрополиту Ненадовићу и, рекли би, његова десна рука. По овлашћењу митрополита Ненадовића, Партеније је осветио већину цркава у архидиецези и председавао је конзисторијалним седницама. Партеније је 1753. године са Комисијом обавио визитацију свих фрушкогорских манастира. Као викарни епископ извршио је велики број рукоположења мирских и монашких лица, председавао седницама Конзисторије и вршио епископске функције, па се чак бавио и дипломатијом.

Тако је, на пример, известио царицу Јелисавету у Петрограду о гоњењу Срба и српске цркве у Јетри. У писму царици Јелисавети, желећи да истакне патње нашега народа, он каже: „Велику и неизглаголану радост имјели ветхозакони људи, егда увједали што их Јудит и Естир прекраснаја изабрали от смертноснија бједи, от врагов.и супостатов“.[15]

Епископ Партеније бавио се и књижевним радом. Написао је тропар и каноник Св. Стефану Пиперском, аутобиографију, која је значајан извор историјских података његовог времена, описао је бекство патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте, са грчког је превео литургију Св. апостола Јакова и у стиховима „Оду у спомен другог Христовог доласка“ од византијског цара Лава Мудрог. Ову оду штампао је, после Партенијеве смрти, 1763. у Млецима, Захарије Орфелин о трошку митрополита Павла Ненадовића. Засигурно јс да су се Захарије Орфелин и епископ Партеније и лично познавали, јер су живели у истом граду и радили заједно на митрополијско-патријаршијском двору у Карловцима. Партеније је умро у Карловцима 19. априла 1760. године[16] „и сахрањен је у Великој (Саборној) цркви карловачкој, с леве стране од певнице“[17].

Партеније Павловић рођен је на територији данашње Бугарске. Да ли је Партеније српског или бугарског порекла то не знамо, али је хришћанин и православац, оставио је сасвим леп и значајан

[15] Д. Р. *Авшобиографија Партенија Павловића…*, стр. 555.

[16] Сава, Епископ шумадијски, стр. 394.

[17] Жарко Димић, Покушај реконструкццје „тефтера“ карловачке породице Лукић–Хаџић XVIII–XIX век, на основу забелешки и записа историчара Косте Петровића, рукопис, стр. 5.

траг у српској, пре свега црквеној историји, али што је још најзначајније, обележио и учврстио нама данас мало познате везе између припадника бугарског и српског народа.

Ово је тек покушај осветљавања једне необичне, али по свему судећи значајне културие и духовне везе.

Попис царско-краљевског слободног војног комунитета Карловаца из 1840. године

За изучавање прошлости наших градова и насеља, од изузетног су значаја пописи истих, који су сачињавани у одређеним временским периодима, најчешће сваке 3–4 године, некада и чешће. Када се радило о ванредним ситуацијама (ратови, елементарне непогоде, пожари и заразне епидемије, као што су куга и колера), тада су ови пописи прављени сваке године, ретко два пута годишње. Ови извештаји рађени су прилично прецизно и служили су као преглед, тј. статистички подаци и вишим институцијама – властима у Монархији.

Један такав редован попис, који се односи на Сремске Карловце потиче из 1840. године. Оригиналан документ писан је немачким језиком на шест страна, увезан у 4 листа или осам страна, 39x24 см формата.[1] Посебно је вредан и због тога што је попис извршен уочи значајних догађаја који су, за непуну деценију уследили и оставили дубоког трага како на становништво Карловаца, тако и на саму варош Сремске Карловце. Реч је, дакако, о догађајима из Народног покрета 1848/1849. године у коме су се Карловци и Карловчани нашли у његовом средишту, тј. епицентру.[2]

До 1835. године на Хабзбуршком престолу налазио се реакционарни Фрања I,[3] кога на престолу наслеђује, све до револуционарних збивања из 1848/49, слабоумни и неспособни Фердинард.[4] Државни апарат је био неефикасан, администрација гломазна и

[1] АСАНУК (Varia) 1840.

[2] Коста Петровић, Сремски Карловци кроз историју, Календар Матице српске 3, Нови Сад 1957, стр. 49.

[3] Франц II (I) (1768–1835) – Цар Светог римског царства 1792–1806. и цар Аустрије до 1835. као Франц I.

[4] Фердинанд I (1793–1835) – Цар Аустрије 1835–1848.

трома, најчешће зависна од зајмова финансијских магната, којима је морала да прибегава због сталне финансијске кризе и пораста државних дугова[5] из којих се царевина тешко извлачила још од ратова са Наполеоном. Сваки покушај реформе сударао се са непремостивим препрекама. Врхунац ових криза десиће се у 1846. години, када је неродица изазвала глад скоро у целој држави. Последице су биле банкротирање, побуне гладних и осиромашених у целој монархији. Државни дуг тада се попео до, за тадашње прилике, баснословних 748.000.000 шилинга, а папирни новац је преплавио земљу.[6]

Економско-социјални и политички развитак Срема у XVIII и XIX веку одражавао је стање и у осталим крајевима Угарске и поред тога, што се налазио у тзв. провинцијалу. Бројно стање становништва у Сремској жупанији од краја XVIII века, када је био на најнижој тачки (1789. године било је 82.151 становника), да би тај број 1834. године био 92.560, 1835. године 94.011 становника и 1840/41. око 96.058 становника. Дакле, број становника је, после 1835. године, био у лаганом порасту, да би, уочи Српског народног покрета или револуције 1848. достигао број од 102.202.[7] У Карловцима у овом периоду бележи се опадање становништва: 1831. броји 4.098 становника, а први следећи објављени попис потиче из 1854. године и у Карловцима се бележи податак о 3.559 становника.[8] Узрок оваквом стању нађен је у неколико чињеница: исељавање због слабог материјалног стања и лоших здравствених прилика које, су колико је за сада познато, веома утицале на број становника у Карловцима. У годинама 1830, 1831, 1832, 1842, 1850, 1854, 1858. забележено је више умирања него рађања становника, а у годинама 1833, 1837, 1838, 1844, 1855, 1856, 1857. природни прираштај је просечно био 33. Од 1836. до 1850. године умрло је 2.027 становника, међу којима близу 800 деце до десет година. Зачудо, статистичке таблице

[5] Славко Гавриловић, Срем у револуцији 1848–1849, САНУ ка 43, Београд 1963, стр. 2.

[6] Славко Гавриловић, исто, стр. 2.

[7] Исто, стр. 3.

[8] Исто, стр. 7.

изричито напомињу да тих година није било никаквих епидемија.[9] Ипак, у болничким протоколима Градске болнице, у периоду од 1838–1845, забележене су следеће болести: богиње, сушица, маларија, црвени ветар, трбушни тифус, срдобоља, скорбут, црвени катар, запаљење плућа, запаљење поребрице, сифилис, гонореја, реуматизам, реуматична грозница. Потребно је нагласити да су велики број болесника у болници били странци. У Карловцима је три пута харала и колера, у два наврата у овом периоду 1831, 1849. године и касније 1866.[10] Веома је важан овај извештај из 1840. године, који у једној ставци обухвата и бројно стање домаћег становништва.[11] Према попису из 1839. бројно стање домаћег становништва износи заједно 4.661, од тога мушких становника 2.200, женских 2.150 и странаца 311. Карловчана има 4.350, што представља значајан пораст уочи наступајућих ратних догађаја. Овај попис, поред броја становника, обухвата и следеће пописе: магистратско, полицијско, безбедоносно и санитетско особље, затим свештенике православне и католичке, учитеље, шумаре, путаре, охачаре, шинтере, чуваре, четвртинаре, спољно већнике, број кућа, општинске зграде, поседе, бројно стање стоке, годишње обавезе у новцу и натури, знаменитости, школе, објекте у власништву вароши и магистрата, све до варошких затвора. На овом попису нема професора и учитеља Карловачке гимназије, Богословије и Цртачке школе и службеника на Митрополијском двору јер нису под ингеренцијом магистрата, већ под ингеренцијом Српске православне цркве и митрополита, касније патријарха.

[9] Др Ристо Јеремић, Прилог историји здравствене културе Сремских Карловаца од 1772. до 1872. године, Београд 1940, стр. 8–9.

[10] Исто, стр. 9.

[11] Исто, стр. 10.

ПОПИС ЦАРСКО-КРАЉЕВСКОГ СЛОБОДНОГ ВОЈНОГ КОМУНИТЕТА КАРЛОВАЦА[12]

Магистратско особље

1.	Капетан градоначелник Георг Клуновић фон Кампфберг	1
2.	Синдикус Хајнрих Лампел[13]	1
	Синдикус Франц Коска–1	
	Градски писар Елијас (Илија) Округић[14]	1
4.	1. Магистратски већник Јован Јовановић	1
	2. Магистратски већник поручник Максим Секулић	1
5.	1. Канцелист Мојсије Стаматовић	1
	2. Канцелист Франц Тупшек	1

Полицијско и безбедносно особље

1.	Полицијски комесар Лазар Стоичевић	1
2.	Полицијски адјункт Петар Вомовић	1
3.	Градски наредник	1

[12]АСАНУК (Varia) 1840. Преглед (попис) царско-краљевско слободног војног комунитета Карловаца.

[13]Хајнрих Лампел, синдикус – привремени старешина Карловачког магистрата. Пре 1839–1842. боравио на служби у Карловцима, понашао се аутократски, није волео Србе, уз то иотворени непријатељ др Константина Пеичића варошког физика, кога је стално тужакао Генералној команди за несавесан рад, честог избијања из места, угрожавања пацијената, тужи га да је „испипавао“ синдиков, тј. његов рад, да наводи магистратске чиновнике на издају службених тајни, тужио га је и за немарност и сл. Пеичић је ово тешко подносио па је покушао да замени радно место са панчевачким физиком Василијем Петровићем и напусти Карловце. Како је Хајнрих Лампел већ досадио и Генералној команди брзо је, већ 1. јануара 1842. премештен са службом из Карловаца у Ердељ.

[14](Елијас) Илија Округић, градски писар, отац потоњег књижевника и католичког свештеника Илије Округића Сремца (1827–1897).

4.	Градски каплар	1
5.	Обични градски војници	10

Санитетско особље

1.	Комунитетски физикус Константин др Пеичић[15]	1
2.	Комунитетски ранар Петар Гелинек[16]	1
3.	Комунитетска бабица Антонија Рувачевић[17]	

[15] Константин др (Пејчић) Пеичић (1802–1882), лекар, писац, јавни и политички радник. Један је од последњих следбеника Доситеја Обрадовића. По професији је лекар. Службовао је између осталих места и као градски физик у Карловцима, где је на службу званично постављен 16. маја 1835, а већ у септембру 1835. купио кућу у Карловцима од Константина Јанка Антуле и постао карловачким грађанином. За депутата у циљу избора архиепископа и митрополита изабран је 1837. Био је лични лекар тројици карловачких митрополита: Стефану Стратимировићу, Стевану Станковићу и патријарху Јосифу Рајачићу. Патријарх Рајачић га је поставио за надзорника карловачких српских школа и за члана патроната Српске велике карловачке гимназије. Пеичић је том приликом, тада још увек митрополиту Рајачићу поднео нацрт за реорганизацију наставе. Карловце је са службом напустио и прешао у Панчево 1844, где је са Љ. Ненадовићем уређивао и издавао популарно–медицински часопис „Домаћи лекар“. Активни је учесник Српског народног покрета 1848/1849. Иза себе је оставио богату каријеру и читав низ значајних дела међу којима и *Житије Теодора Павловића, Грађа за историју српског покрета у Угарској и* др.

[16] Петар Гелинек, градски карловачки хирург или комунитетски ранар. Гелинек се помиње да је као хирург радио у Карловцима од 1837–1847. године.

[17] Антонија (Галушек) Рувачевић (1778 – 26. априла 1854). Курс за бабицу завршила је у Бечу октобра 1812. и у Броду након тога чекала на ред за посао. Први пут се удала за потхирурга Галушека (Галлусхек), као удовица преудала се касније за учитеља Рувачевића. Константин Пеичић је октобра 1838. године предлаже за пензију због њене старости – има тада 60 година. Али, због тромости и полуукочености зглобова, услед чега је служба за њу била напорна. Против овог Пеичићевог става су хирург Гелинек и Штабнолекарска дирекција. Бабица Антонија Рувачевић остаје у служби, тек су је физик Василије Петровић и хирург Петар Гелинек 10. јула 1846. предложили најзад за одлазак у пензију. Види: др Ристо Јеремић, *Прилог историји здравствене културе у Сремским Карловцима од 1772. до 1872. године*, Београд 1940, стр. 23–41 и Коста Петровић, *Здравствене прилике у Сремским Карловцима у XIII, XIX и XX веку*, Рад војвођанских музеја, Нови Сад 1962, стр. 60–63.

Духовници и учитељи

1.	Католички жупник и декан Јохан Филипан	1
2.	Православни протопрезвитер (протопоп) Јован Максимовић	1
3.	Православни свештеник Симеон Јовановић	1
4.	Православни свештеник Пане Малетић	1
5.	Православни свештеник Мојсеј Стаматовић	1
6.	Православни свештеник Атанасије Поповић	1
7.	Православни свештеник Пане Николић	1
8.	Католички капелан Лудвиг Гецер	1
9.	Надучитељ Андреас Косијак	1
10.	Подучитељ Михало Стаматовић	1
11.	Школски помоћник Петар Кукуљан	1
12.	Девојачка учитељица Елеонора Дамјановић	1
13.	1. српски учитељ Григорије Авакумовић	1
14.	2. српски учитељ Александар Остојић	1
15.	3. српски учитељ Димитрије Араницки	1
16.	Органист Адам Федер	

Шум[ар]ски надзор

1.	Шумарски надзорник Матија Филиповић	1
2.	Шумарски надзорник Паул Шуцман	1
3.	Шумарски надзорник Сима Илић	

Путарски надзор

1.	Тарацар и складиштар	1

2.	Тарацар и складиштар	1

Надзор Јарковачке пустаре

1.	Надзорник пустаре Јосиф Симеоновић	1
2.	Предијумски пољар	4

Чистачко особље

1.	Оџачар Јакоб Фукс	1
2.	Стрвинар Лоренц Михалић	1

Осим тога

1.	Спољни већници	12
2.	Четвртинар	27
3.	Чувари винограда	6
4.	Чувар стоке	2
	Укупно	100

Број кућа

1.	Ерарских	
2.	Комунитетске зграде	
3.	Градска кућа	1
4.	Школа	1
5.	Градска болница	1
6.	Католичка жупна црква са жупниковим станом	1
7.	Католичка капела Марије од Мира са станом црквеног служитеља	1

8.	Православне цркве са по једним станом	3
9.	Граничарске куће	2
10.	Станови за чувара стоке	2
11.	Склониште реквизита за изградњу путева	1
12.	Склониште реквизита за ватрогасце	3
13.	Објекат за вагу	1
14.	Стан за стрводера	1
15.	Каптажни бунари пуњени водом са извора	8
16.	Бунари	8
17.	Стан за надзорника пустаре Јарковци	1
18.	Економске зграде на пустари Јарковци	2
	Укупно:	**37**

Општинске зграде

1.	Приватне куће	
2.	Ту постоји	941

Бројно стање домаћег становништва (према попису из 1839)

1.	Мушких	2200
2.	Женских	2150
3.	К томе странаца	311
	Заједно:	**4661**

Посед

1.	Оранице, ливаде, пашњаци на пустари Јарковци	4660	1524/1600

2.	Ливада у сену	694	283/
3.	Куће у воћњацима	489	125/
4.	Виногради	2351	1525/
5.	Пашњаци	1640	400/
6.	Неурбарски раштркани посед између винограда рр.	1744	284/
7.	Шуме у планини	737	1530/
8.	Острва на Дунаву	522	
	Укупно јутара:	**12840**	**871/1600**

Примедба: Од 4660 1524/1600 јутара пустаре Јарковци, општина Голубинци у Петроварадинској граничној регименти ужива 589 1524/1600 јутара.

Бројно стање стоке:

1.	Коњи за рад	284
2.	Коњи за приплод	108
3.	Волови	194
4.	Бикови	10
5.	Краве за приплод	811
6.	Телад	125
7.	Овце	835
8.	Козе	60
9.	Свиње	423
	Укупно:	**2850**

Годишње обавезе у новцу и натури

1.	На законски порез	13.584 ф. 52
2.	На разне аренде	5.748 ф. 10
3.	На случајне приходе приближно	2.335 ф. 46
4.	Укупна сума касе граничарских прихода	21.668 ф. 48
5.	Разни приходи у градску касу	2.331 ф. 59
	Укупно:	**24.000 ф. 47**

Рад

1.	Заједнички ручни	6.648
2.	Заједнички возни (вуча)	1.612

Знаменитости

Карловци су седиште православног митрополита и под својим патронатом имају Алумнеум и Конвикт, затим Гимназију. Даље, Карловци имају државни споменик Капела Марије од мира, где је 14. марта 1699. закључен мир са Турцима.[18]

Најзад, Карловци су познати због својих одличних белих и црвених вина. У добрим годинама има племенитих сорти, наиме Тропф вермута (бермета) и Аусбруха.

Граница

Према истоку су Чортановци Петроварадинске граничне регименте. Према југу места Провинцијала: Марадик, Крушедол, ма-

[18]Након завршетка Великог бечког рата (1683–1699) склопљен је мир између Хришћанске алијансе (Аустрија, Пољска, Венеција и Русија) и Турске у Карловцима 26. јануара (а не 14. марта – како грешком у документима наводи писар) 1699. год.

настири Ремета и Гргетег. Према западу су Буковац и Петроварадин. Према северу Дунав и Шајкашки батаљон.

Садржај површине целе територије

Састоји се од 14.349 јутара. Цела област Карловаца има у обиму приближно 10 миља и на главном поштанском путу од границе са Петроварадином до 3 хумке на Банстолу са Петроварадинском граничарском региментом и Провинцијалом броји 4.730 хвати.

Исказ

Име објекта и градње	Датум и број добијених одобрења	Одобрено или тражено	Примедба
Градска кућа			Испословано у оглашеној години
Школа	24. јун		Испословано у оглашеној години
Колиба за вагу	??Р		Испословано у оглашеној години
Горња граничарска кућа	1245		Испословано у оглашеној години
Доња граничарска кућа			Испословано у оглашеној години
Главни бунар	15. 10. 1839. Р.3775		исто
Поплочавање главне улице града	06. 04. 1840. Р.1221		исто

Сума:		**1.259 24**	

Школе

Школе године 1840. имају следећи број ученика:

1.	Немачка главна школа	117
2.	Немачка девојачка школа	76
3.	Српска школа има: 111 дечака и 18 девојчица	129
	Укупно:	**322**

Затвори

У затвору се налазе две особе, већ осуђене, а акти високог суда су поднети.

Карловци, 3. јул 1840.

Илија Округић
(градски писар)

Српски народно-црквени сабори у Хабзбуршкој монархији

Српски народно-црквени сабори у Хабзбуршкој монархији настали су након Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем у току Великог бечког рата (1683–1699), у тешким временима ратова, глади, погрома и сеоба. Традиција заједничког одлучивања у српском народу није била нова, она се у Хабзбуршкој монархији стицајем околности само институционализовала. На сабору у Скопљу 1346. годнне Цар Душан је приликом оснивања српске самосталне Цркве, сазвао архиепископе, митрополите, епископе, архимандрите и игумане. Затим, позвао је и световну властелу са простора целе тадашње државе који су свечано изабрали пећког архиепископа за српског патријарха. И по Душановом законику знамо да су пећког патријарха на државном сабору бирали црквени великодостојници и световна властела уз присуство владара.

Под Турцима, српског патријарха као духовног, а затим и као неку врсту световног вође, бирао је Сабор, коме су присуствовали епископи и игумани као представници цркве, док су угледни представници српског народа били световни представници. Након избора патријарха избор је у Цариграду потврђивао султан. Обзиром да Срби нису имали своју државу, а тиме ни свога владара, повремено је патријарх окупљао најугледније представнике Цркве и народа на саборовање. Турци нису благонаклоно гледали на ове активности својих поданика, па су забрањивали зборове или саборе, али су српски представници, они најугледнији, користили сваку прилику па су се повремено састајали приликом сеоских слава, вашара и значајнијих црквених празника.

Претеча народно-црквених сабора у Хабзбуршкој монархији је Народно-црквени сабор, некако у хитњи сазван, у тешком времену по српски народ, одржан у Београду 26. јуна 1690. године. Овом сабору је приусуствовао и представник Карловаца. Како је било потребно да Српски сабор призна и потврди цара Леополда I за свог краља, као што је признао и потврдио неколико година раније Угарски сабор 1687. године, цар, односно краљ Србије, није могао да не призна легитимитет институције Српског сабора. Зато је својом Привилегијом од 21. августа 1690. године, протврдио захтеве Срба: „И нека вам слободно буде између себе, сопственом влашћу, из српског народа и језика, постављати себи архиепископа кога ће црквени и световни сталеж између себе бирати“. Ова привилегија представља законски основ за формирање институције Српског народно-црквеног сабора у Хабзбуршкој монархији. Цар Лепоплд I је зато дозволио Србима да им буде „слободно буде између себе, сопственом влашћу, из српског народа и језика, постављати себи архиепископа кога ће црквени и световни сталеж између себе бирати“.

Од Сабора одржаног у Београду, па до почетка Првог светског рата, потом и пропасти Аустроугарске монархије 1918. године, одржано је 38 народно-црквених сабора. Прва два одржана су у манастиру Крушедолу 1708. и 1710. године. Три сабора одржана су у Београду (1690, 1730. и 1732. године), један у Темишвару (1790. године), Даљу 1718. године, манастиру Хопово 1721. године, Петроварадинском шанцу 1722. године, а осталих 23 у Сремским Карловцима. Под знаком питања јесте место одржавања сабора 1716. и 1717. године, који се воде као да су одржани у Сремским Карловцима. Године 1716. вођена је битка код Петроварадина и Карловци су том приликом попаљени и тешко пострадали, а рат је настављен и 1717. године. Вероватно су ова два сабора одржана у Петроварадинској тврђави.

Од свих укупно одржаних народно-црквених сабора три се сврставају у политичке и то су: сабор у Темишвару из 1790. године, Народна скупштина (сабор) у Карловцима одржана 1848. године и Благовештенски сабор, одржан такође у Карловцима 1861. године.

Девет сабора сврстава се у тзв. привилегијално-расправне, док су остали сабори сазивани ради избора митрополита и доношења разних аутономних уредаба и могу се звати редовним.

Посебно је занимљиво где су, тј. у ком су простору одржавани сабори у Сремским Карловцима. Саборске седнице првих сабора одржавале су се у првој половини XVIII века у старој Саборној цркви (коју је 1758. године срушио и подигао нову – данашњу, 1762. године, митрополит Павле Ненадовић), затим сабори се одржавају у митрополијско-патријаршијском двору, подигнутом у барокном стилу 1745. године, који је нажалост несрећно изгорео у великом пожару 1788. годнне. Због овог пожара Сабор из 1790. године одржан је у Темишвару. Саборске седнице у годинама сабора: 1837, 1842, 1848, 1861, 1864/65, 1869/70, 1879, 1881. 1885. и 1890. године одржаване су у великој свечаној дворани карловачког Магистрата, док су саборске седнице 1897. и 1902. године одржане у велелепној дворани новоподигнуте зграде Карловачке гимназије (1892. године). Последњи српски народно-црквени сабори (1906, 1907, 1908, 1910 и 1911. године) одржани су у, за те потребе, намењеној новоподигнутој саборској дворани палате Народно-црквених фондова. За ову дворану био је наручен и уређен посебан намештај, и уређен је распоред просторија за посланике. Ова дворана имала је све одлике, истина мањег по обиму, средњоевропског парламента.

Заннмљиво је поменути да су нам са ових сабора данас остале сачуване и четири уметничке слике које приказују саборе. Сачуван је приказ, истина у лошем стању и малом формату, Темишварског сабора нз 1790. године, непознатог аутора, затим сабора у Карловцима из 1837. године, Народне или Мајске скупштине из 1848. године сликара Павла Симића и Благовештенског сабора из 1861. године, рад сликара Влаха Буковца, која је украдена из Војвођанског музеја пре неколико деценија. Занимљива је прича како је слика Сабора из 1837. године пронађена, па је затим опет нестала. Данас већ давне 1897. године, угледни лекар, али и значајни јавни и културни радник др Радивоје Симоновић, као лекар у Сомбору, приликом визите код старе госпође Јулије, рођ Домонкош, удовице Стевана плем. Заке, спахије Бајшанског и великог суца Бачке жупаније, угледао је на

зиду слику, како описује, формата 75x50 cm, рађену уљем на платну. При том је од поменуте госпође сазнао да је то слика Карловачког сабора из 1837. године, на ком је и она била са својим покојним супругом Стеваном, који је био и посланик на истом. Стеван Зака је о свом трошку ангажовао непознатог „молера“ који је урадио портрете свих учесника Сабора и затим их пренео на велику слику. Зака је поручио две слике, једну за себе а другу, претпоставља се, за Петра Чарнојевића, иако је већа могућност да је другу слику радио за Митрополита Станковића. Симоновић је одмах схватио значај слике и замолио госпођу Јулију да му омогући да је фотографише, што му је ова и дозволила. Слика је касније увеличана, штампана и објављена. На жалост, оригиналним сликама губи се до данас сваки траг. На слици, поред огромног броја портрета, види се и ентеријер велике – свечане дворане карловачког магистрата. Овај ентеријер је измењен па налазимо на слици Благовештенског сабора из 1861. године, за то време, леп и савремен ентеријер.

Свечано отварање Црквено-народног сабора почетком XX века, почасна јединица аустроугарске војске плотуном обележава почетак рада Сабора

Где и код кога су били смештени посланици на Благовештенском сабору 1861. у Сремским Карловцима

Чланове Саборског одбора чинили су: један епископ, 2 свештеника и 5 чланова из редова световних лица. Саборски одбор састајао се четири пута годишње.

Српски Народноцрквени сабор је одржан у Сремским Карловцима од 2. до 20. априла 1861, у време када пада православни празник Благовести. По овом празнику добио је и свој назив, па је у историји остао познат и забележен као Благовештенски сабор, као што су још два српска народно-црквена сабора упамћена због свог значаја за српску историју: Темишварски сабор одржан 1790. и Мајска скупштина одржана у Сремским Карловцима 1848. Благовештенски сабор био је након ова два претходно поменута. Трећи, значајан политички сабор, на којем су представници српског народа у Монархији, тражили поред уобичајених очувања царских привилегија Леополда I и већа национална права и очување тек створене у Народном покрету 1848–1849. Српске Војводине.[1] Нажалост, развој политичких при лика у Хабзбуршкој монархији није ишао на руку српском народу. Срби су били под сталним и будним оком осветољубивих губитника у рату 1848/1849. Хабзбуршка монархија је у покушају да осујети ослободилачку борбу угњетених народа објавила на пречац, без озбиљнијих војних припрема 1859. рат Пијемонту и том приликом претрпела два тешка пораза код Мађенте и Солферина и тако изгубила Ломбардију. Овај рат и пораз против тадашње Италије, тј. Сардиније и Француске, која је потпомагала Пијемонт, озбиљно су поткопали темеље Баховог апсолутистичког

[1] Жарко Димић, Народноцрквени сабори, *Даница*, Вукова задужбина, Београд 2010.

режима и открили све слабости Аустријске царевине и отворили у њој дубоку политичку кризу, што је изазвало политичка и свака друга превирања и озбиљна незадовољства – највећа код Мађара.

Након ових пораза Бечки двор је био присиљен да учини изузетне уступке Мађарима. Октобарском дипломом од 20. октобра 1860. враћен је ранији устав, а 26. фебруара 1861. објављен је тзв. „фебруарски патент“. Овим потезима у Монархији је уведено федеративно уређење с централним парламентом у Бечу. Гроф Менсдорф Пуји имао је да, по питању Војводине, саслуша не само Србе, него и представнике Мађара, Немаца и Румуна. Духовито је приметио наш угледни историчар Новак Радонић, најпосле „и чивутске рабинере, ’оће ли српско Војводство или га нећеду – за ствар, за коју су Србљи потоцима крв проливали.“[2]

Представници Срба захтевали су да се о статусу Војводине решава само на српском Народноцрквеном сабору. Међутим, негде у то време, 27. децембра 1860. године објављена је царска одлука којом је круновина Српско Војводство и Тамишки Банат укинута и на основу мађарских „државноправних претензија“ прикључена Краљевини Угарској, што је изазвало огромно незадовољство међу Србима. Да би некако смирили незадовољство српског народа у Монархији, бечка влада је позвала српског патријарха Јосифа Рајачића да пошаље двадесет представника ради преговора о будућем устројству Српске Војводине. Патријарх Рајачић је одбио да то учини са образложењем да није овлашћен да одређује представнике српског народа, него да је то право једино српског Народно–црквеног сабора.[3] Да би извршили притисак на опозицију Угарског сабора и некако што хитније умирили Србе прилично резигниране наметнутим присаједињењем српског Војводства Угарској, бечка влада је на инсистирање државног министра Антона Шмерлинга и по царевом одобрењу, тј. његовом личном писму од марта, сазвала Народноцрквени сабор Срба из Војводства, али без представника српске Банатске границе и Шајкашког батаљона. Овај сазив, тј. царски указ обнародован је 16/28. марта 1861. с личним потписом

[2] Др Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, Нови Сад 1990, 311.

[3] Др Душко Попов, *Енциклопедија Новог Сада*, књ. 3, Нови Сад 1995, 295.

Антона Шмерлинга. У овом документу позива се Шмерлинг на деглараторију или рескрипт од 16/27. јула 1779.[4] Сабор је требао да стави своје предлоге „у обзиру на ујемчено одржање од старина постојећих српских привилегија и законитих егзекутиве, а поглавито на српску народност и језик, и да прецизно формулише услове и гаранције, које нађе да су нужне поводом инкорпорације српског Војводства у Краљевину Мађарску.“ После ове царске одлуке управа Војводства је у Темишвару била потчињена мађарском дворском канцелару барону Вају. Ниже управне власти вршиле су своју функцију до 1. маја 1861, а потом су цела администрација и правосуђе некадашњег Српског Војводства прешли у надлежност мађарских власти.[5]

Благовештенски сабор отпочео је с радом 2. и трајао до 30. априла 1861. Сматра се да је Благовештенски сабор „први појав српског парламентарног живота“.[6]

У овом раду нас интересује где су и код кога били смештени представници српског народа, који су учествовали у раду Сабора у Сремским Карловцима. Протокол, али и обичај је био да се уочи Сабора, у месту његовог одржавања изврше озбиљне припреме. Током заседања и трајања Сабора народни представници често су са слугама или скромном пратњом били смештани у угледним приватним карловачким кућама, које су за ту прилику биле прилагођене потребама угледних и важних гостију. Осим тога, Сабори су привлачили и велики број знатижељника, духовних, свештених лица, политичара и новинара, трговаца, занатлија и др. у новије време. Мисли се на другу половину XIX века. Било је потребно обезбедити поред смештаја и штале за смештај кочија, кола, затим храну за коње. Уочи Сабора знао се коначан списак очекиваних посланика који се налазио код митрополита, касније (од 1848) патријарха, па је унапред и уговаран смештај. О свему је наравно био упознат и карловачки Магистрат.

[4] АСАНУК МП „А“ 260/1861.

[5] Др Душан Ј. Поповић, *исто*, стр. 311.

[6] Д. Попов, *Енциклопедија Сремских Карловаца,* стр. 18. Налазимо у нашој историографији неколико датума о дужини трајања Благовештенског сабора, аутор у тексту, кроз цитат извора користи податак који је у извору назначен.

За прву половину XVIII века сачувана су и објављена само два таква документа, која потичу са Сабора одржаних 1735. и 1749. у Карловцима. Карловчани су и за економскосоцијалне прилике прве половине XVIII века могли да обезбеде довољно кућа за смештај великог броја људи, с обзиром да су били богато место са великим бројем имућних грађана, међу њима највише трговаца и занатлија. Куће су према свему судећи раније биране и припремане за ову намену. Оне су морале да испуне неке од основних услова, пре свега да буду довољно простране, чисте и да су домаћини поштени и угледни грађани, тако да ту могу да бораве и угледни гости.[7] Како код ова два поменута пописа, које помиње још Димитрије Руварац, тако смо стигли и до докумената, тј. пописа везаних за рад Благовештенског сабора. Први је документ из Varie[8] карловачког Магистрата Архива САНУ у Сремским Карловцима, који је писан руком на немачком језику и у наслову гласи „Листа квартира о смештају депутата (посланика) за Српски национални конгрес“, без датума, тако да се није одмах могло утврдити о ком се Сабору ради, тек поређењем списка народних представника на Благовештенском сабору, списак се у највећем броју имена поклопио. Овај списак писан је руком и носи следеће податке:

1. Звање учесника на Сабору; 2. Његово име и презиме, затим; 3. Звање; 4. Кућни број; 5. Име и презиме карловачког домаћина.

Следећи, можемо рећи, необичан документ, када су српски народно – црквени сабори у питању, је штампани плакат[9] формата 60x40 cm, такође на немачком језику, који је штампан у Митрополијско-гимназијској типографији[10] 1861. Као и претходни и овај (плакат) – документ у наслову говори, тј. носи информа-

[7] Исидора Точанац, *Српски народно – црквени сабори (1717–1735),* Београд 2008, 40.

[8] АСАНУК, Varia (попис посланика и код кога су смештени)

[9] Плакат штампан на немачком језику у Митрополијско-гимназијској типографији 1861, са списком посланика Сабора и њихових домаћина у Карловцима.

[10] Митрополијско-гимназијска типографија основана је на заузимање патријарха Јосифа Рајачића 1858. и радила је до 1866.

цију где су и код кога су се „на квартиру“ налазили представници српског народа учесници на Благовештенском сабору.[11]

Овај догађај представљао је за Карловчане не тако честу прилику да се представе у најбољем светлу пред угледним гостима из српства широм целе Аустријске монархије. У те дане, Карловци и Карловчани дисали су као један у домаћинској атмосфери не скривајући свој понос као домаћина, али и као становника, грађана места у којем се одвија овако важан догађај за націју, српску цркву и српски народ. Били су то необично значајни и лепи празнични дани који су се памтили и трајали међу становницима ове прелепе фрушкогорске варошице у коју су макар за тренутак биле упрте очи свих Срба у царевини. Овде су за дане саборовања Карловчани сусретали све што је у највећем броју било цвет и нада Српства.

Учеснике Благовештенског сабора прихватила су 63 карловачка домаћина. Неки од њих, као што су Стеван Матић, Персида Живковић, Георгије Пеичић, Атанасије Клисарић, Теодор Чакић, Стефан Сланкаменац, Васа Маринковић и барон Александар Рајачић, примили су у своје домове по двоје народних посланика, док је у старом Митрополијскопатријаршијском двору било смештено 6 епископа и архимандрита. Поред угледних карловачких домаћина из списка видимо да су посебна група „домаћина“ биле жене. Реч је, како примећује Исидора Точанац, о поштованим женама, удовицама угледних Карловчана.

У састав Благовештенског сабора ушли су патријарх и епископ бачки, темишварски и вршачки, као и 75 свештеничких и световних посланика из области српског Војводства. За царског комесара постављен је генерал мајор Јосиф Филиповић,[12] а за пред-

[11] Исто.

[12] Филиповић Јосиф од Филипсберга, барон и аустријски генерал (Госпић, Лика, 28. 6. 1819 – Праг, Чешка, 6. 8. 1889). Рођен је у личкој официрској породици. Са седамнаест година ступио је у аустријску војску, а 1839. постао је официр. Служио је у више места и релативно брзо напредовао. Био је члан Главног стана бана Јелачића са којим је учествовао у догађајима 1848/49. у Бечу, а затим у Мађарској. Генерал је постао 1859. године. За неке победе код Солферина одликован је, а племство, тј. баронство добио је 1860. године. Исте године прелази у Земун, да би 1861. године, учествовао као царски комесар на Благовештенском сабору у Карловцима. Касније је био и врховни заповедник Чешке. Командовао

седника Сабора патријарх Јосиф Рајачић. Поред патријарха Јосифа Рајачића на Сабору су учествовали и епископи: темишварски Самуило Маширевић, вршачки Емилијин Кенђелац, бачки Платон Атанацковић. Представници, тј. народни посланици на Сабору, стигли су из следећих места:

Банат су представљали из Протопрезвитеријата кикиндског: Павао Влаховић, прота; Павао Бибић, намесник и парох меленачки; Павао фон Рићички (од Скрибешћа); Др Павле Трифунац (млађи), сремски начелник; Аксентије Радовић, нотар; Ђорђе Радак, адвокат; Коста Петровић, директор економата; Данило Димитријевић, адвокат; Михајло Стојановић, адвокат; Павао Недић, резидент; Ђорђе Станковић, актуар; Велизар Мишковић, актуар. Представници бечкеречког Протопрезвитеријата били су: Данило Стајић, прота; Александар Вуков, парох молошки; Срећко Михајловић, властелин; Евстатије Михајловић, саветних врховног обласног суда; Павле Трифунац (старији), министарски саветник; Михајло Таназевић, саветник окружног суда; Стефан Вуков, адвокат.

Протопрезвитеријат темишварски представљали су: Јован Дамаскин, велики жупан; Петар Чарнојевић, велепоседник; Стефан Дракулић, парох темишварски (фабрички); Стефан Миленковић, парох темишварски (градски); др Ливије Радивојевић, саветних врховног обласног суда; барон Јосиф Милутиновић, потпуковник.

Из Протопрезвитеријата вршачког учествовали су у раду Сабора: Лазар Стефановић, парох вршачки, Александар Волић, градоначелник вршачки; Павле Јагодић, ц. к. саветник; Светозар Пеша, адвокат.

Из Протопрезвитеријата чанадског: Ђорђе Николић, протопрезвитер чанадски; Христифор Шифман, инспектор добара; Стефан Сандић, адвокат; Стефан Георгијевић, приватник.

је аустроугарским трупама приликом окупације Босне и Херцеговине, где је и остао на челу управе на новоосвојеним просторима.

Види: Јован С. Радојчић, *Биографије Срба западно од Дунава и Дрине,* књ. III, Прометеј, Нови Сад 2009, 949–950.

Представници Протопрезвитеријата чаковског били су: Порфирије Милитаревић, парох товладијски; Самуило Маширевић, саветник обласног суда; Михаило Трандафиловић, адвокат.

Представници манастира били су: Антоније Нако, архимандрит бездински; Гаврило Цветић, архимандрит месићки; Стефан Михајловић, архимандрит св. ђурђевачки.

Посланици из Бачке на Сабору, учествовали су из Протопрезвитеријата новосадског: Павле Стаматовић, прота; Аврам Борђошки, парох силбашки; Ђорђе Стратимировић, генерал мајор; др Јован Хаџић, царски саветник; др Ђорђе Стојаковић, дворски саветник; др Светозар Милетић, градоначелник новосадски; Јован Ђорђевић, уредник Српског дневника; Лазар Дојић, сремски начелник.

Протопрезвитеријат сомборски представљали су: Ђорђе Бранковић, прота; Димитрије Рајић, парох сивачки; Трифун Атанацковић, саветник Обласног суда; Светозар Милутиновић, државни одветник; Александар Стојачковић, секретар Угарског намесништва; Владимир Ковачић, окружни инжењер; Никола Вукићевић, професор препарандије; Аркадије Николић, адвокат.

Из Протопрезвитеријата суботичког били су присутни: Исидор Лудајшић, парох суботички; Емил Манојловић, адвокат; Сава Ђорђевић, адвокат; Арон Јоцић, диштритски сенатор; Исидор Коларевић, архимандрит ковиљски (као представник манастира Бођани).

Срем су представљали, из Протопрезвитеријата карловачког: Павле Николић, прота; др Јован Суботић, први поджупан; Јован Живковић, други поджупан; Павле Живановић, кнез у Иригу; др Милош Радојичић, лекар; Урош Милутиновић, прота митровачки; Стефан Стојнов, сремски начелник.

Из Протопрезвитеријата шидског: Димитрије Марковић, прота; Гаврило Новаковић, почасни јурасор; Симеон Филиповић, адвокат.

Представници фрушкогорских манастира били су: Никанор Грујић, архимандрит крушедолски; Лукијан Николајевић, архиман-

дрит беочински; Герман Анђелић, протосинђел, Теофан Живковић, архиђакон.[13]

Благовештенски сабор је стајао на гледиштима Темишварског сабора (1790) и Мајске скупштине (1848) да Срби, на основу привилегија и диплома, и на крају прихваћених од двора политичких жеља, имају право на своју политичку територију, са својим представницима власти у њој. Сабор је изнео своје жеље везане у погледу границе Војводства, које нису сретно решене приликом стварања (у Бечу) Српског Војводства и Тамишког Баната, затим његовог основног уређења, као и о односу Војводства према другим државним факторима.

Благовештенски сабор желео је знатно уже границе Војводства, померајући његово тежиште према југу, како би Војводство било што више српско. Због тога је Сабор инсистирао у свом захтеву да у његов састав уђу: Сремски провинцијал, тј. срезови Румски, Илочки и Вуковарски; Доња Бачка без делова Војне границе; а од Баната – земљиште поред Тисе и Мориша, које обухвата разбацана српска насеља са Темишваром, који је требало да буде седиште Војводине.[14] Том приликом износили су Срби и многобројне статистичке податке, наравно да закључке Благовештенског сабора, Бечки двор није ни имао намеру и никада их није ни узео у разматрање, тако да по њима нису ни донете никакве одлуке. Следиле су и нагодбе, прво аустро–мађарска (1867), а затим мађарско–хрватска (1868), положај Срба и поред огром них жртава, које су дали за спас Монархије, само у СНП 1848/49. од свега, како је приметио Михајло Полит Десанчић, Србима је остала само титула патријарха. Овим нагодбама и погодбама Срби су подељени на два дела: на део у Мађарској и део у Хрватској. Тако су се српски Нови Сад и Карловци нашли раздвојени као да су у две државе.[15]

Организација и само одржавање Сабора изискивали су и прилична материјална средства, којима је руководио и у највећем броју

[13] АСАНУК, Varia (Записник првог заседања Српског Народноцрквеног сабора у Карловцима, 21. март / 2. април 1861. године – 16 листова – 31 страница)

[14] Др Душан Ј. Поповић, исто, 312.

[15] Исто, 313.

изгледа измиривао трошкове Саборски одбор, на чијем челу се налазио испрва митрополит, а касније патријарх. Током трајања Сабора свакодневно су бележени издаци за храну у митрополијској резиденцији, а то омогућава увид у митрополитову трпезу, односно астал. Тако је писала историчарка Исидора Точанац, али за прилике Сабора из 1731, па тако каже: „поред домаћих прехрамбених производа, за потребе Сабора купована је и страна, за то доба егзотична, храна. Намирнице су припремане у митрополијској резиденцији и служене на обедима којима су присуствовали комесари, епископи, игумани и друге важне личности.“[16]

Организовање народноцрквених сабора представљало је, као што смо већ рекли, велики напор који је захтевао и прилична финансијска средства. Због фрагментарности извора није било могуће поуздано утврдити начин финансирање Сабора. Нажалост, у Архиву САНУ у Карловцима нису сачу вани протоколи Саборског одбора за период XIX века у којима би се нашли трошковници Сабора. Сигурно је да посланици нису сами сносили трошкове, иако су митрополити (кроз XVIII век) у позивним писмима наглашаваи да „са собоју доволно трошака за содержаније своје понесут“. Налазимо податке да су неке општине обезбеђивале дневнице и превоз, а негде су плаћани и са варошке благајне. Изгледа да су за ове потребе обезбеђивана средства из тзв. депутирских новаца. Због великих трошкова који су оптерећивали буџет Митрополије законодавац је 1779. прописао да укупни трошкови Сабора не смеју прелазити суму од 1.500 форинти.[17] Да ли су се будући сабори, а посебно након велике новчане девалвације и банкрота од 1811, у Монархији придржавали ове одлуке мало је вероватно.[18]

Овом приликом немамо сазнања и нисмо у могућности да пружимо потпун одговор ко је сносио трошкове „квартира“ тј. смештаја народних представника за време не тако кратког боравка од скоро месец дана трајања Сабора код карловачких домаћина. На основу

[16]Исто, стр. 313.

[17] Исидора Точанац, исто, 44.

[18]С. Гавриловић, *Историја банкарства у Војводини*, О новчаном пословању народних фондова и црквених општина у Карловачкој митрополији (XVIII–XIX век), Матица српска, Војвођанска банка, Нови Сад 2001, 65.

већ поменутих докумената до којих смо до сада дошли утврдићемо где су и код кога су били смештени народни представници са значајним подацима за прошлост Карловаца, јер се овде појављују и бројеви кућа, као и име и презиме и занимање домаћина. С обзиром на то да су многе од ових породица нестале и давно заборављене, надамо се да ћемо успети да реконструишемо постојање најугледнијих наших суграђана средином XIX века.

Благовештенски сабор у Сремским Карловцима отпочео је окупљањем „на прописани начин изабраних посланика“ у, за потребе Сабора, одабраној дворани Варошке куће, тј. Магистрата, тачно у 10½ сати. Патријарх Јосиф Рајачић, који председава Сабором, именује депутацију коју предвођену епископом бачким Платоном Атанацковићем, која ће високог царског комесара позвати „да Сабор отворити изволи“.[19] Поменута депутација, састављена од чланова монашког, свештеничког и грађанског „чина“ предала је царскокраљевском комесару пуномоћна писма свих присутних народних посланика. Затим је царски комесар, уз громовити усклик „живио“ допраћен од стране депутације у саборску дворану, где је засео на, за њега посебно припремљено, „узвишено“ место под балдахином. Затим је патријаршијски секретар прочитао списак изабраних народних посланика из два сремска среза Руме и Илока, Бачке и Баната, „као бившег простора Воиводовине србске“.[20] Овај списак народних посланика за Сабор одобрен је 5. марта 1861.

Прочитао је затим царскокраљевски мајор Машић, као комесарски актуар, писмо којим се генералмајор и бригадир барон Јосиф Филиповић от Филипсберга за царског комесара на „изванредном“ србском народном сабору „наимилостивие“ одређује. Затим, „поздрављен би царски комесар од патријарха“ говором у коме је патријарх изнео намере и циљеве Сабора и указао на његов значај по српски народ у Монархији.

[19] АСАНУК, Varia, Записник првог заседања српског Народно–црквеног сабора у Карловцима, 21. март/2. април 1861.

[20] АСАНУК, Varia, Записник првог заседања српског Народноцрквеног сабора у Карловцима, 2.

Каква је атмосфера владала тих дана у Карловцима преноси нам у свом додатку „Српски дневник“ у броју 24 од 22. марта 1861, који је пратио рад Сабора саопштењима од протеклих пар дана: „Уторак је давао ц. Комесар ручак половици народних посланика, а друга половина обедовала је код св. партријарха. Ручак је трајао од 4–8 сати увече. Сваку здравицу пратила је пуцњава топова. Око пола 8 сати почела је банда шајкашка под прозорима стана ц. комесара свирати, а одатле дође пред такозвану „кавану“ где се ручак држао. Светине се тако много слегло да се једва могло ићи. Велику похвалу заслужују наши јуначки шајкаши што им је банда за цело то време све време српске песме свирала.“[21]

Благовештенски сабор

Ове ручкове давао је царски краљевски посланик Филиповић у чувеној кафани „Код трубача“ која се у то време налазила у некадашњој Андрејевићевој палати где је у XVIII веку била смештена пошта, а касније чувена кафана и хотел „Код поштанског рога“. У

[21] *Српски дневник,* Нови Сад број 24, 22. марта 1861 (додатак)

време Сабора за потребе исхране великог броја гостију коришћена је и приземна зграда уз ову Андрејевићеву, која је током богатих година XIX века припадала чувеној карловачкој племићкој породици Замфировић, а у то време је уз кафану радила и кухиња, издаване су собе за ноћење и смештај, кола и кочије. Познати угоститељ био је 50их и 60их година XIX века Замфировић, потомак чувене племићке цинцарске породице.[22]

У време Сабора десио се и један немио догађај, мало познат нашој историјској науци, значајан и по томе што је страдао један званичан представник, тј. посланик Сабора. Како је пренео *Српски дневник* од 22. марта 1861.

„У среду ујутро, у пола 6 сати, рањен је из пиштоља Миша (Михајло) Стојановић,[23] посланик из В. Кикинде и његов слуга од Андрије Шобера,[24] карловачког пивара, код којег су на стану били. Први ће тешко остати и већ је и свету тајну примио. За сада се још не зна шта је пивара навело на ово грозно и крваво дело. Да би се са тог случаја узрујани народ утишао, оде депутација од неколико посланика ц. комесару и замоли га да одреди мешовиту комисију, која ће истрагу водити. Царски комесар одмах наименује за чланове те комисије од стране народних посланика: Михаила Танасијевића, Самуила Маширевића, Светозара Милутиновића, др Милана Радоичића и др Богољуба Ђорђевића“. Иначе, о овом случају су неке мађарске и бечке новине пренеле вест како је „српски народни посланик М. Стојановић убио свог домаћина у Карловцима“.[25]

---

[22] *Српски дневник,* Нови Сад број 24, 22. марта 1861 (додатак)

[23] Жарко Димић, *Прва српска читаоница у Сремским Карловцима 1868–2008,* Градска библиотека Нови Сад, Нови Сад 2009, 57–58. Српска читаоница у Карловцима основана је 1868. Решавала је на својој редовној седници од 16. децембра 1906. године „хоће ли се (Ђорђу) Тореру, за време трајања Српског народноцрквеног сабора, уступити просторија читаонице за његове госте“. Како се читаоница граничи са Тореровом кафаном – рестораном велика читаоничка сала била је од преке потребе за велики број гостију који су долазили у „мале“ Карловце за њихов смештај и исхрану. Управа читаонице је, наравно, својом одлуком за ту прилику изашла у сусрет карловачком угоститељу Тореру.

[24] Андрија Шобер

[25] Стојановић пл. Михаило Миша (Кикинда 10. XI 1803 – Сремски Карловци, 27. III 1861) Потиче из чувене кикиндске племићке породице. У службу Торонталске жупаније ступио је 10. III 1834, а већ 1847. године је главни жупа-

Недуго затим, 26. марта преминуо је од повреда задобијених хицем из пиштоља у Карловцима „дични посланик наших храбрих Кикинђана Миша Стојановић“. Убица, Андрија Шобер[26] затворен је уз непрестану војничку стражу. Слуга Мише Стојановића је жив али се сумња „да ће моћи рану преболети“.[27]

Причала се у то време једна анегдота везана за овај догађај и његову жртву Мишу Стојановића.[28]

Значајно је поменути да је иза Благовештенског сабора у Карловцима 1861. остао и значајан уметички траг. Према фотографији Стефана Вулпеа, чувени бечки литограф Јозеф Антун Бауер.[29] Израдио је литографију Сабора са портретима свих учесника, и тумач ко је ко на слици именом и презименом и одакле је. Знаменити сликар Влахо Буковац насликао је слику са портретима свих учес-

---

нијски фишкал. Кратко време, 1853. године био је постављен за члана општинског председништва, заједно са Василијем Ристом учествовао је у утврђивању трасе железничке пруге кроз Кикинду. Када је напустио место у Торонталској жупанији радио је као адвокат код барона Сине. Убијен је у Сремским Карловцима 1861. године као кикиндски посланик за време трајања Благовештенског сабора.

Види: Душан Дејанац, *Лексикон познатих Кикинђана,* Кикинда, 2004, 17.

[26] *Андрија Шобер* (Сремски Карловци, 1834 – ?) Уочи СНП 1848–1849 завршио је пет разреда гимназије. Спадао је у ред имућнијих Карловчана. Осим пиваре која је добро пословала имао је и винограде који су доносили око 1000 акова вина. Био је ожењен, без деце и сматрали су га „незгодним“ човеком..

[27] *„Српски дневник“*, број 25, Нови Сад, од 26. маја 1861. године, стр. 1.

[28] Занимљива је анегдота везана за овај догађај коју је пренео *Српски дневник*: „Људе, који нешто држе на такове ствари, занимаће зацело једна околност. У прошли петак позвао је г. Јован Живковић, поджупан сремски, неколико лица на вечеру, међу којима је био и несретни М. Стојановић. Кад седоше за сто, устане један од гостију, па пола у шали а пола озбиљно рече да неће седети за столом почем их има тринаест! Гости се остали смејаше, јер исти гост познат је као велики шаљивак. М. Стојановић, такођер смешећи се, рекне му да без икаква страха седне за сто, јер ако је заиста суђено да који од њих умре, то је на њега – Стојановића – као најстаријег ред. У среду је добио Стојановић „драмлие“ од два пиштоља у прси! Је ли то судбина или случај?“

[29] *Бауер Јозеф Антон,* литограф (Минхен 1820 – Беч, 1904) Према фотографији Стефана Вулпеа, Бауер је урадио литографију и Тумпи (попис имена учесника у Сабору са скицом портрета истих). Бауер је литографисао заједно са сликаром Павлом Симићем „Мајску скупштину у Карловцима 1848“, 1863.

Види.: Галерија Матице српске, Нови Сад 2001, 482–48

ника Благовештенског сабора српског народа у Карловцима, где је за предложак очито користио Вулпеа. Буковчеву слику је касније умножавао у олеографској техници П. Николић.[30] Нажалост, слика Благовештенског сабора од Влаха Буковца, која се налазила у збирци Музеја Војводине нестала је, тј. украдена је пре неколико деценија.

У наставку текста, доносимо листу квартира која се налази у Varii архива Карловачког магистрата о смештају депутата за српски национални конгрес.[31] Текст је обима 3 листа, тј. 6 страна, исписан на 5 страница немач ким језиком. Делови текста у колонама исписани или допуњени курзивом, допуна су аутора текста.

Следи списак који је исправљен, тј. допуњен:

Листа квартира
о смештају депутата за Српски национални конгрес

Карактер	Име госп. депутата	Карактер	Кућни број	Име власника куће
Новосадски владика/ бачки	Платон Атанацковић	адвокат	569	Стеван Ристић
Архимандрит	Никанор Грујић		814	двор
Архимандрит беочински	Лукијан Николајевић		814	двор
Патр. протосинђел	Герман Анђелић		814	двор
Патр. Архиђакон	Теофан Живковић		814	двор
Карловачки протопрезвитер	Павле Николић		794	У својој кући
Митровачки протопрезвитер	Урош Милутиновић	Удовица протопрезвитера	851	Елизабета Моловић
Шидски протопрезвитер	Димитрије Марковић	Парох	4	Григорије Авакумовић
Ковиљски протопрезвитер	Исидор Коларовић	Грађанин	691	Јован Поповић Зубан
Новосадски протопрезвитер	Павле Стаматовић	Грађанин	808	Јосим Симеоновић

Парох или жупник	Аврам Борђоски	Пензионисани магистратски канцелист	56	Стеван Илић
Сомборски протопрезвитер	Георгије Бранковић	Грађанин	719	Атанасије Клисарић
Парох и викар у Старом Сивцу	Димитрије Рајић	Грађанин	796	Димитрије Павловић
Парох и викар у Сегедину	Исидор Лудајић	Ковач	561	Ђорђе Божић
Бездински архимандрит	Антон Нако	Апотекарска удовица	837	Ана Вајскопф
Свети Георгије архимандрит	Стефан Михаиловић	Грађанин	11	Стефан Милутиновић
Темишварски парох	Светозар Миленковић	Грађанин	67	Тома Павловић
Темишварски парох	Тома Дракулић	Трговац	723	Коста Костић
Великокикиндски протопрезвитер	Павле Влаховић	Грађанин	724	Стеван Шероглић
Парох у Меленцима	Павле Бибић	Гостионичар	759	Димитрије Ранимировић
Архимандрит Месића	Гедеон Живетић	Трговац	841	Коста Константиновић
Вршачки парох	Лазар Стефановић	Трговац	400	Петар Аврамовић
Иришки месни судија/ *кнез иришки*	Павле Живановић	*Lebzelter*	740	*Теодор Јовановић*
Други вице жупан у Срему	Јован Живковић	Удовица физика	265	Персида Живковић
Доктор медицине у Земуну	Милош Радојчић	Удовица професора	266	Тадијана Лукић
Први вице жупан у Срему	Др Јован Суботић	Грађанин	839	Ђорђе Стаматовић
Царско – краљевски начелник	Стефан Стоинов	Грађанин	849	Димитрије Ђурић Алекс Рајачић, пенз. мајор аудитор
Адвокат	Симеон Филиповић		6	*Стефан Хинорањи*

Поч(асни) јурасор	Гаврило Новаковић	Бургер	388	*Георгије Георгијевић – Бургер*
К. већник	Јохан Хаџић	Трговац	741	Теодора Чакић
Градоначелник Новог Сада	Др Светозар Милетић	Удовица физика	265	Персида Живковић
Већник Земаљског суда	Трифун Атанацковић	Грађанин	809	Васа Маринковић
Ц.к. државни заступник	Светозар Милутиновић	Грађанин	809	Васа Маринковић
Секретар угарског намесничког већа	Александар Стојачковић	Грађанин	769	Марко Бурна
Дворски већник и септемвир	Др Ђорђе Стојаковић	Трговац	835	Димитрије Клисарић
Ц. к. г(енерал) мајор	Ђорђе Стратимировић	Апотекар	834	Лудвиг Штрасер
Угарско намесничко веће	Теодор Мандић	Трговац	810	Георгије Станковић
Окружни (сремски) предстојник (начелник)	Лазар Дојић	Грађанин	319	Димитрије Коларовић
Редактор Српског дневника	Јохан Ђорђевић	Грађанин	35	Петар Шероглић
Ц.к. окружни инжињер	Владимир Ковачић	Коларски мајстор	702	Јохан Освалд
Адвокат	Аркадије Николић	лицидер	740	Тодор Јовановић / *Коста Константиновић*
Дир. школске препарандије	Никола Вукићевић	Грађанин	719	Атанасије Клисарић
Адвокат	Емил Момчиловић	Грађанин	763	Франц Радуловић
Дистриктски сенатор	Арон Јоцић	Парох	61	Павле Малетић
Адвокат	Сава Ђорђевић	Пензионисани магистратски већник	57	Петар Војиновић

Властелин Јарембаински властелин	Феликс (Срећко) Михајловић	Пензиониса-ни “major” аудитор	856	Александар Рајачић
Адвокат	Стефан Вуков	Грађанин	845	Александар Радовановић
Рачунски рексидент из Кикинде	Павле Недић	Грађанин	773	Петар Живојиновић
Адвокат	Михаило Стојановић	Грађанин	890	Андрија Шобер
Адвокат и директор дистр. економата	Константин Петровић	Грађанин	817	Андрија Шобер
Темишварски наджупан	Јован Дамаскин	Грађанин	383	Павле Ристић
К. к. потпуковник	Барон Милош Милутиновић	Грађанин	385	Јован Чакић
Већник Врховног земаљског суда	Ливије Радивојевић	Грађанин	389	Александар Лазаревић
Адвокат	Мих. Трандафиловић	Удовица професора	13	Марија Лазић
Већник Земаљског суда	Самуел Маширевић	Грађанин	12	Стефан Матић
Окружни сремски предстојник (начелник)	Павле Трифунац, млађи	Трговац	797	Јаков Јовановић Нићифоровић
Актуар	Георг Станковић	Грађанин	738	Јаков Савић
Адвокат	Георг Радак	*Грађанин*	688	*Сава Секулић*
Сремски актуар из Кикинде	Велизар Мишковић		700	*BurgesWittve Рајковић*
Властелин (поседник) од Скрибесте	Павао фон Рићишки	Берберин	10	Петар Кнежевић
К. к. јавни бележник	Аксентије Радовић	Ситничар	720	Петар Георгијевић
Из Ст. Миклуш	Стефан Георгијевић	Бели пекар	744	Стефан Сланкаменац

Властелин (поседник) из Великог Ст. Миклоша	Јован фон Нако	Удовица грађанина	381	Софија Сибинкић
Цивилни (???) секретар из Темишвара	Стеван Сандић	Грађанин	12	Стеван Матић
Сен. министарски већник	Павле Трифунац	Трговац	741	Теодора Чакић
Већник Врховног суда	Евстатије Михаиловић	Грађанин	793	Петар Маринковић
Већник Окружног суда	Мих. Томашевић	Удовица	5	Милована Јовановић
Вршачки градоначелник	Александар Волић	Месар	380	Павле Видаковић
Адвокат	Светозар Пеша	Црни пекар	725	Тома Дејановић
Ц. к. саветник	Павле пл. Јагодић	Грађанин	739	Јефта Ристић
Велепоседник	Петар Чарнојевић	Пензиониса ни „major" аудитор	846	Александар Рајачић
Адвокат	Данило Димитријевић	Чизмар	563	Франц Менрад
Чанадски протопрезвитер	Георг Николић	Бели пекар	744	Стефан Сланкаменац
Великобечкеречки протопрезвитер	Данил Стајић	Тишљер	565	Грегор Пејчић
Парох из Модоша	Александар Вуков	Тишљер	565	Грегор Пејчић
Темишварски владика	Самујло Маширевић		814	Двор
Вршачки владика	Емилијан Кенгелац		814	Двор
?мајор градиштанске регименте	Машић	Трговац	2	Браћа Симеоновић
Царски комесар и генерал мајор	Јосиф барон Филиповић од Филипберга, заједно са његовим бригадним ађутантом Скавер Емерих	Градска кућа	1	Градоначелник мајор Милић

Парох у Толвадину	Порфирије Милитаревић	Ковач	15	Васил Петровић

На крају да закључимо.

Благовештенски сабор спада у политичке саборе, имао је основни задатак да да своје предлоге и услове поводом инкорпорације Војводства Србије у Краљевину Угарску и Хрватску.

Закључке Благовештенског сабора о успостављању Српске Војводине, са посебним обласним границама и унутрашњом аутономијом под заштитом уставне слободе у оквиру Краљевине Угарске и са изборним српским војводом на челу, бечка дворска камарила није ни имала намеру да спроведе, већ су му саборска већања само послужила да учини скромнијим мађарске државноправне аспирације при поравнању са Пештом.

Ипак овај Сабор има значаја за Србе Војвођане, јер је на њему отпочела отворена борба грађанске класе вођене од либералне интелигенције на челу са др Светозаром Милетићем, која је заступала гледиште да треба у савезу са мађарским народом водити борбу против аустријског апсолутизма – с једне стране и високе црквене хијерархије, велепоседника, виших официра, царских бирократа и конзервативног дела грађанства, верних присталица интереса Беча, с друге стране.

Einquartirungs-Liste

Ueber die Einquartirung der zum Serbischen National-Congreß erscheinenden Herren Deputirten in Karlovitz.

Charakter	Name der Abgeordneten.	Haus-Nr.	Name und Charakter der Hauseigenthümer.
Schüler Erzpriester	Demeter Markovics.	4	Gregor Avakumovics, Pfarrer.
Kreisgerichtsrath	Michael Tanasevics.	5	Milovan Jovanovics, Contribuent.
Advokat	Simeon Philippovics.	6	Stefan Hincesny, Barbier.
Grundherr	Paul von Rigyitsky.	10	Peter Knezsevics, Barbier.
St. Georger Archimand.	Stephan Mihalovics.	11	Stefan Milutinovics, Bürger.
Landesgerichts-Rath	Samuel Maschirevics.	12	Stefan Matics, Bürger.
Advokat	Stefan Sandics.	13	dto dto
L. u. G. Advokat	Michael Trandafilovics.	13	Maria Lazics, Professw. Wittwe.
Pfarrer	Portirie Militarevics.	15	Vasa Petrovics, Schneider.
Redacteur des Dnevnik	Johann Gyorgyevics.	35	Peter Scheroglics, Bürger.
Pfarrer	Avram Borgyosky.	56	Stefan Ilics, pens. Magistrats-Kanzel.
Advokat	Sabbas Gyorgyevics.	57	Peter Wojnovics, pens. Magistrats-Rath.
Distrikts-Senator	Aaron Joczics.	61	Paul Maletics, Pfarrer.
Pfarrer	Svetozar Milenkovics.	67	Thoma Pavlovics, Bürger.
Bürgermeister in Neusatz	Dr. Svetozar Miletics.	265	Persida Zsivkovics, Wittwe.
Zweiter Vice-Gespan	Johann Zsivkovics.	265	dto dto
Doctor der Med.	Dr. Milosch Radojcsics.	266	Tatiana Lukics, Wittwe.
Bezirks-Vorsteher	Lazar Dóics.	319	Demeter Kollarovics, Bürger.
Bürgermeister	Alexander Volics.	380	Paul Widakovics, Fleischer.
Inspector	Christifor Schiffmann, Stellvertreter.	381	Sofia Sibinkics, Wittwe.
Ober-Gespan	Johann Damaskin.	383	Paul Ristics, Bürger.
K. K. Oberstlieutenant	Baron Milutinovics.	385	Johann Csakics, Bürger.
Jurassor	Gavril Novakovics.	388	Georg Georgievics, Bürger.
Oberlandesgerichts-Rath	Livius Radivójevics.	389	Alexander Lazarevics, Bürger.
Pfarrer	Lazar Stefanovics.	400	Peter Avramovics, Handelsmann.
Pfarrer	Isidor Ludaics.	561	Georg Bozsics, Schmied.
Advokat	Danilo Dimitrievics.	563	Franz Menrath, Schuhmacher.
Pfarrer	Alexander Vukoy.	565	Gregor Peicsics, Tischler.
Erzpriester	Daniel Staics.	565	dto dto
Archimandrit	Gedeon Cvetics.	566	

Део оригиналног списка депутата и и власника кућа у којима су били смештени

Српска занатлијско-ратарска читаоница у Сремским Карловцима

Веома је интересантан и значајан податак, да је у Сремским Карловцима постојала, поред Српске читаонице основане далеке 1867/1868.[1] године, још једна српска читаоница, истина још у своме наслову прокламована као уже стручна читаоница, у смислу уже групе корисника, под називом „Српска занатлијско-ратарска читаоница у Сремским Карловцима“.

Први јавни податак о оснивању и постојању ове читаонице налазимо у једном тексту – допису, који је објавила новосадска „Застава“ 1908. године[2], и који гласи:

„Пре неколико месеци покушао је наш пријатељ Јован Л. Богдановић, да у Сремским Карловцима, поред ове садање Српске читаонице, оснује још и „Српску занатлијско-ратарску читаоницу“. Највећи разлог за оснивање ове читаонице је тај што је увидео да је неопходно потребно да се наш занатлијски и ратарски сталеж групише у таку једну целину, где ће увек наћи моралне хране, која ће им оплеменити душу и срце. Но што је наш пријатељ наумио, то је и учинио. Спомоћу својих пријатеља основао је горе речену читаоницу, а која је пре кратког времена и своја правила потврђена добила. У овој новој читаоници, чланарина је тако удешена, да се и најмањи занатлија или ратар уписати може. А да је наш занатлија и ратар од срца пригрлио ову читаоницу, доказ је и тај, што се у њу уписало већ око стотину редовних чланова. Но надамо се да ће наше занатлије и ратари још више пригрлити ову читаоницу, док увиде од колике ће им иста моралне, културне и економске користи бити.

[1] Жарко Димић, *Прва српска читаоница* у *Сремским Карловцима 1868,* Градска библиотека у Новом Саду, Нови Сад, 2009. године.

[2] *„Застава“ ,* год. XLlll, број 244, 1908, стр. 3.

Јер, колико је мени познато, у правилима Српске занатлијско-ратарске читаонице има и то, да ће осим што ће чланови читати разне корисне књиге и листове, имати прилике да чују корисна јавна предавања, а која ће управо читаоница свакако скорим приредити.

Још Вам јављам, да се ова читаоница сада, на Митров дан, конституисала под председништвом Лазе Сабовљевића, капелана св. Ваведењске цркве (Горња црква). Познајући овог младог и честитог свештеника уверен сам де неће жалити труда, како би ова читаоница потпуно одговарала своме позиву. А наше занатлије и ратаре, који се још нису уписали у своју читаоницу, братски позивамо да то одмах учине, јер ће од ње велике користи имати“.[3]

У потпису, аутор дописа, под псеудонимом „Слогољуб“.

Лист „Радикал“, новине Српске народне радикалне странке, који је излазио у Руми, у свом броју од 13. 3. 1908. године доноси такође вест о овом догађају, под насловом „Оснивање занатлијско-ратарске читаонице у Сремским Карловцима“:[4]

„Како смо од дужег времена осетили и увидели да је неопходно нужно и потребно да се овде, у нашем граду, оснује Српска занатлијско-ратарска читаоница, а којој би задаћа била, да своје чланове образује у духу времена и то: са читањем разних корисних књига; са читањем књижевних, привредних и политичких листова; са неговањем српске песме и музике; као и са приређивањем јавног предавања.

Скуп ће се одржати у недељу 2. (15) марта у 3 сата после подне у просторијама Српске основне школе.[5]

Биће, по свему судећи, да су Српску занатлијско-ратарску читаоницу, након политичких сукоба, који су често избијали у Српској

[3] *Исто ...,* стр. 3.

[4] *„Радикал“,* Лист Српске народне радикалне странке, Рума, 1908, год. 1, број 5, од 13. 03. 1908, стр. 3.

[5] *Српска основна школа* налазила *се* на месту данашњег Светосавског дома (подигнут по пројекту архитекте Табаковића 1940. године). Срушена је 1939/1940. године. Нова, данашња зграда Основне школе подигнута је 1913. године по пројекту архитекте Владимира Николића. У овој згради и данас ради карловачка Основна школа.

читаоници, основали људи блиски Радикалној странци у вароши. Исти лист, „Радикал“, доноси у једном од својих наредних бројева следећу вест:

„Пишу нам из Карловаца: На Томину недељу, приредили су бирачи Српске народне радикалне странке свом посланику на српском Народно-црквеном сабору, др Ђорђу Красојевићу[6], ванредно лепу овацију. Око осам сати увече искупило се пред Ратарско-занатлијеком читаоницом неколико стотина грађана, који се са запаљеним бакљама упуте пред кућу др Красојевића. Уважен грађанин Јоца Богдановић[7] поздравио је бираним речима др Красојевића и предао му повереницу. Пошто се др Красојевић захвалио разишао се народ у највећем реду. Повереница је написана врло одушевљено и потписало је преко 150 грађана Карловачких“.[8]

О овом занимљивом догађају више сазнајемо из Архива карловачког магистрата. Привремени одбор за оснивање „Српске занатлијско-ратарске читаонице у Сремским Карловцима“, обратио се својим дописом од 8. априла 1908. године молбом Високој краљевској земаљској влади, Одсеку за унутрашње послове у За-

[6] Красојевић др Ђорђе, правник и политичар (Чортановци, 14. V 1852 – Сремски Карловци, 25. IX 1923). Гимназију је похађао у Сремским Карловцима и Новом Саду, права је студирао у Грацу и Инсбруку. Докторирао је 1875, а адвокатски испит положио је 1884. године. Као добровољац учествовао је у српско-турском рату 1875–76. Када се раздвојила Милетићева Народна странка, пришао је Радикалима. Борио *се* за очување и проширење Народно-црквене аутономије Срба у Угарској. Биран је више пута за посланика у Народно-црквеном сабору у Карловцима. Изабран је и за потпредседника Сабора 1902. године. Као адвокат заступао је Српске народне фондове, Карловачку митрополију и неке манастире у парницама са Румунима и око беочинске каје, затим учествовао је у процесу око Текелијине задужбине. Био је међу оснивачима Српске банке и других националних институција. Помагао је радикалска гласила и сарађивао у новосадској „Застави“. Као угледног борца за српска народна права Срба у монархији, аустрогарске власти су га интернирале за време Првог светског рата.

Види: Енциклопедија Новог Сада, бр. 12, стр. 76.

[7] *Јован Јоца (Л.) Богдановић,* угледни карловачки грађанин, члан Радикалне странке. Први председник „Српске занатлијско-ратарске читаонице“.

[8] *„Радикал“,* лист Српске народне радикалне странке, Рума, 1908, год. 1, број 13 од 25. априла (8. маја) 1908, стр. 4.

гребу.[9] Њихов захтев је прво стигао у надлежну Жупанијску област у Вуковару.[10] Допис гласи:

Високој кр. земаљ. Влади, Одсеку за унутарње послове у Загребу

„Покорно потписани, као Привремени одбор за оснивање Српске занатлијско-ратарске читаонице у Сремским Карловцима, слободни смо поднети Високој земаљској влади на потврду ова правила, донесена на одржаној привременој скупштини дне 16. марта о. г.

Како је, с једне стране смер и задатак оснивања ове читаонице да се њоме диже просвећеност, образованост и дружевност међу нашим занатлијама и ратарима. Како је с друге стране, Висока земаљска влада исту такову читаоницу у Каменици у Срему, већ пре две године одобрити изволела, па како између штатута наше читаонице, коју хоћемо да оснујемо и штатута ове већ одобрене „Српске читаонице у Каменици“, нема никакве разлике, јер смо их скоро дословце пренели и узели за наше, то се тврдо уздамо да ће Висока кр. зем. влада у најкраћем року оснивање и ове наше читаонице дозволити, а правила наша потврдити, те се бележимо покорни.

У Ср. Карловцима, 8. априла 1908.

За Привремени оснивачки одобор,

Вељко Радовић	Јован Богдановић
Привремени перовођа	Привремени председник

Како је за оснивачке предмете надлежна Краљевска жупанијска област у Вуковару, предмет је запримљен 9. априла 1908. године и тамо послат. У Вуковарској жупанијској области запримљен је 5. маја. Из Вуковара је, на адресу Градског поглаварства стигао следећи одговор:

„Нека свој конкретни предлог стави уз извјешће које све читаонице у Карловцима постоје, те да ли ће наумљена читаоница просперирати моћи?

У потпису кр.(аљевски) поджупан (потпис нечитак)“.

[9] АСАНУК Ø КМ – Допис од 8. априла Загребу.

[10] АСАНУК Ø КМ – исто.

Одговор је убрзо из Карловаца стигао на адресу кр.(аљевске) жупанијске области у Вуковару, који гласи:

„1 свез повраћа се са службеним извешћем. Да у овоме граду постоје за сада две читаонице и то:

Српска читаоница, која постоји од године 1868. и Хрватска читаоница, која је десет година након тога основана.

Иако ово поглаварство сматра да су две читаонице довољне за ово градско подручје, нема ништа против томе, да се правила и треће, засноване читаонице потврде“.

У потпису, градски начелник Милић.[11]

Ипак, није све баш тако лако и без проблема могло проћи. Примедбу на правила ставила је Кр. хрватско-славонско-далматинска влада – Одјел за нутарње послове, која извештава својим дописом бр. 28376 од 14. липња 1908. године Кр.(аљевску) жупанијску област у Вуковару, како гласи:

“Прилежећа правила не могу се одобрити из следећих разлога:

У члану 6. установљена је месечна чланарина 50 филира, како за редовне тако и за подпомажуће чланове, што је неумјестно, јер подпомажући чланови, који неимају она иста права, која се по (члану) §. 5. установљује за редовне чланове, не могу с овима имати ни исте дужности, па би за то чланарина подпомажућих чланова имала бити мања, него она редовних чланова. Ако се хоће за све чланове једнака чланарина, онда не може бити никакове разлике међу редовним и подпомажућим члановима гледе уживања права и изпуњавања дужности, па би се према тому, морала категорија подпомажућих чланова сасвим изпустити. Примећује се још, да се у штатуту може само законом одређени назив „филир“, а нипошто „потура“ рабити.

У (члану) §.9. је точка а) неумјестна, јер само физичка особа може друштво заступати, па је по (члану) §.10. и установљено да предсједник друштво саступа.

[11] Душан Милић, *градоначелник Сремских Карловаца* (изабран 1903. године)

У точки б) (члан) §.15. је изрека „и допуњује га по потреби“ неумјестна, јер главна скупштина бира према (члану) §.8. сваке године све чланове одбора, ако се допуна хоће, онда се може само првој алинеји (члана) §.8. још додати: „Изпражњена одборничка мјеста попуњује Управни одбор до прве главне редовне скупштине“. У точки е) (члан) §.15. треба речи: „и призиве“ изпустити, јер Управни одбор не долази нигде у прилику да улаже призиве на главну скупштину, гледе призива појединих чланова пако мјеродавне су односне установе.

У другој алинеји (члан) §.17. имало би се иза речи „иметком читаонице“ још уврстити: „или ако једно или друго или оба друштва не би у времену престанка овог друштва више постојала“.

Пошто се изван свезе друштва стојећим корпорацијама не могу по овим правилима никакове дужности наметати, имају се још од управа у овом члану поменутих корпорација допринети очитовања, да су вољне према установи (члан) §.17. имовину престалог овог друштва преузети и њоме управљати.

Предлагаче треба упутити, да им просто стоји у назначеном смјеру надопуњена правила у три сугласна биљегована примјерка истим путем поново овамо подастријети.

У потпису доле десно стоји: За бана:

Кр. бански савјетник[12]

Даље сазнајемо да је Привремени оснивачки одбор „Српске занатлијско-ратарске читаонице у Сремским Карловцима“ прихватио предложене сугестије Високе краљевске земаљске владе од 24. јуна 1908. године. Оснивачки одбор обавештава Високу краљевску земаљску владу у Загребу да је скупштина одржана 3/16. августа 1908.

„Уједно поднашамо под §1. 2. 3. привита „очитавања“, „Српскозанатлијског удружења“, „Српске земљорадничке задруге“ и „Српске православне црквене општине“ у Ср. Карловцима, у којима изјављују да су вољни према установи §.17. ових правила, имовину престалог друштва преузети и њоме управљати.

[12] Varia

Како је задатак ове читаонице да просвећује, образује и развија друштвеност међу нашим занатлијама и ратарима и како су такове читаонице и по другим местима већ основане, то се тврдо уздамо да ће Висока краљевска земаљска влада у најкраћем року оснивање и ове наше читаонице дозволити, а правила наша потврдити, те се бележимо покорни.

У Карловцима 7./20. авг.(уста) 1908.

За одбор:

Перовођа: Председник:
Вељко Радовић Јован Богдановић”

Потом, у архивској документацији налазимо записник са одржане оснивачке скупштинске седнице 3 /16. авг. 1908. године.

На седници се усвајају примедбе на Правила читаонице. У тачки дневног реда, под 3. За оверавање скупштинског записника председник Богдановић је предложио Игњата Радуловачког и Александра Милинова. Све примедбе су једногласно усвојене.

Решењем бр. 51050/1908 Кр. хрв. слав. далм. земаљске владе, Одјела за унутрашње послове у Загребу, Правила читаонице се дефинитивно одобравају, што значи да Читаоница може званично почети са радом.

Правила Друштва гласе:

§. 1. Име и седиште друштва

Друштву је име: „Српска занатлијско-ратарска читаоница“ у Ср. Карловцима.

Пословни је језик српски, са ћирилицом.

§.2. Сврха друштва

Сврха је друштву: ширење образовности међу својим члановима, подупирање народне књижевности и неговање друштвености.

Набављаће за читање:

Политичке, белетристичке и струковне часописе и књиге, Приређиваће поучна предавања и забаве.

Свака је политика искључена из делокруга Читаонице.

§.3. Дохоци

Дохоци Друштва јесу: Приноси чланова Дарови и записи

Приходи од забава приређених у друштвене сврхе.

Сав друштвени иметак је заједнички и нераздељив, а има се сматрати као искључива својина Друштва као правног тела.

§.4. Чланови друштва Чланови су друштва: а) редовни,

б) потпомажући, в) почасни.

Редовним чланом може постати само физички непорочна особа, а потпомажућим свака друга, као: корпорације, задруге, заводи, итд.

Почасне чланове именује главна скупштина на предлог Управног одбора, ради особитих њихових заслуга за само друштво.

О примању редовних и потпомажућих чланова одлучује Управни одбор тајним гласањем, а није дужан навести разлога зашто некога у друштво не прима.

Одбијени има право призива на скупштину.

§.5. Право чланова

Право избора и право одлучујућег гласа у главним скупштинама имају чланови редовни и потпомажући.

Потпомажући чланови као морална тела ово своје право, као и друга права врше по овлаштеном заступнику.

§.6. Дужности чланова

Редовни и потпомажући чланови кад приступе у Друштво имају платити уписнину у износу од 2. к, а осим тога плаћају редовну месечну чланарину од 50 филира унапред.

Сви су чланови дужни чувати част и углед Друштва, покоравати се закључцима главне скупштине и Управног одбора, те према својим силама унапређивати друштвену сврху.

§.7. Престанак чланства Чланство престаје:

а) добровољним иступом. Ко жели из друштва иступити, дужан је то бар месец дана пре свршетка године, Управном одбору пријавити. Ко у том року не пријави свој иступ, сматраће се чланом и за следећу годину, те ће имати за целу годину чланарину уплаћивати.

Одсељењем из Карловаца престаје чланство одмах, ако дотични не изјави да и на даље жели остати чланом Друштва.

б) искључењем. Управни одбор може члана из Друштва искључити:

Ако уз пркос поновљеним опоменама не удовољава својим дужностима;

Ако злобно поступи против интереса Друштва;

Ако својим владањем изгуби част и поштовање у јавности.

Против одлуке управног одбора припада искљученом члану право притужбе на главну скупштину у року од 8 дана иза достављене му одлуке.

Иступивши или искључени чланови губе сва права према Друштву, а заостали њихови приноси, могу се и судским путем утерати.

§.8. Управни одбор

Управни одбор састоји се: из председника и 12 одборника. Председника и чланове одбора бира главна скупштина, а потпредседника, тајника и благајника бира управни одбор сам између себе на једну годину.

Испражњена одборничка места попуњује, ако је нужда, Управни одбор, до прве главне редовне скупштине.

Седнице Управног одбора држе се по потреби, а мора их председник у року од 8 дана сазвати, кад то траже најмање три (3) одборника, те предмет расправе назначе.

Закључци одбора стварају се апсолутном већином гласова. За ваљаност закључка мора да су у седници присутни осим председника, бар још шест (6) одборника.

Ако не дође довољан број чланова одбора, да се може правоваљано одлучивати, онда по други пут, а у истој ствари сазваној одборској седници, одлучују присутни чланови одбора без обзира на број.

§.9. Делокруг Управног одбора Управни одбор:

а) управља друштвеним иметком;

б) прима и искључује чланове, те утерује дужне приносе њихове;

в) закључује о свима друштвеним издацима, нарочито обнови новина и књига;

г) приређује предавања и друштвене забаве;

д) саставља и примењује кућни ред уз одобрење главне скупштине;

ђ) саставља прорачун за следећу годину; е) извршује закључке главне скупштине.

§.10. Председник

Председник заступа Друштво према областима и трећим особама, сазива главне скупштине и седнице Управног одбора којима председава, одлучује својим гласом кад се при стварању закључка главне скупштине и Управног одбора или код избора гласова на једнако поделе, те дозначује исплате свих друштвених издатака.

§.11. Потпредседник

Потпредседник врши сва права и дужности председника када нема председника или кад је председник спречен.

§.12. Тајник

Тајник саставља све друштвене списе, води записнике скупштине и седница Управног одбора, те их уз председника потписује. Тајник води инвентар о друштвеним стварима и имовини чланова.

§.13. Благајник

Благајничке послове друштва води благајник под надзором Управног одбора. Он прима приносе чланова и друге друштвене приходе, брине се да приноси за времена убрани буду.

Исплаћује издатке, но само на дознаку председника, води благајничке књиге, те има сваког четвртог годишта известити Управни одбор о стању благајне и целој друштвеној имовина, а на концу године предложити му рачуне за целу годину.

§.14. Главна скупштина

Главне скупштине су редовне и ванредне.

Редовне главне скупштине сазивају се једанпут у години и то месеца фебруара, а ванредне се имају сазвати у року од 8 дана, кад то Управни одбор закључи, или кад то затражи барем 10 чланова писменим поднеском, у којем треба да је назначен предмет расправе, а спада у њен делокруг.

У сваку главну скупштину имају се чланови бар три (3) дана унапред позвати, а уједно им се има дневни ред скупштине обзнанити.

О заказаним скупштинама има се за времена пријава поднети надлежној политичкој области.

За ваљаност закључка главне скупштине нужно је да у њој са присутним члановима одбора бар надполовична већина редовних чланова присуствује.

Ако се скупштина не састане у довољном броју има се најмање осам (8) дана, а најдуже за 14 дана сазвати изнова скупштина са истим дневним редом, која власна донети ваљане закључке без обзира на број присутних чланова.

Закључци главних скупштина стварају се већином гласова, једнако ако се ради о престанку Друштва или промени правила, мора за одлуку гласати три четвртине гласова.

Гласање је на скупштини јавно, а само кад затраже 10 чланова, мора се гласати тајно.

§.15. Делокруг главне скупштине Главна скупштина:

а) решава извешће Управног одбора о његовом раду прошле године и одобрава прорачун за будућу годину;

За испитивање благајне и рачуна и целога имовнога стања друштвеног, бира скупштина из своје средине три (3) члана, који несму уједно бити и чланови Управног одбора, те на темељу извешћа њихова закључује по поделењу апсолуторије Управном одбору.

б) бира управни одбор за време од једне године;

в) може према околностима приносе члановима (§.6.) повисити или снизити;

г) одобрава кућни ред и по Управном одбору склопљене друштво обавезујуће уговоре;

д) решава предлоге Управног одбора и појединих чланова, ових потоњих само онда, ако су бар три (3) дана пре председнику пријављени;

ђ) мења правила;

е) закључује о правилу Друштва.

§.16. Суд части

Размирице чланова из друштвених одношаја, настале између њих самих или између њих и Управног одбора, решава Суд части.

Свака страна именује по два повереника између друштвених чланова, а ови бирају петоро као председника, ако се у том не сложе, одлучује коцка, међу онима који су предложени.

Ако је једна страна Управни одбор, онда не могу чланови бити повереници.

Суд части одлучује апсолутном већином, а против одлуке нема места никаквом призиву.

§.17. Престанак друштва Друштво престаје:

а) Ако то главна скупштина закључи; б) ако га област распусти.

Ако главна скупштина, која је закључила разлаз друштва, гледе друштвеног иметка никакова расположења не учини, или ако друштво по области распуштено буде, имају се најпре исплатити евентуални дугови друштва, а преостали иметак има се предати:

Половица „Српском занатлијском удружењу“ у Срем. Карловцима;

А друга половица „Српској земљорадничкој задрузи” у Срем. Карловцима, на привремену управу, ако се ипак у року од 10 година, после престанка ове читаонице оснује нова српска занатлијека или ратарска читаоница у Ср. Карловцима, припашће иметак овој читаоници, после 10 година уколико се читаоница не би основала, прелази овај иметак у потпуно и неоспорно власништво „Српског занатлијског удружења“ у Срем. Карловцима и „Српске земљорадничке задруге“ у Ср. Карловцима, са којим иметком могу располагати како за најбоље пронађу.

Ако би ипак „Српско занатлијско удружење“ или „Српска земљорадничка задруга“ или обоје, ма из кога узрока престали у перијоду од 10 година привременог управљања, или ако једно или оба друштва не би у времену престанка овог друштва више постојала, иметак читаонице прелази на привремену управу „Српској православној општини“ у Ср. Карловцима; а након минулих 10 година у неоспорно власништво исте, са којим може располагати, како за најбоље пронађе.

За привремени оснивачки одбор

Вељко Радовић Привремени перовођа
Јован Богдановић Привремени председник.

Цео овај поступак регистрације завршен је крајем октобра 1908. године.

У ком простору је читаоница радила и са колико је књига, часописа и новина располагала, за сада нисмо успели да сазнамо и колико је дуго радила. Највероватније до 1914. тј. до избијања Првог светског рата када су све читаонице са префиксом „српски“ или „српска“ по аутоматизму затваране, а њихов даљи рад забрањиван. У доставном општинском араку, којим се извештавају представници свих институција, школа, цркава и организација о наредбама или обавестима општинских власти у Карловцима после Првог светског рата ове „Српске занатлијско-ратарске читаонице“ на списку као и „Српске читаонице“ нема. Редовно се при том појављује „Хрватска читаоница“.

Колики је и какав утицај имала на Карловчане ова „Српска занатлијско-ратарска читаоница“ која је у свом наслову носила и заинтересовано чланство и публику за сада не знамо.

Надамо се да ће ова институција бити предмет неких будућих истраживања.

Прилог прошлости винарства у Сремским Карловцима

Највероватније прво заједничко представљање карловачких винара на једној значајној европској манифестацији – изложби, односно међународном сајму вина и алкохолних пића у Хамбургу 1863. године. Према ком принципу се карловачки Магистрат одлучио који ће винари отићи на изложбу, за сада нам није познато, али је сигурно да су се руководили, присуством најбољих произвођача, односно, избором најквалитетнијих вина и ракије шљивовице, с обзиром на то да је реч међународном догађају. То закључујемо на основу следећих података.

Прво, на попису представника, тј. произвођача вина видимо све позната, угледна имена која срећемо пре, али и после изложбе, међу угледним карловачким винарима. Затим, према врстама пића доминира бермет, као најексклузивније и најпознатије карловачко вино, а затим и „шиљер“ и црвена вина.

Ово је период пре филоксере, када су у карловачким виноградима преовладавале црне сорте грожђа. Потом, пекла се и шљивовица, која је кроз цео XVIII и XIX век била итекако на цени. На крају, видимо да су вина плод различитих годишта, тј. берби, од оних из 1834. године до сасвим свежих из 1862. године. Шљивовица Косте Станковића – Јање потиче из 1823. године.

У овом документу магистратског пописа налазимо поред имена произвођача вина и његовог тренутног статуса, и име синовца патријарха Јосифа Рајачића, барона и мајора, аудитора у пензији Александра Рајачића, адвоката и потоњег градоначелиика Стевана Ристића, апотекареву удовицу Ану Вајскопф, докторову удовицу Персу Живановић, произвођача одела Јована Гавриловића и многе

грађане, где се посебно истиче, у статусу грађанина првог реда, Коста Станковић – Јања.

Карловчанима се придружио и манастир Гргетег, представљајући свој „шиљер“, бело вино и шљивовицу. На попису су назначене и цене, где је највећу постизао бермет. Цена по ајмеру (56,5 литара) износила је од 150 до 160 форинти.

Списак је закључен и састављен 30. априла 1863. године, а већ сутрадан, 1. маја, кренула је лађа са карловачког пристаништа натоварена експонатима, и вероватно и путницима, у правцу Беча, о чему нам сведочи и сачувана путна карта. Не упуштајући се у могуће вести и одјеке у тадашњој оскудној српској штампи у Монархији о овом догађају, а затим и значајном успеху, поменућемо саставну диплому барона Александра Рајачића, добијену на горепоменутој „међународној“ изложби у Хамбургу 1863. Диплому је пратила бронзана медаља, а у каталогу Рајачић је заузимао редни број 515. Ако је веровати дипломи, са наведеним државама учесницама, овај сајам или изложба имао је светски карактер, јер се осим европских држава, помиње и Северна Америка, Венецуела тј. Јужна Америка и огромне државе, тадашња царства, као што су Русија и Аустрија.

На списку се, између осталих, налазе и веома успешни винарски трговци из реда грађанства тог времена, као што су Јован Поповић – Зубан, Петар Маринковић и Коста Станковић – Јања.

У наставку текста следи препис документа преведеног са немачког на српски језик.

Карловци

Попис

овдашњих долеименованих становника који су од стране Магистрата послали своје винарске производе на интернационалну изложбу у Хамбург

	Име пошиљаоца	Врста пића	Годиште	Цена по ајмеру	Бутељка
Мајор аудитор у пензији	Александар барон Рајачић од Брински	Мађаратор Бермет (суварак) Црвено вино Бело вино Бело вино	1855. 1834. 1841. 1839. 1842.	20 ф. 150 ф. 25 ф. 40 ф. 38 ф.	1 1 1 1 1
Адвокат	Стефан Ристић	Бермет Бермет Бермет капљаш	1833. 1843. 1862.	160 ф. 150 ф. 30 ф.	1 1 1
Апотекарова удовица	Ана Вајскопф	Све бела вина Црвено вино	1858. 1862.	10 ф. 10 ф.	1 1
Удовица грађанина	Перса Живановић	Бермет	1840.	160 ф.	1
Докторова удовица	Перса Живановић	Црвено вино Шиљер	1862. 1853.	20 ф. 12 ф.	1 1
Грађанин	Петар Живоиновић	Бермет капљаш	1862.	30 ф.	1
Грађанин	Петар Маринковић	Црвено вино	1860.	10 ф.	1
Грађанин	Јован Поповић Зубан	Шиљер	1848.	15 ф.	1
Грађанин	Јосим Симеуновић	Бело вино	1862.	8 ф.	1
Произвођач одела	Јован Гавриловић	Шиљер	1862.	4 ф. 150 кр.	1
Православни манастир	Гргетег	Шиљер Шљивовица Шљивовица	1846. 1855. 1856. 1857. 1861. 1861. 1845. 1850.	20 ф. 20 ф. 20 ф. 15 ф. 10 ф. 10 ф. 120 ф 80 ф	1 2 1 2 2 2 2 4
Грађанин првог градског реда	Коста Станковић	Шљивовица	1823. 1840.	80 ф. 60 ф.	1 1

Карловци, 30. април 1863.

Eilgut. Carlovich am 1. Mai 186 3.

Durch die erste k. k. priv. **Donau-Dampfschiffahrt-Gesellschaft** sende Ihnen unter den bestehenden gesellschaftlichen Verschiffungs- und Assecurans-Bedingungen gegen Bezahlung der tarifmässigen **Fracht-Gebühr** von fl. [redacted] pr. **Zoll-Centner**, dann der neben bemerkten Assecurans-Prämie und der **Nachnahme** von **Gulden** [redacted] welche sämmtlich auf dem **Gute** haften.

Der einzelnen Colli								
Zeichen	Nummern	Anzahl*)	Gattung	Inhalt	Gewicht in Zoll-Pfunden	Declaration zur Assecuranz: Classe	Declaration zur Assecuranz: Mehrwerth* Oest. Whrg.	Bolleten-Nummern
M.C.	1.	1.	Kista	Vino Probu	150			
	2	1	"	"	94		f 30.	
		2			244			

*) Das Gewicht ist von jedem Collo speciell aufzuführen, die Waren-Classe und der Mehrwerth zur Versicherung von jedem Einzelnen beizusetzen, sowie auch der Nachnahmebetrag in der betreffenden Zeile mit Buchstaben auszuschreiben ist.

Druck und Papier von Leopold Sonner in Wien — Druckserie Nr. 7 b.

ERSTE K. K. PRIV. DONAU-DAMPFSCHIFFT-GESELLSCH.

Nachnahmen-Coupon

DER I. K. K. PRIV. DONAU-DAMPFSCHIFFAHRT-GESELLSCHAFT

*) Herr _____ in _____

Sie werden hiermit benachrichtiget, dass die auf Ihre Sendung von *) _____ Pf. Zoll-Gewicht nach Frachtbrief *) Nr. _____ aushaftende Nachnahme von *) fl. _____ Oe. W. unter heutigem Datum eingegangen ist und **gegen Vorweisung dieses Avisos und des betreffenden Nachnahmen-Verzeichnisses** an der dortigen Agentie-Cassa der I. k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrt-Gesellschaft in Empfang genommen werden kann.

*) Schiffsstempel: *) _____ den _____ 186

*) Eingangsstationsstempel:

Паробродска карта за товар карловачког вина за изложбу

Königl. Ober Amt des

K. k. Militär Commando Carlowitz

Verzeichniß

Über nachbenannte hiesige Inspektor welche ihre Kunstwerke zur internationalen Ausstellung in Hamburg durch den löbl. K. k. Stadtphysikus Magistrat aufsenden: etc.

Aussteller	Namen der Einsender	Gattung der Getränke	Jahrgang	Quantum in Eimer	in Ort	Bemerkungen
Major Ritter von Pension	Alexander Baron Rajačić von Brunsky	Magyarader	1855	20	.	1
		Ausbruch	1834	150	.	1
		rother Wein	1841	25	.	1
		weisser "	1839	40	.	1
		" "	1842	38	.	1
Oberstleut.	Stefan Ristić	Ausbruch	1833	100	.	1
		"	1842	150	.	1
		Trockenmaceration	1862	20	.	1
Oberstleut. Ritter	Anna Weisskopf	alter weisser Wein	1858	10	.	1
		rother Wein	1862	10	.	1
Berg. Rittm.	Pavle Živanović	Ausbruch	1840	100	.	1
Doktor Ritter	Pavle Živanović	rother Wein	1862	20	.	1
		Schiller	1853	12	.	1
Bürger	Peter Živojnović	Trockenmaceration	1862	30	.	1
"	Peter Marinković	rother Wein	1860	10	.	1
"	Johann Popović Zubac	Schiller	1848	15	.	1
"	Josim Simeonović	weisser Wein	1862	8	.	1
Kaufmann	Johann Gavrilović	Schiller	1862	4	50	1
Privatier nicht mind. Kloster	Gergelek	Schiller	1846	20	.	1
			1855	20	.	2
			1856	20	.	1
			1857	15	.	2
			1861	10	.	2
		weisser Wein	1861	10	.	2
		Slivowitz	1845	120	.	2
			1850	80	.	4
Bürger I Rittm. ordinär	Koka Stanković	Slivowitz	1823	80	.	1
			1840	60	.	1

Carlowitz am 30. April 1863.

Оригинални списак излагача из Карловаца

Диплома барона Александра Рајачића добијена на Међународној пољопривредној изложби у Хамбургу 1863. године

Како се бирао кнез Карловачки почетком XVIII века

Сремски Карловци су током свог вишевековног развоја као насеља, кроз богату и бурну прошлост, имали и различите политичке статусе, који су између осталог били последица економског, а касније током XVIII и XIX века и друштвено политичког развитка. У свом дугом развоју, захваљујући и околностима свог геостратешког положаја и друштвено-историјских прилика, Карловци су били у прилици да након средњовековних господара бирају и свог представника који је представљао целу заједницу.

У Архиву САНУ у Сремским Карловцима налази се један интересантан документ, заклетва кнеза карловачког из 1726. године[1]. Овај документ није непознат нашој стручној јавности. Помињу га историчар Коста Петровић[2], потом и историчар Живан Сечански[3] у контексту политичког развоја и тадашњег стања и начина управљања Сремским Карловцима двадесетих година XVIII века.

Намера аутора овог текста је да поред политичких и демографских околности које су владале Сремским Карловцима у времену настанка поменутог документа (Заклетве) објасни сам чин и да тако утврди значај догађаја избора варошког кнеза, затим место и начин његовог избора. Обичај полагања заклетве за изабране људе, представнике локалне самоуправе који преузимају разне нивое дужности и одговорности у јавном и политичком животу одр-

[1] Архив САНУ МП „Б“ 21 – 1726.

[2] Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво* у *првој половини 18. века,* ИЧ, 1955, V, 297–298.

[3] Живан Сечански, *Сремски Карловци кроз историју*

Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца,* Матица српска, Нови Сад, 1978, стр. 19–20.

жао се до данашњих дана, па тако, континуитета ради, нагласићемо да и данас карловачки одборници и председник општине као некада кнез варошки са ешкутима полажу заклетву и потом исти документат званично и јавно потписују у свечаној сали карловачког Магистрата, исто као и пре неколико векова. Зато ће бити интересантно успоставити „историјски континуитет“ у овом значајном догађају.

Након турских освајања у периоду 1529–1541. године Карловци су постали највеће српско насеље у Подунављу. У једном сачуваном запису из манастира Крушедол из 1532–33. године помињу се српски Карловци, што је први, до данас, познати историјски извор који помиње српски назив Карловци. Први, до данас, познат и сачуван попис Карловаца вођен је од стране турских власти и потиче између 1534. и 1548. године. Карловци су по овом попису – дефтеру имали 547 хришћанских кућа, од тога 86 удовичких. Занимљиво је да у овом попису нема, или се не помињу, муслиманске шехирлије[4]. Становништво у Карловцима у огромној већини чине Срби са нешто Мађара, Словена католика и 5 циганских кућа. Значајан је податак да су Карловци и под Турцима имали статус вароши, коју је сачињавало 5 махала. При том је свака махала имала свог старешину, од којих је један био варошки кнез. Дакле, институција варошког кнеза пренеће се касније и на период аустријске владавине када су Карловци након закључења Карловачког мира од 26. јануара 1699. године потпали под власт Хабзбурговаца. Након освајања овог дела Срема аустријске власти су почеле да врше попис становништва, насеља, земљишта итд. Аустријски цар Леополд I имао је значајне трошкове у току трајања и вођења Бечког рата 1683–1699. године па се тако, прилично за то време, задужио код рођака тадашњег папе принца Одескалкија, којем је на рачун дуга, Леополд уступио део освојеног Срема. Недуго, након завршетка рата, одаслао је Одескалки свог поверљивог човека, опата Симперта да се увери али и утврди обим територија и притом попише све значајније ставке овог простора и наравно број становништва без кога није било могуће започети развој и интеграцију ових простора, обзиром да само власништво над пустом земљом није ни обећавало, а камоли доно-

[4] Жарко Димић, *Сремски Карловци од насеља до града,* МИД, Нови Сад, 2008, стр. 22.

сило било какав приход. Карловце је опат Симперто описао 1700. године као место од неких 400 српских кућа „које су махом јадне колибице“, а неке сасвим на дунавској обали. „Римокатолици имају само седам колибица, а опслужује их један фрањевац из Варадина у једној капели, управо одвратној јами, док Срби имају више цркава. И стан фрањевца је једна колибица последње врсте“.[5]

Након пар година, у Карловцима је извршила Пописна комисија Дворске коморе 1702. године тачан попис насеља. Имали су Карловци тада, а по овом попису 215 православних и 13 католичких домова у којима се осим породичних старешина налазило 13 слободне браће, 64 синова и 105 кћери. Од 13 католичких породица, две су биле немачке, четири шокачке, пет мађарских и две неодређене народности.[6] Овај попис извршила је Пописна комисија Дворске коморе. При том је потребно нагласити да се у овом попису не налазе војничке и свештеничке породице. Карловци су могли тада имати између 1500 и 2000 становника. Већ почетком XVIII века у Карловцима је у употреби печат са српским натписом и ћирилицом „печат вароши Карловци“. Ускоро је избио и нови рат између Аустрије и Турске (1716–1718).

На „светли понедељак“ 1716. године Турци су са огромном си лом, крећући се према Петроварадину, заузели Карловце. Неколико дана касније у одлучујућој бици на брду Везирац Турци су, 5. августа 1716. године, страховито потучени од стране аустријског војсковође принца Еугена Савојског. Приликом повлачења гневни Турци су Карловце опљачкали и попалили. Немајући избора, а налазећи се у тешкој материјалној ситуацији (јер обавезе су без обзира на рат пристизале), Карловчани се одлуче и за Беч пошаљу своју изабрану делегацију, која је врло вешто аустријском цару Карлу VI изнела све страхоте и размере свога страдања, молећи цара при том за помоћ, истичући такође и своје немале заслуге које су имали и у овом, али и у прошлом рату. Цар је разумео сву тежину ситуације и

[5] Душан Ј. Поповић, *Срби* у *Војводини* 2, Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 333.

[6] *Исто,* стр. 333. Види: Жарко Димић, *Овде живе Срби – Страни путници и путописци* о *Сремским Карловцима од друге половине XV до прве половине XX века,* Нови Сад–Ветерник, 2001. стр. 160.

обим страдања својих поданика, посебно њихову искреност и доказану уверљивост, те је донео одлуку да се карловачка општина ослобађа од „работе“ и „форшпана“, те да им се у име одштете и заслуга за царски дом уступе на уживање коморска добра пустаре Јарковци, Пазова и Сасе. Званичну потврду ове царске одлуке нала зимо на повељи издатој 16. септембра 1721. године. У овој повељи, занимљиво је, појављује се и статус Карловаца па се титулишу као општина града Карловаца у „Војводству сремском“, или „Граду Карловцима и целокупној његовој општини ...“[7]

Карловцима је дакле од „ослобођења“ па до 1753. године, када варош добија званично нови и притом изузетно значајан статус, пре свега за свој будући економски, али и политички развој, дато да буду „Слободна војничка варош – комунитет“. Документ о ком говоримо даје нам податке да је Карловцима управљао двадесетих година XVIII века кнез са ешкутима[8]. Кнез је уједно био и судија, сакупљао је порез, пазио је да се државни жупанијски порези правилно распореде. Осим варошког суда постојао је и дворски (митрополијски) и господ ски (спахијски) суд. Карловачким спахилуком управљао је провизор, чије је седиште било у Петроварадину. Он је доносио одлуке. Тако је, на пример, пошто су карловачки кнез и ешкути дали свој пристанак на молбу карловачких трговаца Марка и Теодора Јовановића од 30. септембра 1723. године да им се уступи место на Дунаву где би сазидали дућан, он ово одобрио.

Карловци су, као и у турско доба, били подељени на махале и свака је махала имала свог старешину и четвртара.[9] Карловцима је Дворска комора управљала све до 1730. године, да би те године аустријски цар Карло VI даровао Карловце са шест коморских места: Беочин, Буковац, Каменицу, Лединце, Крчедин и Сланкаменкао донацију фелдмаршалу барону Георгу Офелну. Од 1735. године држи спахилук у закупу Србин Андреј Андрејевић. Дворски ратни савет је 1745. године откупио спахилук и уз Саву и Дунав и основао Славонску-сремску војну границу. Карловци, Чортановци и Буковац

[7] Коста Петровић, *исто*, страна 296.

[8] *Ешкут* (мађ. Eskudt), заклет, који је положио заклетву; сеоски судија, поротник, заповедник, командант, општински службеник, егзекутор.

[9] Живан Сечански, *исто*, страна 19–20.

сачињавали су компанију, а седиште компаније било је у Сремским Карловцима[10].

Захваљујући сачуваном документу који овде у целости пре носимо сазнајемо како се и где бирао карловачки кнез. Бирање кнеза 1726. године обављено је тако што се у двору митрополита Мојсија Петровића, на његов позив, сакупили представници варошана и у овом случају једногласно за кнеза и судију изабрали Станка Милићевића, трговца овдашњег. Присутни су својим потписима и личним печатима, ко је већ печат имао, оверили и потврдили своју одлуку, а затим је све потврђено и варошким печатом. Новоизабрани кнез је пред присутнима, међу којима се налазио и митрополит, јавно прочитао и положио заклетву, исту потписао и оверио печатом. Из текста заклетве сазнајемо и име претходног кнеза карловачког који пред митрополитом и ешкутима своју дужност преноси – предаје новом будућем кнезу, у овом случају Станку Милићевићу.

Овај кнез звао се Пеја Суботић. Сам догађај примопредаје власти и избор кнеза одвија се 23. априла у митрополијском двору и у присуству највишег архијереја Српске православне цркве митрополита „кир“ Мојсија Петровића. У двор су сазвани угледни представници варошана који су се овде сабрали „по заповести“ митрополитовој. Интересантни су потписи на овом документу где њихова презимена у духу тадашњег времена носе на себи њихова занимања. На самом тексту заклетве нема потписа митрополита Мојсија Петровића. Он је својим присуством само потврђивао сву легалност догађаја и давао будућем кнезу и онај духовни, рекли би божански легитимитет. Место где се кнез бира, а то је двор Митрополије, доказује да су Срби у огромној већини, тако је избор световне српске власти у католичкој царевини имао и једну посебну политичку и националну димензију. Приливом великог броја католичког становништва, посебно након пада Београда 1736–1739. године, изгледа да овај обичај лагано нестаје. Притисак званичних власти на православни живаљ био је изузетно снажан и ово је тема која задире у политички и друштвени развој Карловаца током друге половине XVIII века.

[10]Коста Петровић, *Сремски Карловци кроз историју,* Календар Матице српске, Нови Сад, 1957, стр. 45–47.

На овом документу, тексту заклетве варошког кнеза, у веома добром стању сачуван је отисак печата у коме се, поред текста „Си печат вароши Карловци“, у средини истог налази силуета тадашњег Саборног храма „Св. Николаја“ са три торња. У том контексту требало би препознати значај, утицај и улогу српске православне цркве у Карловцима, али и шире, обзиром да су Карловци седиште Сремске епархије између 1703. и 1706. године. Седиштем Карловачке митрополије Карловци званично постају 1713. године.

Надаље следи текст заклетве са потписима присутних представника вароши писана на хартији формата 20,5 x 30 цм, обима четири стране.

ЗАКЛЕТВА КНЕЗА КАРЛОВАЧКОГА

(1726. месеца априла 23. у Карловци)

Ми саборне ниже подписани варошани вароши Карловачке сабравши се у двору и по заповести пресвјашченејшаго г. госп. нашего врховнаго митрополита Кир Мојсеја Петровича позаради ново постављенаго Кнеза илити судца вароши наше којего наши саборни воља бист произабрати и сви једног ласно и јединомисално произабрасмо, наредисмо и постависмо нам судца илити вароши Кнеза господара Кир Станка Милићевића којего примамо и за свога судца имати и познавати будемо, који исти господар наш и Кнез пред нами по обичају своју заклетву јест поставио како буде право и вјерно нам суд створити и правицу свакаку и сиромаху и могучу малу и велику чинити. Сегороди зде и ми сабравши се по реду подписујемо се и именујемо се и сего господара Кнеза свак писмом нашим сведетелствујемо и печати нашим поспотврђујемо, лето и дан више писани.

Ми кнез Пеја Суботић с остали хешкупи варошки

Ми ађанмештер Марко Јовановић

Рувета фурдаџ

Хаџи Станоје Добросављевић
Хаџи Глигорије Симоновић
Василије Чизмаџија
Јован Капамаџија
+ Јован Пушкар
+ Нинко Чизмеџија
+ Јанко Параћ
+ Маријан Степановић
+ Стојан Ћурчибаша
+ Каја Стари Ешкут
+ Ћира Пачанин
+ Стеван Ваљевац
+ Живан Чизмеџија
+ Никола Сланкаменац
+ Гојко Касабаша Илић
+ Павал Шијак
Стојко Бакал
+ Веселин Пивар
Јован Милисављевић Јефтин
+ Јован Рајтер Помицало
+ Алија Чарупџија
+ Петар Капамаџија
+ Живан Бечејац
Радомије Месарош
+ Јеремија Дунђерин
+ Иван Грујичић

Ија ниже подписани новопостављени Кнез Станко, обавезујем се и зклињају се Богом живим, светом Тројицом, неразделином и пресветом богородицом, присна – девом Маријом и всем свјатим како хоћу верно и право у вароши и на сваком месту суд и правду чинити са осталим ешкути и по дужну службу варошку опслуживати нашим варошанам и право чинити и судити и сиромаху и богатом и малом и великом без никакве јазбе и без никаква мита и микоимстовија ни по пизани ни зависти но што са осталим ешкути и варошани право нађемо и судом и правицом докажемо, са осталим ешкути илити у потреби сабравши се варошани тому

присталац и судац хоћу бити и што буде велика варошка или која друга потреба и послови, то са договором и сагласијем нарежденим варошким вјерним људма провићати и подвизати се будем без лености и о све моје крепости на то се подписујем и обавезујем и печатом мојим потврђујем.

Ја, Станко Милићевић, горнега писма ради
Послажем свој печат и потврђујем својом руком.

У Карловци, 23. априла 1726.

Печат Карловачке вароши важио је од 1699. до 1753. године

Оснивање Српског сокола у Сремским Карловцима 1904.

Соколство, као препознатљив свесловенски, културно – национални и политички покрет, настао је у Чешкој 1862. године под идејним вођством др Мирослава Тирша. Испрва је политички оквир соколске идеје био да се окупе словенска браћа, тада у оквирима Аустроугарске монархије Чеси и Словаци, а затим у једном широком национално - политичком замаху Соколског покрета и сва словенска племена.

„Соколска идеја која је изникла у Тиршовој души, док је проматрао удес свога народа, продрла је преко хладне и непријатељске туђине и на славенски југ као птица – весница јунаштва, одважности и смелости, што лепрша у српској јуначкој песми и која је дала Тиршовој организацији име и симбол. Већ самим тим спољашњим знаком ударио је Тирш своме духовном чеду знак свесловенства; показао је да није његовој идеји одређен само тесни оквир драге домовине, него да његова мисао и намера обухватају читав словенски свет, који има да у соколском духу диже и прошири огромну, до неслућене величине и моћи!“[1] У настојању да се Соколски покрет што више омасови, Соколи су наступали са паролама „Слобода, братство, једнакост“, утемељеним у Француској револуцији, а окупљали су чланове без обзира на веру, сталеж и народност. Словенски народи који су се налазили под влашћу Аустроугарске монархије нису били у могућности да се војно организују, те су руководиоци Соколског покрета ставили себи у задатак повезивање свих словенских народа, са једним од циљева да их, између осталог, припреме за борбу ради остваривања „територијалне и духовне слободе“.

[1] Engebert L. Gangl, *Tiršovo sokolstvo*, Sokolski zbornik, godina I, uredio Ante Brozović, Beograd, 1934, стр. 11–14.

Српско соколство у Аустроугарској представљено је као национално – ослободилачки покрет, који физичким вежбама прикрива свој прави циљ, а то је ослобођење и уједињење свих српских земаља у једну целину, а притом пратећи идеју свесловенства.[2] У овом правцу се развија мишљење савремене српске историографије која своја утемељења налази у погледима историчара соколства између два светска рата, тако они о постанку српског соколства, између осталог, кажу: „Соколство у Срба почело се доста касно развијати, а опет била је разлог навирања, већ према приликама и околностима у којима је никло. Зато и није никакво чудо, да се српско соколство развијало на више страна, а свуда, рекао бих, засебно. Другачије у Хрватској и Славонији, посебно у Босни и Далмацији, а одвојено у Србији. Али једно стоји, да свуда где је оно никло и развило се, показало је јак револуционарни карактер и националну свест. И сада, пошто знадемо ово, биће нам јасно, зашто је баш из руку српских Соколова праснуо онај хитац у Сарајеву, који је био повод оне титанске борбе за наше ослобођење и уједињење.“[3] Дакле, видимо да је Соколство заиста имало и оне политичке, рекли бисмо, темељне циљеве уграђене у своје настојање о слободи словенских народа у Хабзбуршкој монархији где све теже опстају у својим националним правима које су кулминирале уочи Првог светског рата. Ипак, суштину Соколства чиниле су намере ка телесном вежбању односно развоју физичке културе, где је у почетку доминирала гимнастика. По узору на немачки и шведски гимнастички систем, у Чешкој се оснива „Прво чешко теловежбовно друштво“ у Прагу 1862. године као заметак будућег соколско–гимнастичког система. Наравно да је ово прашко теловежбовно друштво предводио др Мирослав Тирш са већим бројем угледних чешких интелектуалаца. Они су у физичком васпитању видели средство за јачање физичког здравља, али и духовног, тј. јачали су морал народа, што је било и те како потребно и значајно пред убрзо наступајуће сукобе и расправе са немачким и мађарским представницима Аустроугарске монархије у борби за националне интересе, али и опстанак чешког народа. У току бор-

[2] Никола Жутић, *Соколи и идеологија у физичкој култури Краљевине Југославије*, Београд, Агротрејд, 1991, стр. 51.

[3] *Srpsko sokolstvo*, uredio Ante Brozović, Sokolski zbornik I, стр. 209–211.

бе за национални препород, његову консолидацију и развој, али и очување националне свести, у сталној борби против однарођавања захтевао се висок морал, физички здрав народ, али и његова компактност. То се у тадашњим политичким и друштвеним условима могло извести само оснивањем теловежбовног, за власти испрва безопасног друштва, које је стварало физички здрав народ који је у спортским активностима неговао своја национална осећања и висок морал. Ову идеју сјајно је организовао др Мирослав Тирш (1832–1884), философ, естетичар и гимнастички теоретичар, као и група његових сарадника, међу којима су се истицали: Јиндрих Фигнер, др Едвард Гел и професор Емануел Тонер.

Свакако да би требало рећи и нешто о ширењу Соколског покрета код словенских народа пре него што прикажемо оснивање и развој соколства код нашег народа. Чешки Соколски савез званично се оснива 24. марта 1863. године под називом „Česka Obec Sokolsa“. После Чеха, соколство је почело да се развија и код осталих словенских народа. У Лавову, у Пољској, 1866. године, оснива се Гимнастичко друштво, организовано према узору на чешког Сокола, тј. Чешко гимнастичко друштво, с тим што је код Пољака систем вежбања био шведски, док су Чеси више били наклоњени немачком гимнастичком систему чији је представник био Фридрих Лудвиг Јан (1778–1852). Овај програм инсистирао је на трчању, скоковима, пењању, вешању и вежбама на специјалним гимнастичким справама. У суштини, сви ови правци поникли су од Франца Нехтетала (1777–1847) који је основао Први гимнастички завод у Европи, а који је у ствари представљао организовани развој физичког васпитања у Данској. Када се уочила практична вредност оваквог рада, свакодневно телесно вежбање је уведено као обавезно у школама још 1801. године, а убрзо потом у Копенхагену је отворена Војна гимнастичка школа.[4] У Лавову је приликом обележавања 25-годишњице Пољског гимнастичког друштва 1892. године одржан слет и том приликом се формирао Савез пољских соколских гимнастичких друштава у Аустрији, Малопољској. Следеће године оснива се

[4] Др Велимир Шешум, *Соколски покрет у Војводини од 1869. до 1945. године* (докторска дисерација), Универзитет у Новом Саду, Факултет спорта и физичког васпитања, Нови Сад, 2014, стр. 24.

Савез великопољских сокола, у тадашњој Пруској, да би у Пољском краљевству, тада делу Пољске који се налазио у саставу Русије, Соколски покрет био основан 1905. године. Политичке идеје Пољског сокола биле су уједињење Пољске, која је била издељена, и њена национална и политичка самосталност. Са друге стране, суштина је у телесним вежбама и здрављу. „Телесна вежба, онако, како су је из крила божанствене Јелене примили филантропи европски, како се у модерном образовању човека, данас закрчила пуну половину, дрско реформирајући све безбројне школе, од најмањих до највиших, национална култура, националне тенденције онако, како их означава сва будућност народа и како их захтева и тражи слобода, цветање и напредак свег народа, обоје сабрано и једино то двоје, али у свој јачини и истинитости, чини садржај идеје соколске.“[5]

Соколство у Русију донели су Чеси. Руско гимнастичко друштво, које је основано у Москви 1883. године, било је кратког века, да би у Петровграду Чеси основали Соколско друштво 1901. године, које је руска власт, потврдила тек две године касније под именом „Север“. Назив „Соко“ добија неколико година касније 1907. Украјинци су имали гимнастичка удружења која су, интересантно је, била изразито антиклерикална, тако да на пример у њиховим Статутима стоји да ниједан свештеник не може бити члан. Ова друштва су се звала „Сичи“. Постојала су и „Сичка соколска друштва“ која су била под управом свештенства. Код Словенаца је гимнастичко друштво основано у Љубљани 1863. године, док је у Загребу 1874. године основан први „Хрватски сокол“, а недуго потом након тесне сарадње Словенаца и Хрвата 1878. године основан је „Хрватско–Словенски соколски савез“. Црногорски „Соко“[6] основан је 1906. године на Цетињу, када је чешка „Обец Соколска“ после I Хрватског свесоколског слета у септембру 1906. походила Црну Гору и на Цетињу одржала јавну вежбу пред владарским домом и целом Црном Гором. Тако је Црна Гора на челу са својим кнезом задобивена и увучена у „Соколство“. Лужичко–српско сокол-

[5] *Sokolske reči dr Laze Popovića*, uredio Dušan M. Bogdanović, I deo, Zagreb, 1925, стр. 45.

[6] *Соколство у Црној Гори*, уредио Анте Брозовић, Sokolski zbornik, стр. 202–203.

ство основано је из неколико покушаја: први је био 1907. године, а потом 1912. године. Након VII светског слета у Прагу, појављује се група од 14 лужичких Срба између 1921, када се оснива друго Соколско друштво у Букецима, а потом и треће у Малешници. Соколски покрет добија на замаху, уз велике проблеме „шикане“ од стране немачке већине. Доласком хитлероваца на власт уследило је гашење Лужичко–српског соколства.

Српско соколство развијало се у два основна правца. Први је био на просторима слободне кнежевине, а потом Краљевине Србије, а други је био на простору већ смо поменули Аустроугарске, где су живели Срби на широком простору Монархије.

У плановима приликом оснивања школа, у првој половини XIX века, наилазимо на часове телесног вежбања. Први учитељи гимнастике у тадашњој Србији били су странци који оспособљавају наше учитеље. Како је Србија током XIX века била под сталном ратном опасношћу, гимнастика се предавала у војничком духу. Још је знаменити књижевник Ђорђе Марковић Кодер давао часове гимнастике и мачевања у Сегедину и сликару Стевану Тодоровићу. За учитеље гимнастике постављани су углавном официри. Тек школским законом из 1883. године гимнастика је постала обавезан предмет у основним и средњим стручним школама. Стеван Тодоровић је изузетно значајан српски, јавни, културни и спортски прегалац. Након повратка са бечке Сликарске академије 1855. године, враћа се у свој родни Нови Сад, где се упознаје са гимназијским професорима и јавним радницима Ђорђем Натошевићем, Јованом Ђорђевићем и Ђорђијем Гавриловићем, са којима отпочиње да уводи и пропагира гимнастику. Ускоро, почетком 1857. године, као академски сликар прелази у српску престоницу у Београд, где оснива „Сликарску школу“, која је уз сликарство неговала и певање, свирање, телесно васпитање и приређивање позоришних представа. На иницијативу својих одушевљених ученика оснива исте године Прво српско друштво за гимнастику и борење. Вежбаоница је била на месту садашње Основне школе код Саборне цркве, у магазама

Саве Спахије, који их је дао на бесплатно коришћење за физичко васпитање омладине[7].

Српски кнез Михајло био је немало одушевљен идејом вежбања омладине, тако је одредио да на месту данашње зграде САНУ у улици која данас носи његово име, буде вежбалиште. О свом трошку, кнез је, 1861. године, изградио код Калемегдана, на месту где је касније подигнут хотел „Српски Краљ“, дворану за вежбање и опремио је савременим справама тог времена[8]. Недуго потом, идеја о гимнастичком друштву и значај гимнастике која је постала све популарнија у Европи, покренула је и тада младог војног лекара, књижевника и политичара Владана Ђорђевића, који је био активан вежбач у друштву Стевана Тодоровића, да предложи тадашњем министру, Милутину Гарашанину, да се организује једно велико гимнастичко друштво које би припремало децу и омладину да се правилно телесно развијају и буду здрави. Замишљено је да централа друштва буде у Београду, са огранцима у свим већим градовима тадашње Србије. Ђорђевић је сазвао скуп у ресторану „Грађанска касина“, на ком је предложио наставак рада Прве српске дружине за гимнастику и борење. Потом је у кафани, а где другде, „Српска Круна“ код Калемегдана, 3. јануара 1882. године, одржана Скупштина на којој су учествовале и вође Либералне, Напредне и Радикалне странке, Радивој Милојковић, Милутин Гарашанин и Никола Пашић. То је био дан када је основано Прво београдско друштво за гимнастику и борење. Просторије друштва налазиле су се у згради Друге мушке гимназије, док се летње отворено вежбалиште налазило на једном празном плацу у Космајској улици. Вежбало се свако вече на вратилу, разбоју, коњу, јарцу, конопцу за пењање, са куглама (теговима) и моткама.[9]

Први председник био је Тихомир Николић. У наредним годинама гимнастичка друштва основана су у многим градовима Србије. Војислав Рашић је 1892. године предложио да се и београдском друштву дода име „Соко“, тако да је оно добило назив Београдско

[7] Др Велимир Шешум, *Исто* ..., стр. 35.

[8] Др Велимир Шешум, *Исто*..., стр. 36

[9] *Исто*..., стр. 36

гимнастичко друштво „Соко“. Исте, 1892. године, Рашић оснива ново друштво „Београдско гимнастичко друштво Душан Силни“. Ова два друштва су у сталном сукобу, па је интервенисао и принц Ђорђе који је био заштитник оба друштва. У намери да их помири, на Цвети 1908. године, их уједињује у „Савез српских соколских друштава Душан Силни“.

Свакако да је занимљив податак да је за професора природних наука, математику и физику у Карловачкој гимназији постављен 1852. године Димитрије Петровић, иначе кандидат професуре са Прашког универзитета кога је патријарху Јосифу Рајачићу за наставника препоручио лично Павле Ј. Шафарик[10]. Петровић је, поред тога, писао и поезију под псеудонимом Славко Златојевић а затим издавао и уређивао и први пољопривредни лист код Срба „Ратар’’, као новинар радио је и у уредништву листа „Напредак’’ а потом и у „Позорнику Војводовине Србије’’, Петровић је преводио и са чешког. Као прашки ђак научио је и ценио гимнастику, као значајну потребу сваког здравог човека, и на лични захтев је од Патроната гимназије, добио дозволу да може, од 21. јануара 1854. године, бесплатно подучавати ђаке у Гимназији. Нажалост, након болести, преминуо је 12. децембра 1856. године када се у гимназији престаје учити – вежбати гимнастика[11].

За српско соколство ипак су од највећег значаја и личности и догађаји који су се одиграли у Сремским Карловцима – центру српске културе, просвете и духовности у тадашњем духовном и политичком центру српског народа у Хабзбуршкој монархији, где се налазило и седиште карловачких митрополита, а од 1848. године и карловачког патријарха.

Важно би било да се прикаже и континуитет соколско-гимнастичких тежњи у народу, које су објављене у три наставка у листу „Српски соко“, у његовој другој години излажења, иако текстови нису потписани, тј. ауторизовани, биће да је аутор одговорни уредник др Лаза Поповић. „Као особито срећан пороћај и муку створила

[10] Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије*, Матица српска, Нови Сад, 1951, стр. 170.

[11] *Исто...* стр. 7–228.

је шеста и седма десетина прошлог (XIX века, прим аут) Уједињену омладину српску. Уједињена је омладина била прави цвет народног живота; препуна дубоког одушевљења и неодређених циљева. Ипак у свом том лутању младости, жеља и идеала у одлукама прве омладинске скупштине одржане 1866. године у Новом Саду, под тачком II, закључено је између осталог „задатак је омладине, да усавршава саму себе, да би народни живот у свим гранама његовим и да казује начине за побољшање материјалног стања народног“[12].

У тачки VI истиче се програм и жеља типична за то време: „ширење науке и уметности гледаће омладина да постигне подижући омладинске дружине на што ширем основу, дакле дружине за подизање празничких школа за народ и држећи јавна предавања: за штедњу, гимнастику и личну материјалну сигурност, за јавни морал, за неговање теоретичке науке о музици у нашем народу“, итд. Недуго затим у одлукама Друге омладинске скупштине одржане у Београду 1867. године, у члану 26, наводи се: „Скупштина целокупне омладине води особиту бригу о оснивању патријотских задруга у разним местима српским“, а члан 8. истиче „да целокупна омладина ради да оствари свој циљ: 1. Скупштином, 2. Штампом, 3. Јавним удруживањима и поучавањем.“ Трећа омладинска скупштина одржана је у Великом Бечкереку (данашњем Зрењанину) 1868. године. У одлукама ове Скупштине заједно названим „Устав за уједињену омладину српску“, у члану II истиче се „да потребе народне на пољу народног, друштвеног, здравственог и материјалног живота упознаје и подмирује“. Приликом опште расправе о предлогу устава истакао се својим предлозима тада млади српски патриота, занесењак и песник Лаза Костић. Тражио је Лаза Костић „да се уско гледиште одборско, о благостању и срећи нашега народа, прошири, те да се узме обзира и на материјално стање народа, а материјално стање има две стране, које му осигуравају добар опстанак а то су здравствена (санитетска) и привредна (економска), да, дакле Скупштина уједињене омладине српске предлаже она друштва и средства што ће служити, да се осигура и материјално стање нашег народа, а највише здравствено“. На основу овог иступа Лазе Костића, усвојен је у члану II

[12] Др Лаза Поповић, *О српском соколству (I, II, III)*, Српски соко, Лист за соколске ствари, год. II, 1907/8, Сремски Карловци, стр. 1.

Устава горњи став. Током дискусије предлагао је Јован Павловић да се уместо „здравственог“ метне „телесног“ у том ставу. При читању члана VI поменутог Устава, где стоји Уједињена омладина српска ради да постигне циљ своју: 1. Скупштином, 2. Штампом, 3. Јавним удруживањем, 4. Приређивањем друштвених забава у народном духу – предложио је опет Лаза Костић, да тачка 4. чл. VI гласи: 4. телесним вежбањем. Лаза Костић био је велики заговорник телесног вежбања, гимнастике и трчања, пре свега зато и не чуди његово не само интересовање већ и инсистирање да телесно вежбање буде један од циљева покрета. Ипак извештач Одбора, Гига Гершић, одговорио је на Лазино инсистирање да не увиђа зашто би се баш телесно вежбање посебице спомињало, кад се друге тако исто важне цели удруживања не спомињу појединце, тако да предлог Лазе Костића није прошао. Четврта омладинска скупштина одржана је у Великој Кикинди, а одвијала се под ведрим небом, у присуству 3 – 4000 људи из свих делова народа. На овој Скупштини појавио се и изасланик чешког Сокола. Лаза Костић није седео скрштених руку. Он је 1872. године у Новом Саду покренуо оснивање Друштва за јачање, веслање и гашење ватре.[13] Као председник овог друштва водио је послове десетине одборских и неколико скупштинских седница. Угарска влада је децембра 1873. године потврдила правила овога друштва са овом сврхом:

а) Друштво се оснива да сваки члан друштва природним путем развије своју телесну снагу и тиме да се унапреди здравље, радна и продуктивна снага народа и грађанства;

б) да тако основано и организовано друштво гашењем ватре осигурава иметак и живот грађана;

в) да се корисним и пријатним веслачким вежбама идеја удружења уопће унапреди. Име друштва је до краја било: Прво новосадско јачачко, веслачко и ватрогасно друштво.

[13] Лаза Костић је као љубитељ физичког вежбања основао у Новом Саду 3. јула 1872. године и био председник Прве новосадске јачачке, ватрогасне и веслачке задруге. Циљ ове организације био је да се вежбањем чува здравље и развија воља за радом.

Види: *Енциклопедија Новог Сада*, број 12, Прометеј, Нови Сад, 1999, стр. 33.

Половином 1898. године изашао је у карловачком листу за књижевност и уметност „Бранково коло“ чланак Тихомира Остојића „Видовданска слава у Раваници“ и ту је у три тачке Остојић изнео своје виђење како треба да је слава видовданска:

Видовданска слава има у првом реду религијозан значај; треба да су истакнути историјски и традиционални моменти и како на Видовдан славимо успомену најидеалнијих јунака, треба видовданску славу у Равници да посветимо неговању народних врлина телесних и душевних. Сећајући се Кнеза Лазара, Милоша и осталих косовских јунака, треба да се негује јуначки дух и понос народни, а неговаће се најбоље ако се у долини врдничкој приреде гимнастичке утакмице са трчањем, скакањем, бацањем камена са рамена, народним играма.

„Тако би се испунило и развило оно што је можда некад гдегод и било, или и сад има на манастирским славама у несавршеном и примитивном облику, тако би се испунио сан оних који појетизирајући називају наше славе неком врстом Олимпијских игара“[14].

На Видовдан исте године, у Раваници, био је договор како да се остваре мисли Остојићеве. Том приликом је изнесен образложени предлог о оснивању друштва, да се у народу развију религиозност, свест, јуначки дух и врлине. У 19 тачака састављена су и правила у којима је садржан рад и унутарња организација друштва. Друштво се називало „Друштво Св. кнеза Лазара“. Ово Друштво је истрајало само једну годину и угасило се.

Занимљиво је да се у првим српским гимназијама у Монархији, Карловачкој и Новосадској, уводи формално телесно вежбање 1891. и 1892. године чак са стручним учитељима[15].

Повод за оснивање српског Соколства била је Омладинска скупштина, одржана у Карловцима 1903. године. На Омладинској Скупштини, одржаној у Карловцима 21. и 22. септембра 1903. године, донета је, између осталог, одлука да се покрене лист Српске

[14] Тихомир Остојић, *Видовданска слава у Раваници*, Бранково коло, Сремски Карловци, год. IV, број 22, 1898, стр. 472–473.

[15] Др Лаза Поповић, *О српском соколству*, стр. 3–4.

Омладине „Омладински гласник чији је уређивачки одбор био формално у Бечу а у ствари у Сремским Карловцима где је и штампан у „Српској манастирској штампарији“. Уредник гласника био је Никола Максимовић а „десна рука“ Стеван Симеоновић Чокић, потоњи адвокат, дугогодишњи јавни и политички радник и соколски старешина. У уводној речи првог броја „Гласника“, који се појавио већ у јануару 1904. године, исказан је програм као и проблеми који су били присутни у Српској омладини са почетка 20-ог века: „Има томе неколико деценија, како је у круговима српске омладине зацарило мртвило. Онде, где треба да буја живот, снага и рад, онде, где треба да се предњачи у родољубљу, пожртвовању и одушевљењу, онде је све било утонуло у страховитом немару и нераду. Читави нараштаји српског народа трајали су најлепше своје дане, омладинско време, без идеја, без полета. Овај апатични дух који је толико година вејао кроз редове омладине, стварао је од ње понајвише неспремне, несрећене људе и равнодушне готоване. Овај дух је учинио, да закржљави многи таленат и да се уништи у заметку своме многа радна снага”[16]. Као што видимо ни данас након више од сто година овим закључцима не би се имало шта одузети. На збору или скупштини Српске уједињене омладине у Карловцима учествовало је око 120 омладинаца из готово свих крајева српства, којом приликом су усвојене и неколике резолуције. Овај догађај наишао је на велики одјек па су стигле и прве реакције и подршка виђенијих Срба. Тако др Милан Савић пише: „Моје је уверење, да се омладина, пре свега, никако не меша у политику; С том прљавом мадамом имаће у доцнијем животу, нажалост, и сувише посла. Према том треба омладина да се клони сваке партије. Омладина треба да негује идеале за практични живот. Сваки треба да се интересује у првом реду за своју струку, затим за све, што је лепо и корисно, као: књижевност, уметност, гимнастика, мачевање итд. Најпосле, додаје Савић, не треба заборавити ни забављање ни весеље[17]“. Српској омладини из Минхена, 17. децембра 1903. године, шаље речи подршке и Јован Скерлић и пише, имеђу осталог: „Ко хоће друге да рефор-

[16]Никола Максимовић, Прва реч; *Омладински Гласник*, лист српске омладине, год. прва, свеска за јануар, Беч–Сремски Карловци, 1904, стр. 1–2.

[17]Др Милан Савић, *Писмо, исто...*, стр. 5.

мише, треба и сам да буде реформисан. Народ, коме се ви обраћате, има пуно право, да вам одговори: „Врачу исцели се сам!“; колико је лепих покушаја, наставља Скерлић и мисли пропало или бар одложено због слабих и недостојних људи, који су их заступали! И зато онај, који воли своју идеју, онај који поштује себе и мисли да поносито живот проведе, треба да учини све могуће напоре да развије свој унутрашњи живот, да васпита своју вољу, да заузда прохтеве и нагоне, који почивају на дну срца свакога човека, да завлада собом, и он заповеда приликама а не прилике њему. Само такав човек, који организује себе, који постане потпун господар своје воље, у стању је да учини нешто.“ Тада млади и популарни Карловачки градски лекар, син угледног гимназијског професора Стевана Лазића, др Лаза Поповић није директно узео учешћа на Омладинској скупштини у Сремским Карловцима али је био у живој и активној вези са догађајима и некако из прикрајка сагледао стање и неке њихове жеље је добро чуо и разумео, као и речи Савића и Скерлића[18] Одмах, следеће 1904. године, основан је Српски соко у Карловцима. Они који су били омладински скупштинари, били су уједно и први чланови соколски. Одмах за првим друштвом у Карловцима основана је Прва соколска жупа Фрушкогорска[19].

Соколски покрет код Срба отпочео је формално 1904. године. Одмах на почетку истакнута је битна његова ознака која је гласила: образовање појединаца – друштвена организација. Соколски покрет никао је, видели смо, у омладинским круговима, посебно у Карловцима. Још пре него што је Хрватско-славенска влада потврдила правила Српског сокола и тако им дала право јавног рада 24. марта 1904. године, извршена је једна дуга претходна успешна припрема, пре свега међу српском омладином[20].

У Карловцима крајем XIX и почетком XX века излази неколико значајних листова и часописа који су имали част целом српству, на првом месту лист за књижевност „Бранково коло“, на чијем је челу као оснивач, власник и уредник био књижевник и професор

[18] Јован Скерлић, *Пре но што се почне посао...*, стр. 5–11.

[19] *Српско соколство*, Sokolski zbornik, uredio Ante Brozović, god. I, Beograd, 1934, стр. 209–210.

[20] *Соколске речи др Лазе Поповића*, уредио Душан М. Богуновић, стр. 66.

Карловачке гимназије Павле Марковић Адамов са својом редакцијом и значајним кругом сарадника. Да поменемо само неке од њих: Алекса Шантић, Јован Дучић, Јован Живановић, Стеван Сремац, Сима Матавуљ, Јован Јовановић Змај, Борислав Станковић, Светозар Ћоровић, Осман Ђикић, Драгутин Ј. Илић, Коста Трифковић, Димитрије Руварац, Милета Јакшић, па све до поменутог Тихомира Остојића, сви ови ствараоци и национални прегаоци подржавали су листом активности и напоре својих суграђанина др Лазе Поповића, Николе Максимовића и будућег директора Карловачке гимназије Мике Јаковљевића, затим знаменитог правника, политичара и јавног радника др Стевана Симеоновића – Чокића. Излази овде одличан лист „Српски сион“ око кога се окупља врх тадашњих српских теолога и историчара које предводе браћа Илларион и Димитрије Руварац. Велики је број свештеника и лица из црквених кругова као што је између осталих Јован Јеремић, Сава Петковић, Јован Живковић и поп Гига Јовић, као и Илија Добродолац – благајник, који ће се активно укључити у Српске соколе. Значајно је да је црква, тада на челу са патријархом Георгијем Бранковићем, који је био патрон Карловачке гимназије и богословије, дала значајну материјалну и моралну подршку овом, могли бисмо рећи, националном пројекту, јер као што смо објаснили у претходном делу текста, Соколство није било само фискултурно друштво већ снажна национална и просветна организација са јасно одређеним циљевима на ослобађању, уједињењу и развијању свих словенских народа. Наравно да су неки од основних циљева били прикривени, али не и непознати тадашњим аустријским обавештајним и полицијским службама. Они су имали политику да знајући ко су чланови Сокола истовремено знају и ко су потенцијални непријатељи монархије, и у складу са тим трудили су се здушно да цео покрет држе под будним оком. Прво и једино могуће место у том тренутку за оснивање Сокола били су Карловци, тада средиште интелигенције и национални прегаоци који су били патриотски свесни, а уз то постојао је велики број ђака који овде уче богословију и гимназију са целог простора монархије. Били су то добри услови за ширење идеја соколства, и то је показаће се био пун погодак и велики успех др Лазе Поповића и његових сарадника. Интересантан је запис оставила у

својим „Сећањима“ наша знаменита суграђанка, професорка Карловачке гимназије, Теодора Мајица Петровић:

„Није ми било ни пуних шест година када је у Карловцима основан први Српски соко, односно: Соколска жупа фрушкогорска. Основао ју је познати лекар и културни радник у Карловцима, др Лаза Поповић, уз помоћ чешких пионира соколства и по њихову узору. Сва омладина карловачка: ђаци основне школе, гимназије и богословије, известан број сељачке, трговачке и занатлијске омладине, одмах су се учланили у Соко. У првим деценијама свога опстанка Соко је био искључиво гимнастичко друштво, није се бавио локалном политиком и у њему није било ни трунке шовинизма и ускогрудости. Био је у пуном смислу речи југословенски оријентисан, а нагињао је и општесловенском споразумевању и одржавао је тесну везу са чешким и словачким, а такође и са бугарским соколским друштвом. Носио је додуше назив Српски соко, али су у њега били учлањени и многи напредни Хрвати, међу којима је био већ поменути учитељ Пучке школе у Карловцима, Златко Сонтаг. Он је био и функционер у управи Сокола у Карловцима, а био је и вежбач, јер су се тада и људи средњих година почели бавити гимнастиком и свом душом су прионули уз идеју соколства.

Улога карловачког Сокола била је увек у свему позитивна. Напредан и широкогруд, патријарх Георгије Бранковић одмах је схватио у чему је значај соколства, па је карловачком друштву Српски соко поклонио велику зграду у Доњем крају са огромним двориштем, да би се у том дворишту назидао соколски дом. То је било имање некада врло познатог карловачког грађанина (и градоначелника Стевана Ристића). Немајући довољно средстава за тако крупан подухват, Соко се у тај мах задовољио нечим много скромнијим (зграда Ристићева са двориштем дошла је касније у власништво породице Живановић). Закупио је за свој дом и читаоницу, малу зграду на углу данашње Стражиловачке улице. Та зграда и данас постоји, само донекле измењена. Не сећам се добро, али мислим да на фасади те куће, окренутој Лењиновој улици, некад није било врата. Ми смо бар увек у Дом улазили кроз капију са леве стране куће, из Стражиловачке улице. Две собе су у тој згради служиле као читаонице. На дугачким столовима, који су заузимали цео простор

тих соба, налазили су се многобројни часописи, књиге, брошуре, часописи са илустрацијама, који су се односили на физичку културу и код нас и у другим државама. Та Соколска читаоница била је цео дан отворена за своје чланове и госте. И ми, тадања карловачка деца, кроз рад у Соколу и кроз његову читаоницу ступили смо, ако се тако може рећи, у јавни живот Карловаца.

Морам поменути да су Соколу пришли и сви чланови породице Шуваковић у Карловцима: Стева и Паја, тада још богослови, као и њихове сестре, Софија и Анђа. Сви четворо су били соколски предњаци и увек спремни у сваком погледу жртвовати се за соколску идеју. Они су учили вежбама и многе младе генерације Сокола и тим донекле пореметили ток свог сопственог живота, жртвујући се за соколску идеологију. И многи други тадањи карловачки богослови пришли су соколству, што неким клерикалним круговима, који нису разумели, па зато нису ни прихватили соколску идеологију, није било по вољи. Међутим, баш та идеологија утицала је на богослове у позитивном смислу. Стекли су критички поглед на свет и заузели оштар став према клерикализму и шовинизму, који су са соколством били неспојиви.

Запамтила сам неке од тих богослова, неке по имену и презимену, а неке само по презимену. То су били: Стеван Санадер, Сима Гајић и Тима Рајић, а затим још и Купусаревић, Родић и Рунић. Тима Рајић је уједно и историчар соколства, а Стева Шуваковић, доцније парох у Земуну, пришао је ослободилачком покрету и његова је кћи погинула у народноослободилачкој борби.

Душа Сокола у Карловцима био је др Лаза Поповић. Не нагињем томе да величам некога који то не заслужује, нити волим идолопоклонство, али овде морам рећи да се такав човек, какав је био др Лаза Поповић (сви су га овде звали само по имену), није све досад у Карловцима, ни далеко изван њих, поново родио. Био је популаран и омладина га је безгранично обожавала. После сваке јавне соколске вежбе у Карловцима, на рукама га је носила у варош, непрекидно скандирајући: „Живео нам староста, староста, староста ...“, јер је др Лаза дуги низ година био и старешина карловачког Сокола.

Кроз Карловце се годинама орила химна Прве соколске жупе фрушкогорске, коју овде наводим, јер је многи не знају:

Малена је Фрушка гора,
Ал` је дика роду свом.
Виј е с` српска тробојница
На калпаку соколском.
Ма био тежак, далек пут,
То соколи не жале труд.
*Напред са снагом соколско*м
За мили род и дом.

Не знам више ко је био творац ове не нарочито успеле химне за коју би се можда могло тврдити да одише чисто српским духом, што није никако била ни намера њена творца, ни намера Сокола, нити ју је ико тада као такву схватио. Уосталом, познато ми је да се др Лаза био обратио свом имењаку, Лази Костићу, приликом оснивања Српског сокола, да за ово друштво, као познати поклоник физичке културе, испева химну. У писму којим је Лаза Костић одговорио Лази Поповићу, између осталог, писало је: „Нажалост, ви ми се касно обраћате, јер ја више нисам способан да испевам химну за вас, јер више нисам соко, већ стара очерупана орлушина.“ То му се само тако тренутно учинило, још како ће се способан показати стварајући више година касније своју „лабудову песму“ Santa Maria ...

Др Лаза је скупо платио своје одушевљење за соколство: био је један од првих Срба Карловчана затворених за време срамног Велеиздајничког процеса.“[21]

Приликом оснивања Српског сокола у Карловцима у једном дану уписало се 90 чланова, а од тога је више од трећине било извршних или активних чланова. Осетио се тада јак покрет омладине ђачке и богословске у Карловцима. Већ тада појављују се снажне пароле, као што је узвик: „За српског Сокола треба живети и умрети!“[22]

[21] Теодора Петровић, *Сећања*, Матица српска, Нови Сад, 1981, стр. 53–55.
[22] *Соколске речи др Лазе Поповића*, стр. 56–57.

Како је дошло до оснивања Српског сокола у Сремским Карловцима објаснио је једном приликом његов оснивач др Лаза Поповић у соколској Велеиздајничкој парници најтачније:

„Године 1903. одржала је српска академска омладина у Срем. Карловцима једну скупштину која је међу омладином у Карловцима оставила неку узбуђеност за радом. Ја сам тада био лекар у Срем. Карловцима. Био сам додуше као свршен човек одељен од омладине која је хтела нешто основати, али сам био повучен у њихов рад, те сам постао и средиштем. Хтели су основати какво мачевалачко друштво, ногометно друштво или нешто слично. У тражењу те форме послужио је један случај. У Карловцима био је, наиме, један Чех, Јосиф Краус, којега сам ја лечио и, разговарајући о идејама омладине, рекао је он како би добро било да се оснује једно соколско друштво. Ја сам рекао Краусу да пише своме брату, вођи Сокола у Кутној Хори у Чешкој, за упуте. Исти пошаље поруку и чешка правила. Од загребачког Хрватског сокола затражили смо, такође, правила. Затим смо се састали, саставили правило, послали Влади итд.... изабрали затим одбор, и тако је настао Српски соко у Карловцима.“[23]

Присутно је мишљење савременика да је оснивање Српског сокола трајни и главни успех Омладинске скупштине од 1903. године. Историчари соколства указују да је почетак соколског рада у Карловцима ишао тешко. Омладинци који су Соколе оснивали, оних првих 90 одушевљених, осим малобројних Карловчана, разишли су се по високим школама, а др Лаза Поповић је у први мах остао скоро сам, са мирним и старијим грађанима карловачким, честитим нашим „пургерима“; и међу њима неколико националних романтичара прошле омладинске генерације, којима је соколска идеологија била тада још махом непозната, туђа и делом, чак и неприступачна“[24]. За овакво стање неки су кривили стање у Карловцима, које су дефинисали на следећи начин: „Стари Карловци, седиште патријарха и родољубивих имућних занатлија и трговаца, који су некад основали своју Гимназију и оставили многе фондо-

[23] *Sokolski zbornik*, priredio Ante Brozović, стр. 135–136.

[24] *Sokolski zbornik*, priredio Ante Brozović, стр. 136.

ве и задужбине, полако су изумирали. Трговина је већ давно прешла у Нови Сад, он је губио светлост; остала је још само стара Гимназија и Богословија с неколико добрих професора, и што је главно, са ђацима из свих српских крајева. Ређали су се све ређе, стари црквени сабори с празним парадама и дуготрајним свађама. Честити Паја Марковић Адамов, са својим „Бранковим колом“ изгледао је некако закаснео и залутао у ову мртву средину. Романтика је лежала на умору и свемоћни арбитар Скерлић прогласио је Карловце за обичан „прњавор“ Његове светости...“[25]. Писац ових редова наставља даље: „време је било незгодно за ма какву нову и снажну акцију карловачких грађана: старији су се пре времена уморили, млади још нису пристигли. Уз то још једно бесмислено и шупље партизанство на све стране, борба радикала и либерала који су се смртно мрзели и гањали, ваљда само зато јер нису могли изнаћи у чему да се разликују. У таквим приликама одзив карловачког грађанства при оснивању Сокола није могао бити ни јак ни жив; градска, црквеноопштинска и гимназијска управа биле су од реда неповерљиве и чак непредусретљиве према некаквом „турнерском друштву“. Соко није могао да ради у гимнастичкој сали Карловачке гимназије ни после више молби; друштво је почело одмах с почетка кињати, био је сав изглед да ће угинути као и толика друга пре њега“. Аутор овог текста истина неауторизованог, делимично је у неким деловима у праву, али да подсетимо и утврдимо да већим делом није препознао и видео да Карловци јесу стагнирали у односу на суседни Нови Сад у индустрији и трговини. Тамо су Матица и Српско народно позориште, али у Карловцима су људи који, као Адамов, о свом трошку издају најбољи српски књижевни лист до појаве Српског књижевног гласника, који се „кочопери“ у слободној Србији са огромном публиком у односу на „малене“ Карловце. Овде је рођен, живи и ради др Лаза Поповић, Никола Максимовић, Милан Теодоровић, Душан Котур, Ђорђе Ракић, др Богдан Пауковић и други, а људи чине градове и носе идеје. И Српски соко се оснива у таквим Карловцима „где је Паја Марковић Адамов са својим „Бранковим колом“ изгледао некако занесено и залутао у ову мртву средину“. Није баш тако, велик је број деце синова, тих

[25] Споменица Карловачког сокола 1904–1929, стр. 8.

како каже карловачких „пургера“, „пропалих“ трговаца, свештеника и интелектуалаца који се школују у Бечу, Пожуну, Пешти, зато су одсутни, нису активни у животу својих Карловаца, али писма и дописнице стално су на путу, воле своје Карловце, активни су, на пример, у „Српској зори“ и „Српској трговачкој омладини“ у Бечу, и то је корист свеопштем српству.

Патријарх Георгије Бранковић је један од имућнијих људи у монархији и располаже великим средствима, мудар и штедљив, гради у Карловцима али и широм Митрополије, и помаже „Бранково коло“, „Српски сион“, помаже Српском соколу, модернизује Карловачку гимназију, подиже и обнавља школе, бори се против уније, помаже српске ђаке, он је у односу на политички гнев његових савременика радикала и либерала напредан, док они жуде за новцем из црквено-народних фондова. У Карловцима од Благовештенског сабора (1861) сматрају историчари отпочиње парламентаризам у српском народу, овде у Карловцима, истина на штету Срба у католичкој монархији, где се одвијају сукоби, свађе и увреде, али то је, рекли бисмо, „демократија“. Свемоћни Скерлић из слободне Србије, где се на један непримерен и ружан начин десила промена на српском престолу (1903) проглашава Карловце за обичан „прњавор Његове светости“, али нема кога да упореди са Његовом светости из своје ближе околине. „Велики“ Скерлић још увек тих година са нескривеном љубомором у српској престоници прелистава странице „романтичарског“ Бранковог кола.

Карловачки Соко је већ на почетку свога постојања ступио у живе везе са чешким, хрватским и словеначким Соколима. Вођа и оснивач Сокола др Лаза Поповић са огромним ентузијазмом почео је писати и пропагирати соколске идеје у својим чланцима које је објављивао у листовима као што су: „Омладински гласник“, „Браник“, „Србобран“. При крају 1904. године имамо и прве резултате ових активности – основан је Српски соко у Вуковару[26]. Покренуо је, др Лаза Поповић, са својим оданим сарадницима Николом Максимовићем, Миланом Теодоровичем и другима врло жив рад на оснивању соколских друштава по другим местима широм Монархије.

[26] *Исто* ..., стр. 9.

За кратко време, поред Вуковара, основана су Соколска друштва у Сремској Митровици, Земуну, Руми, Загребу, Винковцима, Кореници, Осеку, Шиду, Грачацу, Двору, Новој Градишци, Новом Саду итд. Само за прве две године постојања Друштва у Сремским Карловцима, из овог епицентра соколске идеје и мисли, основано је око 30 српских соколских друштава, за даље две године још 30, а за треће две године још 40 нових друштава, тако да је кроз непуних седам година основано, одавде из Карловаца и помоћу Карловаца око 100 српских соколских друштава у Аустроугарској монархији. Сва та друштва признају Карловачки Соко за своје средиште и матицу соколског рада. Заузимањем Лазе Поповића, удружују се ова друштва у жупе: Фрушкогорску, Крајишку, Босанско-Херцеговачку и Приморску, тако да је до краја 1910. године цело Српско Соколство организовано из Карловаца, у један моћан национални покрет и једну снажну целину[27]. Занимљиви су и закључци изнесени у оптужници краљевског државног одвјетништва у Загребу против Сокола Милана Теодоровића од 29. октобра 1915. године. „Српско Соколство у Војводини делило је судбину осталог јужнословенског соколства. Основано иницијативом Лазе Поповића и Милана Теодоровића у Сремским Карловцима 1904. године, заговарало је потпуно уједињење свих српских соколских удружења у Монархији са оним у Краљевини Србији. Војвођански Соколи су вршили агитацију у правцу Великосрпске пропаганде, на састанцима, седницама, слетовима српских соколских друштава у Војводини, Босни и Краљевини Србији, те непосредним дружењем са водећим личностима српских соколских удружења у Србији. Соколи Краљевине Србије стајали су под надзором Народне Одбране, а имали су задатак да окупљају соколске чланове и да их спремају за рат против Аустро-Угарске Монархије“[28]. Тако да закључак да: „најважније искуство Сокола у првој години живота био је осећај да он, иако тада једини у Српству, није неки „синак тужни без игде икога“, него члан једне моћне и огромне словенске Соколске породице“. Убрзо стиже потврда овог става. Словенци су карловачке Соколе, одмах по

[27]Др Милан П. Костић, Карловци, издање Фрушке Горе – друштва за унапређење туризма, Сремски Карловци–Нови Сад, 1930, стр. 29–30.

[28]Никола Жутић, *Соколи*, стр. 8.

оснивању, позвали на Други словенски слет у Љубљану, а хрватски Соколи у Вараждин, а затим у Карловац на своје честе промотивне јавне вежбе, освећење заставе и сл. Ово су били све бројнији докази соколске солидарности, који су будили соколски дух пре свега код младих карловачких сокола. Значајан је рад на популаризацији и афирмацији соколства, тада професора Новосадске гимназије, Тихомира Остојића, који наставља да агитује и који издаје свеску својих чланака о гимнастици и посвећује је Српским соколима у Сремским Карловцима. Поред значаја физичког вежбања, Остојић отвара једну другу, истина стално присутну страну соколства, а то је Видовдан, као један од најзначајнијих датума српске историје. Он се залаже за реформу и нову улогу Видовданске славе у Раваници (Врднику), где су тада почивале мошти косовског јунака Св. кнеза Лазара Хребељановића. Национална осећања и витешки дух, за који се залагао Остојић, одмах су прихваћени од стране карловачких Сокола и они организују о Видовдану 1906. године први српски Видовдански слет у Раваници, с јавном вежбом и утакмицом у јуначким играма. Све је то у почетку изгледало прилично скромно. Укупно је учествовало три друштва са око стотину вежбача, али сами догађаји наилазе на значајан одјек у народу. Истовремено у Карловцима се појављују активности окренуте пре свега широј карловачкој јавности. Градском поглаварству у Карловцима упућен је 8. јуна 1907. године следећи допис: „Част нам је пријавити да ће „Српски соко“ у Карловцима у недељу 27. маја (9. јуна) 1907, у 5 сати после подне, у Дворској башти приредити јавну соколску вежбу, а истог дана увече у $8^{1/2}$ сати у просторијама Српске читаонице игранку. Молимо славно градско поглаварство да ову пријаву на знање узети благоизволи. За Управни одбор Српског сокола у Карловцима: у потпису за старешину Илија Добродолац (благајник С. С.)“ Разлог овом програму, између осталог, дефинисан је у штампаној позивници која се налази у прилогу захтева, где стоји да се јавна соколска вежба приређује у корист путовања на V чешки свесоколски слет у Прагу, у недељу 27. маја (9. јуна). Уз обавештење за игранку која се одржава истог дана увече у Српској читаоници стоји и распоред јавне вежбе:

просте вежбе за III Српски Соколски Слет 1907.
вежбе на справама
вежбе са заставицама
вежбе са штаповима
пирамиде са справама и без справа.

Вежбе ће се, вели организатор, „извађати“ уз пратњу музике. Цена улазница по особи за једну вежбу 1 круна, за игранку 1 круна. На крају је наглашено да се добровољни прилози примају са захвалношћу, те ће се и у новинама објавити. Отварање тада прелепе и пажљиво уређене Дворске баште предвиђено је за 4 сата после подне.[29] Овим примером видимо да су се карловачки Соколи довијали на разне начине да обезбеде потребна средства за свој рад.

Да се за тренутак вратимо на Видовдан, тај велики празник у српској традицији, али и догађај који ће бити темељ сваке политичке акције и мисли до завршетка, испрва балканских, а потом и Првог светског рата, мисија Св. кнеза Лазара и косовских јунака, као да никада неће стати или ишчилити из свести српског народа. Зато се ова „веза Видовдана и Соколства“ није више раскидала. Сваке године (осим 1908) одржавани су у Раваници Видовдански слетови, све до Првог светског рата, и на тим слетовима су „Соколови и народ постојали једном целином, једним бићем“.[30]

[29] АСАНУК ФКМ, бр. 2929/1907.
[30] Ante Brozović, исто ..., стр. 139.

Питање Јарковачког земљишта

Како већ дуже време међу карловачким грађанством, влада прилична недоумица, а истомах и велико интересовање за статус земљишта у Јарковцима, нарочито у контексту актуелног процеса реституције тј. повраћаја национализоване имовине од стране нових власти, а након завршетка Другог светског рата.

Циљ нам је да у кратким цртама прикажемо и истовремено појаснимо кроз историјски континуитет како је земљиште у Јарковцима дошло у посед Сремских Карловаца и његових грађана. Након завршетка Великог бечког рата (1683–1699) који се водио између Аустрије, Венеције, Пољске и Русије са једне стране и Турске са друге, а који је окончан миром у Сремским Карловцима 26. јануара 1699. године. Сукоби између аустријске и турске царевине су за кратко били завршени. Стицајем историјских околности највише узрокованих турским незадовољством због губитка значајних територија, већ 1714. године назирао се нови рат. Турци су успешно отпочели и водили рат са Венецијом, једном од чланица Свете лиге и на папино заузимање аустријски цар и цар Светог римског царства Карло VI, објавио је рат Турцима 1716. године. Турци су већ били спремни за рат и крајем априла исте године покренули су велику офанзиву са великим војним снагама па су крећући се у правцу Петроварадинске тврђаве напали и Карловце. Том приликом попалили су многе куће и Горњу цркву, Митрополитов двор том приликом је зачудо остао поштеђен. Након страховитог турског пораза на Везирцу 5. августа 1716. године (Везирац је брдо између Карловаца и Петроварадина где се налазио шатор великог везира Дамид Али паше главнокомандујућег турске војске), Турци су наставили да врше ратне операције све до јануара 1717. године. Карловци су том приликом били у директној зони борби, и у њима је једно време

била смештена и царска војска. И Везирац и данашње Текије тада су администаративно припадали Карловцима[1].

Карловци у овом Аустро-турском (1716–1718) рату много су пострадали и нису били у могућности да испуњавају многобројне материјалне и финансијске обавезе, на пример као што је „десетина“ које је од њих захтевала Дворска комора, не обазирући се при том на објективно тешко имовно стање Карловчана. Поред тога аустријске власти журиле су са поправком од рата оштећене Петроварадинске тврђаве, ту се ужурбано довлачила грађа, цигла, креч и песак. Велики део ових обавеза падао је на леђа осиромашеног карловачког становништва. Немајући куд Карловчани се организују и шаљу своју депутацију састављену од угледних грађана у Беч, цару, на челу са богатим и угледним трговцем Петром Андрејевићем. У Бечу се делегација Карловчана позивала на своје заслуге у рату и велико страдање града, Андрејевић је успео да издејствује да се донесе царска одлука којом се Карловци ослобађају од „работе“ и „форшпана“, уколико се ти послови злоупотрбљавају и противе

[1] Жарко Димић, ***Сремски Карповци,*** Каирос, Сремски Карловци, 2011, стр. 46–49.

прописима Заштитног писма које је цар Јосиф I издао карловачкој општини 19. јула 1710. године[2]. Због заслуга за царски дом, Карловци су Повељом цара Карла од 16. септембра 1721. године, добили на управљање коморско добро пустаре Јарковце, Пазову и Сасе, које су чиниле ливаде и пашњаци.

Повеља се чува у Архиву САНУ у Сремским Карловцима и у оригиналу је објављена у књизи историчара Жарка Димића[3]. Превод повеље цара Карла VI, издане Карловцима 16. септембра 1721. године, превео је и објавио историчар Коста Петровић[4].

Превод повеље цара Карла VI издане Карловчанима 16. септембра 1721. године

У име Његовог величанства цесара и краља Хиспаније, Угарске, Чешке, нашег премилостивог и пресветлог краља, даје се на повољно знање судији, јуратима Н. Н. и целокупној општини града Карловаца у Војводству сремском.

Горе поменуто Његово пресвето величанство, на понизно подстрту молбу истог града Карловаца, и осим тога по претставци коју је учинила Његовом пресветом величанству дворска комора из најмилостивијег обзира на стално засведочену хомагијалну верност и оданост истих становника Карловачких према прејасном дому Аустријском, а поред тога обзиром на претрпљење многобројне невоље за пређашњих ратних времена и на паљење и пустошење нанесено непријатељским провалама, најмилостивије је решило да се оближње тамо пустаре или имања: Јарковци, Пазова и Сасе названа, премда се према преданом њиховом попису чини да су знатна, ипак истом граду Карловцима и целокупној његовој општини из особите милости и дарежљивости бесплатно уступе, и подаре

[2] **Salva guardia**, заштитно писмо заштитно писмо које је издао дар Карло, 19. јула 1710. године карловачкој ошптини. Види: Коста Петровић, ***Карловци и карловачко становништво***, САНУ, Историјски институт, књ. V–27. Београд, 1955, стр. 297.

[3] Жарко Димић, ***Сремски Карповци***, Каирос, Сремски Карловци, 2011.

[4] Коста Петровић, ***Карловци и карловачко становништв***о, стр. 297.

том граду, но ипак тако, да исти град напред споменута имања има ма којим начином обрађивати, и у току времена иста населити житељима и становницима! Отуда је обавезан не само давати десетак, него су обавезни и они житељи који се буду населили на све уобичајене дажбине.

То премилостиво царско решење истом граду Карловцима ради његова осигурања овим се обзнањује, а исто тако се поверава дворском славонском надзорништву, да исту предају и резигнацију напред означених трију имања својим путем и начином правилно изврши. Уосталом Његово пресвето величанство остаје истом граду својом милошћу благонамерно склоно. Дано у Бечу под овде стављеним Његовог величанства тајним цесарско-краљевским печатом.

Јох. Франц, Гроф од Дитрихстајна с. р.

Јоанес Јакобус гроф од Левенбурга с. р.

По налогу Императора, дана 16. септембра 1721.

Францис. Матиас Колер с. р.

На печату стоји: Каролус VI etc.

Повеља цара Карла VI којом дарује Карловачкој општини три пустаре: Јарковце, Пазову и Сасе (16. 1X 1721)

Пошто су Карловци добили три пустаре, исте те 1721. године Дворска комора је уступила један повећи део тадашњег карловачког атара Петроварадину, и од тада па до данас, граница карловачког атара према Петроварадину остаје Заношки поток код Варадинске чесме.

Касније због државних потреба насељавања и прилива новог становништва власти су Карловцима одузеле пустаре Пазову и Сасе. Посебним статутом карловачки Магистрат уредио је начин коришћења јарковачког земљишта, његово чување итд. Код карловачког грађанства највише забуне је изазвало правило да се на сваких неколико година мења корисничка парцела из разлога да

се квалитет земљишта који је био различит равноправно користи. Сваки становник Карловаца је уз предходно статутом испуњене услове добијао на „нумеру“ или кућни број на коришћење четири катастарска јутра јарковачког земљишта. Тако да је стварни власник земљишта карловачка општина, а корисници становници, цркве и Магистрат. Након завршетка другог светског рата 50-тих година XX века земљиште је одузето Карловцима тј. национализовано и његов статус до данас је исти.

Бунар у Јарковцима

Приказаћемо примерак Статута који је радно дефинисан још у марту 1897. године за потребе сремскокарловачког Градског начелства, апреписан је 14. новембра 1932. године[5]. Надамо се да ће

[5] Архив САНУ ФКМ 14. XI 1932.

овај текст и приложени документат успешно разјаснити разне недоумице присутне код наших суграђана. Следи текст Статута:

ШТАТУТ

О уживању јарковачког земљишта

1.

Предиум Јарковци, лежећи сада у територијалном опсегу општине Голубинци, спада у искључиво власништво општине града Карловаца.

2.

Општина града Карловаца задржава од тога земљишта до 100 катастралних јутара за пасеће поље, с којим у свом властитом делокругу располаже, а мимо тога издаје у име сесионалне одштете сваком овоградском пароху по 30 катастралних јутара на уживање, који су дужни на исто земљиште отпадајући државни изравни пренос плаћати, а преостатак пак земљишта дели се на правоужитнике.

3.

Правоужитницима јарковачког земљишта сматрају се сви власници сада у Карловцима лежећих кућних земљишта, а право на уживање истог земљишта припада само оном власнику, који је на свом кућном земљишту подигао према грађевном редарственом пропису солидно изидану и црепом покривену кућу са две собе и кујном и која спада у власништво:

а) Грађанина и завичајног припадника града Карловаца, без обзира, да ли исти стално у граду Карловцима пребива или не.

б) Српско народно црквених фондова и заклада, док управа истих фондова и заклада има своје стално седиште у граду Карловцима.

в) Закладе велике српске гимназије.

г) Православне и римокатоличке црквене општине.

д) Сироте и сирочади након смрти грађанина односно завичајног припадника.

4.

Од ове погодности искључени су:

1. Они власници кућа, који нису ни грађани ни завичајни припадници општине града Карловаца.

2. Власници сасма порушених кућа и празних кућних земљишта.

3. Власници опалих и рушевини изложених кућа, у којима је становање из редарствених обзира опасности изложено.

На такве куће додељено јарковачко земљиште припада неограничено на уживање општини града Карловаца све донде, док њихови власници не стекну погодност означену 3. овог штатута.

5.

Овлаштеници будућих кућних земљишта немају право на уживање јарковачког земљишта.

6.

Сваки правоужитник добија на једно кућно земљиште, без обзира дали је на том земљишту једна или више кућа подигнуто, једну деобом додељену му честицу у површини од 4 катастрална јутра у годишње уживање, а ако је једна кућа на више кућних земљишта подигнута добија за свако кућно земљиште отпадајућу честицу.

Сваки правоужитник дужан је у име пристојбе за уживање јарковачког земљишта у градску благајну уплатити сваке године по три (3) форинте од сваке земљишне честице, мимо тога обавезан је на његову честицу одпадајући државни изравни порез градској општини надокнадити и прописани општински и 20% школски намет измирити.

8.

Сваки правоужитник јарковачког земљишта без обзира, да ли он то земљиште сам обделава, или га другом у закуп издаје ступ

у уживање тога земљишта сваке године једино само исказницом градског поглаварства, у којој се изрично има увести име правоужитника, број његове куће као и број земљишме честице.

Ове исказнице издају се само оним правоужитницима, који су својој дужности и обвези изложеној у 7. овог штатута потпуно задовољнли.

9.

Сваки правоужитник јарковачког земљишта обавезан је такву исказницу до 1. децембра сваке године од градског поглаварства извадити.

Они правоужитници, који до тог рока такову исказницу не изваде, идућу годину, те ће исто земљиште у течају месеца децембра градско поглаварство на јавној дражби најбољем нудиоцу у годишњи закуп издати.

Дражбом добивени утжак има се по одбитку у 7. овог штатута исказане пристојбе, порезне дужности и осталих даћа правоужитнику у прописно биљеговану намиру израдити.

10.

Градско поглаварство под особном одговорношћу градског начелника, несме ни једном правоужитнику исказницу (8. о. шт.) за уживање јарковачког земљишта издати, који није у 7. овог штатута обележеној дужности нотпуно задовољило.

Градско поглаварство обавезно је у месецу јуну сваке године споразумно са политичким одбором саставити именик правоужитника јарковачког земљишта.

Овај именик има градско поглаварство на јаван осмодневни углед изложити.

У овом року слободно је сваком становнику своје приговоре проти овом именику поднети.

Праводобно поднесене приговоре решава у првој молби граско поглаварство, у другој градско заступство, а у трећој вис. кр. хрв. слав. далм. зем. влада одио за унутарње послове.

Коначно утврђен именик правоужитника јарковачког земљишта дужно је градско поглаварство сваке године након довршене рецламатионе расправе градском заступству предложити.

Раздиоба јарковачког земљишта на поједине правоужитнике определиће се посебним штатутом.

13.

Овај штатут обавезан је за све правоужитнике након задобивене потврде од стране вис. кр. хрв. слав. далм. зем. владе у Загребу, те се поједине установе овог штатута могу у будуче изменити једино закључком од две трећине свих градских заступника и са одобрењем вис. кр. хрв. слав. далм. зем. владе.

14.

Извршба овог штатута поверава се граском начелнику.

Овај је штатут једногласним закључком прихваћен у редовној скупштини граског заступства од 23. фебруара 1897. под бројем IV.

ГРАДСКО ПОГЛАВАРСТВО
У Карловци марта 1897.

ЗА ТАЧАН ПРЕПИС ЈАМЧИ
Градско начелство
У Сремским Карловцима,
дне 14. новембра 1932.

Градски начелник:
Др Лаза Секулић

Летњиковац Пејачевића у Јарковцима

Старе карловачке породице

Маринковићи

У Сремским Карловцима било је током XVIII и XIX века пар десетина успешних, угледних и богатих карловачких породица са правом грађанства које су оставиле значајан траг у току свога постојања и трајања. Највећи део ових славних породица је, нажалост, изумро нестајући у падинама Черата, Магарчевог брда, а пре тога у данас заборављеним гробницама око карловачких цркава. Неке од њих опстале су по женској линији, као што су: Симеоновић Чокић, Маринковић, Поповић, или по мушкој: Константиновић, Петровић, Живановић, Матић, Чакић итд.

У Карловцима се у другој половини XVIII века, као имућни занатлија – сапунџија јавља Јо(в)ан Маринковић. Из једног деобног уговора из 1790. године сазнајемо да је један од Јоанових синова, Григорије, од своје очевине наследио: кућу под бројем 749, качару и ракиџиницу, затим кућу под бројем 278 покривену шиндром, 36 мотика, виноград у Ћушилову и Добриловцу, ливаду у Великим Врховима, воденицу, казан и сав алат сапунџијски, две каце, сто акова судова, казан од бакра итд. Григорије наставља са сапунџијским послом свога оца, али већ 1804. године он није жив, па радњу води његова жена Марта. Приликом оснивања Гимназије у Сремским Карловцима 1791. године, Григорије је дао прилог од 100 форинти[1]. Брат Григоријев Василије добија 7. октобра 1791. године[2] концесију од карловачког Магистрата да може отворити трговину мешовите робе. Василије је био врло успешан трговац и он са својим сином Јованом подићи ће углед, али и капитал Маринковића. Поред тога

[1] Коста Петровић, *Исшорија Карловачке гимназије,* Матица српска, Нови Сад, 1951, стр. 43.

[2] Архив САНУ Ф. КМ 1791/30–31.

што је дао значајан прилог за оснивање Карловачке гимназије, Василије је помагао своје сиромашне суграђане. Тако се пред представницима локалне власти, 1788. године прихватио за старатеља малолетног Стефана Веселиновића[3], да би се затим већ 17. фебруара 1789. године примио туторства над Катарином, кћери поп Павла Игњатијева[4]. Сигурно је да је аутору овог рада снажан подстицај био да се упусти у истраживање ове породице и један интересантан детаљ, а то је да је у Архиву САНУ у Сремским Карловцима на зиду читаонице затекао давно урамљен у скроман рам занимљив и редак документ Грађанског писма, којим се Васил Маринковић уздиже у грађански степен, тј. у ред грађана, што је био изузетно значајан догађај у животу сваког становника тадашњих Карловаца. Овај документ гласи:

„Магистрат царско краљевског-војног комунитета Карловци овим јавним писмом свакоме даје на знање да се испоставило да је овдашњи трговац господин Васил Маринковић, како је то претходно проверено и осведочено, показао да има добре особине и моралан живот, те да је погодан да се уздигне у грађански сталеж. Стога, дакле, горепоменути трговац господин Васил Маринковић има свуда убудуће да се посматра као грађанин Карловачког војног комунитета и да се тако према њему поступа. Такође, Магистрат је истом саставио не само ово грађанско писмо оверено службеним печатом, већ се и од свих осталих високих места и власти понизно захтева да истом, свуда где то буде потребно, осигурају углед и права грађанина Војног комунитета, како би он био заштићен.

Са седнице Већа

Карловци, 26. Фебруара 1802.

Шанц... градски писар“[5]

Истакао се Василије значајним прилогом Фонду приликом оснивања Карловачке гимназије, а према основном писму од 12. децембра 1792. године приложио је за то време приличну суму од

[3] Архив САНУ Ф. КМ 1788/10

[4] Архив САНУ Ф. КМ 1789/18

[5] Архив САНУ, *Varia*

500 форинти[6]. У групи најимућнијих карловачких трговаца налазимо крајем XVIII века Василија и Јована Маринковића[7]. У једном тренутку Карловци су толико имућно место да је: „изгледало да ће Карловци да постану трговачки и банкарски центар за читаво источно Подунавље. Поједини трговци и занатлије: Димитрије Анастаијевић Сабов, Василије и Јован Маринковић, Стефан Сланкаменац, Емануел Замфировић и др. као банкари дају у зајам велике своте новца околним спахијама, Сомбору, Велико-кикиндском дистрикту. Чак је и Генерална војна команда у Петроварадину, када је 1793. године опремала војску у рат против Француза, пошто су државне касе биле празне, позајмљивала од карловачких грађана за тадашње прилике велике своте новца: Од Сабова 30.000 форинти, од Сланкаменца 10.000 форинти[8].

По историчару Димитрију Руварцу, Карловчани браћа Василије и Јован[9] Маринковић двапут су исплатили земунском трговцу Милошу Урошевићу рачуне за излиферовано ружје, да имају везе са (Карађорђевим) устаницима. Били су у то доба сумњиви властима Стефан Сланкаменац, браћа Маринковићи и Андрија Марковић[10]. Василије је 1806. године сачинио тестамент у којем својој жени Јелисавети оставља 6.000 форинти и кућу на уживање. Остало имање да поделе између себе његови синови: Јо(в)ан, Петар и Павле на равне делове. Имање Василија Маринковића било је велико. И поседовао је две куће у Главној улици Доњег краја (данас Улица митрополита Стефана Стратимировића) под бројем 749 и 750, данас су то куће у Улици митрополита Стратимировића број 5 и број 7. Поседовали су малу трговачку радњу на Дунаву, затим качару и ракициницу у Воросовској улици, винограде у Ровинама, Ћушило-

[6] Коста Петровић, *Историја Карловачке шмназије,* стр. 42.

[7] Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца,* Матица српска, Нови Сад, 1978, стр. 34.

[8] Коста Петровић, *Порекло, економско стање и занимање карловачког становништва у XVIII веку,* Рад војвођанских музеја, Нови Сад, 1955, бр. 4, стр. 177.

[9] Биће да је Јован, у овом случају, ипак син Василијев.

[10] Павле Васић, *исто,* стр. 39; Коста Петровић, *Први српски устанак у Сремским Карловцима,* ЗМС, број 7, стр. 157–188.

ву, Липовцу, Великом и Малом Добриловцу и Великим врховима, дућан оруђа, стоку и друго.

Најстарији син Василијев, Јо(в)ан наследио је поред другог имања кућу под бројем 750 и очеву трговачку радњу. Трговину је Јован учио у Корморану, имао је своје калфенско писмо и водио је трговину мешовитом робом. Тадашњи лагер вредео је 15.000 форинти. Робу је набављао у Бечу и Пешти. Јован се оженио ћерком петроварадинског спахије Михаила от Андрејевића, Јелисаветом, праунуком чувеног петроварадинског, карловачког и бешчанског постфервалтера Андреја Андрејевића. Супруга Јелисавета му је у мираз донела 10.000 форинти. О добијеном миразу дао је Јован 1810. године сачинити брачни уговор пред карловачким синдикусом и сведоцима. Јован је свој тестамент сачинио 1818. године пред сведоцима Павлом Гојковићем, Стефаном Илићем и Мојсијом Коларовићем. Он у тестаменту својој жени Јелисавети оставља све своје имање и поставља је господаром над свим својим „движеним и недвиженим добром“, при томе да ником не полаже рачуна о својим трошковима. Сину Николи наређује да слуша матер и да ако се буде добро владао нека му мати даде тал од трговине за његов труд. Ако је не буде слушао и рђаво се владао, нека га одбије од куће. Ако би му син пак надживео матер, нека наследи имање и што је иза ње остало. Ако би Никола умро без наследника, може се пола имања располагати како хоће, а другу половину нека наследе деца. Из једне сачуване књиге столара Јосифа Јовановића стоји: „Сверху 20 форинти прими од госпоје Маринковичке через почившег сина њеног Николе за сандук“. Тако сазнајемо да је Никола умро пре своје мајке[11].

Други син Василија Маринковића, Петар, рођен 1773. године, изучио је трговачки занат у Новом Саду и поседовао је трговину на обали Дунава, кућу под бројем 709. Треба знати да је Дунав тада текао тик поред данашњег Трга у правцу данашње зграде Богословије, Тржног центра, Соколског дома и Основне школе. Лагер у трговини вредео му је тадашњих 6.000 форинти, а робу је набављао у Пешти и Бечу. Имао је више деце. У његовом, тестаменту, који је са-

[11] Коста Петровић, *Белешке (рукопис)*

чинио 1842. године, обезбеђује из имања право својој жени Јулијани, рођ. Николић, њен мираз од 3.000 форинти и још пола имања, а другу половину оставља деци: Марку, Еви, Васи, Катарини и Јелисавети. Најстарије дете, син Марко, рођен 1806. године, завршио је тадашњу Карловачку гимназију, а потом филозофију и права у Пешти. Имао је квалификацију адвоката мађарског права. Наскоро прелази у Србију, где је вршио разне службе. Био је гимназијски професор, сремски капетан и судија. Када је већ остарео вратио се у Карловце и ту га је његов пријатељ, тадашњи администратор Патријаршије владика Никанор Грујић, у оскудици наставника поставио за привременог наставника у Карловачкој гимназији, где је предавао латински језик у II и III разреду и тај је језик потпуно знао и говорио[12]. Радом два најстарија наставника није био задовољан Земаљски школски надзорник М. Ухлиржа, те 1881. године позове Патронат да те немарне наставнике најозбиљније опомене. На опомене Патроната један од наставника, Марко Маринковић, одмах је напустио Гимназију[13]. Коначан разлог Марковог напуштања Гимназије биле су његове године – тада је имао 75 година.

Негде овде сигурно се загубио у богатим, али никада до краја завршеним породичним хроникама и документ који је аутор нашао у Архиву карловачког Магистрата, који се сигурно односи на чланове породице Маринковић. Документ је један трговачки уговор о куповини винограда, за тадашње време високе новчане вредности. Овакву трансакцију могла је себи да приушти само имућна и богата породица Маринковић, тј. неко од њених чланица. Документ је писан на немачком језику и гласи:

„Карловци, 26. фебруара 1840, бр. 103.

Овдашња удовица Ана Маринковићева је дошла заједно са синовима и овдашњим грађанином Дамјаном Николићем и пријавила је да је купила Николићев виноград под бројем 625 и 626 од 233/12 дана рада за 2900 форинти, под условом да купац треба одмах да плати 250 форинти, а остатак у року од три године у одређеним терминима и са припадајућом каматом, те моли да се то заведе.

[12]Коста Петровић, *Историја Карловачке Гимназије,* стр. 234.

[13]Коста Петровић, *исто,* стр. 234.

У потпису Ана Маринковић и њени синови Атанасије и Константин Маринковић и Дамјан Николић[14].

Матић, с. р.
Стаматовић, с. р.
Канцелисти.“

Трећи син Василијев, Павле, рођен 1777. године, бавио се виноградарством. Поседовао је кућу под бројем 748 и када је преминуо 1826. године, постављен је његов брат Петар за тутора Павловој малодобној деци: Наталији, Александру, Милици и Јелисавети.

Петар Маринковић „гражданин“ карловачки помиње се на једном попису угледних карловачких винара које је је Карловачки магистрат (тј. њихова вина и ракију) упутио на међународни пољопривредни сајам у Хамбург 1863. године. Петар је носио свој бермет из 1860. године. Он је тада имао око 90 година.

Крајем XIX века умро је и последњи члан породице Маринковић. Све до 1931. године живели су у Карловцима браћа Јовановић, потомци Марије, кћери Павлове, који су одржали у свом плодоужитку куће Маринковића. Ипак, Павле Васић у свом значајном истраживачком пројекту сажетом у монографији „Уметничка топографија Сремских Карловаца“, истражујући и описујући старост и архитектуру карловачких кућа, зграда, цркава и капела, записао је да је власник једне од Маринковићевих кућа Мара Јовановић (то је било данас већ далеке 1978. године) али од власнице је сазнао следеће: „Више од сто година власници куће су били Маринковићи. Портрети једног од њих по Васићу, Јована Маринковића, чува се у Матици српској“[15]. Прегледом инвентара Галерије Матице српске налазимо два портрета Маринковића из Сремских Карловаца, и то Николе и Јелене. Јовановићи су наследили ову кућу по женској линији. У овој кући становао је и Герасим Петровић, ректор Богословије, отац Вељка Петровића[16].

[14] АСАНУКФ. КМ 1810–103 и АСАНУК Ф. КМ 1863–Z 3/5, кут. 331

[15] Галерија Матице Српске, Матица Српска, Нови Сад, 2001. стр. 185, 224.

[16] Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца,* стр. 129.

Von dem Magistrate der kaiserlich-königlichen Militairkommunität Karlowitz wird durch gegenwärtigen offenen Brief zu jedermanns Wissenschaft kund gemachet: Es sey der hiesige Handelsmann Herr Basil Marinkovics in Rücksicht seiner bisher geprüften und bewährt gefundenen guten Eigenschaften und sittlichen Lebenswandels in den Bürgerstand zu erheben tauglich befunden worden. Damit also obgedachter Handelsmann Herr Basilius Marinkovics künftig aller Orten als ein Karlowitzer Militairkommunitätsbürger angesehen und behandelt werde, so hat man demselben von Seite des Magistrates nicht nur allein gegenwärtigen Bürgerbrief unter Beidrückung des Amtsgills gehörig ausfertigen, sondern auch jede auswärtige hohe und löbliche Stellen und Obrigkeiten dienstschuldigst ersuchen sollen, daß demselben überall, und wo es immer erforderlich seyn dürfte, das Ansehen und die Rechte eines Militairkommunitätsbürgers gesichert, und er dabei geschützet werden wolle.

Aus der Rathsitzung

Karlowitz am 26ten Februar 1802

Грађанско писмо Василија Маринковића из 1802. године

ГЛАВНА УЛИЦА

Старе Карловачке породице

О породици Павла Лазића

(Шефа Прве паробродске станице у Сремским Карловцима)

У својим „Сећањима“, знаменита Карловчанка, професор Карловачке гимназије и незаобилазни хроничар, драгоцено памти бурне карловачке прошлости, Теодора Мајица Петровић, започела је помен о једној угледној а данас нажалост већ заборављеној карловачкој породици Лазић. Било је Лазића у Карловцима, има их и данас, али ова породица Лазић трајала је кратко и затим нестала, остала су само сећања. „Пут ка Дунаву, долма или насип“, започиње Мајица, зовимо је како било, „није дуго остао онакав какав је био у мом детињству. Скратио се за половину, а можда и нешто више од тога, јер је Дунав надолазећи мало по мало најпре опустошио само пристаниште које се налазило скоро уз саму обалу, а било је пространо скоро као наша Стара пијаца“ (данашњи Трг око чесме Четири лава). Испред саме долме постојао је док (штег) уз који су пристајали бродови, на који се долазило преко моста, који је био покретан, али је ретко када уклањан. На самој обали били су у земљу укопани широки челични стубови за које су бродови привезивани жичаним ужадима.

На пространој пољани лево од дока налазио се постављен на стубовима велик магазин за робу, уз њега огромна вага за премеравање робе и палије за истовар и утовар буради са вином. Позади тога, окренуте лицем према Дунаву, биле су простране чекаонице за путнике бродом, а одмах до њих велика и видна канцеларија паробродског агента. Ту је дужност, за све време док је постојало дунавско пристаниште у Карловцима, вршио паробродски агент Пав-

ле Лазић. Агент Лазић био је чиновник Дунавског акционарског паробродског друштва, конзорцијума који је располагао великим капиталом, а чије је седиште било у Бечу.

Карловачки прицтан, почетак XIX века

Овако би отпочела прича о породици Павла Лазића, шефа Прве паробродске станице у Сремским Карловцима. Свакако да значајно место има породица Павла Лазића у другој половини XIX века. Предак Павла Лазића, казује нам породична хроника, Лазар Трпков, доселио се негде са Косова, један од предака населио се у Земуну, а остали су своје будуће завичаје нашли у Грчкој, Нишу и Херцег-Новом. Породица се бавила виноградарством, винарством, баштованством, свињогојством и трговином. Сматрали су се имућном породицом. Један од предака, Димитрије Лазић, рођен је 1793. године у Земуну, сахрањен је у Горњој земунској варошкој цркви којој је и завештао један део не малог имања. Павле Лазић, син Ђорђа Трпка Лазића, рођен је у Земуну 1837. године. Павле је од Ђорђеве деце био најмлађи, па га је отац дао на школе. Свршио је

Реалку у којој је тад наставни језик био немачки. Убрзо се снашао затраживши службу код Аустро-угарског дунавског паробродског друштва и добија је. Убрзо потом Павле се оженио ћерком учитеља државне грађанске школе у Панчеву, образованом и шармантном Олгом Стојадиновић. Олга, будућа Павлова супрута, свршила је Вишу девојачку школу у Панчеву, свирала је клавир, певала у Црквеном певачком друштву, а њен отац био је диригент хора и појац за певницом. Павле и Олга добили су ћерку Даринку и синове Светомира и Миленка. Даринка је рођена у Молдави. Основну школу свршила је у Карловцима, Вишу девојачку школу у Панчеву а Стручну девојачку школу у Карловцима. Удала се 1907. године за угледног карловачког гражданина цинцарског порекла Марка Бурну, тада директора банке у Карловцима, али су се убрзо нажалост разишли због Даринкиног неслагања са свекрвом. У Земуну била је чиновник у Окружном суду, тек 1932. године удала се за извесног Земалиновића, вишег службеника у Београду у пензији. Даринка је 1935. године остала удовица, а поживела је до 1964. године када је преминула у Београду.

Средње дете Павла Лазића, син Светомир, родио се 24. I 1894. године у Доњем Милановцу на Дунаву. Већ 1895. године доселили су се у Сремске Карловце, где је Светомир 1906. године свршио Основну школу, а потом и Карловачку гимназију са матуром 1913. године. Потом одлази у Праг, где уписује Високу техничку школу. Током чувене евакуације карловчана након упада српске војске у Срем и он је у јуну 1914. године провео око три недеље са породицом у Фекетићу. У Аустроугарску војску мобилисан је 1915. године избегавајући да се бори против Србије, војни рок је служио у Нађвараду, на крају је послат у Љеш на италијански фронт одакле се враћа оболео од маларије крајем новембра у Карловце. Из Карловаца по завршетку рата одлази у Праг где и дипломира 1921. године за инжињера архитектуре. Исте године добија посао архитекте у Министарству грађевина у ком је остао до 1929. године да би основао свој Пројектантски биро и посебан атеље за унутрашњу архитектуру са вајаром и штукатуром из Минхена Карлом Ратом. Завршетком II светског рата упућен је Светомир Лазић од инжињерске коморе на рад у Министарство саобраћаја у

коме је радио до свога пензионисања 1958. године. Као архитекта пројектовао је преко 150 архитектонских објеката, на конкурсима је добио осам награда. До 1941. године извео је радове унутрашње и спољне Краљевског двора у Београду према свом пројекту репарирао је цркву у Дебељачи, Гимназију у Врању, Дом културе у Ковачици, већи број зграда и вила у Београду на Дедињу и манастиру Каленићу, затим палату правосуђа у Суботици. Поред архитекуре интензивно се Светомир Лазић бавио и сликарством. Своје изложбе је 1920. године приредио у Београду, Сремским Карловцима и Новом Саду, углавном акварела. Представио је и свој идејни нацрт „Народни храм“. У Карловцима је пројектовао 20-их година XX века данашњи хотел „Боем“ на Тргу Бранка Радичевића.Одржао је више предавања на Коларчевом универзитету и Техничком факултету о заштити цивилног становништва од ваздушних напада. Волео је музику, добро је свирао клавир, што је наследио од талентоване мајке, певао је као и отац у хоровима и истакао се и као соло певач на концертима у Прагу. Од ране младости био је укључен у Соколски покрет, једно време био је и генерални секретар Југословенско-чехословачке лиге. Преминуо је 1975. године и сахрањен је у Београду.

Светомир Лазић оставио је иза себе скроман легат својих акварела рађених на тему Сремских Карловаца, који се налази данас у Карловачком музеју.

Други син и најмлађе дете Павла Лазића, Миленко, рођен је 1896. године у Сремским Карловцима где је свршио Основну школу, затим као и брат тадашњу Српску карловачку гимназију 1914. године, потом се упише и у карловачку Богословију коју је завршио током рата 1918. године. Већ уходаним стазама свог старијег брата Светомира, у Прагу је уписао медицину и већ 1924. године промовисан је за доктора медецине. Војни рок служио је у Војној болници у Београду, потом је постављен за општинског лекара у Владимировцима. Истакао се у свом послу и лекарској пракси. Срески ветеринар постао је 1934. године, надгледао је транспорт меса за Београд, али једном приликом у кланици дочекају га два брата и убију на свиреп начин.

Затим су тело убијеног др Миленка Лазића однели изван села и бацили у канал. Тако је на ужасан начин завршио свој млади живот талентовани и честити др Миленко Лазић вршећи своју лекарску праксу.

Теодора Петровић је у својим „Сећањима“ описала Павла Лазића као крајње енергичног човека који је волео ред и био одан свом позиву, проводио је већи део дана, а према потреби и ноћи, на пристаништу уз које су пристајали многи страни бродови и шлепови натоварени најразличитијом робом. Пролазило је дневно по више десетина бродова и са подигнутим заставама на јарболима, поздрављали су на одређени начин при пролазу, или би, ако су хтели овде да пристану, тражили дозволу за пристајање. За време операције пристајања агент Лазић би све време стајао на штегли и пазио да све тече по прописима.

Дочек регента Александра Карађорђевића, на дунавском пристаништу у Сремским Карловцима 10. септембра 1920. године. Боравио је том приликом регент четири дана у Карловцима, поводом уједињења обнове Српске патријаршије.
(фото: Бошко Жикић)

Десна обала Стражиловачког потока била је засађена тополовим и врбовим стаблима. Лева страна колског пута на долми граничила је са баром и самониклим шибљем, Лазић је раскрчио то самоникло шибље и потом засадио млада стабла: тополе, врбе, багреме и липе. У целом пројекту раскрчивања и садње помагала су и његова деца. Велике дунавске поплаве су некадашњу бару са леве стране долме засули дебелим слојевима муља, а затим су ветрови навукли прашину. Ускоро је цео овај простор озеленео. Након завршетка Првог светског рата постављен је Павле Лазић од стране Дунавске речне дирекције у Бечу код дирекције у Београду са привременом канцеларијом у Земуну, тако да се Лазић морао због посла преселити у Земун док му је породица остала у Сремским Карловцима.

Породица Теодоре Мајице Петровић, рођене Симеоновић–Чокић била је у кумству са Лазићима. Памте Карловчани којих данас нажалост више живих нема али су остале приче и анегдоте из тог времена како је бечку лађу дочекивао на пристаништу сав млађи свет у Карловцима, без тога се живот овде није могао ни замислити. На пруду је некад било градско гувно, а данас, кад је водостај мали, налази се фудбалско игралиште, играли су се сваког дана, осим у зиму и кад је ружно време читави чопори деце, те је све врило и одјекивало, а на платоу испред пристаништа под сенком разгранатих старих топола, приређивани су понекад „кермесисс па се певало и играло под светлошћу лампиона, јер онда на путу до дунавске обале није било никаквог осветљења, а на пристаништу такође. Недељом су се по долми шетали брачни парови са својом децом, трговци, зантлије, „фрајвери“ са калпацима на глави, понеки пензионер, војници на одсуству и њима слични. Данас свега тога више нема. Све се угасило већ почетком 80-их година XX века. Овако је памтила и писала Теодора Мајица Петровић.

Како је пруга све више преузимала примат у транспорту, Паробродска станица је губила свој значај да би 1927. године била ликвидирана. Без сталног утврђивања, тј. поправке пристанишне обале, Дунав снажан и моћан кидао је све више пристанишну таблу и недуго потом је сурвао у Стражиловачки поток и огромну тополу,

топола је разрушила десну обалу потока, а дунавска водена струја начинила је бару на левој обали потока. Недуго затим је све пропало а потом развучено и разнесено. Паробродска станица била је у једном периоду прошлости Карловаца и мали интелектуални центар. Павле Лазић имао је богату и пробрану библиотеку, редовно је пратио и добијао периодичну штампу. На паробродској станици окупљала се тадашња карловачка интелектуална елита: професор Стеван Поповић, Јован Симеоновић–Чокић, барон Рајачић, апотекар Павле Штрасер, шеф поште Ђармати, Димитрије Руварац и други. Они су цело лето седели на штегу, дискутова ли уз прелепи Дунав, а зими би се дружили у пространој и топлој канцеларији уз богату библиотеку Павла Лазића.

У раду су коришћени:

Теодора Петровић, *Сећања* Матица српска, Нови Сад

АСАНУК Ф Карловачки магистрат

Коста Петровић, *Фрагменти* (рукопис).

Старо пристаниште на Дунаву тј. паробродска станица, чији је управник био Павле Лазић

Прилог из прошлости винарства у Сремским Карловцима

У не тако далекој прошлости, 30-их година XX века имамо пример строгих правила и бриге како тадашње државе – Краљевине Југославије, тако и градске управе (начелства) у Сремским Карловцима о производњи и стављању у промет алкохолних пића. Данас, нажалост, у Сремским Карловцима и целој Републици Србији се производи вино, углавном без обележја географског порекла, а неретко и сумњивог квалитета, затим се вино увози из суседних држава (бивше СФРЈ). Вина су препуштена дивљем тржишту, неконтролисаног квалитета чинећи велику штету озбиљним и „поштеним“ произвођачима, држави, а највише славној традицији производње вина не само у Сремским Карловцима, већ и целом винском подручју, у овом случају Фрушкогорју.

Пример који следи потиче из Архива карловачког Магистрата, који се данас налази на чувању и под управом Српске академије наука и уметности. Овде ћемо уз помоћ три документа сазнати неколико вредних података о чувеном и значајном трговцу и произвођачу вина из Сремских Карловаца између два светска рата Бранка Маринкова, тачно ћемо одредити која је кућа Маринкових данас под некадашњим карловачким кућним нумерама, затим оквирне формуле од којих су справљана чувена карловачка вина Бермет и Аусбрух и, на крају, поступак за справљање вина и стављања у промет истих.

Својим дописом Краљевској банској управи Дунавске бановине, Пољопривредног одељења у Новом Саду од 17. XI 1930. године, број 53571, власник велетрговина и бермета, Бранко Маринков из Сремских Карловаца у својој пријави наводи:

„Доле потписани, на основу члана 30. т. 1–6. Правилника за извршење Закона о вину и производњу специјалних вина, пријављујем следеће:

1. Бранко Маринков, трговац вина у Сремским Карловцима, родом и са станом к.(уће) б.(рој) 738. – 739.

2. Специјално вино справљаће се у Сремским Карловцима у к.(ући) број 738. – 739.

3. Вино за справљање специјалних вина: употребићу обично црно вино и обично бело вино.

4. За справљање специјалних вина, употребићу по хкл. (итрх) највише 12 килограма шећера и највише 4% винског дестилата, тако да не пређе одредбе члан 31. Винска закона.

5. За прављење бермета црног и белог, употребићу највише 12 килограма шећера по хкл., 20 дгр. слачице и мирођије, које су уобичајене код справљања бермета, највише 4% винског дестилата које прописује Вински закон, члан 31, тачка б, да не пређе 17% алкохола волумних.

За прављење такова вина даћу назив и под именом бермет пустићу у нашој држави у промет.

6. За справљање ароматизована вина црна и бела употребићу највише 12 килограма шећера по хкл, 20 дгр ароматичне биљке по хкл и 4% винског дестилата додаћу највише, тако да не пређе 17% алкохола волумних према одредби Винског закона члан 31.

Овако справљено вино пустићу у промет у нашој држави под именом „Аусбрух вино“ црно и бело.

У Сремским Карловцима,
14. новембра 1930.

С поштовањем,
У потпису
Бранко Маринков, трговац“[1].

[1] АСАНУК ФК.М. 1930/53571 – 17. X

На овај допис (пријаву) одговорило је Министарство пољопривреде, Одељење за биљну производњу у Београду својим дописом број 70185/П од 1. XII 1930. године.

Одељењу је част предњу пријаву поднети са следећим извештајем:

„Молиоц справља следећа специјална вина:

1. Црни и бели Бермет и то на начин предвиђен у члану 31. т. 3. став б. Правилника за извршење Закона о вину. За справљање тих специјалних вина употребљава вршачка и фрушкогорска вина.

2. Црни и бели „Аусбрух“. Под овим називом познато је специјално вино, справљено на тај начин да се из грожђа одвоје и прераде у вино само оне бобице, које су због напредоване зрелости увенуле и које је евентуално напала већ и племенита трулежница.

Овако вино могу имати фини буке, а неки јачи, вину (грожђу) страни мирис и укус она не могу и несму имати.

Из наведених разлога и из разлога што је „Аусбрух“ страна реч, не би требало одобрити, да је молиоц употребљава за вино које справља на начин наведен у пријави под 5.

У пријави назначена специјална вина прегледао је в. д. винарског надзорника и утврдио да Бермет одговара типу који се справља у Сремским Карловцима, а „Аусбрух“ из напред наведених разлога не одговара типу вина који се справља од увенулог грожђа.

27. новембра 1930. године
Нови Сад

По наредби бана[2]
Шеф Одсека за (нечитко)“

Недуго затим, у допису број 70185/П упућеном управи Дунавске бановине, Пољопривредном одељењу у Новом Саду, на адресу Дунавске бановине и Градског начелства у Сремским Карловцима стигао је, 22. XII 1930. године следећи одговор.

[2] АСАНУК ФК.М. 1930/III 53571

У повратку пријаве г. Маринкова упућено Министарству под тадашњим III бр. 53571/30 од 17. XI т. г. Министарству је част известити Управу да је потребно да г. Маринков поднесе засебну пријаву за справљање бермета и засебно за вино које намерава справљати под називом „Аусбрух“.

За бермет ће му се одобрити справљање на начин како је у овој пријави навео, но за друго вино је потребно да објасни тачније, како га намерава справљати назначивши и главну материју која ће служити за ароматизацију, те према томе нека изабере назив у духу нашег језика, јер му се назив „Аусбрух“ не може одобрити.

18. XII 1930. године

Београд
Начелник[3]

Карловачка берба

[3] АСАНУК ФК.М. 1931/122

Извештај о стању српске војске у Карловцима на дан 19. маја 1848.

Сремски Карловци, приметио је карловачки историчар Коста Петровић, са непуних 1.000 домаћинстава, од којих 2/5 беху мали кућерци, након одржане Мајске скупштине (од 1. до 13. маја 1848. године) постали су средиште власти новоосноване Српске Војводине.[1] Варош је тада имала нешто преко 5.000 становника, а само у данима проглашења Српске Војводине, говоре нам подаци, боравило је у Карловцима и до 20.000 људи. Сви су они били смештени по кућама, али и на отвореном, на пијаци, по двориштима, качарама, сеницима и многобројним крчмама, којих је тада било преко 40. Поред Главног народног одбора од 48 чланова, на Народној скупштини изабран је ужи Стални и Извршни одбор. Формирани су правосудни, финансијски, економски, политички и полицијски одбори. Сваки одбор је имао свога председника, секретара, „столоначелника“, а неки и директора канцеларије.

Када су отпочели сукоби са Мађарима, формиран је у Карловцима Главни војни стан српске резервне војвођанске војске. Основана је главна болница, магацин за муницију, а неко време у Карловцима је био и Главни штаб оперативне војске. Карловчанима овако велики прилив избеглица из Новог Сада и Бачке, те регрута, тј. војске, није пао нимало лако. Примање војника и других грађана на пренућиште био је један од услова да Карловчани буду ослобођени од служења у оперативној војсци. Истина, Карловци су још од 1753. година били у статусу слободне војне вароши – комунитета, и по тадашњим прописима сваки домаћин био је у обавези да прими на пренућиште војнике или цивилна лица која му пошаље општин-

[1] Коста Петровић, Карловци у 1848/49, преузето из Зборника Матице српске, св. 3, серија друштвених наука, Нови Сад 1953, 4.

ска влада – Магистрат. Породице су тако неретко биле измештене у неку помоћну просторију или качару, а било је случајева да у тим просторијама проведу и по месец дана.[2] Главни војни стан налазио се у учионицама старе зграде Карловачке гимназије. Била је то дуга приземна зграда некадашње Латинске школе митрополита Павла Ненадовића. Пошто у време ратних дешавања Гимназија није радила, у њој је било довољно простора за рад новоформираног Војводства. У подруму ове зграде био је извесно време смештен магацин за топовску муницију и барут, али касније је он пренет у Доњи крај – Швапску улицу и смештен у Капели мира.

Почетком јуна 1848. године Главни одбор у Карловцима располагао је са два батаљона Сремаца, 150 граничара, једним дивизионом Карловачког грађанског војинства, који је био под командом Карловчанина Стефана Милутиновића, те гардом, под командом карловачког трговца Димитрија Коларовића. Гарду је оформио председник Главног народног одбора Ђорђе Стратимировић од омладинаца, ђака и интелектуалаца, који су се још од почетка Скупштине задржали у Карловцима и ставили на располагање Главном одбору.[3]

Нама је занимљив статус и снага војвођанске војске пред сам напад генерала Храбовског на Карловце, 12. јуна 1848. године. Интересантан је и опис врсте и броја наоружања којим су располагале српске војне снаге у периоду мај – јун 1848. године. Преглед врста наоружања, коју ће нам у овом раду пружити један ратни извештај, употпуниће слику о српској војсци.

Оружје којим је српска војвођанска војска била наоружана било је састављено од: пушака, сабљи, копаља, пиштоља и топова. Пушака је било углавном две врсте: „шоце“ – на кремен и перкусион пушке, тзв. „каписларе“. Поред тога, поједини одреди наше војске били су наоружани пушкама разних врста, које су биле сакупљене од људи по целој Војводини. Добровољци из Србије били су наоружани, осим пушкама, још пиштољима и „јатаганима“. Граничари су на својим пушкама имали бајонет. Домет свих ових пушака био

[2] Нав. дело, 4.

[3] Павле Васић, Уметничка топографија Сремских Карловаца, Нови Сад 1978, 46.

је релативно кратак, од 80 до 200 метара. Већи део војничких пушака нађен је у тителском арсеналу, а одређени број заплењен је од регименте (пука) у Сремској Митровици, Панчеву и Рачи. Само из тителског арсенала Ђорђе Стратимировић је запленио 2.000 пушака. Било је војника наоружаних копљима, а приликом одбране Карловаца, 12. јуна, забележено је да су поједини Срби користили и обичне батине. Копља су израђивали ковачи у Тителу и Земуну од старог гвожђа. Топове, којима је била наоружана српска војска, већим делом запленио је Ђорђе Стратимировић из тителског арсенала, а нешто топова било је изливено у Карловцима и Панчеву. Неколико топова узето је са тврђавице Раче. Поред топова – 3, 6, 12 и 18 „фунташа“, било је неколико и хаубица. Народ, занатлије, колари, ковачи, ременари и ужари ставили су се свом снагом, срцем, знањем и вештинама на располагање Главном одбору.[4] Српска војска имала је и своју флотилу, која је бројала 12 бојних бродова и један пароброд, а у њен састав потпадало је и пионирско одељење за грађење мостова.

О војничкој опреми, на пример о војничком оделу, у извештају се ништа не помиње. Главни народни одбор апеловао је на родољубиво грађанство да приложи рубље и чарапе за војску, јер су неки одреди били веома лоше обучени. Ипак, у списима Главног одбора налазимо један помен да је Одбор набављао и опанке за војску. Исхрана војске је током најдужег периода народног покрета била велики проблем. Све док аустријски официри нису преузели команду над српском војском, 1849. године, највећи део хране војници су добијали од становништва или од своје куће. Одећу и опрему народне војске имамо приказану и на слици Павла Симића „Мајска скупштина у Карловцима 1848.“ Одећа је била шаролика: народне ношње из Србије, Црне Горе, Баната, Бачке, Срема, одећа састављена од граничарских, грађанских и официрских униформи и одела.[5]

Извештај о стању српске војске у Сремским Карловцима на дан 19. маја 1848. године поднео је Главном народном одбору Александар Костић, капетан и командант карловачког Војног стана

[4] Коста Петровић, Наоружање и опрема српске војвођанске војске 1848/49, преузето из Научног Зборника Матице српске, св. 1, Нови Сад 1950, 74–75.

[5] Нав. дело, 75.

и члан Војног савета, а касније и председник политичког одељења Главног одбора народа српског:

„Високославном Главном народном одбору,

Предстојећим имам част високославном Главном народном одбору јавити да је стање војске у Карловцима следеће, и то:

У стану граничарском има 968 момака.

У стану србијанском има Србијанца 133, са 10 бумбаша. Граничара у истом стану, који на странама који у стану, има 178, са 5 официра.

На стражама банстолским има свега 158 момака, 110 пушака и 500 фишека пушчаних.

Хандвера карловачки има 500.

Топова на сувим позицијама карловачким има, и то:

На брегу више стана граничарског има један шестофунташки топ.

У стану србијанскоме има једна седмофунташка хаубица и један дванаестофунташки топ.

На друму, позиција Шабац No. 3, има једна градска, гвоздена шестофунтена шиба.

На шајкама налази се једна 18 фунтена и један 12 фунтени топ, једна 7 фунтена и једна 10 фунтена хаубица, 16 трифунтена и 5 једнофунтених топова, свега дакле 25 комада, са једним обрштером, једним капетаном, девет официра и 263 момака.

Две полушајке и једна мала шајка отишле су у Тису. Топови су уопште сви са прибором и муницијом добро снабдевени.

Достојно је примећено и то да војници из логора не улазе у варош скитати и паничити, него су у логорима; по дану имају заповести где и после подне у оружју упражњавају, а тако исто да се логор овај са тиме умањио, што су 138 сережанина са 4 њиова официра, са једном 6 фунтенском хаубицом и једним 3 фунтеним топом на иришки друм отишли, са колима, и такође 1 официр са 30

граничара од 3. батаљона као пратња отишли; тако исто и топовски официр Зарић, са 12 њему потчињених тобџија, је отишао.

По извештају муницијалног овдашњег надзиритеља, налази се у магацину, као што следи:

копаља готови 92 комада

коса готови 30 комада

пушчаних фишека 137.907

ц(ви)ндера фишека 15.000

Топовски фишека има:

трифунтеног фишека са куглама 469

шестофунтеног фишека са куглама 172

картача са куглама трифунтеним 30

картача са куглама шестофунтеним 10

ћорави шестофунтени фишека 55

шроти пикели или граната 13

лаихт кугли или светлећи ракета без фишека 4

барута гора имаће до 3 центе

ђулета од 6 без фишека има 138 комада

Пристиглих из Митровице војника од варадинске регименте има II-га батаљона 83, од III-га батаљона 56, бандиста 37, 9 официра; свега дакле 185 који гости у вароши обитавају. Уосталом, за сада је све у своме реду, само што сам приметио да војници дрва за кување немају.

No. 6 Командант карловачки
војн. стана, члан војнога Савета

19. мај 1848. год. капетан Костић
У Карловцима“[6]

[6] АСАНУК, Ф СНП 1848–1849/1981. од 20. маја 1848.

Српски војни логор 1848. године

Са чим је карловачки грађанин кренуо на пут у време Буне 1848. године

У периоду трајања Српског народног покрета 1848-1849. године непријатељство и рат између Срба и Мађара отпочели су нападом мађарског генерала Јаноша Храбовског, команданта Петроварадинске тврђаве, на Карловце 12. јуна 1848. године. Сремски Карловци су тада били политички и војни центар тек створене Српске Војводине. Истовремено, и поред ратног стања, на овим просторима се паралелно одвијао и свакодневни живот. Производило се, трговало, путовало... Из тог периода налазимо једну занимљиву притужбу упућену патријарху Јосифу Рајачићу, која нам даје верну слику ондашњег стања. Наиме, Мађари су током септембра 1848. године на Даљском спахилуку заробили карловачког грађанина Јована Миловановића, који се тамо затекао као „ишпан“[1], како и сам каже „...у дужности, на Живи[2], славног спахилука даљског, у риболову“. Приликом заробљавања Мађари су Јовану Миловановићу, иначе трговцу и грађанину карловачком, приликом претреса одузели новац и личне ствари, те он у својој жалби патријарху Рајачићу у посебном списку наводи шта му је све тада одузето, са циљем да му се исте ствари врате. Миловановић се патријарху обратио следећим писмом:

„Ваша Светости, Милостивујши Господине!

Да су ме душмани Мађари на Живи (риболову) заробили, у Врбас одвели и тамо свакако мучили – није нужно да Светости Вашој описујем, знајући да сам посредством мудрога вашег писанија на Командирендера петроварадинскога, и отуд налога на врбашког Команданта изданог, чрез промену ропства ослобођен.

[1] Ишпан – надзорник, чиновник на властелинском имању.

[2] Жива – рибњак или бара на Даљском спахилуку.

Но присиљава ме сиротиња моја да Светости вашој представим што су ми ови Азијати, када су ме заробили, одузели; које Светост ваша из прикљученог овде списка увидити може.

Истина да није велика сума 25 фор. сребра и 38 х. – но за мене, као отца са неком дечицом обтерећеног, велика је и превелика штета, и из узрока тога налазим се побуђеним Вашу Светост препокорно молити, да би високу милост имали учинити наредбу да се Господину Командиредеру Благојевићу пише да изда налог напред поменутиг врбашкога команданта да се отете моје ствари мени поврате, са тим више што су као заробљенику одузете – но после, кад су ме отпустили, морали би моје ствари и тога ради што не нашавши код мене никакови подозрителних писама и не могавши ме у толиким испитима у фалинки увалити – натраг повратити; у случају тако за моје ствари, као што лако бити може, никако добио не би – молим Вашу

Светост у највећој понизности да би умилостивила се најмању руку помоћи пружити. Врућавајући[3] себе милости, Покровитељству, Љубећи свету десницу есам.

Ваше Светости,

Нижаејши раб
Јован Миловановић, овдашњи Грађанин

У Карловци, 20. новембра 1848.“[4]

Овај допис запримљен је у канцеларији у Карловцима 27. новембра 1848. године и упућен следећем наслову: „Његовој Светости, патријарху и управитељу народа Војводовине Србске, Јосифу – господину милостиве ижему“. У прилогу документа налази се и списак, који гласи:

[3] Врућавајући – препоручујући (себе).

[4] АСАНУК, СНП 1848/49, 1848/3666 I.

„СПИСАК

Под 1вим. октобра 1848. года, мене доле подписаног као ишпана у дужности, на Живи славног спахилука даљскога у риболову, Мађари заробише и моје собствене ствари у Врбасу задржаше:

Бр.	Коштуп	Предмети	У сребру (фор)	Х
1.	једну	пушку	8	
2.		пиштољ	4	
3.	25	фишека србијански	-	30
4.	једна	кеса барутна са барутом и сачмом	-	10
5.	4	патрона плехана за барут	-	10
6.	једна	машина за капсле и пуна капсла	1	20
7.	две	бријаће бритве са целом опремом	5	-
8.	два	пешкира	-	30
9.	један	чешаљ	-	4
10.	један	календар тврдо увезан и позлаћен	-	20
11.	један	Господ: Беријева Весмирна (свемирска) историја	1	-
12.	један	печат, восак и плаиваз	-	34
13.	једна	бритва за пера	-	30
14.		готови новаца	3	10

Сума: 25 ф. 38 х.

У Карловци, 26. октобра 1848. Јован Миловановић“[5]

На полеђини овог документа Миловановић је оставио и кратак коментар:

„Протоколе и документа моји у послу Слав: Спахилука, и различине ситнице из џепова извађене, и једну траву, који сам ја за те

набрао, за који су ми господа Мађари говорили и тврдо веровали да ми мој патријарх дао да покрије себе као шпијуна носим да ме пушка не убије, такође су у Врбасу задржали.“[6]

Као што се из приложеног документа може видети, Јован Миловановић је спасао живу главу, а да ли је успео преко варадинске Генерал-команде своје ствари да поврати – није нам познато. Кроз овај пример можемо сагледати шта чини путничку опрему оног времена, али видимо да је ношено и оружје у несигурним временима. Он носи и печатњак, оловку за писање, перорез и, што је посебно занимљиво, укоричен и позлаћен календар, као и Берићеву „Свемирску историју“. Јован Миловановић је очигледно водио рачуна и о свом образовању на дугим путовањима, која су често трајала и по неколико дана и недеља. На крају, на истом листу, али на другој страни, помиње се и празноверје мађарских војника у вези са травком која чува од метка.

[6] АСАНУК СНП 1848/49, 1848/3666 IIA

Извештај Дворском ратном савету митрополита Мојсија Путника о пожару у Карловцима 1788. године

Година 1788. занимљива је и необична у историји Сремских Карловаца, а рекли бисмо и шире, у историји српског народа. У пролеће и лето 1788. године, у време аустро–турског рата, аустријски цар Јосиф II имао је свој главни стан у Земуну, одакле је са пажњом и непосредно на самој граници руководио ратним операцијама, али повремено и обилазио штабове у Футогу и Петроварадину. Тако је једном приликом, при повратку са једног инспекцијског путовања у Петроварадин, 11. јула, прошао и кроз Карловце. Пролазио је до тада више пута, али се овога пута накратко задржао и разговарао са митрополитом Мојсијем Путником. Говорили су, између осталог, и о оснивању Семинарије у Темишвару (високе клерикалне школе за образовање српских и румунских свештеника), а потом је наставио пут у Земун[1]. Неколико месеци након ове посете аустријског цара, која се одвијала у лепо сређеном Митрополијском двору, а који је подигао патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента око 1742. године, целе Карловце и овај Шакабентин двор описао је Фридрих Вилхелм фон Таубе у свом путопису из 1777. године. На несрећу, у Карловцима је септембра 1788. године избио велики пожар, и у њему је изгорела скоро цела карловачка чаршија. Пожар је букнуо и кренуо од кућа ниже Доње цркве. Пошто је баш у то време дувао снажан олујни ветар, пламен је захватио цео доњи крај, све до Дунава. Гореле су и многе куће, зато што су добрим делом биле грађене од земље и блата, а покривене сламом, трском и шиндром. Али пожар је захватио и Стари двор, Нови двор и капелу св. Трифуна,

[1] Никола Гавриловић, Сусрет цара Јосифа II и митрополита Мојсеја Путника у Карловцима 1788. године, Зборник за историју Матице српске, Нови Сад, 1470, 1, стр. 91.

економске зграде и подрум Митрополије. Да подсетимо, Двор се тада пружао до обале Дунава и пожар се брзо пренео преко Стражиловачког потока. Последице су биле страшне. Нови двор је био у потпуности уништен, као и намештај и уметничке слике. На срећу, драгоцености Митрополије, новац из Народних фондова, библиотека, архив и регистратура су сачувани, јер је све ово митрополит Путник, због предстојећег рата са Турском и страхујући од могућих турских упада, послао на север, у Сентандреју.

Овај пожар у великој мери уздрмао је имовно стање једног дела Карловчана[2]. Између осталог, последица овог догађаја била је и та да је у историји знаменити српски Народно-црквени сабор одржан 1790. године у Темишвару, а не у Карловцима, у Митрополијском двору, како је то иначе било уобичајено. О пожару из 1788. године доста је писано у нашој историографској науци. У овом раду обратићемо пажњу само на један извештај који је Дворском ратном савету 21. октобра 1788. године упутио митрополит Мојсије Путник. Овај извештај је написан на немачком језику, а фотокопију документа поклонио ми је пре десетак година професор и академик Славко Гавриловић. Он га је нашао и у Staatsarchiv-Kriegsarchiv[3], у Бечу, на чему му се и овим путем захваљујем. Извештај је занимљив, између осталог јер је митрополит Путник сачинио попис митрополијске имовине према инвентару од 21. маја 1781. године, који је начињен по наредби Краљевско-угарског државног намесничког савета, као и 20. децембра 1781. године, а која је у пожару изгорела или отуђена. Посебно су занимљиви подаци о изгорелим иконама и портретима под редним бројевима 60, 64, затим 91, 92 и 93, с обзиром на то да су страдала „четири велика портрета“ патријарха Чарнојевића, Мојсија Петровића, патријарха Шакабенте и Павла Ненадовића. Уколико црквене власти нису знале за овај извештај, он ће сигурно бити корисна допуна новим истраживањима, да би се помоћу сачуване архивске грађе дознали аутори или пронашле евентуалне сачуване копије истих. Занимљиво је да у по-

[2] Павле Васић, Уметничка топографија Сремских Карловаца, Матица српска, Нови Сад, 1978, стр. 33–34.

[3] KA, HKR, 1788 – 44 – 177, FOL. 1–3.

страдалом инвентару нема портрета хабзбуршких владара, о чему је прилично исцрпно писала Катарина Васић[4].

Дворском ратном савету, 30. октобар 1788.

Због вишегодишњих проблема разграничења митрополијског властелинства у Даљу са околним властелинствима, као и оних који се тичу поданика, морао сам да будем присутан у Даљу. Отпутовао сам из Карловаца за Даљ 10. прошлог месеца. У време мог отсуства, Бог зна како, 13-ог око 9 сати увече избио је страшан пожар, недалеко од тзв. Доње карловачке цркве, код једне обичне куће. Пожар је био утолико опаснији, како за целу варош тако и за мене, због олује која се баш у то време подигла, те се пожар брзо ширио. Све што му се налазило на путу претворено је у пепео, без обзира на брзу помоћ из Петроварадина и Карловаца. Није прошло ни пола сата, а пожар, појачан ветром, поред осталог, захватио је 42 куће дуж Дунава, као и митрополијске објекте: шталу са оближњим шупама, 30 хвати дуге зграде поред потока, наспрам катедралне цркве, и цео мој стан, поред капеле која му припада. Поврх свега, моји људи, са митрополијског и мог имања, у тој брзини и пометњи, отели су од ватре што се могло сапасти. Међутим, након испитивања сачињен је попис ствари које недостају (нису спасене).

Овај случај се догодио у ноћи, по јаком ветру и у време устанка (рата), када су Карловци врвели од разних људи. То је била велика несрећа и губитак за мене и Митрополију, али и за целе Карловце. Ја сам, подстакнут ранијим искуством (револуцијом), из опреза спаковао и склонио све митрополијске драгоцености и новац Националног фонда, заједно са митрополијском архивом и регистратуром. Хвала божанском опрезу што се све ове драгоцености и регистратура могу вратити у тзв. Стару резиденцију.

(...у наставку су фразе о великом губитку, захвалност Богу и сл., као и информација да је Дворском ратном савету достављен исцрпан извештај)

Карловци, 21. октобар 1788. Мојсеј Путник

[4] Катарина Васић, Хабзбуршки портрети у патријаршијским резиденцијама Карловачке митрополије XVIII века, Зборник Народног музеја – Београд, Историја уметности, XIX/2, Београд, 2010, стр. 243–257.

Следи попис недостајуће митрополијске имовине, према инвентару од 21. маја 1781. године, а по наредби Краљевско-угарског државног намесничког савета. Сва ова имовина је или изгорела или отуђена:

Непокретности:

14. резиденција митрополита, заједно са околином (кућна капела, штала и зграде поред потока, насупрот катедралне цркве, у дужини од 30 хвати, као и качара изнад потока, иза штале, или *press hausses* (место где се цеди вино) и тамошње ракијашнице.

У мојој великој шупи:

22. 12 великих буради (каца или сл) од 80 до 120 ампера, ком. 10 ф. Укупно 120 ф.

23. стотину празних бачви од приближно 400 ампера, ком. 1 ф Укупно 100 ф

Кола:

24. осам старих кола од летава, од којих су 3 изгорела, ком. 6 ф. Укупно 18 ф

26. двоје старих саоница, ком 2 ф. Укупно 4 ф

Намештај у соби:

34. два канабеа од зеленог платна са 24 столице... Укупно 18 ф 30 кр.

36. 36 столица од црвене коже, ком. 2 ф Укупно 72 ф.

40. два прилично велика огледала, ком. 5 ф. Укупно 10 ф

41. 8 нових предених тепиха

48. два стола од меког дрвета

50. један тврди сто

51. један шанкерски сто

52. један мали тврди сто

53. три играћа стола

54. два играћа стола

55. три велике иконе са гипсаним и позлаћеним рамом

57. три средња стола од црвеног мермера, од којих је један сломљен

60. слика Светог Николе са сребрним ланцем и рамом

64. слика Светог Ђорђа са седефом и рамом од слонове кости

65. једна глеђосана слика жене са вештачким каменом

66. три округле слике, са обе стране украшене сребрним рамом

71. једна сасвим глеђосана икона у сребру

83. лустер

91. слика краља Светог Стефана Дечанског

92. слика Светог краља Уроша

93. четири велика портрета патријарха Чарнојевића, Мојсија Петровића, патријарха Шакабенте и Павла Ненадовића

(Укупна вредност свега 552 форинте – моја примедба)

Због жестоке ватре узело је маха стропоштавање подне (или таванске – *stukateur boden*) штукатуре у сали, тако да није било могуће спасти 36 столица под бројем 36, три велике иконе под бројем 55, и три портрета, већ су предати пламену.

Митрополит Мојсије Путник

Закључак

Извештај – попис митрополита Мојсија Путника значајан је колико због самог догађаја толико и због пописа уништеног материјала, а све ово пружа нам слику ентеријера Митрополијског двора средином XVIII века. Нарочито је важан детаљ о нестанку вредних уметничких дела, пре свега портрета митрополита и патријарха, а затим и икона и целокупног намештаја.

Односи патријарха Јосифа Рајачића и „вожда“ Ђорђа Стратимировића у време Српског народног покрета 1848–1849.

Револуционарна кретања у Европи средином XIX века захватила су снажно и подручја Хабзбуршке монархије, посебно просторе тадашње Јужне Угарске где се покрећу отворени и снажни политички и војни сукоби између словенског живља (Срби, Хрвати, Словенци) са једне стране и Мађара са друге. Када се осврнемо ка Српском покрету у Јужној Угарској он је у својој целини имао двојак карактер. Са једне стране, посматрајући из угла револуционарних кретања у Европи, Мађари су били носиоци тог новог антифеудалног и грађанског духа у Хабзбуршкој монархији. У том смислу, у једном свом делу српски покрет је био у служби реакционарне политике Бечког двора. Ипак, у првој фази покрет је у великој мери имао и револуционарни карактер када је у питању био однос према представницима феудалног друштва и цркве. На другој страни, била је то борба за очување и проширење националних права у Угарској, која је мађарска револуција, мање или више отворено доводила у питање. Борбу против угњетавања, која је започета 1848/1849 године, Срби су наставили у наредном периоду у духу новог времена и са новим људима која је окончана 1918. године. Мајска скупштина одржана у Карловцима почетком маја 1848 била је јасан и снажан српски одговор на одбијање српских захтева од стране нове револуционарне мађарске владе. Одлуке Мајске скупштине и њихов значај добро су познате. Суштинско је да се њима потврђује идеја државотворности, идеја континуитета борбе за очување привилегија и пуне националне и демократске политике Срба. Мајска скупштина је изнела у врх СНП-а и три личности, на првом месту митрополита Јосифа Рајачића изабраног патријарха, младог официра и племића Ђорђа Стратимировића председ-

ника Главног одбора и команданта до доласка са Италијанског ратишта, пуковника па потом генерала Стевана Шупљикца изабраног српског војводу и главнокомандујућег српске војске.

Одлуке Мајске скупштине убрзо су почеле да се спроводе у дело укидањем старих органа власти на свим нивоима и оснивањем народних одбора као органа власти. Упркос претећој ратној опасности, а ускоро и непосредним војним сукобима са Мађарима као и отпорима у неким врховима српског друштва (Рајачић пише колико муке има да „одржи стари поредак и старе форме“) овај посао обављен је за кратко време у многим срединама захваћеним Покретом. Са друге стране Ђорђе Стратимировић залагао се за то да нове органе власти треба да чине људи од народног поверења – углавном учитељи и локални свештеници. Стратимировић се убрзо нашао на челу Народног одбора као врховног органа извршне власти у Војводству, активно учествујући на одборским седницама. Ипак оно што је прославило и издигло Ђорђа Стратимировића у очима народа је његов активан ангажман на бојном пољу. Када је оружани сукоб са Мађарима постао више него известан. Главни одбор на челу са Стратимировићем приступио је формирању српске војске. Два су догађаја посебно одјекнула, а то је заузимање тителског арсенала оружја, а посебно победа у првој битци са Мађарима код Карловаца, 12 јуна 1848. године, којом је званично започео српско-мађарски оружани сукоб. Била је ова битка најбољи израз војничких способности Ђорђа Стратимировића који је од раније за разлику од Патријарха Јосифа Рајачића сматрао да се српски захтеви могу остварити само уз помоћ оружја. Тада је на Карловачком пашњаку поред Дунава пред постројеном војском извикан за „вожда“. Његова нагла популарност у народу и успеси на бојном пољу неминовно су изазвали незадовољство других, нарочито старијих војних команданата који су у његовом предстојећем сукобу који је мање више трајао током целог покрета са патријархом Рајачићем иступали против њега.

Сталне тензије и сукоби двојице најистакнутијих и најутицајнијих вођа СНП-а између патријарха Рајачића и вожда Ђорђа Стратимировића носили су у себи у суштини две концепције које је наметнуло време и тадашњи политички и војни услови, радило

се не само о успеху СНП-а већ и опстанку српског народа Јужној Угарској. Као што је сукоб између либералних и конзервативних струја једно од главних обележја СНП-а, тако и сукоб идеја и дела Стратимировића са обазривим и конзервативним Патријархом Јосифом Рајачићем чини окосницу и суштину овог историјског догађања.

Патријарх Рајачић благосиља српску војску

Српски народ на подручју Угарске је попут других европских народа 1848. године започео борбу за укидање феудалног друштва, али и националну-ослободилачку борбу. Иако су у виђењима начина борбе за остварење српских националних интереса постојале значајне разлике између Рајачића и Стратимировића, у том погледу се међу њима ипак могао наћи одређени заједнички именитељ. То, међутим, није био случај када се радило о њиховом односу према друштвеним променама. Насупрот Стратимировићу, патријарх је био представник оних снага у српском друштву које су уз обилату подршку двора настојале да очувају „стари поредак“. Дакле уз знатне карактерне и генерацијске разлике Рајачић и Стратими-

ровић били су и заступници интереса различитих слојева српског друштва у Угарској. Овај, у великој мери лични сукоб заснован на међусобној нетрпељивости (испољена је нажалост при њиховим првим сусретима), довео је током покрета до дубоких подела у војсци и у целом тадашњем српском друштву које се чак преселило и на Кнежевину Србију, што се испољило и у поразима на војном плану и довело у питање цели СНП. Долазак нових околности у Хабзбуршкој монархији и све већи утицај двора које у сопственом интересу сво време контролисао и потпиривао овај сукоб скренуле су на крају и Рајачића и Стратимировића у други план, доносећи у крајњој линији смртну пресуду изборним идејама СНП-а.

Попис земљишних поседника у Инђији 1856. године

Како је већ приметио академик Славко Гавриловић, „о постанку насеља Инђија нема директних и поузданих података.“[1] Први познати помен о Инђији потиче из 1455. године, када је, као „lndya possessio“, припадала мађарској племићкој породици Шуљок де Лекче.[2] Након турских похода и освајања Срема 1521. и 1526. године, Инђија се сачувала као „живо“ насеље, а о томе нам сведочи најстарији сачувани турски „дефтер“ (попис) из 1596. године. У овом попису налазимо да се село Инђија састоји од 23 куће и једног удовичког дома, што укупно чини 24 куће. Свака кућа плаћала је по 60 акчи (укупно 1.330 акчи) пореза на име ушура (десетине) и ресмова, те даје свега 1.896 акчи. Помиње се да становници насеља сеју житарице, гаје пчеле, ситну стоку и свиње.[3]

Шта се са насељем дешавало током Великог бечког рата (1683–1699) немамо за сада података, али је сигурно да Инђију, као и највећи број панонских насеља, рат није заобишао, с обзиром на чињеницу да се након мировног споразума у Карловцима (26. јануара 1690. године) између хришћанске алијансе (Аустрија, Млетачка република, Пољска и Русија) и Турске, Инђија након разграничења нашла, тј. остала на турској територији. Преко Срема је повучена нова граница, чувена Марсиљијева линија, од Сланкамена до Раче, тј. од Митровице, која је припала Турској на Сави, до Сланкамена, који је припао Аустрији на Дунаву.[4] После продора Турака у Срем и

[1] Славко Гавриловић, *Инђија од постанка до средине XIX века*, Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, Инђија, 1998, стр. 5.

[2] Josip Besendorfer, *Crtice iz Slavonske povijesti*, Osijek, 1910, стр. 245.

[3] Славко Гавриловић, нав. дело, стр. 5.

[4] Жарко Димић, *Велики бечки рат и Карловачки мир*, Verzal press, Београд, 1999, стр. 266.

отпочињањем новог аустро-турског рата (1716–1718), који је окончан миром у Пожаревцу 1718. године, Инђија се опет нашла у вихору рата. Интересантан је запис из 1702. године, који се посредно односи на Инђију, а која је у то време и даље била под влашћу Турака. Аустријске коморске власти извршиле су у делу Срема под својом влашћу први попис становништва и имовине, тј. поседа. Приликом пописа у селу Бешка забележено је да су поједини сељаци из „турског села Инђија“ поседовали винограде у атару коморског села Бешке. Наведена су и њихова имена: Ђука Филиповић, Божа Поповић, Нешко Радуљевић, Петар Милетић, те Рака и Савко. Један од неименованих Инђинчана имао је у свом поседу 12 мотика винограда у Бешки.[5] Из ових података јасно видимо да је, као претежна већина, у турском делу Срем био насељен Србима православцима. Тек од половине XVIII века ова структура становништва битно се мења због (од аустријских власти организованог) насељавања немачког и нешто чешког протестантског становништва. Из периода до Пожаревачког мира (1718. године), када је овај турски део Срема дефинитивно потпао под власт Аустрије, сачувани су малобројни подаци о Инђији. Тако међу њима налазимо сачуване пописе насеља у „турском Срему“, где је активно и насеље Инђија, које, у црквеном погледу, потпада под православну Београдску митрополију. У тефтеру већ формиране Карловачке митрополије из 1713. године стоји да су „христијани“ (верници села Инђије), на име милостиње или неке црквене дажбине, приложили две вреће пшенице и две вреће јечма, а да су сеоски кнез, по имену Јован, као и домаћини Вуца, Радан, те неки Јован Госпођинчанин, обећали једну кошницу пчела, односно одређену количину меда. Касније сазнајемо да се овај кнез Јован презивао Михић.[6]

Занимљив податак је и да је Инђија у току рата 1716–1718. године, а пре Пожаревачког мира, била расељена. Историчари још нису нашли праве узроке за овај догађај. Један од могућих узрока је освајање Инђије од стране Аустријнаца, који одмах потом уводе своју управу над становништвом, али могући узрок су и стални упади Турака, који су изазивали несигурност и страх међу

[5] Славко Гавриловић, н. д, стр. 5.

[6] Славко Гавриловић, н. д, стр. 5.

становништвом. Академик Славко Гавриловић то је описао следећим речима: „Претпостављамо да узроке треба тражити у великом оптерећењу коме је аустријска коморска управа подвргла становништво бившег „турског Срема“, као и у харању разбојничких дружина које су се окупљале на оближњем брду Банстолу, а од којих, у то време, није било заштите.“[7] Ова традиција хајдучије, у вези са поменутим простором, одржаће се скоро кроз читав XVIII век. Сматра се да је старо село Инђија било смештено мало северније од данашњег насеља, а расељено је и напуштено вероватно пре 1718. године. Претпоставља се да су се ондашњи становници Инђије преселили у оближњу Бешку, у чијем су атару неки од њих поседовали винограде и земљу, те у Патку, Крушедол и другде.[8] У неколико наредних деценија Инђија се помиње као пустара, најпре под управом коморског провизората у Петроварадину (1718–1728), а затим као посед племићке породице Пејачевића (1728–1746). Пошто је пустара Инђија била погодна за испашу стоке, она је издавана у закуп трговцима говеда, али и општини Бешка, која је желела да је користи као своје оранице. Ново насеље формирано је 1746. године на пустари румског властелинства досељавањем српског становништва из Бешке, Крчедина и тада расељеног села Патке (у близини Бешке). На овај начин уједно је решен и дугогодишњи спор Бешке и Крчедина око 251 јутра земље. Ново село формирано је на пустари коју је 1820. године у закупу држао угледни бешчански трговац и поштар, а касније „грађанин“ карловачки, Петар Андрејевић.[9] Породица Андрејевић закуп је одржала до 1741. године, да би већ 1741/1742. године на овој пустари своју стоку држала и два Марадичанина, те братство манастира Старо Хопово.

Инђија је као село „васкрсла“ 1746. године, о чему је својеручним записом на једном јеванђељском тексту посведочио први инђијски свештеник Захарије Анђелић. У новом насељу, по пре-

[7] Славко Гавриловић, *Срем од краја XVll до средине XV/11 века*, Филозофски факултет, Нови Сад, 1979, стр. 83–85.

[8] Славко Гавриловић, *Инђија од постанка*... стр. 6.

[9] Др Слободан Ћурчић, др Младен Јовановић, Тивадор Гауденьи, Александар Илић, Атлас насеља Војводине – прва књига – Срем, Матица српска, Нови Сад, 2012, стр. 276.

дању, постојао је црквени храм, а пре изградње храма богослужења су обављана у једној кући.[10] Године 1756. Инђија је имала 60, а десет година касније 64 домаћинства. Потоњи пораст становништва ишао је наглом узлазном линијом пре свега захваљујући масовном досељавању људи са територија Отоманске империје. За време аустро-турског рата 1788–1789. године досељено је 146 нових становника, па већ из пописа од 1791. године сазнајемо да је број домова удвостручен. У Инђији те године имамо 122 дома са 1.054 душе.[11] Ипак, прираст становништва био је након само пар деценија знатно успорен, па 1810. године у Инђији имамо 132 дома са 1.144 душе, а 1820. године смањује се број становника на 131 домаћинство и 990 душа.[12] „Сви становници Инђије у овом периоду бијаху сами Срби.“[13] У првој половини XIX века у Инђији је отпочело насељавање Немаца, а оно је настављено и касније. Прве групе немачког становништва доселиле су се 1825. године. Они су свој део насеља изградили на источној периферији старог, српског дела села. Истовремено се из Инђије исељавају српске породице, а то видимо из пописа Сремске жупаније за 1824. годину. Број одсељеника износио је 44, а досељених у Инђију скоро је дупло мање, само 25 лица. Одсељавале су се целе породице, што је јасно када се упореде подаци из ранијих година са онима из пописа од 1828. године, те са подацима из година до 1848. Због расељавања село је од 1825. године скоро опустело, напуштено је преко 20 сесија или седмина свих сељачких поседа у Инђији.[14]

До поновног повећања становништва у Инђији дошло је, како смо већ поменули, 1825. године, када су почели да долазе странци, Чеси и Немци. Због чињенице да је Инђија почела да пусти, Жупанија је замолила угарско Намесничко веће да јој упути колонисте

[10] Коста Петровић, *Статистички подаци о Сремској епархији у 1750–51. години*, Зборник Матице српске – серија друштвених наука, св. 15, Нови Сад, 1956, стр. 9; Срђан Ерцеган, *Споменица владичанства Сремског*, Српска православна Епархија сремска, Сремски Карловци, 2014, стр. 782.

[11] Rudolf Horvat, *Srijem – naselja i stanovništvo*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod, 2000, стр. 99.

[12] Славко Гавриловић, *Инђија од постанка*... стр. 8.

[13] Rudolf Horvat, н. д, стр. 100.

[14] Славко Гавриловић, н. д, стр. 10.

који желе овде да се населе и прихвате поданичке обавезе према спахији. Ово је, у ствари, био пројекат већ добро уходане бечке политике о насељавању и разбијању српске православне већине, а она се може уочити и у развоју и структури становништва околних места, нпр. Бешке и Крчедина. Веће је прихватило ову молбу, објавило је распис и разаслало га широм државе. Позиву су се прво одазвали Чеси, и неки су се те исте 1825. године доселили у Инђију. Током 1825/26. године у Инђију су се доселиле 23 чешке породице, од којих су само три биле протестантске вероисповести.[15] Доласку колониста протестаната успротивио се ђаковачки бискуп Емерик Карло Рафај, позивајући се на 26. члан закона из 1790191. године, по којем се протестантима дозвољава слобода вероисповести само у Угарској, али не и у Славонији, у чијије састав потпадао тадашњи Срем. Ипак је одлучено да се већ придошли, досељени протестанти слободно настане у Ратфали, Корођу и Пазови, али да се нови насељеници више не прихватају. Бискуп Емерик је сматрао да ће му протестанти „покварити“ његове католичке вернике.[16]

Чеси нису успели дуго да се одрже у овим крајевима. Они су, према ондашњим подацима који расветљавају овај случај, једним делом помрли због њима неадекватне климе, а другим делом су се раселили по Војној граници, али се ни тамо нису баш најбоље снашли. Наредних година почело је у већем броју насељавање Немаца у Инђију. Они су овде долазили из Бачке и Баната, а највише их је пристигло у периоду између 1828. и 1840. године.[17] До 1830. године у Инђију су се доселиле 62 немачке колонистичке породице. Недуго затим, 1834. године доселило се 215, али се и иселила 61 породица, тако да је однос католика и православаца износио 335 католика према 454 православних мушких душа. Немци колонисти који су се досељавали у Инђију до 1840. године били су по занимању углав-

[15]Н. д, стр. 10.

[16]Н. д, стр. 10.

[17]Радослав Марковић, *Православна српска парохија у Инђији крајем 1900. године*, Сремски Карловци, 1901, (репринт издање Народне библиотеке, „Др Ђорђе Натошевић“ у Инђији), стр. 5.

ном земљорадници, али после ове године све је више придошлица слугу и надничара.[18]

После досељавања Чеха и Немаца социјално-економско стање Срба у Инђији било је све теже, па се њихово расељавање наставило. Према једној жупанијској статистици, број Срба у Инђији од 1822. до 1848. године смањио се за 820 душа, тако да их је 1848. године било само 33% или 710 душа, док је Немаца било 65,8% или преко 1.500 душа. Пошто је насељавање Немаца вршено на штету Срба, друштвени сукоби у Инђији од 30-их година XIX века добијају и национално обележје.[19]

У периоду од 1825. до 1845. године у Инђији су се редовно одржавали годишњи вашари, а од 1845. године место је добило и цеховске привилегије.

Насељавање Мађара отпочело је после 1848. године. На промену броја становника нису значајније утицала ратна страдања становништва. Већ 60-их година XIX века отпочела је индустријализација Инђије. Савремена штамаприја почела је са радом 1861. године, а прва фабрика намештаја отворена је 1876. године. Железница је изграђена 1871. године, а поред железничке станице 1890. године саграђен је „Велики млин“, капацитета 8–10 вагона дневно, који је углавном био намењен за извоз брашна. Модерна електрична централа почела је са радом 1911. године. Изграђене су и радионице за ремонт локомотива и вагона, четири циглане, млекара и фабрика бетонских плоча. Након завршетка Првог светског рата талас индустријализације био је повећан. Тада наступа и талас досељавања „бироша“ (слуга) са околних мајура, који убрзо постају колонистичка села, и то углавном мађарска и немачка. Истовремено се знатан број Немаца сели у матичну државу или у неке прекоморске земље.[20] Током Другог светског рата дошло је до исељавања инђијских Немаца, али је мањак становништва надокнадила послератна колонизација. После рата у Инђију је досељено 637 домаћинстава са укупно 3.257 чланова.

[18] Славко Гавриловић, *Инђија од постанка...* , стр. 11.

[19] Радослав Марковић, *Православна српска парохија у Инђији*, стр. 5–6.

[20] Др Слободан Ћурчић, н. д., стр. 277.

У Varia Архиви САНУ, у Сремским Карловцима, пронађен је занимљив документ са пратећим картама земљишног поседа „трговишне општине Инђија“ из 1856. године. Документ садржи, ако се изузму карте, исцрпан преглед поседа и састоји се из три дела. Први део је Општи записник са расправе општине одржане у Инђији 16. октобра 1856. године, а који се односи на разграничење поседа, тј. земљишта које припада трговишној општини Инђија. Други документ је попис трајно насељених лица у трговишној општини Инђија код којих је проглашена оставина. Трећи документ је алфабетски попис земљишних поседа трговишта Инђија. Овај документ је потписао, тј. оверио Антон Бертолино, шеф Царско-краљевске комисије. Документ је написан немачким језиком, а и сви потписници документа су Немци, што довољно говори о тадашњем статусу Срба у Инђији. Општи записник са расправе даје нам прегршт информација о величини катастарског поседа, док нам трећи документ поуздано сведочи о националном саставу и структури становништва кроз списак власника земљишних поседа, затим власништва кућа, њихове величине, броја и сл. Овај документ садржи и значајан број информација и статистичких података за период после 1848/49. године, а који није званично обрађиван.

Овај текст, да закључимо на крају, мали је ауторов дуг према родном месту. У наставку овог рада следе поменута документа, а ако се стекну услови, објавићемо и карте поседа.

Fol. 1.

N.°	Nomina.											
1.	Martin Grafs	1	4	½		20						8
2.	Johannes Fuchs	1	4	1	1							8
3.	Peter Engl	1	4	1	1							16
4.	Johann Michael Huber	1	4	1	1				1	1		10
5.	Johannes Meisinger	1	4	1	1							14
6.	Johan Georg Fuchs	1	4	1	1							10
7.	Janco Wartics	1	4	1	1							9
8.	Johannes Pöttel			½	1	20						24
9.	Joh. Georg Schneider	1	4	1	1							17
10.	Joso Socsevics	1	4	1	1				1	1		6
11.	Josephi Gesenhaller			1	1							32
12.	Peter Hertrich	1	4	1	1							9
13.	Nicola Schweitzer	1	4	1	1							4
14.	Mathias Fritz	1	4	1	1							8
15.	Michael Zelmeyer Müller			1	1							14
16.	Joachim Peres	1	4	1	1							8
17.	Johannes Schneider	1	4	1	1							9
18.	Stephan Movatschiz	1	4	1	1							8
19.	Terenz Gadics	1	4	1	1							18
20.	Peter Markovics	1	4	1	1							8
21.	Imbre Wind Fuller											
22.	Barthol Geisinger	1	4	1	1							8
23.	Imbre Leway	1	4	1	1							12
		19	76	22	22				2	2		26

Прва страна Пописа

Alphabetisches Namens=Verzeichniss der Steuergemeinde India

(Алфабетски именски попис пореске општине Инђија)

Algemeines Verhandlungs=Protocoll

Aufgenommen aus Veranlassung den Localisirung den Markt Gemeinde India in Gegenwart den Gefristigten:

I. Die Localisirung den Markt Gemeinde India begann ein 13ten September 1856. bei welchen Gelegenheit den versammelten Grundbesitzen die Wichti[g]keit des Grundbuchs Institutes gemeinfasslich erleütert, und den Zweck den Commissionellen Aufnahmen auseinandergesetzt wurde.

II. Die ehemalige Grundherrschaft vertrat der hinzu eigens bevollmächtigen Oekonomie Gespan Johan Honld die Gemeinde aber die beÿde Ausschuss Männer Gärtner Valentin und Teubel Josef.

III. Der herrschaftliche Vertretter protestirt gegen die Besitz Anschreibung auf den Namen den facktischen Besitzen allen Remanentz Gründe.

IV. Als Behelfe den Localisirung dienten den Commission die Copien den Eintheilungs Instrumente, als auch die Copie des Entheilungs=Planes dieser Gemeinde vom Jahre 1838.

V. Der facktische Besitz den Liegenschaften wurde an Set und Stelle erhoben.

VI. Unverhandelten Verlassenschaften fand die Comission 18. deren Verzeichniss unter beigelegt, und die Duplicate dem k. k. Bezirksgerichte zu Ruma mit getheils wurde.

VII. Grundbuchs=Protokolle hat die Gemeinde 412. – Skitzen 6. Kleinhäusler 195 und mit + bezeichnet 21. der gesamte Flächenmass beträgt 7883 Joch 11 Klafter.

VIII. Das Parcellen=Register umfast 72. in aritmetischer=reihenfolgen aufeinander gelegte Bögen und enthält 5093 Localisirungs Ziffern.

IX. Die Beglaubigung den Grundbuchs=Protocolle wurde im Sinne den §§ 23. und 24. den Hohen Justitz Ministerial Verordnung vom 26. Feber 1855. am 16ten October 1856. durch geführt, bei welchen Gelegenheit die Grundbesitzer über den wichtigen Zweck des Grundbuchs noch einmahl belehrs, und besonders über die Art und den Zweck der nahe bevorstehenden den Grundbuchs=Protocolle in Kenntniss gesetz wurden.

X. Die Unterschriften den Grundbuchs=Protocolle bei den vorgenommenen Beglaubigung geschahen durch der Gemeinde Vorstehen Andreas Tuft und zwei Ausschussmänner Gärtner Walentin und Teubel Josef.

XI. Die Copien den Skitzen wurde den Gemeinde übergaben.

Die Empfangsbestättigung liegt sub # beigeschlossen.

Hierauf wurde das Protocoll geschlossen und gefertigt.

India, am 16ten October 1856.

Anton Bertolino k.k. Co[mmiss]ons leiter	Tuft Andreas, Richter
Johan von Lavaÿ k. k. loc. Actuar	Gärtner Valentin Joseb Deubel
Franz Relemer k. k. loc. Actuar	Johan Hondl gräfbucher Representent

Општи записник са расправе

Прихваћено поводом разграничења (у смислу лоцирања поседа који припадају Општини – м. п) трговишне општине Инђија у присуству потписника:

I. Разграничење трговишне општине Инђија почело је 13. септембра, при чему је окупљеним земљишним поседницима, на разумљив начин, тумачена важност установљавања земљишних књига и образлагана сврха прихватања комисије (или комисијског снимања [терена])

II. Некадашње Властелинство је, при томе, заступао овлашћени економ ишпан Јохан Хондл, а Општину два одборника (већника) Гертнер Валентин и Тојбел Јозеф.

III. Заступник Властелина је протествовао против записивања поседа на име фактичких власника свих преосталих земљишта.

IV. Као помоћ при разграничењу, комисији су послужиле копије инструмента (образац, правила…) за расподелу, као и план поделе ове општине из 1838. године.

V. Фактички посед некретнина био је подигнут на “Set und Stelle” (нечитко)

VI. Комисија је пронашла 18 заоставштина која нису расправљене, које су пописане у додатку и у дупликату предате царско-краљевском среском суду у Руми. (види први попис – м. п)

VII. Општина има 412 грунтовних протокола, 6 скица, малих укућана (инквилина – м. п) 195 и 21 означеним са +, што укупно износи 7.883 јутра и 11 хвати.

VIII. Регистар парцела обухвата 72 табака, поређаних у аритметичком редоследу (низу) и садржи 5.093 одређујућих цифара.

IX. Оверавање земљишних протокола је било спроведено 16, октобра 1856, у смислу параграфа 23. и 24. Наредбе Министарства правде од 26. фебруара 1855, при чему су земљишни поседници били још једном подучени о сврси земљишних књига и нарочито врсти и сврси непосредно предстојећих земљишних протокола.

X. Земљишне протоколе су од стране Општине потписали председник (судија, кнез) Андреас Туфт и два одборника Гертнер Валентин и Тојбел Јозеф.

XI. Копије скица су биле предате Општини.

Потврда о пријему је приложена под

Овим је протокол био закључен и потписан

Инђија, 16. октобар 1856.

Антон Бертолино
вођа царско-краљевске комисије

Туфт Андреас, судија (или кнез)

Јохан Лавај
ц.к. месни актуар

Гертнер Валентин
Јозеф Тојбел

Франц Релемер
ц.к. месни актуар

Јохан Хондл
представник грофовске
(властелинске) грунтовнице

Verzeichniss

den in den Markt Gemeinde India währenden Locallisirung aufgefundenen Verlassenschaften.

Попис

трајно насељених у трговишној општини (трговишту) Инђија код којих је пронађена заоставштина (наследство)

Post	Haus No Кућни број	Namen der Verstorbenen Име преминулог	gestorben im Jahre Година смрти	Anmerkung Примедба
1	237	Baumann Peter	1854	
2	47	Bellits Theodor	1855	
3	178	Ebert Josef	1855	
4	296	Fellinger Franz	1854	
5	189	Geringer Josef	1854	
6	380	Gärtner Peter	1856	

7	32	Grabovacsky Josim	1854	
8	31	Grabovacsky Michael	1855	
9	247	Gracz Johann	1854	
10	310	Kehl Georg	1854	
11	97	Kovacsevits Stefan	1854	
12		Moschin Dimitrie	1854	
13	366	Pill Johann	1853	
14	416	Penz Josef	1853	
15	172	Savits Kuzma	1856	
16	151	Schilli Lorenz	1853	
17	40	Stoits Maxim	1856	
18	27	Tomanits Nikola	1856	

Sign. India, am 16ten October 1856.
Anton Bertolino
k.k. Co[mmissi]ons Leiter

Инђија, 16. октобра 1856.
Антон Бертолино
вођа царско-краљевске комисије

Markt Gemeinde India
Alfabetisches Namen Verzeichniss
der Grundbesitzer

Трговиште Инђија
алфабетски попис земљишних поседника

A

Almadinger Johann, mala kuća br. 109 (194) [„мала кућа“ је овде ознака за инквилина, који нема сесионално земљиште – м. п]
Amstadt ~~Franz~~ Matia ¼ sesije, kuća br. 206 (242)
Amstadt ~~Elisabetha~~ (242)
Angelits Demeter, grčko nesjedinjeni (pravoslavni) paroh, kuća br. 217 (162)
Appel Stefan, mala kuća br. 89 (95)
Azarits Ignya, mala kuća br. 147 (129)

B

Babits Zacharia, ½ sesije, kuća br. 94 (100)
Bachert Andreas, ½ sesije, kuća br. 350 (363)
Bachert Jakob, ½ sesije, kuća br. 285 (303)
Bachert Christina (303)
Bachert Josef, ½ sesije, kuća br. 128 (168)
Bachert Anna (168)
Bachert Josef, ½ sesije, kuća br. 351 (364)
Bachert Veronika (364)
Bachert Martin, ½ sesije, kuća br. 345 (358)
~~Bachert Franeziska (358)~~
Bachert Martin, ½ sesije, kuća br. 64, 109
Bachert Nikolaus, 7/8 sesije, kuća br. ~~344~~, 166 (357) (135)
Bachert Anna (357) 135
Bachert Stefan udova ¼ sesije, kuća br. 363 (374)
Bachert Anton, ½ sesije, kuća br. 392 (400)
Baÿer Johann, mala kuća br. 5 (9)
Baÿer Josef, ¼ sesije, kuća br. 212 (248)
Baÿer ~~Mariana~~ Johann (248)
Baÿer Peter, mala kuća br. 7 (11)
Baÿer Theresia (11)
Balazsi Josef, 3/8 sesije, kuća br. 213 (249)
Balogh Johann notar, 2 ½ sesije, kuća br. 220 (131)
Balogh Ludovica (131)
Barth Anton, ¼ sesije, kuća br. 264 (288)
Barth Franz, mala kuća br. (112)
~~Barth Johann, mala kuća br. 156 (118)~~
Barth Michael, ½ sesije, kuća br. 354 (366)
Barth Magdalena (366)
Bauer Peter, mala kuća br. 182 (220)
Bauer Theresia (220)
~~Bauer Wendelin, ¼ sesije, kuća br. 181 (219)~~
~~Bauer Anna (219)~~
Baumann Adam, većnik, kuća br. 395 (403)
Baumann Gertrud (403)
Baumann Peterova ostavština, ½ sesije, kuća br. 237 (255)
Bäck Marianna, ½ sesije, kuća br. 200 (236)
Bähr Lorencz, ¼ sesije, kuća br. 250 (267)
Bähr Anna (267)

Bellits Jovan, udova, cela sesije, kuća br. 56 (64)
Bellits Thodor, ostavština 1 sesije, kuća br. 47 (55)
Bernhard Martin, mala kuća br. (8)
Bischof Mathias, mala kuća br. (2)
Bocz Adam, ½ sesije, kuća br. 384 (394) 516
Bocz ~~Rosalia~~ Stevan, Andria, Kata, Marijana i Eva (394)
Bohr Joseg, ½ sesije, kuća br. 387 (395)
Bohr Anna (395)
Borkovaczkÿ Zsivan, ¾ sesije, kuća br. 79 (85)
Bosits Anton 1 sesija, kuća br. 96 (102)
Bosits Glischa, ½ sesije, kuća br. 73 (79)
Bosits Pavle (79)
Bosits Stefan (79)
Bosits Milosch (79)
Bosits Kuzman, ½ sesije, kuća br. 176 (169)
Bosits Maxim, mala kuča br. 125 (173)
Bosits Pavle (173)
Bosits ~~Miter, ostavština~~ Jovan 3/8 sesije, kuća br. 126 (171)
~~Bosits Sava, mala kuća br. 95 (101)~~
Bosits Maria (101)
Bosits Subota, ½ sesije, kuća br. 127 (170)
Bosits Kosta (170)
Botyanskÿ Zsivan, mala kuća br. 34 (41)
Bremer Benedict, mala kuća br. 348 (266)
Bremer Magdalena (266)
~~Brescha Johann, ¼ sesije, kuća br. 253 (270)~~
Brucher Johann, ¾ sesije, kuća br. 215 (250)
Brucher Magdalena (250)
~~Bugarskÿ Peter~~, ½ sesije, kuća br. 225 (156) gledaj Postpišl
Bugarskÿ Ljuba (156)
Büsch Mathias, mala kuća br. 408 (205)
Büsch Klara (205)
~~Buschbachner Johann, ½ sesije, kuća br. 347 (360)~~
~~Buschbachner Elisabetha (360)~~
~~Buschbachner Josef, ¼ sesije, kuća br. 332 (346)~~
~~Buschbachner Anna (346)~~
Boty Adam, sam, kuća br. 276, 295
Barth ~~Johann~~ Fidelis, kuća br. 253, 118
Belits Pavle, kuća br. 18 (22)
Brenner Lorenz i Margarathe, kuća br. 164 (214)

~~Bayer Josip, kuća br. 80 (84)~~
~~Bayer Anna, kuća br. 80 (84)~~
Botz Stefam (259)
Bachert Josip i Kata (330)
Baranč Johan (127
Buschbacher ~~Lorenz~~, Vendelin, Konrad, Johann, 360
Bill Adam i Terezia, 436
Božić Gliša, Pavao, Stevan, Vatima, (79)
Božiić Dimitrie, 168
Balać Georg, 25
~~Bušbacher~~ Boc Johan, 457
Bušbacher Lorenz, 458
Bachert Nikola, Martin, Franjo i Josip, (267)
Božić Dimitrie, 219
Bill Martin i Elisabeta, kuća br. 362, 373
Bohr Antun i Elisabeta (462) 462
Bonifart Josip, 482
Braun Josip i Marija, 161
Beer Friedrich, 489
Botz Johan, 400
Bahert Magdalena rođ. Erbrusdt, 496
Bil Mihael, 403
Braun Josip, 505
Botz Ana, 518

C

Constantinovits ~~Thodor~~ Ljubomir, 1/2 sesije, kuća br. 90 (96)
~~Christbaum Johann, ½ sesije, kuća br. 342 (356)~~
~~Christbaum Marianna, (356)~~
Csermak ~~Johann~~ Martin i Terezija, ½ sesije, kuća br. 375 (385)
Csermak Johann, ½ sesije, kuća br. 253 (275)
Csermak ~~Anna~~ Antun, (275)
~~Csermak Jovan, 424~~
Čermak Johan mladji, 424

D

Davinits Nikola, ½ sesije, kuća br. 168 136)
Deato Jakob, mala kuća br. 327, 362, 326 (69)
Deato Catharina (69)

Deuits (verovatno Dević) Mitar, mala kuća br. 26 (30)
Deuits Peter, ¾ sesije, kuća br. 23 (27)
Deuits Jocza, (27) 501
Deuits ~~Stefan~~ Angelina, Vasa, Miloš, Joka, Natalija i Anka, ¼ sesije, kuća br. (61)
Dibisch Fabian, 5/4 sesije, kuća br. 292, 498, (189), (~~246~~), (302), 405, ~~420~~, 185, 471
Dibisch Marianna, (189), 405, 420 i 498
Dibits Mariann, ½ sesije, (411)
Dosits Nityifor, ½ sesije, kuća br. 93 (99)
Duma Georg udova, mala kuća br. 236 (145)
~~Divisch Juliana, 259~~
~~Deubl Josip, (29)~~
Deubl Johann, 338
Dibisch Fabijan, 50
Dibić Verona, 199

E

Eberhardt Hermann cela sesija, kuća br. 381 (391)
Eberhardt Catharina, (391)
~~Eberhardt Michael Fridrich, ½ sesije, kuća br. 322 (338)~~
~~Eberhardt Anna, (338)~~
Ebert Josef, ostavština ½ sesije, kuća br. 178 (174)
~~Ebert Peter, mala kuća br. 150 (124)~~
~~Ebert Theresia, (124)~~
~~Eichinger Francz, mala kuća br. 118 (185)~~
~~Eichinger Clara, (185)~~
Eichinger Georg, ½ sesije, kuća br. 289 (307)
Eichinger Michael, ½ sesije, kuća br. 185 (221)
Eichinger Catharina, (221)
Eichhorn Clara, (20)
Eisenmann Mathias, ½ sesije, kuća br. 187 (222)
Eisenmann Anna, (222)
~~Elgetz Nikolaus, mala kuća br. 305 (321)~~
Elgetz Elisabetha, (321)
Engelmann ~~Anton~~ Michael, ½ sesije, kuća br. 352 (365)
Engelmann ~~Catharina~~ Michael, (365)
Erhardt ~~Adam~~ Maria udata Rap, ½ sesije, kuća br. 335 (349)
Erhardt Catharina, (349)

Erhardt Gaspar, mala kuća, kuća br. 413 (166)
Eichinger Josef, mala kuća br. 150 (416)
~~Ebert Heinrich Franz, 174~~
Erhard ~~Adam~~ Kata udata Kratz, 442, 497
Eichinger Franjo, 153
Engelman Andria, 470
Eichinger Mihail Kristina 388
Eislmann Mariana, (232)
Erhardt Adam stariji, 484
Erhardt Magdalena udata Bahert, 496
Engelmann Anton i Kata, 408
Erhard Adam, 506

F

Fasennacht Alois, ½ sesije, kuća br. 315 (332)
Fasennacht Sofia, (332)
Fellinger Francz, ostavština ½ sesije, kuća br. 296 (323)
Feller Heinrich, mala kuća br. (197)
Feller Clara, (197)
Färber Josef, mala kuća br. 263 (283)
Färber Theresia, (283)
Fessel Balthasar, mala kuća br. 324 (340)
Fessel Elisabetha, (340)
Feldtänzer Hermann, mala kuća br. 171 (143)
Feldtänzer Anna, (143)
Fiedler Franz, mala kuća br. 21 (25)
Fiedler Theresia, (25)
Forhans Jakob, mala kuća br. 68 (74)
Freihaut Johann, ½ sesije, kuća br. 290 (310)
Freihaut Catharina, ½ sesije, kuća br. 338 (352)
Freihaut Jakob, (352)
Hreihaut Anton, (352)
Freihaur Margaretha, (352)
Freihaut Valentin, (352)
Freihaut Georg, (352)
Freihaut Christof, ½ sesije, kuća br. 140 (151)
Freihaut Theresia, (151)
Falkenstein Georg, 434
Feldencer Hironimus, 76

Fäusf Franja, 502
Felinger Vilhelm, 313
Felinger Lorenc, 511

G

Gajdobracskÿ Mathia, ¼ sesije, kuća br. 55 (63)
Ganz Josef, ¼ sesije, kuća br.245 (263)
~~Ganz Fridrich, (263)~~
~~Ganz Anna, (263)~~
~~Ganz Theresia, (263)~~
Gefröhr ~~Johann~~ Mariana rodj. Eisemann, ½ sesije, kuća br. 197 (232)
~~Gefröhr Helena, (232)~~
Gerbits Marko, mala kuća br. 190 (226)
Gerbits Demeter, (226)
Gerbits Sima, (226)
~~Geringer Josef~~ Gruber Mihail, ~~ostavština~~, mala kuća br. 189 (225)
Geringer Michael, kuća br. 297 (314)
Geringer Stefan, ½ sesije, kuća br. 295 (312)
Geringer Clara, (312)
Gärtner Adam, ½ sesije, kuća br. 367 (378)
Geringer Catherina, (378)
Gärtner Anton, mala kuća br. (204)
Gärtner Eva, (204)
Gärtner Franz, ½ sesije, kuća br. 288 (306)
Gärtner Catharina, Josip, Franc, Barbara i Sebastian, (306)
Gärtner Peter, ostavština ¼ sesije, kuća br. 380 (~~390~~) 397
Gärtner Valentin, 1/23 sesije, kuća br. 290 (308)
Gärtner Magdalena, (308)
Gerstner Johann, mala kuća br. 192 (227)
Gerstner Theresia, (227)
Gessel Vilhelm, ½ sesije, kuća br. 226 (155)
Gessel ~~Catharina~~ Karolina, Jakob, Franja, Franciska (155)
Gimpel Jakob, ¼ sesije, kuća br. 382 (392)
Gimpel Theresia, (392)
Gyarmathÿ Anton, 1&2 sesije, kuća br. 278 *297(382 i broj 467 1 ½ sesije
~~Gyarmatÿ Elisabetha, (297)~~
Gyarmathÿ Johann, ¼ sesije, kuća br. 321 (337)
Gyarmathy Catharina, (337)
Gyarmathÿ Johann, mala kuća br. 271 (291) 508

Gyarmathÿ Catharina, (291)
Gyarmathÿ Josef, mala kuća br. 110 (193)
Gyarmathÿ Elisabetha, (193)
Gyarmathy ~~Michael~~ Anton, ½ sesije, kuća br. 308 (324)
~~Gyarmathy Margaretha, (324)~~
Gyarmathy Michael, ½ sesije, kuća br. 259 (279)
Gyarmathy Theresia, (279)
Gyarmathy Stefan, mala kuća br. (325)
Gyarmathy Barbara, (325)
Glosÿ Francz, mala kuća br. 306 (322)
Glosÿ Josefa, (322)
Gerbits ~~Azcko~~ Lazar, ½ sesije, kuća br. 86 (92)
Grabovacskÿ Jakob, 1 sesija, kuća br. 28 (33) Miloš, Živan, Mara, Rakita, Kata
Grabovacsky Urosch, Kosta i Stevan, 833)
Grabovacsky Josim, ostavština ½ sesije, kuća br. 32 (39)
Grabovacsky Kuzma, mala kuća br. 155 (119)
Grabobacsky Michael, ~~ostavština~~, mala kuća 31 (38)
Grabovacsky Pavle, ½ sesija, kuća br. 33 (40)
Grabovacsky ~~Stefan~~ Petar, ¼ sesije, kuća br. 50 (58)
~~Grabovacsky Stefan, mala kuća br. (108)~~
~~Grabovacsky Kosta, (108)~~
Grabovacsky Zsivan, ½ urbarske sesije, kuća br. 46 (54)
Grabovacskÿ Sona, (54)
Grabovacskÿ Ljuba, (54)
Gracz Gregor, ½ sesije, kuća br. 242 (260)
Gracz Susanna, (260)
Gracz Jakob, neoženjen, ¼ sesije, kuća br. 198 (233)
Gracz Jakob, 1 sesije, kuća br. 364 (375)
Gracz Magdalena, (375) (440)
Gracz Johann, ~~ostavština~~ ¼ sesije, kuća br. 247 (265)
Gracz Peter, ½ sesije, kuća br. 268 (289)
Gracz Anna, (289)
Gracz Stefan, mala kuća br. 174 (217)
Gracz Catharina, (217)
Grieshaber Christina, mala kuća br. 67 (73)
~~Gýarmatý Anton, ¼ sesije, kuća br. (413)~~
Gernhart Simon i Barbara, kuća br. 164 (214)
Gärtner Jakob, kuća br. 458 (423)
Gimpl ~~Jakob i Terezia~~ Adam, Kata, (71)
Gauder Josif i elisabeta, kuća br. 181 (219)

Gjarmaty Anton, 382, 487
Gjarmati Terezija, (190)
Gärtner Josip i Gertrand, 455
Geringer Mihajl, 492
Grisbaum Johan, Mariana, 356
Geringer Adam, 503

H

Haberbusch Mathias, mala kuća br. (105)
Haberbusch Ema, (105)
Haberkorn Conrad, ½ sesije, kuća br. 309 (326)
Haberkorn Eva, (326)
Hahn Melchior, neoženjen, ¼ sesije, kuća br. 194 (229)
Hahn Jakob, neoženjen, (229)
Hahn Catharina, (229)
Hahn Christina, (229)
Halter ~~Melchior Adam, ½ sesije~~, kuća br. 299 (316) 321
~~Halter Christina, (316)~~
Harcsa Jakob, rimokatolički župnik, ¼ sesije, kuća br. 270 (290)
Hebel Johan mlađi, ¼ sesije, kuća br. 388 (396)
Hebel Anna, (396)
Heckel Francz, ½ sesije, kuća br. 209 (245)
~~Heckel Magdalena, (245)~~
~~Hefner Georg, ½ sesije, kuća br. 241 (259)~~
~~Hefner Theresia, (259)~~
Heinrich Anton, mala kuća br. 51)
Heinrich Francz, ½ urbarske sesije, kuća br. 287 (305)
Heinrich Anna, (305)
Heinrich Johann, mala kuća br. 421 (215)
Heinrich Anna, (215)
Heinrich Josef, ½ sesije, kuća br. 331 (345)
Heinrich Margaretha, (345)
Herberth Josef, mala kuća br. 10 (14)
Herberth Barbara, (14)
~~Herberth Heinrich, ½ sesije, kuća br. 337 (351)~~
Herberth Barbara, (351)
Hermann Josef, mala kuća br. 143 (134)
Hermann Magdalena, (134)
~~Hill Andreas, ½ sesije, kuća br. 315 (330)~~ vidi Brachert

Hill Elisabetha, (330)
Hitzfelder Georg, mala kuća br. 163 (213)
Hitzfelder Theresia, (213)
Hoffmann Anton, ¼ sesije, kuća br. 188 (223)
Hoffmann Catharina, (223)
Hondl Johann, vlastelinski išpan, ¾ sesije, (410)
Hondl Emilie, (410)
Hondl Johanna, katarina, (409)
Horvath Emerich, ½ sesije, kuća br. 374 (384)
Horvath Amalia, (384)
Horvath Stefan, mala kuća br. 144 (133)
Horvath Veronika, 8133)
~~Hunger Georg, mala kuća br. (271)~~
~~Hunger Elisabetha, 8271)~~
Halter ~~Melchior~~, Adam i Regina, kuća br. 305 (321) 316, 473
Hondl Johann +, (414)
Josef Hartmann, kuća br. 208 (418)
Hartmann Theresia, (418)
~~Herzog Francz i Maria, (37)~~
Helleis Mihail i Terezia, kuća br. 285, 303
Helleis Johann Terezia, 348
Horvat Kristof, 109
Helmlinger Verona i Pavle, 199
Haller Kata i Franja, 476
Helmlinger Nikola, 493
Heiniš Antun i Adela, 291

I

opština Inđija, (159)
~~Joachimstahl Josef, ¼ sesije, kuća br. 141 (149)~~
~~Joachimstahl Veronika, (149)~~
~~Joachimstahl Catharina, ¼ sesije, kuća br. 368 (376)~~
~~Joachimstahl Bartolome, (376)~~
Joits Nikola, ¾ sesije, kuća br. 180 (176)
~~Jung Johann, ¼ sesije,~~ kuća br. 378 (388)
~~Jung Mihael Joisef, 1/3 sesije, kuća br. 207 (243)~~
~~Jung Catharina Barbara, (243)~~
~~Jungbold Bernhardt, mala kuća br. 63 (71)~~
Joachimsthal Elisabetha, kuća br. 365 (376)

Jung Johan i Anna, 285
Jungbold Bernhard, 98
Jung Josef i Narbara, 243
Jung Antun, 410

K

Kaderschavek Venzel, ½ urbarske sesije, kuća br. 137, (208)
Kaderschavek Susanna, (208)
Kapp Josef, ¼ sesije, kuća br. 333 (347)
Kapp ~~Walburga~~ Johann, (347)
Karalits ~~Andrea~~ Pavle, Damjan, Mihail, ½ sesije kuća br. 77 (83)
~~Karalits Maxim~~, (83)
Keht Francz, ½ sesije, kuća br. 286 (304)
~~Kehl Catharina, (304)~~
Kehl ~~Georg~~ Vendelin, ~~ostavština~~ 1 sesija, kuća br. 310 (327)
Kehl Jakob, ¾ sesije, kuća br. 283, (301) 304, 290
Kehl Marianna, (301)
Kehl Josef, ¾ sesije, kuća br. 311 (328)
~~Keil Anton, mala kuća br. 410 (235)~~
~~Keil Elisabetha, (235)~~
Keil Georg, ½ sesije, kuća br. 391 (399)
Keil Marianna, (399)
Keil Josef, ¼ sesije, kuća br. 199 (234)
~~Keil Walentin, ¼ sesije, kuća br. 124, (177)~~
Keil Catharina, ¼ sesije, kuća br. 124 (177)
Kersch Jakob, ½ sesije, kuća br. 269 (211)
Kersch ~~Magdalena~~ Catharina, (211)
Kersch Josef, mala kuća br. 154 (120)
Kersch Theresia, (120)
Kersch ~~Georg~~ Lorenc, ¼ sesija, kuća br. 251 (268)
Kersch Vatharina, (268)
Keszler Anna, 459 (164)
~~Kirschenhäuter Adolf Karolina, mala kuća br. 279 (298) 415~~
~~Kirschenhäuter Catharina, (298) 415~~
Crkveni fond grčko nesjedinjene crkve (pravoslavne – m.p.), (206)
Crkveni fond rimokatoličke crkve, 296
Koch Johann, ½ sesije, kuća br. 239 (257)
Kolarics Georg, ¼ sesije, kuća br. 87 (93)
Kovacsevits Jovan, ¼ sesije, kuća br. 411 (34)

Kovacsevits Kuzma, ¼ sesije, kuća br. 2 (4)
Kovacsevits Lazar, 2/4 sesije, kuća br. 122 (179)
Kovacsevits Maxim, ¾ sesije, kuća br. 115 (188)
Kovacsevits Sima, ¼ sesije, kuća br. 183 (181) i ½ i onda ¼ sesije
~~Kovacsevits Sima, mala kuća br, 97 (103)~~
~~Kovacsevits Stefan, ostavština, ¼ sesije, kuća br. 119 (183)~~
Kopold Anton, ¼ sesije, kuća br. 203 (239)
Kopold Magdalena, 8239)
~~Kopold Josef, mala kuća br.~~ 123 (178) Kraft Josif i Elisabeta
Kötits (Kecić – m. p) Mita, 3/8 sesije, kuća br. 227, 138, 229 (209=
Kontits Johanna, (209)
Köhl Johan, mala kuća br. 312 (329)
Köhl Catharina, (329)
König Frantz, mala kuća br. 420 (286)
~~König Josef, mala kuća br. 148 (127)~~
~~Könih Agatha, (127)~~
König Wilhelm, mala kuća br. 266 (287)
König Christina, (287)
Kujadinovits Tanasie, mala kuća br. (43)
Kujadinovits Macza, (43)
~~Kupferschmied Andrea, mala kuća br. (272)~~
Kupferschmied Margaretha, mala kuća br. 246 (264)
Kupferschmied Augustin, (264)
Kupferschmied Michael, (264)
Kupferschmied Marianna, (264)
Kler Josef, mala kuća br. 101 (203)
Kler Catharina, (203)
~~Kraft Georg, ½ sesije, kuća br. 262 (282)~~
Krämmer Anton, ½ sesije, kuća br.379 (389)
Krämmer Georg, ½ sesije, kuća br. 359 (370)
Krämmer Margaretha, (370)
~~Krämmer Nikolaus, ½ sesije, kuća br. 66 (72)~~
Krämmer ~~Margaretha~~ Andria, (72)
Kracz Elisabetha, mala kuća br. 142 (137)
Kracz Josef, ¼ sesije, kuća br.160 (210) 451
Kracz Franciska, (210)
Kracz Peter, ½ sesije, kuća br. 152, 434, 355, (121), (249), 464
Kracz Elisabetha, (121)
Krifka georg, ¼ sesije, kuća br. 282, 373 (300)
Krifka Anna, (300)

~~Kirschenheiter Adolf~~ i
Kirschenheiter Katharina 2/4 sesije (420)
Kreninger Mathias, kuća br. 162, 422
~~Kovačević Sima, 182~~
Kovačević ~~Timotia~~ Simo iz Inđije kuća br. 119, 183
Kontić Dimitrie iz Inđije, (251), 78, 435, ~~439~~, 477
König Josip i Agata, 428
Radezavek Alojz, 432
Radezavek Vilhelm, 433
Koch Mihail i Elisabeta, 437
~~Kehl Jakob i Mariana, (304)~~
Konstantinović Ljubomir, 96
~~Kehl Jakob, 290~~
Karalić Andria, 449
Kraft Sebastian, 191
Kremerer Josip, 451
~~Kratz Petar, 464~~
Kontić Nikola, 251
Kratz Jakob, 458
Kaiser Josip i Rozalia, (272)
Kail Matia, 468
Kremer Georg, 472
Kail Jakob i Kristina, 475
Kratz Sofija, (407)
Kratz Katarina rodj. Erhardt, 442, 497
Kersting Friedrich Anna, kuća br.137, 500
Kratz Petar i Kristina, 358
Keil Matija, 399
Keil Jakob, 512
Keil Elisabeta, Keil Katarina, Keil Antun, 513
Kontić Dimitrija, 514
Kratz Jakob, 522, 440

L

Lamberty Josef, mala kuća br. 336 (350)
Lepovits Andream ½ sesije, kuća br. 69 (75)
~~Linder Johann, ½ sesije, kuća br. 205 (205)~~
~~Linder Catharina, (205) (241)~~
Link Johann, kuća br. 394 (402)

Link Theresia, (402)
Link Nikolaus, mala kuća br. 257 (277)
Lerbaum Ambrosia, 521

M

Mayer Mathias, ¼ sesije, kuća br. 244 (262)
Mayer Catharina, (262)
Mark Anton, mala kuća br. 139 (153)
Mark Clara, (153)
Marinkovits Arsenie, ¼ sesije, kuća br. 45 (53)
Maixnu Christian, mala kuća br. 104 (200)
Merda Frantz, mal akuća br. (110)
Mesch Josef, mala kuća br. 149 (125)
Mesch Catharina, (125)
Metzger Georg, mala kuća br. 136 (151)
Metzger Catharina, (157)
Milanskÿ Milosch, ½ sesije, kuća br. 84 (90)
Michel Peter, mala kuća br. 372 (382)
Michel Catharina, (382)
Mihajlovits Andre Gjorgje i Vasso, ½ sesije, kuća br. 75 (81)
Mihajlovits Stefan, (81)
Mihajlovits Aron, mala kuća br. 6 (10)
~~Mihajlovits Jeremia, ½ sesije, kuća br. 76 (82)~~
~~Mirkovits Trifun, mala kuća br. 236 (296)~~
~~Mirkovits Catharina, (295)~~
Misits Marko, ostavština ½ sesije, kuća br. 19 (23)
Misits Maxim, ½ sesije, kuća br. 58 (66) Mišić Jovan i Mišić Gjuro
Mohr Josef, ¾ sesije, kuća br. 224 (252)
Mohr Anna, (252)
Mohr Nikolaus, mala kuća br. 307 (320)
Mohr Anna, (323)
Moschin Illia, mala kuća br. 51 (59)
Moschin Dimitrie, ostavština, (59)
Müller Jakob, ½ sesije, kuća br. 175 (218)
Müller Catharina, (218)
Müller Johann, mala kuća br. 240 (258)
Müller Elisabetha, (258)
~~Moor Georg, (108)~~
Markotics Anton, ¾ sesije, kuća br. 270 (290)

Mihajlovics Milan, ½ sesije, kuća br. 76 (82)
~~Müller Jacob, ¼ sesije, kuća br. 81 (87~~), vidi Ž.
Miler Mihail, 499
Mecger Georg, Josef i Karl, (103)
Mark Pavle, Kata, Anton, 448
Marković Kosta, 469
Mohr Kata, 469, 91
Moor Georg i Katarina, (8282)
Mor Jakob, 483
Mihajlović Narandža i Miloš, 81, 469
Miller Mihail, 488
Miller Jakob, 491

N

Negovanovits Illia, ½ sesije, kuća br. 3 (6)
Negler Anton, ¼ sesije, kuća br. 239 (343)
Negler Margaretha, (343)
Nesits Anton, mala kuća br. 164 (214)
~~Nesits Filip, (214)~~
Nikolits Jovan, ¼ sesije, kuća br. 72 (78), 430
Nikolits Thoma, (78), 431
~~Nikolits Pavle, (78)~~
Novakovits Jovan, ½ sesije, kuća br. 74 (80)
Nešić Miloš, 49

O

Obradov George, mala kuća br. 38 (46)
Obradovits Sava, mala kuća br. (37)
Obradov Tanasie, ½ sesije, kuća br. 29 (35)
Obradov Zsivan, ¼ sesije, kuća br. 157 (113)
Offenbächer Christina, ¼ sesije, kuća br. 17 (21)
Offenbächer Anton, (21)
Offenbächer Martin, (21)
Offenbächer Franciska, (21)
Offenbacher Franciska, udova, kuća br. 356 (367)
Offenbächer Peter (367)
Offenbächer Anton, (367)
Offenbacher Anna, (367)
Offenbacher Elisabetha, (367)

Offenbächer Barbara, (367)
Offenbächer Veronika, (367)
Offenbacher Franciska, 8367)
~~Ostoits Dimitrie (Vema udata Mihailovits), ¼ sesije, kuća br. 81 (87)~~
~~Ostoits Stefan – isti deo (ravnopravno), (87)~~

P

Petto Stefan, 141
Popović Damjan, 144
Pertl Anna, rođ. Bachart, 443
Peto Andrija, 468
Pil Kristof i Barbara, 474

P

Paranosits Andrea, mala kuća br. 146 (130)
Paranosits Jakob, ¼ sesije, kuća br. 231 (152)
Paranosits Maxim, ¼ sesije, kuća br. 11 (15)
Pasth Johann, ½ sesije, kuća br. 368 (379)
Pasth Saveta, (379)
Peacsevits von Peter grof, (292)
Peter Johann, ¼ sesije, kuća br. 294 (311)
Peter Marianna, (311)
Petto Josef, ¾ sesije, kuća br. 393 (401)
Pfefer Johann i Veronica, 453
Petto Elisabetha, (401)
Petto Stefan, mala kuća br. 340 (354) 279
Petto Anna, (354)
Penz Anton, mala kuća br. 20 (24)
Penz Magdalena, (24)
Pertl Heinrich, ¼ sesije, kuča br. 145 (132)
Pertel Wilhelm, 1 sesija, kuća br. 390 (398)
Pertel Barbara, (398)
~~Petrovits Georg, 3 sesije, kuća br. (405)~~
~~Pestner Josef, mala kuća br. 80 (86)~~
~~Pestner Maria, (86)~~
Pill Adam, neoženjen, mala kuča 52 (60) 154
Pill Adam, ¾ sesije, kuća br. 369 (368) 154
Pill Johann Pongrac, ostavština, ½ sesije, kuća br. 366 (377)
~~Pillÿ Josef, ½ sesije, kuća br. 314 (331)~~

~~Pillÿ Elisabetha, (331)~~
Pejačević Adolf grof, 446
Por Terzija, 390, 391
Petto Josef, 490
Pfeffer Ivan, 460
Pospišil Mihail, 519
Pospišil Magdalena rođ. Kehl, 520
Pill Michael, ½ sesije, kuća br. 345 (350)
Pill Nikolaus, ½ sesije, kuća br. 211 (247)
Pill Stefan, mala kuće br. (28)
Pocz Nikolaus, ¾ sesije, kuča br. 416 (253)
Pocz Anna, (253)
Poppovits Ignya, ½ sesije, kuća br. 117 (186)
Poppovits Sima, mala kuća br. 44 (52)
Poppovits Agnes, (52)
Poppovits Tescha, mala kuća br. 4 (7)
Postpischil Ignatz, 3 sesije, kuća br. 216 (244)
Postpischil Barbara, (244)
Putser Michael, mala kuća br. 88 (94)
Putser Catharina, (94)
Putser Stefan, ½ sesije, kuća br. 370 (380)
Putser Thereza, (380)
Pelly Josef, mala kuća br. 105 (198)
Postpišil Ignjac, 156
Past Marija, 463
Plely Catharina, (198)
Parohijski fond grčko nesjedinjene crkve (pravoslavne crkve – m. p), (406)
Parohijski fond rimokatoličke crkve, (333)
Pfeffer Johann, 3/8 sesije, kuća br. 256 (276)
Protill Peter, mala kuća br. 103 (201)
Protill Catharina, (201)
Penz Josef, ostavština, mala kuća br. 416 (117)
Paranosits Ljuba, (156)
Popovits Lazar, (186)
Paranosits Nikodim, ¼ sesije, kuća br. 153 (412)
Paranosits Milutin, (412)
Passulits Jovan, kuća br. 35 (42)
Pill Adam i Theresia, 2/4 sesije, 417
Pertl Wilhelm i Barbara, ½ sesije, kuća br. 314 (331)
Pilawka Johan i Franciska, kuća br. 282 (421)

Postpischil Michail, (89)
Poschbischel Ignatz, 241
Pfefer Johann, 460

R

~~Radolovacsky Bosko, mala kuća br. 42 (50)~~
~~Radolovacskÿ Nasta, (50)~~
Radolovacskÿ ~~Nikola~~ Luka, Mita, Pera i Layar, ~~1 sesija~~, kuća br. 70 (76)
Radolovacskÿ Peter (76)
Radolovacskÿ ~~Mathias~~ Nikola, ½ sesije, kuća br. 284 (~~302~~) (246)
Raicsevits Pavle, ¼ sesije, kuća br. 107 (196)
Rapp Johann, ¾ sesije, kuća br. 179 (175)
Rapp Magdalena, (175)
Rak Josef, mala kuća br. 15 (19)
Rak Magdalena, (19)
Rein Jakob, ½ sesije, kuća br. 330 (344)
Rein Anna, (344)
Reinhardt Andreas, ¼ sesije, kuća br. 300 (317)
Reinhardt Catharina, (317)
~~Reparskÿ Mita, mala kuća br. 120 (182)~~
~~Ried Frantz, ½ sesije, kuća br. 210 (246)~~
~~Ried Anna, (246)~~
~~Rillÿ Mathias, ¼ sesije, kuća br. 362 (373)~~
Rillÿ Michael, ½ sesije, kuća br. 291 (309)
Rillÿ Josef, ¼ sesije, kuća br. 102 (202)
Rilly Marianna, (202)
Rilly Peter, ¼ sesije, kuća br. 184 (184)
Rilly Ewa, (184)
~~Rogolits Johann, ½ sesije, kuća br. 83 (89)~~
~~Rogolits Echatarina, (89)~~
Roth Andreas, 1 sesija, kuća br. 325 (341)
Roth Theresia, (341)
Rothmann Alois, ¼ sesije, kuća br. 261 (281)
Rothmann Sofia, (281)
~~Rith Georg i supruga Margaretha, ¼ sesije, kuća br. 210 (246)~~
Rith Josef, Rith Theresia, kuća br. 440 (271)
Rapp Valtin i Terezia, (425)
Rily ~~Mihalj~~ Josip, Mariana, Kata, Magdalena, Terezia i Eva, (426)
Rit Josif, 86

Rap Antun i Mariana, 172
Rap Maria rođ. Erhardt, 349
Raut Marija i Anna, 459
Radulovački Petra, 87
Rajčević Bogdan i Jelena mld., 54

S

Szabonia Michael, mala kuća br. 416 (117)
Saboilovits Stefan Mladen, mala kuća br. 92 (98)
Satorÿ Johann, mala kuća br. 318 (335)
Satory Maria, (335)
Savits Arsenia Uroš, 1/8 sesije, kuća br. 170 (141)
Savits Axentie Miloš, ostavština ¼ sesije, kuća br. 419 (142)
Savits Kuzma, ostavština, mala kuća br. 172 (144)
Savits Nestor, mala kuća br. 22 (26)
Savits Timotia, mala kuće br. 30 (36)
Savits Zsivan, 3/8 sesije, kuća br. 418 (139)
Seidt Franz, mala kuća br. 18 (22)
Seicz Adam, mala kuća br. 334 (348)
Seicz Magdalena, (348)
Seicz Johann, mala kuća br. 341 (355)
Seicz Barbara, (355)
~~Sendelbach Georg, mala kuća br. 265 (285)~~
~~Sendelbach Theresia, (285)~~
~~Szerezsanskÿ Georg, ostavština mala kuća br. (251)~~
~~Szerezsanskÿ Glischa, mala kuća br. 218 (160)~~
~~Szerezsanskÿ Jovan, ½ sesije, kuća br. 111 (192)~~
Szerezsanskÿ Zsivan, (192)
~~Szerezsanskÿ Pavle, mala kuća br. 54 (62)~~
~~Szerezsanskÿ Sofia, (62)~~
Schäffer Catharina, (320)
Schillÿ Lorencz, ostavština mala kuće br. 151 (123)
Szino Jakob, mala kuća br. 62 (70)
Szino Barbara, (70)
Schmidt Jakob, 2/4 sesije, kuća br. 243 (261)
Schmidt Barbara, (261)
Šneider Adam, 507
Schmück Anna, mala kuća br. 428 (273)
Schmück Johann, mala kuća br. 254 (274)

Smukov Pavle, ¼ sesije, (408)
Smukov Milosch, ¼ sesije, kuća br. 108 (195)
Smukov Stefan, ¼ sesije, kuća br. 71 (77)
Smukov Vasa, ¼ sesije, kuća br. 91 (97)
Smukov Milicza, (97)
Schönheber Thomas, mala kuća br. 99 (106)
Schönheber Theresia, (106)
Schneider Bernhardt, ½ sesije, kuća br. 201 (237)
Schneider Barbara, (237)
Schneider Christof, ¾ sesije, kuća br. 383 (393)
Schneider Elisabetha, (393)
Schneider Georg, 1 ½ sesije, kuća br. 358 (369) 392
Schneider Theresia, (369 392
~~Schneider Jakob, mala kuća br. 129 (167)~~
Smukov Vasa, 7
~~Schneider Elisabetha, (167)~~
Schneider Johann, ¼ sesije, kuća br. 361 (372)
Schneider Agatha, (372)
Schneider Josef, 2/4 sesije, kuća br. 204 (240)
Schneider Marianna, (240)
~~Stegmann Mathias, ¼ sesije, kuća br. 328 (342)~~
~~Stegmann Elisabetha, (342) vidi Stichman~~
Sterio Georg, ½ sesije, kuća br. 135, 222, (158)
Sterio Anna, (158)
Spehr Josef, ½ sesije, kuća br. 298 (315)
Spehr Marianna, (315)
Specht Josef, ¼ sesije, kuća br. 12 (16)
Specht Eva, (16)
Schrot Johann, mala kuća br. (1)
Schrot Theresia, (1)
Stöhr Lukas, mala kuća br. 159 (116)
Stöhr Catharina, (116)
Stoits Aczko, ¼ sesije, kuća br. 158 (115)
Stoits Danko, mala kuća br. 37 (45)
Stoits Kuzmann, ½ sesije,kuća br. 39 (47)
Stoits Jovan, (47)
Stoits Maxim, ostavština, mala kuće br. 40 (48)
Stoits Mia, ¾ sesije, kuća br. 8 (12)
Stolz Johann, mala kuća br. 9 (13)
Stolz Elisabetha, 813)

školski fond rimokatolički, 8334)
školski fond grčko nesjedinjeni (pravoslavvni), (207)
Szutor Augustin, ½ sesije, kuća br. 258 (278)
Sutor Josef, ¼ sesije, kuća br, 233 (150)
Sutor Catharina, (150)
Surzsinskÿ Catha, ostavština mala kuća br. 49 (57)
Stöhr Anton,1/2 sesije, kuća br. 301 (318)
Stohr Josef, ¼ sesije, kuća br. 238 (256)
Stöhr Magdalena, (256)
Stichmann Francz, ½ sesije, kuća br. 195 (230)
Swircsevits Avram, ¼ sesije, kuća br. 41 (49)
~~Swircsevits Maxim, ¼ sesije, kuća br. 82 (88)~~
Smukov Vasa, (88)
Surcsevits Pavle, ¼ sesije, kuća br. 165 (126)
~~Schwab Filip, ¼ sesije, kuća br. 161 (212)~~
~~Schwab Catharina, (212)~~
Schwarcz Andreas, ½ sesije, kuća br. 371 (381)
~~Schwarcz Johann, ¼ sesije, kuća br. 349 (362)~~
Schwarcz Josef Andria, Stevan, Martin, Anna, Terezia, Mariana, Florian, Ivan, Rozina, ~~½ sesije, kuća br 272~~ (111)
Schwarcz Christina, (111)
Schwarcz Martin,1/2 sesije, kuća br. 389 (397 390
~~Schwarcz Marianna, (397) 390~~
Schwarcz Martin, ¼ sesije, kuća br. 360 (371)
Schwarcz Christina, 8371)
Schwarcz Stefan, ½ sesije, kuća br. 319 (336) (~~450~~) 427, 174, 351
Švaec Josip i Jovan, (390)
Schwarcz Victoria, (336)
Schwendemann Francz, mala kuće br. 189 (224)
Schwendemann Rosalia, (224)
Szatorÿ Marianna, (276)
Schneider Peter, kuća br. 129, 167
Satori Johann, 415
Satori Maria, 415
~~Sommer Johann i Elisabeth, kuća br. 181 (219)~~
Szerecsanskz Demetar, kuća br 219 (251)
Savits Georg, kuća br. 218 (160)
Sterio Georg, kuća br. 218 (160)
~~Schvarc Stefan, 427, 174~~
Schneider Georg i Terezia, (392) (410)

Sose Jakob, terezia, 358
Sarigjanski Gligoria, (91)
Specht Nikola, Verna, 70
Svarc Stefan, 362, 480, 515
Šneider Georg, (108)
Saib Johan, (447)
Švarc Andrija i Mariana, 439
Sutor Vilhelm, 83
Sterio Ilija, 452
~~Sper Petar, ostavina stariji, 456~~
Šnajder Johann, (465)
~~Šmidt Carl i Margareta, 185~~
Švarc Andrija, 478
Somer Elisabeta, 478
Švarc Josip, 79, 481
Šnaider Anzun Mihajl Jovan, 407
Sper Josip, Petar, Antun i mld. Marijana Sper, 456
~~Švarc Stevan, 351~~
Švarc Josef, 485
Švarc Maraja udova, 107, 149 i 376
Šmuk Gregor i Katarina, 494
Ssichman Matija i Elisabeta, 342

T

Tanaczkovits Illia Lazar, ¾ sesije, kućni br. 234 (142)
Tanaczkovits Nikola, ¾ sesije, kuća br. 235 (146)
Tanaczkovits Zsivan, ½ sesije, kuća br. 48 (56)
Tasch Ignacz, mala kuća br. (383)
Tersits Trifun, ¼ sesije, kuća br. 134 (161)
Teubel Francz, mala kuća br. 232 (269)
Teubel Theresia, (269)
Teubel Josef, ½ sesije, kuća br. 323 (339) 29, 212, 346, 467
Teubel Elisabetha, (339)
Teubel Magdalena, ¼ sesije, kuća br. 60 (68)
Teubel Michael, mala kuća br. 230 (154)
Till Christian, ½ urbarske sesije, kuća br. 196 (231)
Titz Emerich, mala kuća br. 128)
Titz Margaretha, (128)
Titio Adam, ¼ sesije, kuća br. 193 (228)

Titio, (228)
Ther Catharina Magdalena, ostavština ½ sesije, kuća br. 112, 191
~~Ther Jakob, mala kuća br. 172 (216)~~
~~Ther Maria, (216)~~
~~Tersits Peter, mala kuća br. 35 (42)~~
Triesz Johann, ¼ sesije, kuća br. 303 (319)
Triesz Catharina, (319)
~~Tomanits Milosch, mala kuća br. 59 (67)~~
Tomanits ~~Nikola~~ Sima, ~~ostavština~~ ¼ sesije, kuća br. 27 (32)
Tuft Andreas, ½ sesije, kuća br. 376 (~~376~~) (386)
Tuft Catharina, (~~376~~) (386)
Tuft Herman, mala kuća br. 169 (138)
Tuft Peter. ¼ sesije, kuća br. 342 (122)
Tuft Magdalena, (122)
Tups Josef, mala kuća br. 409 (114)
Tups Apolonia, (114)
Turzinovits Jovan, mala kuća br. 228 (148)
Turzinovits Stefan, mala kuća br. 25 (31)
~~Teubel Josef, kuća br. 332 (346)~~
~~Teubel Josef, ¼ sesije, kuća br. 161 (212)~~
~~Theer Jakob, 70~~
~~Theer Maria, kuća br. 62, 70~~
Tiefenbach Nikolau Anna, kuća br. 62 423½
~~Tomanić Miloš, 50~~ vidi ??
Teibl Valentin, 67, 68
Tillinger Josef i Katarina, (429)
Teibl Simon, kuća br. 410, 235
Teibl Franz, 454
~~Teubl Josif, 467~~
Tajbl Ivan, 504
Tajbl Terezija, (235)

V

~~Veber Fridrich, ¾ sesije, kuća br. 348 (361) Veber Johan~~
Veber Anna, (361)
Weber Georg, mala kuća br. 13 (17)
Weber Elisabetha, (17)
Venzel Georg, mala kuća br. 113 (190)
~~Werbelyan Jano, ¼ sesije, kuća br. 24 (29)~~

~~Werbelyan~~ Julianna, (~~29~~)
Werner Jakob, ½ sesije, kuća br. 232 (254)
Werner Mihael, ¼ sesije, kuća br. 202 (238)
Werseng Johann, ½ sesije, kuća br. 339 (353)
Werseng ~~Nikolaus, ½ sesije, kuća br. 407)~~ Johann
Werseng Elisabeth, (407)
Wesselinovits Nikola, ½ sesije, kuća br. 281 (299)
Wesselinovits Julianna, (299)
Weszelinovits ~~Pavle~~ Gjoko, 1 sesija, 274 (293)
Weszelinovits Szima, mala kuća br. 275 (299)
Weszelinovits Joka, (294)
Weszelinovits Thodor, mala kuća br. 57 (65)
Wieg Jakob, ¼ sesije, kuća br. 264 (284)
Wiegh Anna, (284)
Wilhelm Philip, ¼ sesije, kuća br. 166 344 (135) 119
~~Wolf Augustin, ¼ sesije, kuća br. 177 8172)~~
~~Wolf Anna, (172)~~
Wolf Johann, ½ sesije, kuća br. 377 (387)
Volk Konrad, mala kuća br. 14 (18)
Volk Marianna, (18)
Wolpert Francz, Ivan, Ignjat, Josip i Rozalija, 1/8 sesije, kuća br. 214
Wolpert Maria, (107)
Wukovits Manoilo, mala kuća br. 78 (84)
Wujanits Alexa, ½ sesije, kuća br. 1 (3)
Vujanits Arsenia, ¾ sesije, kuća br. 186 (187)
Vujanits ~~Milosch~~ Kata udata Kudić, ½ sesije, kuća br. 191 (199)
Vujanits Peter, ¼ sesije, kuća br. 121 (180)
Vujanits Sima, 1 sesija, kuća br. 85 (91)
Vujanits Stefan. (91)
Vujanits Lazar, (91)
Vujanits Zsivan, mala kuća br (5)
~~Vujanits Zsivan, mala kuća br. 98 (104)~~
Vujanits Zsivan, mala kuća br. 36 (44)
Vujanits Peter, (44)
Wetzl Friedrich, kuća br. 173, 216
Wetzl Apolonia, 216, suvlasnik
Wujanits Milutin, kuća br. 98 (104)
Vojnović Georg, 298
Weiss Herman, 444
Wilhelm Adam, (62)

Weiss Hermann, (466)
Vujanić Sima, Lazar i Kata, 469
Weiss Jakob i Katarina, (330)
Veber Johann, 481, ~~361~~
Vik Johan, 486
Volf Jakob i Kata, 495
Vagner Bernhard, 203
Veber Jelisaveta, 504

Z

Zsivkovits Ch..rentie, ostavština ½ sesije, kuća br. (404)
Zsivkovits Thimotie, 1 sesija, kuća br 132 (163)
Zsivkovits Pavle, (163)
Zsivkovits Marko, (163)
Zsivkovits Ljuba, ½ sesije, (404)
Zsivkovits Christina Timotija, Pavle i Marko, suvlasnici, (404)
Zamrazil Johann, (452)
Zabllanski Barbara, 382
Zappe Vencl i Hermina, (441)
Živković Petra, Adam, Maria, Eva i Ana, 87

Anton Bertolino
k.k. Co[issi]onsleiter
шеф царско-краљевске комисије

Nro	Nomina											
24	Misko Radics	1	4	1	1				1		30	8
25.	Juro Priedvecs	1	4	1	1							5
26.	Mathias Ott	1	4	1	1							9
27.	Johannes Kral	1	4	1		30						5
28.	Jacob Placsevics	1	4	1	1							4
29	Pavel Joschin M.M.b			1	1							5
30.	Janco Pires	1	4	1	1							6
31.	Ignat Anger	1	4	1	1							3
32.	Nicola Krjshan	1	4	1	1							3
33	Johann Schauder	1	4	1	1							4
34	Mathias Hagen	1	4	1		30						
35.	Kristina W.M.b			1	1							
36.	Cimbal Janko	1	4	1	1							9
37.	Matho Schirovsevics	1	4	1	1							12
38.	Valentin Lagner	1	4	1	1							8
39.	Adam Josner	1	4	1	1				1	1		
40	Jacob Miller	1	4	1	1							7
41.	Juro Jovanics	1	4	1	1							10
42.	Johann Hoth	1	4	1	1							12
43.	Joseph Paschman M.M.b			1	1							3
44	Michael Miller	1	4	1	1							12
45	Joseph Stagel	1	4	1	1				1	2		28
46.	Palko Jurek	1	4	1	1							14
47.	Peter Wagner	1	4	1	1	30			1	2		22
48	Conrad Merz	1	4	1	1							9
49	Jurko Johannes	1	4	1	1							5
50	Lazar Gazovics	1	4	1	1							7
51.	Peter Kolics Eisenmann	1	4	2	2	30			1	1	30	30
		25	100	29	29				5	7		284

Друга страна Пописа

Проблеми са смештајем породице и штаба генерала П. Н. Врангела и руских избеглица у Сремским Карловцима 1920–1922.

Да су Сремски Карловци српски, духовни, политички, културни и просветни центар, знало се и у царској Русији Петра Великог већ почетком XVIII века. Приликом Трећег привилегованог изборног сабора, одржаног 1713. године у Карловцима, за митрополита је изабран будимски епископ Викентије Поповић и том приликом за седиште митрополије коначно су, у односу на дотадашњи Крушедол, изабрани Карловци да би и онај заостали административни део био нешто касније пренет у Карловце након спаљивања манастира Крушедол од стране Турака почетком Аустро-турског рата 1716. године.[1] У овом периоду започињу све тешње и плодније везе између српске и руске цркве, а затим и шире, посебно током сеобе Срба у царску Русију средином XVIII века. Ова сарадња прве, трајне и богате плодове донеће на пољу просвете, културе, писмености и уметности, богато и примерно огледаће се широм Карловачке митрополије, док ће Сремски Карловци или Српски Сион бити центар ових вишевековних односа и сарадње. Први светски рат, а затим и Црвена револуција, као и ликвидација руске царске породице, покренули су огромне миграције, а са њима и велике жртве, пре свега тадашње руске елите, а са њом и, рекли бисмо простог руског народа. У овој одисеји или егзодусу Руси су се „развејали“ по многим земљама света, па су тако стигли и у скоро све кутке Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Некима је то била само успутна станица, а некима трајно уточиште. Заостала и у ратовима (Балкански и Први светски) разорена млада краљевина (првенствено Србија) примила је до 50.000 руских избеглица, гостољубивије од било које

земље Европе (савезнице у светском рату) и у оквирима својих могућности пружила им уточиште и потпору.[2]

Најбројнија руска заједница од око 10.000 људи настанила се у Београду. У главном граду Краљевине СХС задржала се главнина интелектуалног потенцијала, док је на просторе Баната, Бачке, Срема и Барање упућено и смештено око 8.000 људи. Говорило се међу Русима у Карловцима да им је одавде Русија ближа када се у њу буду враћали, а та их нада дуго до краја није напуштала него да у повратак крену из Београда, Зајечара или из Дубровника и сл. Први Рус који је стигао у Карловце и ту, нажалост, и остао је Петар Хорошунов, војник 248. пука руске војске из града Керча, губернија Тавријска, који је стигао са групом српских војника заробљеника; овде у Карловцима је преминуо од болести и сахрањен је заједно са њима на православном Доњем гробљу на Магарчевом брегу.[3] Прва скупина руских избеглица у Карловцима није била бројна. До 12. фебруара 1921. године овде се настанило 16 Руса, тзв. Српске евакуације из Одесе (пролећа 1919. године), ниједан избеглица енглеске евакуације из Новоросијска (пролеће 1920)и свега 20 Руса француске евакуације са Крима (новембар 1920) – укупно 36 душа.[4] Према попису становништва новоосноване Краљевине СХС у Сремским Карловцима живело је 5.907 становника, од којих је било 50 Руса.[5] За председника ове, тек формиране „руске колоније“ изабран је судија Иван Павлович Фјодоровски.[6] Да би се олакшао смештај руских избеглица, влада Краљевине СХС тј. Министарство унутрашњих дела формирало је државну комисију за смештај руских избеглица; Свети синод СПЦ је формирао слично тело, тако су у Карловцима смештене две „кохерентне“ скупине избеглица. Захваљујући њима, примећује понајбољи познавалац овога питања Аљоша Арсењев, ово место добија посебан значај међу мноштвом колонија руских емиграната у нашој земљи.[7] Многи од њих имаће запажену улогу у верском и војно-политичком животу целокупне руске дијаспоре. Прву групу чинили су високи и угледни јерарси Руске православне цркве. Почетком фебруара 1920. године, група руских епископа распоређена је и смештена по многобројним фрушкогорским манастирима. На заузимање патријарха српског Димитрија, фебруара 1921. године, из Цариграда је у Карловце стигла Виша привремена

руска црквена управа у егзилу (формирана у новембру 1920. године на територији Цариградске патријаршије). Предводио их је митрополит Кијевски и Тахицки Антоније (Храпавицки). Руским јерарсима и црквеним администраторима патријарх Димитрије уступио је просторије у десном приземном крилу монументалног тзв. новог Патријаршијског двора. Секретари управе били су: правник Екзакустодијан Иванович Махароблидзе и богослов Тихов Александрович Аметистов.[8] Подсетићемо да је у Београду 13. маја 1919. године извршено уједињење свих српских православних области, а 30. августа 1920. године свечано је у Сремским Карловцима, у великој дворани Патријаршијског двора, проглашена Српска патријаршија, црквени центар је постао Београд, а Сремски Карловци само привремено седиште (до 1936. године).[9] Након завршетка зграде Патријаршије у Београду, администрација се сели дефинитивно у Београд, док у Карловцима Двор остаје до данас летња резиденција српског патријарха.

Другу групу, која је средином јуна 1921. године стигла у Карловце, чинило је особље штаба Главнокомандујућег руске армије, генерала П. Н. Врангела. Први је у Карловце стигао начелник Штаба, генерал лајтнант Алексеј Петрович Архангелски са тридесетак породица виших официра, а у јесен 1921. у Карловцима се настанио помоћник главнокомандујућег, коњички генерал Павел Николајевич Шатилов, са породицом. Међутим, долазак генерала Врангела и његове породице у Карловце се одужио из неколико разлога. Први је да је генерал Врангел скупљао своју разасуту породицу тако да је средином марта 1922. у Београд допутовао П. Н. Врангел, из Дрездена – његови родитељи, а из Париза супруга са троје деце и дадиљом (син Алексеј родио се касније у Београду).[10] Други разлог је био наћи у Сремским Карловцима одговарајући смештај за генерала и његову велику породицу. С обзиром на то да је одлучено да и Штаб руске армије буде смештен у Карловцима са многобројним високим официрима и њиховом пратњом и администрацијом, проблем је за малу варош био веома озбиљан.

У допису Министарства унутрашњих дела, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Одељење за Хрватску и Славонију, пов. Х. С.

бр. 508 од 13.јуна 1921. године, под ознаком „хитно!“ упућено градском начелнику, а тада је начелник био др Стеван Симеоновић – Чокић,[11] каже се:

„Државна комисија за смештај руских избеглица одлучила је да у Сремским Карловцима смести Штаб генерала Врангела и финансијске чланове његовог Штаба са породицама, којима је дозвољен долазак у нашу земљу.

Господин градски начелник нека изволи издати потребна наређења да овим избеглицама у погледу њиховог смештаја у вароши иу погледу чињења свих могућих олакшица иду у свему на руку.

Они су већ почели пристизавати.

По наредби Министра унутрашњих дела,

Начелник Д. Генчић[12]“

Овај документат потврђује сву хитност да се уреди смештај војне врхушке руске емиграције у Сремским Карловцима. Официри задужени за смештај при Штабу главнокомандујућег руске армије дана, 4. марта 1922. године, број 155, у Сремским Карловцима извештавају карловачког градоначелника Стевана Симеоновића – Чокића: „да ће 15. марта /у среду/ у Сремске Карловце стићи око 9 часова главнокомандујући руске армије генерал Врангел, о чему Вас обавештавамо. У потпису: генерал-мајор Шатилов, док се за помоћника ‘квартермистра’ Штаба потписује поручник Соколов“[13] вероватно се ради о будућем капетану Николају Васиљевићу Соколову.[14]

Проблем стана за генерала Врангела почео се решавати још почетком јануара 1922. године. На адресу Градског стамбеног уреда у Сремским Карловцима стиглаје „брзојавка“ или телеграм из Београда, који гласи: „У вези акта од 29. (децембра) овог мјесеца, пов. бр. службено настамбе да се хитно реквирира одговарајући стан за генерала Врангела и његову свиту.“[15]

Како се читава ствар компликовала, видимо из писма које је поверенику Градског стамбеног уреда у Сремским Карловцима писао секретар Министарства за социјалну политику са седиштем у

Београду, Душан Томашевић. Писмо је послато 23. јануара 1922. године и гласи:

„Поштовани г. Повереничe,

Најлепше Вас молим да г. сенатора изволите обавестити да питање стана за г. Врангела није још депласирано. Наиме, по повратку мом из Карловаца неки овд[ашњи] листови донели су нотицу да ће г. Врангел прећи у Варну, те сам ја телефонски само известио Министарство спољни послова да су за њега у месту нађени станови. Изгледало је, по затишју, да он неће ни доћи и да је то политички депласирано. Међутим, прекјучеје Министарство спољних послова затражило писмени извештај о томе и ја сам им дао опаску. Као што сам са г. Секретаром имао, у извештају сам такође нагласио да би најбоље било да се г. Врангелу уступи потребан број соба у Патријаршији, двору или згради црквр.[них] фондова пошто потпада под непоср.[едну] компетенцију Министарства и да смо у том смислу упутили и ми већ један акт госп. Министру вера. По томе свему закључујем да је ово питање још актуелно, те да га г. сенатор има у виду.

Уверавајући Вас у своје одлично поштовање молим да изручите мој поздрав г. сенатору.

У Београду 23. јан. 1922. године

Душан Томашевић,
секр. Мин. соц. пол.“

Двадесетак дана раније из Министарства за социјалну политику Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у допису Стамбеном уреду у Сремским Карловцима, бр. 19/VI, од 4. јануара 1922. године, стигао је допис следеће садржине:

„По жељи Краљевске владе има се неизоставно и без икаквог одуговлачења припремити стан за г. Генерала Врангела и његову свиту у Карловцима.

Стога се упућује г. Душан Томашевић, секретар овог Министарства, да у споразуму са тим Уредом ово без икаквог изговора

изврши и потребан стан за Генерала Врангела припреми, који за неки дан долази.

О извршењу ће Уред депешом известити ово Министарство.

Помоћник Министра соц. политике

(*потпис нечитак)*"

Истог дана, дакле 4. јануара 1922. године примљен је и заведен овај допис код Градског стамбеног уреда у Сремским Карловцима под бројем 5/1922. У документу је у доњем делу руком остављена примедба да су се споразумели са Министарством ида ће јавити када Врангел дође. Такође да су заједно (са Д. Томашевићем) већ неке собе прегледали. У Ср. Карловцима 5. I 1922. Извештај о слободним собама за становање и његовим домаћинима.[16]

I	Г-ђа уд. Јос. Живановић	2 мебл. собе
II	Жарко Живановић	1 празна
III	Матин Ј. Пот.	1 соба
IV	Пера Нићифоров	1 меб, 1 празна
V	Милун Поповић	1 меблирана (3 кревета)
VI	Код Милице Јанковић	1 празна
VII	Болница	1 соба (1 кревет) може и 2
VIII	Г-ђа Гојковић	2 собе (1 са меблом за дочек)
IX	Мита Жикић	2 празне

Понуда баш и није много обећавала, али у следећем допису Министарства социјалне политике број 284 од 13. фебруара 1922. године, упућеном Одбору за станове у Сремским Карловцима који гласи: „У одговору на депешу од 10. тек. месеца извештава се тај Одбор да се за генерала г. Врангела припреме нађене 3 меблиране собе, а за свиту 11 које моблираних које без мебла – нађене у присуству секретара овог Министарства г. Томашевића. О учињеном поднети извештај."

На крају дописа посебноје наглашено идва пута (писаћом машином писан је текст) подвучено: „Врло је хитно!" У потпису: „По

наредби Министарства социјалне политике – Начелник Одељења за станове, др Милосав Стојадиновић“.

Затим, 20. фебруара 1922. године стиже телеграм Одбору за станове у Карловце, који гласи: „Београд, 20. 2. Одговорите овим путем на тражење бр. 271 од 9. (фебруара) тек. месеца бр. 344, начелник др Милосав Стојадиновић“. На одбор за становање, како је у овом случају наслављено у телеграму, врши се стални притисак да се проблем што брже реши. Карловчани нису могли одговорити захтевима, били су некако збуњени, што видимо из одговора на телеграме у којима је начелник Стојадиновић притискао локалну власт и захтевао решење овог горућег проблема смештаја генерала Врангела. Тако у одговору на телеграм од 10. II 1922. Стамбени уред у Карловцима извештава Министарство социјалне политике у Београду да је: „Тражење стана за генерала Врангела овде безуспешно – општији извештај отпослат“.

Следећи телеграм из Београда је од 30. јануара 1922. године, упућен Одбору за становање и гласи: „Осигурајте одмах, нађите станове загенерала Врангела ињегову свиту и оучињеном овим путем поднесите извештај. Начелник Др Милосав Стојадиновић“. Већ истог дана шаље се одговор начелнику Министарства социјалне политике др Милосаву Стојадиновићу: „Неколико станова за Врангела имаде у комбинацији. Не знам колико станова треба и колика је свита. Станови су скупи, познато је то и Вашем изасланику“. Министарство социјалне политике у допису бр. 271, од 9. фебруара 1922. године упутиоје допис Одбору за станове у Сремским Карловцима следећег садржаја:

„Кабинет председника Министарског савета актом П. М. бр. 419, од данас, извештава да је од предложених комбинација од стране овог Министарства, односно стана за генерала г. Врангела и његову свиту усвојена та по којој се има настанити у нађеним им становима у Ср. Карловцима.

Са тога се препоручује том одбору да све станове које је председник тог одбора нашао са г. Томашевићем, секретаром овог Ми-

нистарства, осигура за г. Врангела и потом одмах извести ово Министарство да би могло поднети тражени извештај о томе Кабинету.

Послато 11. II 1922. из Београда.

По наредби Министарства социјалне политике, начелник Одељења за станове,

др Мил. Стојадиновић.“

У Карловцима је допис примљен 13. II 1922.[17] Из Карловаца Градски станарски уред под бр. 19/ 1922 од 12. фебруара 1922, шаље Министарству социјалне политике, Одељењу за становање у Београду следећи одговор:

„На број 271 од 9/2.1922 и 284 од 13. 2. 1922.

Поводом тамошњег налога да се осигурају собе за г. генерала Врангела и његову свиту, који би имали доћи у Срем. Карловце овим се извешћује следеће:

У Карловцима нема такових станова, који би се већ сада могли осигурати пре него што је генерал Врангел са својом свитом приспео, јер осигурање станова значи потпуна погодба довршена са кућевласницима, који ако незнају цене закупнина не одлучују се добре воље и у начелу издавати станове у закуп. Тек кад станодавци потпуно и сигурно сазнаду, ко има да се усели, те шта ће у име закупнине и месечно добијати и шта напокон имају исти станодавци са своје стране од намештаја да даду, може се говорити о неком осигурању станова. Имаде такових случајева где би се поједини станодавци због повеће закупнине с којом рачунају као приходом, скучили и задовољили се за себе и за своју породицу са мање просторија, јер им само висока закупнина може импоновати. Иначе исти станодавци стављају обично такове приговоре, који су формално према станаринској уредби оправдани, али за конкретни случај не практични. Сваки од ових станодаваца брани своју компетенцију стамбених просторија, којаје основана на самој уредби о становима и која Уредба доста либерално прописује стамбену компетенцију, те тако погодује појединим станодавцима.

Стога се управо мора купити од истих станодаваца један део стамбених просторија, који спадају у њихову компетенцију и то само да како за велику закупнину, за коју ови просторије стамбене издају.

Господину секретару Томашевићу је познато да у овом граду влада велика оскудација на становима, да је он сам заједно са управитељем Станаринскога уреда обишао неколико улица где би имали бити нађени станови за генерала Врангела и његову свиту, па се и сам уверио да ови станови који су пронађени могу се тек у комбинацију узети за речену сврху, али да прилике нису такове да се могу исти станови осигурати, јер о то доба до данас имаде дакако и промена, јер нису се могли ови станови напросто резервисати и чувати за случај кад генерал Врангел са својом свитом буде дошао.

Најбоље би било да тамошњи изасланик пред сам долазак генерала Врангела, као и о самоме доласку буде у овом граду, те да се увери о конкретним приликама овога места уколико се тиче настањења генерала Врангела и његове свите.

Како се види ово питање не може се поуздано решити док се све прилике утаначе, не испитају, јер иначе не може бити говора о правом осигурању станова. У потпису Станарског уреда

(потпис нечитак)[18]“

Као што видимо, појавио се озбиљан проблем на релацији Београд–Сремски Карловци. Но обе стране су упорне да се овај горући проблем што хитније реши. Већ 22. фебруара 1922. године из Министарства социјалне политике стиже Станарском уреду у Сремске Карловце предмет са назнаком:

„Стан за генерала барона г. Врангела и његову свиту

Из извештаја који је у питању стана за генерала барона г. Врангела и његову свиту поднео г. Душан Томашевић, секретар овог Министарства, види се да је за генерала барона г. Врангела нађен, уз пристанак сопственика, стан од три меблиране собе. Поред тога нађено је за свиту генерала барона г. Врангела једанајест соба (овде–онде) које меблиране које без мебла. Неки од сопствени-

ка нађених меблираних дали су, такође, свој пристанак. Други пак, као и сопственици празних соба, не би пристали без принудних законских средстава уступити их. У највише случајева, пак, могућно је било спровести реквизицију.

Господин Томашевић је ради налажења стана за именоване ишао и у Нови Сад и нашао да су тамо релативно много тешке стамбене прилике него ли у Сремским Карловцима. И Министарство спољних послова од свију предложених комбинација за њихов стан усвојило је као најбољу ову у Срем. Карловцима. Министарство вера актом бр. 483, од 13. тек. месеца известило је ово Министарство да је апсолутно немогућно доделити им стан у зградама Нар. Црквв. Фондова и Патријаршијског двора.

Разуме се да генерал барон Врангел и његова свита неће становати бесплатно; и да ће, свакако далеко више платити него што сеу месту обично плаћа. Онде пак, где није било драговољног пристанка потребно је одмах спровести реквизицију како би до доласка њиховог (28. тек. месеца стижу у Београд) решења о томе постала извршном. Ради тога Министарство се већ неколико пута обраћало томе Уреду.

Међутим, у последњем одговору свом под бр. 19 од 18. тек. мца, тај уред напомиње да у Срем. Карловцима нема таквих станова, који би се већ сада могли осигурати пре него што би генерал барон г. Врангел са својом свитом тамо приспео. Затим се наводи како је потребно да се закуподавци стесне, јер се по Уредби о становима, која је доста либерална не би могла спровести реквизиција а они би, опет на стешњавање пристали, само дакако за велику закупнину, итд.

И тако, ово питање које је у први мах изгледало свршено и ван дискусије представљено је сада као нерешено пошто је за његово решење потребно један или више дана погађања и ценкања генерала барона г. Врангела и његове свите са закуподавцима. Ово се не сме допустити услед оправданих непријатности које би држава имала у односу према генералу Врангелу чије задржавање у нашој земљи – много политички обзира. Циљ је да он и свита до доласка имају где одсести. Питање закупнине свакако неће играти пресудну

улогу, јер се сме предпоставити способност њиховог плаћања. Г. управитељ тог Уреда и г. Томашевић постигли су начелан споразум о томе са за куподавцем стана за генерала барона г. Врангела, а са још неколицином там.[ошњих] виђенијих грађана за стан свите – те је овакав уговор Уреда сада непојмљив.

Генерал барон г. Врангел са свитом пристиже у Београд 28. тек. месеца, а вероватно ће одмах наставити пут за Срем. Карловце. Са тога Министарство препоручује Уреду да живо настане те обнови постигнутначелан споразум са закуподавцима (оне собе за чије уступање није се могао добити пристанак одмах реквирирати) како би се до одређеног дана осигурао стан да би имали где одсести.

Скреће се пажња Уреду и на нађене собе у варошкој болници које треба очистити и прекречити.

О учињеном поднети одмах извештај Министарству како би до одређеног дана могло обавестити Министарство спољних послова. [Допис је писан руком, ћирилицом. У потпису:] По наредби, Министра социјалне политике, начелник Одељења за станове др Милан Стојадиновић“.

Овај прилично хитан и доста јасан допис Министарства у Карловцима је запримљен под бројем 28/1922 од 25. II 1922.[19] Први пут се помиње и конкретно решење да се у болници припреме собе за долазак генерала Врангела и свите. У међувремену јављају се и представници Штаба главнокомандујуће руске армије. Дана 28. фебруара 1922. године, број 128, са назнаком „одмах“, упућен је допис на адресу „Сенатора града Сремских Карловаца“, у којем моле да се не отказују адресе 11 соба обезбеђених за свиту генерала Врангела, о чему је Министарство социјалне политике обезбедило руског посланика у Београду, са нечитким потписима генерала-мајора и помоћника квартермистра Штаба – пуковника.

Проблеми са смештајем руских избеглица у Карловцима су настављени. Тако наилазимо на документ који је градском Сенатору упутила Канцеларија више руске црквене заграничне управе, који гласи:

„Канцеларија више руске црквене управе посто не има у стана и гнездити се у соби % стана – г-жи Зејковић, кућа др-а Секулића, Секретара овој Управе Е. И. Махароблидзе, који је живе са своим женом.

Сада г-жа Зејковић оће прећи у кући г-на Николића стан свештеника Шимића и полак стана сагласна издати за канцеларију и стан Секретару ове Управе Е. Махароблидзе.

Пошто давати стан зависи од Вас, молим Вас лепо, господин Сенатор, не откажите љубазности препоставити ослобођену кућу г-на Николича, г-же Зејковић и за канцеларију у Више Црквене Управе са његовој Секретарем г-ном Махарабадзе. Ваша љубазност да ће олакшање Канцеларији црквене Управе, које има пуно посла за то, шта обавештава све руски епархје и црквене обштине за иностраним у свему емиру, али не има стан.

Призљевам на краи Божие благословије.

У потпису: Митрополит Антониј (Храпавицки) митрополит Кијевски и Галицки, председник Руске црквене управе“.

Запримљено код Градског становног уреда 30. IV 1922., број 97/1922. У допуни стоји: „Решено под бр. 871/1922., РЕ. 1215/1922“.

Приметили смо да се за кратко време руска администрација прилагођава тадашњем српско-хрватском језику. О тешкоћама на које наилазе руске избеглице у Карловцима, који су били смештени у одређене станове, сведочи и писмо Владимира Розова, професора Богословије Св. Сава у Карловцима, упућено Станарском уреду:

„Част ми је замолити Станарски уред да ми он додели за смештај моје породице стан од једне или две собе са кујном. Нарочито бих молио да мене упишу за првога кандидата на стан у кући бр. 28, у којом сада станује Рус Покровски,[20] ако би он напустио овај стан.

Истина, ја сам још 1921. године добио стан у кући бр. 268[21] са учешћем и помоћи поштованог господина Сенатора, али сад се ова кућа руши и споља и унутра, а осим тога у овом стану једна собица, у коју се пролази кроз моју кујну, остављена је газди, а то је врло

незгодно и за мене и за газду и ова се незгода осећа у току времена све више и више.

У Сремским Карловцима, 12. септембра 1922. године.

Учтив Владимир Розов, професор Богословије Св. Саве“.

На другој страни истог писма стоји да је запримљено 13. IX 1922. године под бројем 210/1922, код Градског стамбеног уреда. На истој страни налази се и одговор, тј. решење ове молбе: „Ср. Карловци, 4. X 1922. Пошто је молитељ добио прикладан стан, то овај акт као беспредметан“. А у потпису Станојевић (секр. Градског начелства у Карловцима).[22]

У међувремену, јави се писмом од 4. III 1922. године из Сремских Карловаца Министарству за социјалну политику у Београду Карловчанин Јован Савић. Писмо је са назнаком „експрес“ препоручено стигло у Београд:

„Славни наслов тражи већ дуже време без успеха стан у Карловцима за г. генерала Врангела. Од свију приватни кућа овде, једина је моја кућа која би одговарала тој сврси, јер је најмодерније грађена и довршена год. 1914. под бр. 738/739. У првом спрату има пространих 9 соба, 2 собе за млађе, 2 кујне, 2 шпајза, 2 предсобља, 2 клозета, подрум, судара, шупа за кола и аутомобил, дрварница, башта и велико двориште. Од тих просторија уживати ја стан са 3 собе и потребним просторијама, који би стан са намештајем могао одмах одступити уз пристојну најмнину, 2 собе биће јуна месеца дефинитивно испражњене, остале пак просторије од 4 собе и нузгредним просторијама има једна удовица у најму с јединцем сином кои је на школама на страни. Пошто она према Министар. нема права на овако велики стан она би свакојако иселити се пристала а и морала, ако јој се нађе други мали стан особито пак уз какву надокнаду, што не би било тешко, те би се тако за најкраће време г. генерал Врангел био веома добро смештен. У истој кући станује у партеру један старији господин сајош старијом сестром својом и опет преко компензације у великом стану, од којег би се од стана према Уредби о становима могао и требало две собе одузети, ус ове или мени као куће власнику, или горе реченој удовици, те би

тим начином стан за генерала Врангела веома брзо и целисходно решено.

У потпису кућевласник Јован Савић.[23]“

У Министарству социјалне политике ово писмо је примљено 8. III 1922. број 506. уз констатацију да се по питању стана за генерала барона г. Врангела и његову свиту ова понуда има у виду. У дну дописа стоји примедба: „Причекати док Врангел не дође“. На другој страни списа стоји запис графитном оловком: „Врангел смештен у болницу“. Мисли се на болницу у Карловцима као објекат за становање.

Било је и следећих случајева: тако је руски избеглица Павле Владимир Шаћилов, поседник, са три члана породице становао код Јована Цветића у стану који се састојао од две собе и кухиње. Свој стан напушта због тога две меблиране собе и кухиње. Овај захтев поднет је 21. IV 1922. године код Градског становног уреда под бр. 88/1922. Одмах му је понуђен нови стан у кући Јулке Ауер, кућни број 558, који се састоји изједне собе са улице, кухиње, шпајза и коморе за дрва, уз месечну најамнину од 200 динара, коју су странке раније споразумно уговориле, а која се има месечно плаћати унапред. Из овог случаја сазнали смо и износ кирије за једнособан стану Карловцима.

Сличан проблем има и Николај Соколов, руски капетан. Он пише Градском стамбеном или станаринском уреду:

„Ја сам становао у кући (вили) г. Стевана Штрасера, који ми је пре месец дана одказао стан пошто његов син Ђура са својом супругом у исти стан се кани уселити. Ја сам по целом граду за празан стан распитивао и нигде стана нисам могао наћи, стога молим Станарински уред да ми празан стан за мене и за моју супругу барем са једном собом и кујном изволи одредити.

У Сремским Карловцима (дна) 8. маја 1922. год.

Николај Соколов – руски капетан.

Убрзо је стигло, за десетак дана, решење овог проблема. Градски стамбени уред нашао је стан капетану Соколову у кући др Лазе

Секулића, стан се састоји од једне предње собе, кухиње и нузгредних потребних просторија. О овој обавестити и Штаб генерала Врангела чији је Соколов члан.

Било је у овим послератним, смутним временима свакаквих активности. Тако, Министарство унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Одељење за државну заштиту, пов. Д. 3. Бр. 18480 од децембра 1921. године у Београду шаље у Карловце следећи допис Одељењу за Хрватску и Славонију: „Моли се Одељење, да се од политичких власти у Ср. Карловцима прикупи што детаљније податке о предживоту, као и о садашњем владању и држању потпук.[овника] Головкова, који се налази у служби у Главном штабу руске армије у Ср. Карловцима. По наредби министра унутрашњих дела, инспектор“ (потпис нечитак).

Интересантан је и следећи допис одељења Опште полиције Управе Града Београда, број 6524 од 29. XI 1921. године послат градском начелнику у Сремским Карловцима који гласи:

„Министарство унутрашњих дела известио је ову Управу да се при Дирекцији катастра Министарства финансија налази Леонид Језиков. Он је 1919. године, месеца марта био у Бољшевичкој војсци при заузимању Јекатеринослава и био главни бољшевички командант ове вароши. Био је велики пријатељ матроза бољшевика Дибенке и његове љубазнице Колатај. Он је покрао новац и побегао.

Изволите саслушати о њему ђенерале руске војске који се сада у Карловцима налазе: кнеза Туманова, Кримовића, Ранкина, о његовом раду у Русији, док је овај тамо као бољшевички официр био па њихова саслушања пошаљите овој Управи што пре. Наглашено и подвучено: Хитно је! По наредби Управника Града Београда, помоћник шефа Опште полиције

(*потпис нечитак*)”

На другој страни документа стоји: „бр. 6524, доставља се записник од 3. 12. 1921. године, сачињен са руским генералима Климовићем, Тумановим, дочим се генерал Рожна није могао преслушати, јер је отпутовао у Бугарску, где ће наводно дуже времена остати. Отпремљено 15. 12. 1921. године у Ср. Карловцима 14. 12.

1921“, потпис нечитак. Нажалост, записник није сачуван, али из ова два случаја видимо каква је ситуација трајала удоласку избеглих Руса, са којима су стизале разне категорије избеглица и са њима разнородни проблеми.[24]

Станаринском уреду у Карловцима жалио се и руски генерал Михаило Александровић Хрушчов. Његова борба за већи стан трајала је дуго и у цео случај био је укључен Покрајински намесник за Хрватску и Славонију у Загребу. Ево како је текао процес у овом предмету. Прво се јавио својом молбом генерал Хрушчов, коју је упутио Станаринском уреду у Сремским Карловцима:

„Слободан сам поновити своју молбу за доделење стана у кући број 262, где су сада испражњене 2 собе и кухиња, но осим тога замолити да ми се додели и трећа соба која је у вези са оне две празне собе, и то потпомажем следећим разлозима:

1. Те три собе напред чине једну целину, те у њима може становати само једна породица, а никако две јер се у томе случају не би могло слободно ни разговарати, будући су собе једна од друге раздељене само стакленим вратима;

2. Најмања соба је влажна, тако да се у њој не би смело спавати без штета по здравље, а нарочито би то штетно утицало на здравље моје кћери која би ако нам се трећа соба не додели, морала у њој спавати;

3. Ја сам имам да радим много својих приватних послова, те ми је и зато потребна нарочита соба за рад;

4. Партаја, која има сад ту собу и ако не станује у њој, дакле није јој потребна, док ја са својом породицом не могу бити без те треће собе;

5. Далеко већа половица куће бр. 262, тј. једна врло велика соба и једна обична соба са нузпросторијама додељена је једној особи која у њој не станује, док је мени са мојом породицом – трима одраслим особама – додељена једна обична и једна мала соба, која осим тога није за потпуну употребу.

У нади да ће Стан[арински] уред моје оправдане разлоге уважити, те ми додели све три собе налазећи се у предњој половици куће бр. 262, молим за што брже решење, те остајем.

У Сремским Карловцима, 27. септ. 1921., са поштовањем.

Михаило А. Хрушчов, генерал.“

Проблем је настао јер потребне собе заузела је извесна Софија Бабић, чиновник у Санаторијуму на Палићу у Суботици, док у другој соби станује њена сестра и ове се жене противе исељењу и жале Покрајинском намеснику у Загребу. Хрушчов при томе не одустаје и његова аргументација очитује се у његовом допису – молби Станаринском уреду још од августа месеца 1921. Он пише следеће:

„Одлуком град. Поглаварства од 17/VIII о. г. бр. 3810 (1921. године) додељен је ми привремено стан у кући г. Катице Станковић, састојећи из две собе и с правом да употребљујем кухињу у истој кући.

Како је овај стан влажан, то би даљно становање у њему, нарочито преко зиме било врло убитачно по здравље моје кћери, која је малокрвна и нагиње плућним болестима, а нарочито би убитачно било по здравље моје жене, која је опетовано пута боловала од ексуд. плеврита – више од 3 месеца дана – јер би врло лако могло доћи до рецидива. Ја свм патим од растројства живаца, врло јаког степена, те ми је врло потребан мир, а у овоме стану то не могу имати, јер осим нас у истој кући станују још две партије, а и кућегазда има своју собу, те је врло често ма ко од њих овде.

Из тих разлога слободан сам замолити, да би ми Станаринski уред изволео доделити други, здравији и мирнији стан, састојећи се барем из две собе и кухиње, а по могућности без других партија.

Слободан сам напоменути приликом доделења стана да ми је г. градоначелник усмено обећао стан, где има своје ствари пород. Бабић у кући бр. 262, а у коме већ више од 2 године дана нико не станује, те молим да ми се ако је могуће – тај стан додели.

Са поштовањем;

Михаил Александровић Хрушчов.“

У међувремену је Софија Бабић постала чиновница земаљске благајне у Сомбору. Спор око стана стигао је и до Жупанијске управе у Вуковару, који је дао мишљење да Софија Бабић и њена сестра Зорка не станују у Карловцима. Софија у Сомбору, а Зорка у Митровици, тако да је удовољено жељама генерала Хрушчова.[25]

Проблеми са смештајем и становима руских избеглица трајали су дуго, мали Карловци нису могли одговорити захтевима богате руске аристократије и официрског кора који је невољно дошао из својих луксузних домова и имања у Русији. Породица генерала барона Врангела била је смештена испрва у уређене просторе Градске болнице у Доњем крају; покушали су да их затим сместе у стан архитекте Владимира Николића, који је тих година преминуо и где се налазио и његов архитектонски пројектни биро у задужбини Николе Васиљковића, на Тргу Бранка Радичевића бр. 15. Да би се на крају сместио у кућу у један од станова трговца винима Бранка Маринкова, а то је данашња кућа у улици Митрополита Стратимировића број 19–21. Мали број Руса је купио тј. имао у власништву кућу или стан у Карловцима. Неки су некретнине – куће и винограде, купили и тако решили свој проблем, неки су пак као Петар Ивановић Сербов женидбом (са Љ. Голубовић) дошли до куће и имања, док су неки након Другог светског рата стекли станарско право, као што је генерал Хрушчов. Данас, на жалост Руса, наших пријатеља и суграђана више нема, изместили су се на Чератско гробље у сенку своје „колоније“. Остали су само потомци породице Пономаренко и Самојлик, затим сећања, успомене ипо који заостали архивски документ.

НАПОМЕНЕ

[1] Жарко Димић, *Руско-српске везе од IX до средине XVIII века,* 2. изд., Мало историјско друштво, Нови Сад 2013, 57–58.

[2] Алексеј Арсењев, *Руска емиграција у Сремским Карловцима,* 3. изд., Мало историјско друштво, Нови Сад – Сремски Карловци 2013, 7.

[3] Др Милан П. Костић, *Карловци, Фушка Гора,* Сремски Карловци – Нови Сад 1930, 49.

[4] Алексеј Арсењев, *Руска емиграција у Сремским Карловцима,* 8.

[5] Др Милан П. Костић, н. д., 57.

[6] Алексеј Арсењев, н. д., 8.

[7] *Исто.*

[8] Алексеј Арсењев, н. д., 9.

[9] Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца,* Матица српска, Нови Сад 1978, 56.

[10] Алексеј Арсењев, *Руска емиграција у Сремским Карловцима,* 10.

[11] Др Стеван Симеоновић – Чокић биће од стране генерала П. Н. Врангела и Руске заједнице одликован високим руским орденом за подршку и помоћ руској имиграцији приликом њиховог доласка и смештаја у Сремским Карловцима.

[12] АСАНУК, Varia, КМ, 1919–1921.

[13] АСАНУК, Varia, КМ, 1919–1921.

[14] Алексеј Арсењев, н. д., 14.

[15] АСАНУК, Varia, КМ, 1919–1922.

[16] АСАНУК, Varia, КМ.

[17] АСАНУК, Varia, КМ 1919–1922.

[18] АСАНУК, Varia, КМ 1919–1922.

[19] АСАНУК, Varia, КМ 1919–1922.

[20] Владимир Розов мисли на Михајла Покровског, пуковника. Власник куће под бројем 28 према попису из 1911. године био је Милан Радошевић. Попис је обухватио број димњака, број кућа и њихових власника. АСАНУК, Varia, км 1910–1913.

[21] Према истом попису власник куће бр. 268 био је Тоша Жикић.

[22] АСАНУК, Varia, КМ 1919–1922.

[23] АСАНУК, Varia, КМ, Градски стамбени уред, број 46/1922 од 11. III 1922.

[24] АСАНУК, Varia, КМ (бр. 237. пр. – 1921).

[25] АСАНУК, Varia, КМ 116/22 (Вуковар 18. април 1922).

Генерал Врангел у Сремским Карловцима

Ђорђе Стратимировић у Револуцији и рату 1848–1849.

(Прилози за разумевање Монографије)

Знаменити Ђорђе Стратимировић се на историјској позорници појављује 1848. године, у време великих превирања у целој Европи, која су из корена изменила друштвене односе и одредила ток даљег развоја европских народа. У овим динамичним и крајње сложеним околностима, тадашње одлуке и поступци представника српског народа одражавали су се на све области културног, друштвеног и национално-политичког живота Срба у Хабзбуршкој монархији.

Међу Србима у Јужној Угарској, најтипичнији представник идеја Револуције 1848. године и кључна особа у њиховом спровођењу у оквиру Српског народног покрета био је Ђорђе Стратимировић. Током ове непуне две године његове војне и политичке каријере, када је, у многим догађајима, имао централну и, често, пресудну улогу, постављен је темељ српске националне политике у оквиру Хабсбуршке монархије у другој половини 19. века, нарочито у српско-мађарским и српско-хрватским односима.

Као млад човек, без већег политичког искуства, али из угледне српске породице, између осталог и као синовац митрополита Стефана Стратимировића, својом личношћу, бескомпромисним ставом, понекад театралним наступом, одмах се намеће као доминантна фигура у српским интелектуалним и грађанским круговима. То се најбоље видело при његовом сусрету са Лајошем Кошутом, априла 1848. године у Пожуну. Одлучност у војним акцијама, неуморно залагање за укидање феудалних односа на селу, поред извес-

них карактерних црта, довели су га до сукоба са конзервативним представницима српског друштва.

Након Револуције, већ славан и уважаван као војсковођа, наставио је службу у аустријској војсци. Истицањем претежно његових војничких способности, помало је занемарен као политичар, који је ватрено заступао своје идеје. Много од тих ставова имаће великог утицаја на целокупну српску политичку елиту у наредном, постреволуционарном, периоду. Био је први српски политичар који се бавио Источним питањем и о томе написао студију 1856. године, а његови извештаји из Босне и Херцеговине и Црне Горе 1852–1860, допринели су његовој даљој политичкој афирмацији у хијерархији Монархије. У време оживљавања политичког живота, после 1860. године, активно се укључио у српску политичку борбу, у којој је играо важну улогу. Његов одлучан карактер, харизматичност, моћ утицаја на масе, војничка способност овладавања ситуацијом, послужили су као узор генерацијама српских политичара у Монархији до 1918. године

Ипак, иако се Ђорђе Стратимировић, као војник, политичар и револуционар, значајна и контроверзна личност српске историје 19. века, налазио под будним оком српске публицистике и науке, о њему није написано целовито дело, засновано на изворној грађи и релевантној литератури.

Када се ради о периоду 1848–49. године, Стратимировић се, мање или више, углавном помињао у контексту проблематике целокупног Српског народног покрета. Такође, његова улога и значај у Српском покрету различито су оцењивани у мемоарским списима савременика, попут: Јована Суботића, Јакова Игњатовића, Полита Десанчића, Новак Голупског, Добановачког, Стефановића Виловског, патријарха Рајачића и других. Он сам, написао је своје Успомене (*Was ich erlebte, Erinnurungen von general von Stratimirović*). Ово дело је на српски језик превео и приредио његов син Ђорђе Ђ. Стратимировић 1913. године (Успомене генерала Ђорђе Стратимировића).

Стога смо сматрали да је корисно обавити обимнија истраживања на овом подручју, која би на један објективнији начин, из

разних углова, осветлила његову улогу у том преломном периоду за српску нацију у Јужној Угарској.

Почетно интересовање за ову проблематику дошло је током рада на приређивању две публикације, у којима сам учествовао, о две кључне личности Српског народног покрета 1848–49. године. Најпре сам, 2011. године, заједно са проф. др Љиљаном Јеремић, приредио Описаније живота патријарха Јосифа Рајачића, а потом, 2013. године (после тачно 100 година) приредио сам и друго издање Успомена Ђорђе Стратимировића. Тиме су оба ова, помало већ заборављена дела, поново постала доступна нашој стручној и широј културној јавности.

Дакле, у сврху реализације постављеног задатка, поред поменуте литературе о Српском народном покрету и објављене грађе на српском и страним језицима, коришћена је архивска грађа из фондова Архива српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (Фонд – Српски народни покрет 1848–1849), Архива српске академије наука и уметности у Београду (Дјејанија народа српскаго и патријарха Јосифа Рајачића лета господњег 1848–1849, I–III, ***Заоставштина Ђорђа Стратимировића*** и Заоставштина Стевана Петровића Книћанина) и Архива Србије у Београду (Министарство иностраних дела – Инострано одељење), као и збирки докумената Музеја Војводине и Библиотеке Матице српске, укључујући и њено Рукописно одељење.

Посебна пажња усмерена је на домаћу и страну периодику, нарочито на ону из Кнежевине Србије (Србске новине, Новине читалишта београдског), која је помно пратила збивања преко Саве и Дунава, често апострофирајући контроверзе око личности Ђорђа Стратимировића.

Циљ је био да се по први пут на српском језику објави рад који ће на основу досадашњих и нових сазнања, примарних и секундарних извора, домаће и стране штампе, мемоарских списа и научне литературе, користећи критички, хронолошко-проблемски приступ изабраној теми, уз синтетизовани приказ кључних питања, целовито сагледати делатност и свестрано политичко и војно ангажовање Ђорђа Стратимировића, наглашавајући његово залагање да

се током Српског народног покрета ојача правно-политички положај српског народа и истраје у борби за очување српског националног идентитета.

У недостатку било какве биографије Ђорђа Стратимировића, било је неопходно да се у уводу рада изнесу најважнији подаци из његовог живота у периоду до 1848. године, током којег је испољио оне особине које ће од њега начинити централу фигуру „вожда“ Српског народног покрета. Као основ за то, уз Успомене, послужили су малобројни радови који доносе податке из тог периода његовог живота, као и написи из стране штампе

Пре самог преласка на кључне догађаје у Покрету, било је потребно оквирно приказати шири контекст револуционарних збивања у Европи и указати на њихов утицај на народе у оквиру Хабзбуршке монархије, као и на самог Стратимировића. Очигледно је да су она наишла на плодно тло у карактеру младог и амбициозног Стратимировића, жељног коренитих друштвених промена и безусловног ослобођења српског народа. Он је, како је то приметио и исказао Јаков Игњатовић, „био као створен за један овакав покрет“.

Посебна пажња је посвећена друштвеним приликама у многонационалној Хабсбуршкој монархији у оквиру које је српски народ уживао царске привилегије. У једном делу изнели смо кратак историјат борбе српског народа да очува и прошири стечене привилегије, са нагласком на добијање права на сопствену територију. У томе је нарочиту улогу имао Темишварски сабор 1790. године. Напоредо са тим српским настојањима одвијао се национални покрет Мађара који је подразумевао истискивање немађарских народа у Угарској са политичке сцене и, у крајњој мери, њихову денационализацију. Срби су нарочито непрестано били изложени овим притисцима. Овакво стање је кулминирало Кошутовим говором на Сабору 1847. године, када је изјавио да се под мађарском круном Светог Стефана неће признати ниједан народ сем мађарског. Додатна отежвајућа околност за Србе у Јужној Угарској је била то што нису живели на јединственој територији, већ у оквиру Војне границе и тзв. Провицијала, са суштински другачијим положајем.

Уз то иде и извесно неразумевање за кључне националне интересе од стране појединих представника српског племства, већ добрим делом мађаризованих, као и српских сељака, који су сматрали да се „Војводина не може ни јести ни пити“. У таквим околностима започео је Српски народни покрет 1848–49., који је у ствари био само наставак вековне борбе за очување српске националности на бази ранијих привилегија у оквиру Хабсбуршке монархије.

Иако су став Срба према збивањима у Угарској 1848. године, као и захтеви у вези са њиховим положајем већ били јасно дефинисани, кључни и преломни догађај у српско-мађарским односима, који је антиципирао будућа дешавања, десио се у Пожуну, 9. априла, на састанку представника новосадских Срба са Лајошем Кошутом. Иако се још током марта отворено експонирао као присталица мађарске револуције, Ђорђе Стратимировић је, у свом маниру, тек на том састанку ступио на историјску позорницу, носећи високо српску заставу током трајања Српског народног покрета. Ипак, уз несумњиве личне квалитете и особине „вожда“, његовом брзом успону, у великој мери, погодовале су и владајуће турбулентне околности.

Мајска скупштина, одржана у Сремским Карловцима, била је српски одговор на одбијање српских захтева од стране нове мађарске владе. Ђорђе Стратимировић се активно укључио у припрему Скупштине, између осталог, и издавши један проглас бирачима о томе какве људе треба бирати. Из њега је вић тада било очигледно да ће „бурни огањ“ и „свети жар“ у обичном народу доћи у сукоб са „пророцима истине“, оличеним у високом свештенству и другим конзервативним круговима. Напета ситуација у Карловцима тих дана, мноштво народа, из разних српских крајева, револуционарно расположених, погодовали су да се Стратимировић у тим првим данима наметне као један од вођа народа. Одлуке Мајске скупштине и њихов значај су добро познати. Суштинско је да се њима потврђује идеја државотворности, идеја континуитета борбе за очување привилегија и пуне националне и демократске политике Срба. Оне су једна нова етапа у овој борби која своје корене има у идејама Те-

мишварског сабора, 1790. године, а наставак у одлукама Благовештенског сабора, које су, стога, у овом раду такође обрађене.

Одлуке Мајске скупштине убрзо су почеле да се проводе у дело укидањем старих органа власти на свим нивоима и оснивањем народних одбора, као органа власти. Упркос претећој ратној опасности, а ускоро и непосредним војним сукобима са Мађарима, као и отпорима и у неким врховима српског друштва (Рајачић пише колико је муке имао „одржи стари поредак и старе форме“), овај посао је обављен за кратко време у многим срединама захваћеним Покретом. Сматрајући их „јемством народне слободе“, Ђорђе Стратимировић се залагао да нове органе власти треба да чине људи од народног поверења – углавном учитељи и локални свештеници. Он сам се убрзо нашао на челу Народног одбора, као врховног органа извршне власти у Војводству, активно учествујући на одборским седницама, потписујући важне одлуке, пишући многобројне прогласе итд.

Ипак, оно што је прославило Ђорђа Стратимировића у очима народа је његов ангажман на бојном пољу. Када је оружани сукоб са Мађарима постао известан, Главни одбор, на челу са Стратимировићем приступио формирању српске војске. Његова популарност међу граничарима знатно је допринела да се они масовно одазову позивима да крену у борбу против Мађара. Једна од најзначајних Стратимировићевих акција у том периоду, која је надалеко одјекнула, била је заузимање тителског арсенала. Такође, и победа над Мађарима у бици код Карловаца, 12. јуна 1848. године, којом је званично започео српско-мађарски оружани сукоб, била је најбољи израз војничких способности Ђорђа Стратимировића, који је одранije сматрао да се српски захтеви могу остварити само уз помоћ оружја.

Тада су распршене све недоумице око тога у којем правцу ће се кретати Српски народни покрет, до тада још увек присутне код појединих српских старешина. Истовремено, Стратимировић је искористио прилику да, својствено својим амбицијама, и у одсуству воље и храбрости, као и калкулантске политике Шупљикца и других српских вођа, сам преузме фактичку команду над српском

војском у стварању. Како је, током наредних месеци, отпор мађарској војној сили бивао све успешнији, а његов допринос томе све већи, он је све поносније парадирао у генералској униформи, окружен својом свитом и потписивао се као „народни вожд“. То је неминовно изазвало незадовољство других, нарочито старијих, војних команданата, који су у његовом сукобу са патријархом Рајачићем иступали против њега.

Као што је сукоб између либералних и конзервативних струја једно од главних обележја Српског народног покрета, тако и сукоб идеја и дела Стратимировића са конзервативним патријархом Јосифом Рајачићем чини окосницу овог рада. У контексту ових збивања размотрене су и улоге црквених и световних представника српског народа током револуције 1848–1849. (Јаков Игњатовић, Јован Суботић, Светозар Милетић и други), као и њихови односи са Стратимировићем. О сукобу у оквиру Српског националног покрета постоји више научних радова и сва виђења овог сукоба укратко су наведена.

Српски народ на подручју Угарске је, попут других европских народа, 1848. године започео борбу за укидање феудалног друштва, али и национално-ослободилачку борбу. Иако су у виђењима начина борбе за остварење српских националних интереса постојале значајне разлике између Стратимировића и Рајачића, у том погледу се међу њима ипак могао наћи одређени заједнички именитељ. То, међутим, није био случај када се радило о њиховом односу према друштвеним променама. Насупрот Стратимировићу, патријарх је био представник оних снага у српском друштву које су, уз обилату подршку Двора, настојале да очувају „стари поредак“. Дакле, уз знатне карактерне и генерацијске разлике, Стратимировић и Рајачић су били и заступници интереса различитих слојева српског друштва у Угарској. Овај, у великој мери лични сукоб, заснован на међусобној нетрпељивости (испољена је већ при њиховим првим сусретима), довео је до дубоких подела у војсци и у целом српском друштву, што се испољило и у поразима на војном плану и довело у питање цели Српски народни покрет.

Како би се овај сукоб превазишао и Покрет спасао пропасти, у њега се активније укључила Кнежевина Србија. Без обзира на

симпатије према Стратимировићу, имајући у виду општедржавне разлоге, као и дугорочне интересе српског народа у целости, Гарашанин је стао на страну патријарха. Тако је, уз додатну подршку Двора, патријарх изашао као победник из овог сукоба, који се овим ипак није завршио. Смена Стратимировића поклопила се са великим поразима српске војске на фронту почетком 1849. године. Ова криза је поново довела Стратимировића, као војсковођу, у први план, али и активирала стари и сво време тињајући сукоб. Осокољен великим победама над Мађарима, априла 1849. године, Стратимировић је „подигао главу“ у односу на патријарха. Ипак, опште околности у Хабсбуршкој монархији, као и све већи утицај Бечког Двора, који је, у сопственом интересу, сво време контролисао и потпиривао овај сукоб, скрајнуле и Стратимировића и Рајачића у други план, доносећи у крајњој линији смртну пресуду изворним идејама Српског покрета.

Српски народни покрет и улога Ђорђа Стратимировића у њему, не могу се правилно схватити без сагледавања утицаја Кнежевине Србије и њених водећих политичара, Илије Гарашанина, Томе Вучића Перишића, Стевана Книћанина чланова династије Обреновић и других, на прилике међу пречанским Србима. Овде смо настојали да прикажемо домете и суштину ових утицаја, као и однос Кнежевине према ширем револуционарном покрету у Хабзбуршкој монархији, чији је крајњи циљ био демократска еманципација, национално ослобођење и државно уједињење српског народа. У том погледу, не мање важан је и међусобни однос појединих србијанских званичника са Стратимировићем. Многи од њих у њему су препознали главног репрезента идеја Српског народног покрета, нарочито у његовој првој фази. Њима је импоновала његова посвећеност борби за српство, верност династији Карађорђевића и антиаустријски став. На другој страни Стратимировић је у Кнежевини Србији видео ону снагу која је, не само могла да помогне Српски покрет, него и дугорочно окупи све Србе у оквиру једне државе. Поједини од званичника Кнежевине постојано су испољавали искрену наклоност према Стратимировићу јавно и недвосмислено, попут Стевана Книћанина, те је њихов међусобни однос посебно обрађен у овом раду.

Међу србијанским политичарима пресудну реч у односу на Покрет је имао Гарашанин. У почетку је на Сратимировића гледао са симпатијама. Међутим, касније је га је описао као „лакомисленог и врло себичног“ и изрекао можда најбољу карактеристику Стратимировића, који не жели зло Србству, већ му жели „у једанпут онакво добро, које сад бити не може“. На крају, проценио је да његове акције и понашање нису у складу са општим српским интересима и током обадва сукоба Стратимировића и Рајачића, Гарашанин, као носилац званичне политике Кнежевине Србије, био је на страни овог другог.

Иако је у почетку било покушаја да се Српски народни покрет повеже са догађајима у Хрватској 1848. године (везе са Хрватским сабором, Људевитом Гајем и другим представницима хрватског покрета), убрзо се испоставило да ће сви политички чиниоци у Хрватској заузети слична или иста политичка начела, у основи непријатељска према захтевима Срба за равноправношћу на територији Троједне краљевине. Ни једна страна хрватске политике није показивала спремност да искрено и доследно подржи Српску Војводину уколико је то претило нарушавању територијално-политичке целовитости Хрватске, при чему је нарочито Срем био у центру њихове пажње. Иако се по ступању на банску дужност Јелачић се декларативно изјашњавао за сарадњу Срба и Хрвата, говорећи

Ђорђе Стратимировић

да су они „један народ, једна браћа“, он се суштински слагао са овим ставовима, које је већ у јулу 1848. године, по доласку у Срем почео отворено да испољава. Као експонент аустријске политике томе Бан Јелачић је био особа која је битно утицала на Српски покрет, дволичном политиком сво време настојећи да га стави искључиво у службу Двора.

Стратимировић је и у овом случају испољио извесну наивност и романтизам, када се на почетку залагао за савез Троједне краљевине и Српске Војводине. Касније, током проласка кроз Хрватску и Славонију, на путу за Беч, увиђа право стање и пише да тамо још владају „немачки елемент, старе форме и стара бирократија“, а да је „дух народноси и слободе у дубоком сну“, као и да постоји непријатељство према Војводини. Слично је било и у његовом односу према Јелачићу, кога је, након што га је боље упознао у Бечу, хвалио, док је бан у суштини имао непријатељски став према Стратимировићу, сматрајући га чак конкурентом за звање српског војводе, које је такође потајно тежио. Настојећи да га стави под контролу и, уједно, искористи његове војничке способности, Јелачић је, на крају, примио Стратимировића у своју армију. Међутим, тада је Српски нродни покрет већ био на издисају.

Поред улоге Кнежевине Србије у овом раду нису могли да буду занемарени ни ставови Русије и Турске, па и других европских сила, према Српском народном покрету. Ипак, утицај аустријског Двора био пресудан, а на крају се испоставило и пресуђујући.

Више изнетих чињеница (олако предавање Границе Мађарима, хладан пријем српске делегације у Инзбруку...) говоре да, све до јесени 1848. године, државне власти нису са благонаклоношћу гледале на српске захтеве, покушавајући да Србе потчине Мађарима. Тек касније, Срби и Двор се, силом прилика, налазе на истој страни, само захваљујући заједничком непријатељу – Мађарима. Оличење дволичне аустријске политике према Српском народном покрету био је Фердинанд Мајерхофер – „мефистофелс“ Српског покрета. Заступајући политику аустријске владе, али и своје личне интересе, Мајерхофер је неминовно морао доћи у сукоб са оним

представницима Српског покрета, а нарочито са Стратимировићем. Фердинанд Мајерхофер био је „трн у оку“ Стратимировићу, као уосталом и већина других царских официра, јер су покушавали да Српски покрет ставе у службу Беча. Стратимировић је за његов сукоб са патријархом оптуживао Мајерхофера, сматрајући га главним узроком свих неспоразума. Веровао је да Мајерхофер користо патријарха да га истисне са положаја главнокомандујућег српске војске и сам се стави на њено чело, те да тако лакше српску народну војску преобрази у војску бечке реакције.

Српски народни покрет током 1849. године све више одвијао у сенци аустро-мађарског сукоба и постепено се све више стављао у службу аустријских ратних циљева, а како је победа над Мађарима постајала извеснија, Аустрија се постепено дистанцирала од њега. Истовремено, у народу и у војсци је опадао некадашњи полет и одушевљење за изворне идеје Српског покрета, а српска војска је почела да трпи поразе на бојном пољу. Исто је било и са Стратимировићем. Савременици га представљају као „сасвим другог Стратмировића, без самопоуздања, сломљен...“ Изгубио је улогу и у војсци и у политичким збивањима и полако нестао са друштвене сцене Срба.

У посматраном периоду, Стратимировић је у многим ситуацијама иступао као идеалиста, па и наивно, идући напред срцем, још од школских дана верујући у своју срећну звезду. Није схватао високу политику која се водила на дуге стазе и, поред мача, свим другим дипломатских средствима. На другој страни, и у Кнежевини Србији и на Двору, су били искусни, лукави политичари, укључујући и самог патријарха. То, ипак, не умањује његов значај у годинама када је национална борба Срба у Угарској, умногоме захваљујући и њему, доживела своје најсветлије тренутке.

Као што је већ речено, настојали смо да при обради теме консултујемо и критички размотримо сву расположиву литературу, архивску и мемоарску грађу и домаћу и страну периодику. Много од тога, бар када се ради о Ђорђу Стратимировићу, до сада није публиковано или само фрагментарно и узгред. Наравно, могуће је да је остало још неистраженог материјала, који би употпунио

наша истраживања. Ипак, надамо се да смо на светлост дана изнели довољно поузданих чињеница које су, у пригодном облику, вишеструко осветлиле овај период националне историје, а нарочито улогу и значај Ђорђе Стратимировића у њима. Свесни да ова тема ни издалека није исцрпљена, стављамо овај рад на увид и критичко посматрање стручној јавности и бољем, јаснијем разумевању времена.

Први познати почасни грађани Сремских Карловаца

Приликом редовне седнице варошког Савета, заказане за 7. јули 1873. године,[1] у дневни ред под 2. тачком уврштен је и предлог Илије Павловића и „дружине да се подели почасно грађанство опћине карловачке ђенералом Мамули и Биги“.[2] Овај допис је, засада, први званично познати пример предлога, а потом и уручења почасног грађанства карловачког. Неколико деценија касније, 1905. године, налазимо проглашење за почасног грађанина и српског патријарха Георгија Бранковића,[3] а затим, шездесетих година 20. века, за почасног грађанина проглашен је тадашњи председник ФНР Југославије Јосип Броз Тито.

Звање почасног грађанина обновљено је 90-их година 20. века. Први добитник био је академик Дејан Медаковић, а међу осталима и академик Љубица Цуца Сокић, председник Србије Слободан Милошевић, књижевница Вида Огњеновић, па све до задњег проглашења из 2018. године, када је за почасног грађанина обнародован проф. др Драган Данкуц.

Срећом, сачувана је форма за доделу почасног грађанства патријарху Георгију Бранковићу и она гласи:

„Диплома
Његовој Светости
за Почасно грађанство Града Карловаца
Ваша Светости
Преузвишени Господине!

Заступство града Карловаца, испуњено осећајима дубоког поштовања према Узвишеној особи Ваше Светости, а у знак искрене љубави и топле захвалности за сва она многобројна добра и племенита дела, која је Ваша Светост, за времена ступања на престо високог достојанства Архиепископа – Митрополита Карловачког и Патријарха српског, овоме граду и становништву овога града обилато и великодушно указивала, изабрало је у данашњој редовној скупштини једногласно и одушевљено

Вашу Светост
почасним грађанином
овога града

са свима правима и повластицама, која почасни грађани сада уживају и која ће у будуће уживати.

Из редовне скупштине градског заступства, држане у Карловцима 5. децембра 1905. год.

Градски сенатор	Градски начелник
Лазар Обреновић с. р.	Душан Милић с. р.“[4]

Илија Павловић је са још тринаесторицом угледних карловачких грађана 27/19. фебруара 1873. године послао предлог о избору генерала Биге и Мамуле за почасне грађане и, као што смо већ поменули, овај предлог је изнесен на дневни ред редовне седнице варошког савета тек 7. јула исте године. Међу потписницима предлога су и А. Костић, А. Поповић, Коста Павловић – Табак, Младен Суботић, Арсеније Ранковић, Јован Поповић – Зубан, Коста Костић, Стеван Лазић, Јован Живановић, др Стефан Бабић и други. Предлог и образложење гласили су:

„Славни вароши магистрате!

Злокобних година 1848/9. пропадоше многа наша села и вароши по разној Бачкој и Банату, пропадоше милиони српскога иметка, пропадоше до 40.000 српско-хрватских глава, проли се потоцима

крви српска и хрватског народа, оста млога сиротиња плачући, кукајући и наричући што за изгубљеним мртвим што живим благом, што за својом браћом, што за својим мужевима, што мајке за синовима својим ранатељима, остадоше и преживеше, сиротоваше и одранише се ђеца и сирочади за све те патње и тешке жртве беше им једина награда, да су по примеру својих предака одржали задану реч верности високе кући ћесара хабзбуршко-аустријског и да су баш овим својим жрґвама највише допринели да се одржи и сачува висока кућа и престо нашег садашњег ћесара, Његовог Величанства Фрање Јосипа I.

У овој крвавој и тешкој борби учествовали смо и ми Карловчани, и сви знамо шґа смо претрпели и пропатили, знамо како смо свагда на пушци стајали а баш нисмо од смрти и боја презали. Млого горе од боја и смрти презали смо и страховасмо, да нам наше место, наше станиште и огњиште не буде порушено, попаљено, опљачкано и расуто, а ми који би то преживели као просјаци да се за несталом ђецом и сирочадима по широком свету распемо, потуцамо и пропаднемо.

Да се ово није догодило, то имамо врло млого захвалити тадањем ћесарском пуковнику и заповеднику у каменичком табору Лазару Мамули рођеном Сремцу и Србину, који у супрот свему томе, што се захтевало од неких страна да напусти свој положај код Каменице и да се даље Черевићу повуче, остане на свом месґу, те тако спречи и задржа тадању бившу непријатељску силу у граду Варадину, те не само да не могах што на нас него ни у Срем продрти, а да је Мамула свој табор даље од Каменице куда кретао онда би цело, не само Карловчани, већ и сам Срем, као Бачка и Банат, страдао и пропао.

Када споменемо име Сокола и јунака Мамуле и године 1848/9, кад споменемо табор каменички и наше Карловце, онда морамо споменути и сетити се још једног српског јунака који је тада, као што је соко Мамула на каменичкој страни бдио, чувао, да наши Карловци, да наш Срем не пострада као штоје Бачка и Банат, а ми да не постанемо просјаци.

Сада Ђенерал Петар Бига беше тада заповедник нашег карловачког-буковачког отпора.

Зато предлажемо да се сегимо тих јунака, оних злих дана, које преживесмо, да се сетимо оних јада и невоља, од којих не само нас, но по свој прлици и сав Срем, ти јунаци: тадањи пуковник и садашњи ђенерал Лазар Мамула и Петар Бига својим јуначним и одлучним држањем сачуваше пак да се у овој успомени признател њима показасмо тиме, што ћемо их именовати нашим почасним грађанима.

На послетку умољавамо Славни Магистрат да овај наш образложени предлог првој седници општинског представништа одмах изнесе.

У Карловцима

27/19 фебруара 1873. године

(Први у потпису подносиоц) Илија Павловић“

Занимљиво је да се у материјалу који се односи на ову тачку дневног реда налази и једно писмо које овде у целости доносимо. Писмо је упућено на адресу тадашњег угледног карловачког грађанина Александра Шандора Радовановића и носи податке о тадашњем статусу Лазара Мамуле и Петра Биге. Писмо је, на жалост, намерно оштећено, тако што му је отцепљен горњи део наслова и доњи десни угао, како се не би видело ко га је послао. Писано је на немачком језику, а последња реченицаје на српском:

„Лазар барон од Мамула, ц. к. артиљеријски генерал. Орден Леополдовог Крста, класа витешки крст. Витез Гвоздене круне прве класе, Витешки орден Марије Терезије, носилац крста за војне заслуге, Ц. К. тајни савегник, власник (командант) Линијске пешадијске регименте бр. 25.

Петар ‘Витез’ Бига од Монгабије. Ц. К. генералмајор, Витез Леополдовог ордена иносилац крста за војне заслуге са ратном декорацијом“.

Последња реченица на српском језику гласи:

„Молећи те да ми не замериш што сам одмах послао, у великом сам [недостаје део текста] сам доспео, остајем твој [недостаје потпис].“

У статусном погледу Карловци су 1745. године постали војни шанац. Недуго потом, резолуцијом царице Марије Терезије из 1753. године проглашени су за слободну војничку варош – комунитет. Ове чињенице су битне због тога што у статусу слободне војничке вароши – комунитета постоји утврђен статус грађанина. Он се стицао молбом, коју је, на пример, становник Карловаца, занатлија, подносио магистрату за стицање права грађанства, наводећи притом какве је све заслуге стекао за Карловце својим добровољним радом. Том приликом је износио доказе да је имућан и да може сносити све врсте пореза, да је спреман, када се укаже потреба, да се одазове на добровољан рад, као и, уз све то, да је моралан и честит човек.

Само из реда грађанства бирани су они који ће управљати Карловцима. Број грађана је био ограничен и није износио више од 160. Грађански статус потврђиван је грађанском повељом. Грађани су уживали и прилично велика права, а, између осталог, нису могли бити телесно кажњавани, већ им је казна претварана у новчану глобу. Слично племићима и грађани су у свечаним приликама облачили своју посебну грађанску одећу и припасивали мач. Ово је важно, јер у вароши, помислили би неупућени, живе варошани, а не грађани. Па како би представници власти онда доделили почасно грађанство и то 1873. године, с обзиром на то да Карловци званично статус града добијају тек 1881. године, када је статус грађана присутан, те је било легитимно доделити почасно грађанство некој, за Карловце, заслужној личности ван Карловаца. Дакле, у овом случају је све већ јасно и дефинисано.[5]

Видимо на примеру проглашења патријарха Георгија Бранковића за почасног грађанина да Карловци тада већ имају статус града.

У архивским документима налазимо и два скицирана предлога са текстом документа који се уручују генералима Биги и Мамули. Концепт је следећи:

„Диплома

Варошки савет у Карловци закључио је у својој седници од 7. јулија о. г. сљедујућу чувству топле благодарности и особито поштовање према особи Његове преузвишености Господина Лазара Барона од Мамуле Ц. кр. Фелдцајгмајстера одликованог са великим крстом ц. кр. Леополдовог ордена, са гвоздене круне орденом првог степена, са орденом Марије Терезије, са крстом за војничке заслуге, Његовог ц. кр. апостолског величанства правог тајног саветника, именосца ц. кр. линијске пешачке пуковније бр. 25 и пр. и пр. изабрати Њега узимајући у обзир велике заслуге, које си је стекао у многогодишњем службовању за цара и народ свој особито пак за заслуге учињене општини карловачкој која поглавито Његовом колико храбром толико мудром војевању има захвалити, што су Карловци у крвавој години 1848. од известне пропасти сачувани.

Изабрати га за својег:

почастног члана

За доказ горњег закључка ова се диплома са својеручни потписи и печатом издаје.

у Карловци, 6. септембра 1873.“

И следећи нацрт дипломе писан је на обичном папиру формата 50 x 39,5 цм и гласи:

„Диплома

Варошки савет у Карловци закључује у својој седници од 7. јулија ове године сљедујући чувству топле благодарности и особитог поштовања према особи.

Његовог Високородија Господина

Петра Биге витеза од Монгабије

Ц. кр. Генерал мајора одликованог од ц. кр. Леополдовим орденом са крстом за војничке заслуге заједно са ратном декорацијом и пр. и пр.

Изабрати Њега узимајући у обзир велике заслуге, које си је стекао у многогодишњем службовању за цара и народ свој, особито пак за заслуге учињене општини карловачкој која поглавито Његовом, колико храбром, толико мудром војевању има захвалити што су Карловци у крвавој години 1848. од извесне пропасти сачувани.

Изабрати за својег:

почастног члана

За доказ горњег закључка ова се диплома са својеручни потписи и печатом издаје.

У Карловци, 6. септембра 1873.“[6]

Диплома

Сарошка глава у Карловци чаршија у овој години од 7. Јунија с. г. сагрђуја чувству тако благодарности и особито поштовања према себи Његове предрвшћености Господина

Лагара Барона од Матуле

ц. кр. фелдцајгмајстера одликованог са великим Крстом ц. кр. Леополдовог ордена, са ратним Крстом трећег степена, са орденом Гвоздене Круне, са Крстом за војничке заслуге, Његовог ц. кр. апостолског Величанства правог тајног савјетника, итд. итд. ц. кр. аустријске племићске породице, је ф. 25 м. пр. и ст.

изабрати Њега достојним у обзир велике заслуге, које је стекао у многогодишњем службовању за цара и народ свој особито пак за заслуге учињене општини Карловачкој која поглавито Његовом Великом храбром тако мудром војевању има захвалити, што су Карловци у Крвавој години 1848. од извесне пропасти сачувани

изабрати за својег

почастног члана.

За доказ горњег закључка ова се диплома са својеручни потписи и печатом издаје.

У Карловци 6. Септембра 1873.

Диплома

Хартија ова у Карловцу затворена је у овај данас 7. Јануара с. г. слободу чувству моме благодар, поштовати и свеблагородном прима своју

Његовог Високородија Господина

Петра Вице витеза од Монтавије

З. Кр. Генерал Мајора ранговалог са З. Кр. мајорским орденом, са Крстом за Војске, заслуге, који се расвет декорозит а пр. и. т.

мајстор Ложе у свој Велике ложе, Који сиђе мисао у високоумном друштву, од назаре и сред Ду свијет лак за ложе ложе отвори Карловачку Која постаје Његовом Високо уз уложи ложе ложе ложе

Стеван Ристић

и када је српски народ поднео људске и материјалне жртве за идеале своје и својих предака. Примера ради, подсетимо да је и председник карловачке вароши Стеван Ристић био активан учесник у бурним догађајима током 1848/49. године.

Међу последњим добитницима признања Повеље почасног грађанина Сремских Карловаца је Његово Преосвештенство Епископ сремски господин Василије 2020. године. Том приликом он се захвалио и рекао следеће:

Уважени господине председниче Општине,

Даме и господо,

Најпре бих желео да Вам се усрдно захвалим на признању и високом одликовању које сте ми доделили. Карловци су постали мој дом од 23. маја 1986. године, када сам, одлуком Светог архијерејског сабора Српске православне цркве, постављен за епископа Богом чуване Епархије сремске, која баштини просвећене традиције многозаслужне Митрополије карловачке. Од тада сам са свима вама, мојим драгим суграђанима, делио све радосне, али и тамне тренутке нашег, свакако, превише динамичног трајања, не знајући за други, лепши и милији дом. Како је мој позив, на првом месту монашки и како сам архијерејску службу увек доживљавао као послушање Светој Цркви и страдалничком народу српском, ваш гест у мојој души буди топле и усковитлане емоције, на чему сам нарочито благодаран.

Ипак, уверен са да ово високо одликовање, пре свега, представља најлепши израз признања свим патријарсима, митрополитима, епископима, свештеницима и монасима и свим Карловчанима, без разлике вере и нације, који су, чистом и несебичном љубављу

према овом граду, али и неуморним, упорним, готово пркосним трајањем и даровитим стваралаштвом, одлучно усмеравали и обликовали његову славну и похвалну историју. Због тога вас молим да ми дозволите да свима њима, као и свима вама, посветим ово ласкаво и престижно одликовање.

У духовном смислу, Сремски Карловци, као Сион српског православља и катедра блажених Митрополита српских, у другој половини 20. века, били су готово потпуно разорени. Тужно време масовног и организованог отпадништва од прадедовске вере, време гордог одбацивања Васкрслог Христа, Његове љубави и највише жртве, најубедљивије је симболисано у страховито запуштеним црквеним зданима, у којима је Бог вековима био прослављан молитвама и сузама, али и тешким подвизима монаштва, свештенства и верног народа. Са безумним равнодушјем разграђиване су важне материјалне везе између палог човека и његовог Творца, стога што свети храмови, али и друге културне и сакралне установе подизане сјајном визијом наших предака, представљају управо Лествице Јаковљеве, које нас из грешног, видљивог света, воде право у небеске висине недоступности и оностраности.

Божијим промислом, нашој генерацији припала је част да из пепела уздигну презрени инструмент људског спасења и поново сграде тајанствени мост између вечности и кратког, неухватљивог тренутка у ком се будућност претвара у прошлост. Тако сам и ја сам доживео ретку привилегију да својим очима посматрам херојску реконструкцију наше озлеђене црквености, коју су извели истински „јунаци наше духовности“.

Камен по камен и лепту по лепту, Света Фрушка гора и читав хришћански Срем, заједно са нашим Карловцима, поново су улепшани величанственим материјалним изразима вере, наде и љубави. Наравно, ова епска борба још је далеко од свог победоносног краја и нас све чека још много посла како бисмо Сремске Карловце поново подигли на ниво који дугујемо не само њиховим честитим грађанима, већ и светим сенима бесмртних великана које су изнедрили.

На крају, са најдубљом, очинском привржeношћу, нарочито благодаримо ученицима и ученицама Богословије, Гимназије и оста-

лих школа, на великом труду уложеном у стицање знања, али и надам се, одважном ревновању у науци, чиме ће даље ширити бесмртну славу овог прекрасног града. Још једном свим вама захваљујем на овако лепом гесту, са искреном жељом и надом да ће вас Божији благослов надаље пратити, заједно са Вашим породицама.

Његово преосвештенство Епископ сремски господин Василије прима повељу Почасног грађанина Сремских Карловаца

НАПОМЕНЕ

[1] АСАНУК фКМ 1417–1873.

[2] Исто, стр. 1.

[3] Поводом прославе 50-годишњице свештеничко-архијерејске службе патријарха Георгија Бранковића 1905. године, патријарх је, као народни добротвор (сматра се даје издао милион круна за народне потребе), изабран за почасног грађанина Сремских Карловаца. Види: Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца,* Матица Српска, Нови Сад, 1978. стр. 54; Душан К. Петровић, *Историја Сремске епархије,* Сремски Карловци, 1970. стр. 52; АСАНУК фКМ – varia.

[4] *Српски Сион,* недељни лист за црквенопросветне и автономне потребе Српске православне Митрополије карловачке, год. XV, св. 25, Сремски Карловци, 15. децембра 1905, стр. 728.

[5] Коста Петровић, *Карловци и Карловачко становништво од 1753. до. 1815.* књ. IX–X, САНУ; Београд, 1959. стр. 299–300; Жарко Димић, Сремски Карловци, Каирос, *Сремски Карловци,* 2011. стр. 59–61.

[6] АСАНУК фКМ бр. 990–1873.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца,* Матица Српска, Нови Сад, 1978.

Душан К. Петровић, *Историја Сремске епархије,* Сремски Карловци, 1970.

Српски Сион, недељни лист за црквено-просветне и автономне потребе Српске православне Митрополије карловачке, год. XV, св. 25, Сремски Карловци, 1905.

Коста Петровић, *Карловци и Карловачко становништво од 1753. до. 1815.* књ. IX–X, САНУ; Београд, 1959.

Жарко Димић, *Сремски Карловци,* Каирос, Сремски Карловци, 2011.

АСАНУК фКМ 1417–1873. АСАНУК фКМ бр. 990–1873.

АСАНУК фКМ – varia.

Судбина архива Српског народног покрета 1848–1849.

За прошлост српског народа у Хабзбуршкој, касније Аустроугарској монархији (1867) свакако да је посебно значајан архив створен у време трајања Српског народног покрета 1848/49. године. Необичан је пут овог архива, а данас Фонда СНП-а 1848/49, који се налази у оквиру Архива САНУ у Сремским Карловцима. Већ на самом почетку његовог оснивања, бурних година стварања Српске Војводине и рата с Мађарима, посебно после напада мађарске војске под командом генерала Јаноша Храбовског на Карловце 12. јуна 1848. године, архив и друге вредности од националног значаја, као што су привилегије, повеље и слично, пренесени су у Београд и смештени у ђумрук у Карађорђевој улици. Архив се налазио у Београду док се ратни сукоби нису стишали. Тадашњи регистратор Војводства Србије Радослав Манојловић вратио је Архив 17. септембра 1849. у Карловце. Недуго затим део Архива, који се односио на Народни покрет, 1848–1849. пренесен је, по наређењу управитеља Војводства Србије аустријског генерала Фердинанда Мајерхофера, из Карловаца у Темишвар, тадашње административно седиште Војводства Србије, а затим, сматрало се, у Бечки ратни архив. Ови Мајерхоферови поступци већ тада су изазвали подозрење Срба[1]. Даљи историјски подаци у вези судбине овог архива воде до 1896. године, када је патријарх Георгије Бранковић упутио молбу Бечу да се овај архив коначно врати и буде смештен у Патријаршијско митрополијски архив у Сремским Карловцима. Ови захтеви и сеобе нису ишле баш тако лако и у поменутом правцу, а неки датуми су нетачни. У Архиву САНУ у Сремским Карловцима наилазимо на два значајна документа за добијање одговора

[1] Жарко Димић, *Преглед историјата Архива САНУ у Сремским Карловцима (1949–2009)*, Сремски Карловци 2010, 11.

на питање како је и када враћен Архив СНП у Сремске Карловце. Први документ је писмо које је патријарху Георгију Бранковићу и Саборском одбору упутио у вези са овим питањем Ђорђе Ст. Бекић[2], народно-црквени архивар, 7/20. јануара 1905. године[3]. Из ове представке сазнајемо да Архива Главног народног одбора 1848/49. „лежи“ тј. налази се у писмохрани Корпуске војне команде у Темишвару. Представка гласи:

„*У својем уваженом извештају о свом н. ц. архивском звању за 1898. годину поднео сам предлог, да се такозвани 'Рајачићев архив', који се, на јавним вестима, тада од патријархових наследника нудио на продају у БПешти, Бечу и Русији, рекламује за нас, као саставни део овог, нар. црквв. архива митрополијског, те са томе као наша народна својина и имовина.*

У образложењу тог својег предлога истакао сам као главно, да је 'Рајачићев архив', по непореченој тврдњи јавних листова садржавао ону преписку, коју је блажени нам патр. Јосиф, у својству врховна шефа српске Главне Народне Управе 1848/49. имао са надлежним државним круговима аустријским и руским, те да се према томе ти списи не могу сматрати као приватни, већ да су општа народна имовина, по што је у њима изложен рад, који је

[2] Ђорђе Ст. Бекић, професор, публициста, народно-црквени архивар, јавни радник (Нови Сад, 9. септембар 1854. – ?, после 1938). Отац му је био пореклом са Баније, а мајка Теофана из Ченте. Студирао је технику у Прагу. Студије је напустио због сиромаштва. Почетком осамдесетих година XIX века био је секретар Српске народно-црквене општине и надзорник српских школа у Мостару. У име општине написао је 1871. познати протест против војног закона аустроугарских власти. Због тога је, заједно са вићенијим потписницима тог документа, 1882. изведен пред суд и осуђен на 15 месеци затвора и изгон из земље. Након тога радио је као професор Више девојачке школе у Панчеву, да би 1894. био постављен за народно-црквеног архивара и библиотекара у Сремским Карловцима. Био је активан у оснивању историјског архива у Новом Саду и накратко члан уредништва Гласника Историјског друштва у Новом Саду. Био је заступник Црепајског среза у Народно црквеном сабору 1892. Сарадник је више листова и новина (Застава, Наше доба и Народност). Отац Стефан био је активни учесник у Српском народном покрету 1848/49, као делегат Перлеза изабран је за члана Главног одбора. Брат Теодор Тоша био је угледни новинар и политичар. В. Ђ. Крестић, *Српски биографски речник I*, Нови Сад 2004, 463; Мита Секулић, Историјско друштво у Новом Саду: 1927–1941/2003, Нови Сад 2003, 89.

[3] Архив САНУ у Ср. Карловцима, МП „А“, 10/1905. (у даљем тексту АСАНУК).

патр. Јосиф испред народа и за народ водио, као што су и они кругови њему, патријарху, дописивали не као архиватној особи, него као оном првоначелнику тадашње Гл. Нар. Управе. Годину дана за тим, у званичном извештају овог н. ц. архивског звања за г. 1899. поднео сам упут свој предлог: да се архив Главног Народног Одбора 1848/49; који је, г. 1850. из двора патријаршког и у одсуству блаж. нам. патр. Јосифа насилно однешен у Темишвар, такођер рекламује као саставни део овог н. ц. архива митрополијског и као народна имовина и својина, каквим им је патр. Јосиф стално и одлучно сматрао и бележио, чему оративно ни тадашња бечка влада Бахова ни генерал Мајерхофер, који је архив Гл. Нар. Одб. дао однети, нису могли доказати. Поводом овом мојем другом предлогу били су подаци на које сам у срећивању овог н. ц. архива наишао и онда она изјава, коју је, дакле, пок. председник Српске Матице Милош Димитријевић учинио, кад је за време тог срећивања у друштву Ваше Светости дошао у овај наш Архив те када ја ту испричах шта сам по списима дознао о судби архива Гл. Нар. Одб. ех 1848/49. са тим, да тај архив, на случај да после укидања Војводине није пренесен у БПешту или у Беч, и сам мора бити у војној власти у Темишвару. Том приликом рекао је пок. М. Димитријевић, да би се тај одборски архив, ако је пренешен у БПешту, од високе Угарске владе, тада барона Банфија, лако могао добити натраг.

Сабрани подаци и ова изјава пок. Српске Матице М. Димитријевића побудише ово н. ц. архивско звање да г. 1899. поднесе предлог да се рекламује и архив Гл. Нар. Одб. ех 1848/49. те да та народна имовина дође на своје место.

Међутим, избила је вест да је од стране приватних војних кругова потекла иницијатива, да се архив Главног Народног Одбора ех 1848/49. изиште од Корпуске војне команде у Темишвар, где још и сада лежи и пренесе у ратни архив у Бечу. Намера ова мотивише се тиме да ће се тај наш архив тамо у Бечу најбоље сачувати, и још се истиче да би најбоље било да се сви други списи о покрету, који су заостали у овом н. ц. архиву митрополијском па тако и они, који се налазе у приватних лица, прикупе и предаду на сачување Бечком ратном архиву.

Судим да ми ни Ваша Светост ни високо сл[авни] Саборски Одбор неће замерити, ако се овде одлучно оградим против сумње, којом се у горњој мотивацији без свака стварна разлога оцењује ово н. ц. архивско звање и управа њиме. Ја то дугујем овом звању и својем моралном осећају као и својим званичним обавезама.

Ова намера приватних војних кругова и, јер се сада дознао поуздано где лежи архив Гл. Нар. Одбора ex 1848/49. даје ми повода да сада поновим свој предлог од г. 1899; да и опет замолим Вашу Светост и Високо сл. Саборски Одбор, да се употреби све што је у снази наше надлежне власти те да се ови за нашу цркву и наш народ преважни списи за наш народ, чија су својина, рекламују и спасу.

Ако је код списа такозвана 'Рајачићева архива', још и било кога коме је требало доказивати, да је тај архив нар. црк. имовина овде, код списа Гл. Нар. Одбора ex 1848/49. отуда та потреба:

Пошто је време кратко те отуд опасност велика остављам на страну опширније разлагање о појединим фазама насилна одузимања архива Гл. Нар. Одбора а тако и парничења блаж. наш. пат. Јосифа у корист истог архива, па ћу да истакнем само главне чињенице које су потребне зарад искажења мога предлога и евентуалне рекламације.

Чиним ово и с тога што судим да може настати могућност да Ваша Светост, обзиром на важност ствари и опасност оклевања без чекања на састанак висок. саборског Одбора, силом својег положаја и права, у цркви и народу, одлучи президијално преузети потребне мере за рекламацију поменута архива као наше нар. цр. својине.

У име тога, имам част истаћи и поднети ове чињенице:

1. Архив Гл. Нар. Одбора однесен је одавде насилно, лицем на Богојавле није г. 1850. у одсуству патр. Јосифа који се тада, на позив владе Бахове, бавио у Бечу.

2. Архив је одузела нарочита комисија, коју је изаслао ген. Мајерхофер, тада шеф зем. за управе за Војводину.

3. У тој Комисији били су: Алекс. Стојачковић, тада чиновник исте зем. владе и капетан шајкашки Ј. Ђурић.

4. По потреби земунског бригадира Дошена добила је Комисија то од карловачког Магистрата асистенцију под градским синдикусом Ј. Луначеком.

5. Архив је та Комисија узела од дворског економа М. Јовановића који је, зарад својих правдања патријарху Јосифу, од комисије измолио реверс.

6. Патријарх Јосиф се оградио против насилна упадаја Комисије у ње гову резиденције, и рекламовао је, архив Гл. Нар. Одбора ех 1848/49. доследно истакао као неприкосновену народну имовину, којој је место у оном нашем Нар. црк. митрополијском архиву.

7. Услед тог и и таког патријарховог држања и рада, најавио је мин. Бах, у својем допису од 20. марта 1850. (по нов. календару) број 1318 – испред Бечке владе патријарху Јосифу ово: 'Нема сумње и генерал-мајор барон Мајерхофер је исказао спремност да све документе, повеље и друге акте, који нису неопходни обласној власти, већ су само национални црквени или племенски, брижљиво склони и преда Вашој ексцеленцији на чување у српском националном архиву.

У вези са овим, генерал-мајору барону Мајерхоферу дађу потребна упутства и надам се да ће тиме бриге које ваша ексцеленција исказала у писму од 7/19. фебруара прошле године бити развејане.

Судим Ваша Светости и високо сл. Саборски Одборе да се већ из овог одговора јасно види правац рада патр. Јосифа у корист архива Гл. Нар. Одбора ех 1848/49; бечка влада пристала је и наредила већ онда, да се сви за званичење тадашње зем. управе за Војводину истој управи непотребни списи одлуче и врате у Карловце; да је, најзад, у том правцу већ онда издат налог и ген. Мајерхоферу као тадашњем шефу те зем. управе, о којем мин. Бах истиче да је већ унапред био саизволео на то враћање, по чему излази да ни бечка влада ни ген. Мајерхофер нису сматрали архив Гл. Нар. Одбора ех 1848/49. трајно задржати, односно да су и они

признали, да је тај архив народна својина и да му је место у овом н. ц. архиву митрополијском.

Нисам нашао трага, да је одлука мин. Баха вршена и извршена до краја; а како су списи Гл. Нар. Одбора још и сада у архиву војног корпуса темишварског, би ће да је остало на наредби.

На то што горњи акт бечке владе потврђује народно право на архив Гл. Нар. Одбора ex 1848/49. – сам мин. Бах вели, да се списи тог Одбора имају овом нашем нар. црквв. архиву на сачување предати – то је јасно и несумњиво, да нема никаква стварна и правна основа жељи која се ових дана јавила са приватне војне стране, наиме: да се архив Гл. и Нар. Одбора ex 1848/49., пренесе у бечки ратни архив на сачување, јер је, како показах, већ г. 1850. с надлежне државне стране одлучено начелно да је списима тог одбора место у овом нашем н. ц. архиву, те тако је даље, већ давно престала битисати тадашња зем. управа за Војводину и како су послови те управедавно посвршавани, то сада, судим, не може бити никакве сметње, да се у списку начелна признања мин. Баха, да и пристајању ген. Мајерхофера цео архив Главног Народног Одбора и доба покрета – уступи нашој нар. црк. управи и пренесе у овај наш н. ц. архив митрополијски.“

„Сматрао сам за своју дужност“, закључује на крају Бекић, „да на ово, овако збијено, свратим пажњу Ваше Светости и високом Саборском Одбора, и да ову ствар народну препоручим старању и заштити ваше светости и високо сл. Саборског Одбора.

На Богојављење, 1905.

Вашој Светости и
Високо сл. Одбору учтиво одани Ђорђе Ст. Бекић
Нар. црквв. архивар“

Недуго потом патријарх Георгије Бранковић упутио је званичан допис по овом питању Хајнриху витезу од Питрајха, царско-краљевском артиљеријском генералу, министру рата на двор у Бечу. Овај документ у свом основном концепту писан је немачким језиком и гласи:

„Ваша ексцеленцијо,

Бивши земаљски шеф српског војводства и тамишког Баната генералмајор барон Мајерхофер је крајем 1849. и почетком 1850. године наредио да све акте Главног Одбора Српског Војводства вођене из 1848–1849. године од стране Земаљске управе донесу њему, тј. транспортују у Темишвар као његово седиште. Због тога су дотични списи из српског Народног Одбора, 6/18. јануара 1850. године, у одсуству тадашњег српског митрополита и патријарха Јосифа Рајачића, од стране специјалне комисије одузети од митрополита и Националног архива и пребачени из Карловаца у Темишвар где се и данас налазе. Српски митрополит Ј. Рајачић не само енергично протестовао код окружних власти против оваквог корака Земаљске власти Војводства, већ и од банатске власти захтевао да се списи српског митрополита и Националног архива хитно врате, јер се морају посматрати као део националног архива, односно као српска народна имовина.

У решавању овог питања издао је Његова ексцеленција, тадашњи ц. к. министар унутрашњих послова Бах српском патријарху допис од 20. марта 1850; заведен под бројем 137/1850, приложен у поједностављеном препису, и у којем се, како Ваша ексцеленција може да види, изражава добра воља да се дотични акти предају српском националном архиву и да је Његова ексцеленција у том смислу поменутом Земаљском шефу, Фердинанду Мајерхоферу упутила потребне инструкције.

Од тада су протекле 54 године, ствар није регулисана и наредба није извршена. Однети списи српског Главног Одбора од 1848/49. и данас се налазе у Темишвару у војном архиву 7. корпуса.

После ове понизне представке глава српске православне цркве у угарским земљама и према одобреном Статуту православне српске народно-црквене аутономије, као шеф овдашње митрополијске канцеларије и горе поменутог митрополијског и националног архива, узимам себи слободу да од Ваше ексцеленције најоданије молим да Ваша ексцеленција организује све што је потребно да се више поменути списи из 1848/9. године српског Народног Одбора

са војних власти 7. корпуса у Темишвару предају мени на чување у овдашњем Националном архиву.

Уз одобрење Ваше ексцеленције примите израз мог највећег поштовања.

Карловци, 9/22. фебруар 1905.

Митрополит и патријарх српски.“[4]

Захваљујући постојању ова два сачувана документа у прилици смо да сазнамо судбину једног од данас значајнијих фондова Архива САНУ у Сремским Карловцима. Поставља се питање начина одузимања Архива те 1850. године и шта је био циљ оваквог поступка, с обзиром на то да је Фердинанд Мајерхофер био активан учесник у догађајима 1848–1849. године, затим колико је целовитост архивског фонда остала очувана до свог повратка у Сремске Карловце, тј. колико тога данас недостаје у односу на првобитно стање. Уочљив је значај активности архивара Ђорђа Ст. Бекића, захваљујући чијој је упорности, а потом и разумевању патријарха Георгија Бранковића овај архив враћен и до данас сачуван. Он данас представља прворазредно сведочанство на ова значајна времена и догађаје.

Бекић у својој представци Саборском одбору и патријарху Бранковићу помиње прилично незгодно и болно питање продаје приватног архива патријарха Јосифа Рајачића од стране патријархове родбине, која је нуђена унаоколо и ко зна куда су „отишли“ многа значајна документа и преписка, да би седамдесетих година прошлог века оно што је од ове приватне архиве „остало“ ипак нашло своје место у посебном фонду у Архиву САНУ у Сремским Карловцима. Много гору судбину доживљавали су наши архиви, па и сâм митрополијско-патријаршијски, у периоду Првог, а посебно Другог светског рата. Било како било, Архив СНП 1848/49. убрзо је из Темишвара пренет у тадашњи велики национални Архив у Сремским Карловцима.

Наши архиви током свог постојања имали су тешких момената. Они су не само пљачкани, већ и уништавани, неретко и од

[4] АСАНУК МП „А“ 10/1905.

нас самих. Поменути случај један је од оних са срећнијим завршетком, па захваљујући томе истраживачи данас имају могућност да истинито и реално осветле један период, догађаје и личности који су посебно значајни за живот и постојање Срба у Хабзбуршкој монархији, а истовремено је драгоцен и значајан и за друге народе који су на овим просторима живели заједно са Србима; Мађарима, Хрватима, Немцима, Румунима, Словацима итд.

Глава I.

О Земльи.

§ 1.

Войводовина Срѣм состоит из слѣдующих окрѣпа: Срема са варадинском Крамном, Бачке са шайкатским баталионом, Банаша са Крамном банатском, и Барань.

§ 2.

Войводовина чини составну часть Царевине Аустрийске.

§ 3.

Войводовина Срѣм чини Држава самостална, нераздвојна другим составним Земльи Аустрийске Државама у свему равна.

§ 4.

Границе войводовине непромѣнимо саме Сабор исте.

§ 5.

Главни Град войводовине јесте Новисад.

§ 6.

Грб войводовине јесте Бог Отац на двиглем престолу са четири угла исплѣту Краљева Крста.

§ 7.

Бог войводовине су одежде Краља у средини плавитна, одоздо бела.

Глава II.

О односити войводовине Срѣм к средоточной Власти.

§ 8.

Войводовина уступа средоточной власти представлянѣ код сталних Држава.

§. 149.

У ког службе државне и сиратиштвуюшти могу отредбите особити закон.

Глава XV.

О измѣни Устава.

§ 150.

Устав свай ѕво или од части измѣнити може државни Воиводовине Сабор. Потребу измѣне заклѣчує Сабор надиоловном Всѣином гласова

§. 151.

Кад Сабор заклѣчи, да е потребно ѕво устав или кои части могу измѣнити, онда нов избор Представника одредити, и Народу свое заклѣченіе обявити има.

§. 152.

За кои части устава Сабор за потребно нађе, да се измѣне, му од рѣчи до рѣчи у своме заклѣчению Народу саоштити има

§ 153.

Ако и Нови Сабор за потребно нађе предложену измѣну учинити, он само онда к измѣни приступити може, ако су ¾. представника скупљени.

§. 154.

У овом предмету заклѣчує $\frac{2}{3}$ гласова присуствуюших Представника.

У Великом Бечкереку 8. Маја 849

Мој подпис:

Мојсије Петровић

Јован Суботић

Прва и последња страна устава Српске војводине

Знамените личности Сремских Карловаца

КОСТА ПЕТРОВИЋ

Данас би било скоро сасвим немогуће писати и разумети историју Сремских Карловаца без радова и дела историчара Косте Петровића.

Био је професор Карловачке гимназије, оснивач и управник Карловачког музеја и оснивач и управник архива САНУ у Сремским Карловцима. Рођен у Новим Бановцима 14. 6. 1884. а преминуо је у Сремским Карловцима 03. 09. 1969. године. Спада у ред знаменитих ђака Карловачке гимназије, природне науке студирао је на Свеучилишту у Загребу, а дипломирао у Бечу. Поред тога што је био природњак по основној вокацији познат је као врстан историчар оставивши иза себе импозантно дело.

У Карловачкој гимназији предавао је од 1908. до 1931. када је пензионисан али се и даље бавио педагошким радом. Као педагог оставио је велик и дубок утицај на многе генерације будућих српских интелектуалаца који су похађали Карловачку гимназију. Био је свестран истраживач, иза себе је оставио преко 60 радова а сигурно да је најзначајнији рад историја Карловачке гимназије. Био је активан друштвени и културни радник ожењен Теодором Симеоновић Чокић, тада младом професорком у Карловачкој гимназији. Њихова животна заједница била је права мала историјска радионица. Интересовао се за геолошке прилике, температуру у Карловцима, праисторију, археологију, стање и статус становништва у 18. и 19. веку, за период 1848–1849, итд. Користећи као надоминантнију грађу, грађу архива Карловачког магистрата. Коста Петровић је био велики познавалац прошлости карловачких породица а посебно историје Карловачке гимназије њених директора и наставног особља. У његовом раду осећала се студиозност

и изучавање карловачке прошлости у сегментима. Верујем да је крајњи циљ био да једног дана направи свеобухватну историју Сремских Карловаца и то се види кроз његове сепарате. Позната је и једна скица историје Карловаца која се налази данас у музеју Војводине, нажалост коју није успео да заврши. Једно је сигурно, да су му историчари савременици веома захвални на његовом делу које је урадио.

Коста Петровић

Једна од знаменитих ствари које је учинио јесте и да је спасао архив од уништења јер је за време усташке владавине (1941–1944) у функцији старатеља фондова карловачке гимназије својим пожртвовањем и залагањем, не без озбиљних ризика, не обазирући се на опасности, успео да спасе митрополијско патријаршиски архив од пљачке и уништења од стране окупатора и усташких власти. Уз подршку свог великог пријатеља проф. др Николе Радојчића радио је после Другог светског рата на обједињавању и систематизовању

митрополијско патријаршиског архива, архива Карловачког магистрата, архива Карловачке гимназије и архиве 1848–1849, архива СНП. итд. Тако је оформио један заједнички архив под руководством САНУ-а. Академија га је у сагласност са црквом поставила и за првог управника овог архива. За веома кратко време од 1949. до 1960. успео је са малим бројем сарадника углавном и пензионисаних професора и историчара са много смисла познавања и архивске грађе још и пре рата, искуства да среди и организује овај архив и подигне га у ред најсређенијих архива у тадашњој Југославији. Професор Коста Петровић је оснивач и Карловачког музеја, музеј је основао 1948. пре доласка у архив а био је истомах и први управник Карловачког музеја. Својим знањем и познавањем прошлости Сремских Карловаца од праисторије до најновијег времена успео је и постави чврсте темеље прикупивши том приликом велики број експоната из историје Карловаца, карловачке митрополије, гимназије, често позајмљујући експонате од угледних карловачких грађана па је тако имао лепу збирку о карловачком виноградарству, а посебну пажњу је посветио најчувенијем карловачком ђаку песнику Бранку Радичевићу, ту му је несебичну помоћ и подршку пружала његова супруга Теодора Мајица Петровић у то време и највећи зналац и дела Бранка Радичевића.

Захваљујући Кости Петровићу одмах после рата у институцијама чији је оснивач био организовао је и запамћене тематске изложбе прва о 160- годишњици Карловачке гимназије коју није било могуће одржати о 150-годишњици, јер је 1941. почео рат и тематска изложба о победи народног језика у српској књижевности. Наравно посебно се осврнуо на улогу Бранка Радичевића и Ђуре Даничића а о педесетогодишњици смрти знаменитог историчара Илариона Руварца и књижевника оснивача и уредника Бранковог кола Павла Марковића Адамова. Скренуо је пажњу јавности на њихов живот и дело. Кроз историографију бавио се и политичким животом Срба у Аустроугарској. Као што је Уједињена омладина српска, борба за српску аутономију у Угарској, о положају српског народа у троједној краљевини итд. Интезивно је сарађивао и дружио се приватно са Васом Стајићем док је овај боравио у Сремским Карловцима. У нашем сећању остаће трајно запамћен пре свега по књизи која

је изашла у издању Матице српске 1951. године „Историја Карловачке гимназије“. Професор Коста Петровић као и његова супруга Теодора Мајица Петровић свакако су заслужили да добију неку од улица у Сремским Карловцима.

Знамените личности Сремских Карловаца

СТЕФАН СТРАТИМИРОВИЋ (1757–1836)

Митрополит Стефан Стратимировић

Стефан Стратимировић, будући митрополит карловачки, потиче из угледне српске Херцеговачке породице, која у Монархију долази са Другом сеобом Срба под патријархом Арсенијем Јовановићем Шакабентом, око 1739. године. За своје војне заслуге добили су од бечког двора племство и мали племићки посед Кулпин, у Бачкој. Стефан Стратимировић је рођен 27. децембра 1757. године, у Кулпину. Отац Никола му је рано умро и сва брига око васпитања пала је на његову мајку Ангелину. Основно образовање је стекао у родном Кулпину, код локалног учитеља. Како се као ђачић везао за свога учитеља, приликом његовог премештаја у Бегеч, мајка налази средства и шаље га за њим; затим га из Бегеча шаље у Нови Сад, у српску школу, где је свршио два нижа разреда гимназије и ту учио немачки и латински језик. Из Новог Сада млади Стефан, жељан знања, одлази у Сегедин, у гимназију отаца пијариста. Ту је учио мађарски језик и свршио „граматикалну класу“, IV и V разред. Своје даље школовање наставља у Вацу, где је са успехом свршио „хуманиора“ – стихотворство и красноречје. Школовао се кратко и у Кечкемету.

Стратимировић стално показује велико интересовање за науку; поред предавања у школи, коју је редовно пратио, „он је много читао и размишљао“ – говорили су о њему његови савременици. Након завршетка средњег образовања, 1775. године, одлази у Бу-

дим и на будимском универзитету свршава са успехом филозофију и мађарско право, које ће му у будућем раду бити од велике помоћи. И овде је скренуо пажњу околине на своју радозналост и велико интересовање за науку, дружећи се са својим професорима. Посебно интересовање показивао је за црквено право, у оквиру правних наука. Активан и знатижељан, стекао је приличан број пријатеља. Један од њих је Александар Рудан, доцнији прилас угарски. Из Будима затим одлази у Беч, где је наставио студије права. И овде је врло брзо упознао учене људе сличних интересовања и дружио се са њима. Поред права, сада показује интересовање за изучавање словенских језика и домаће историје.

У Сремске Карловце долази крајем 1783. године, на позив карловачког митрополита Мојсија Путника, где се прихвата свештеничког чина. Митрополит Путник је ценио Стратимировићев природни дар и способности; уз то је овај био врло комуникативан и богато и свестрано образован. Већ као младића гледао га је Путник „и љубљаше као своје чедо и тајно у њему гледаше свога будућег наследника“. Како у Карловцима тих година није било ниједне богословске школе у којој би се овај световно одлично образовани младић могао упознати са богословским наукама, приватно је почао учити код знаменитог Јована Рајића, у то време нашег најученијег богослова.

Каријера Стефана Стратимировића отпочела је „метеорском брзином“. Његов ментор митрополит Путник рукоположио га је за ђакона 25. марта 1784, за архиђакона 28. марта исте године; постригао се 29. јуна, да би 6. јула био рукоположен за јеромонаха и произведен за синђела; 15. августа митрополит Путник га је произвео за архимандрита, задржавши га код себе у двору. У статусу архимандрита крушедолског налази се 1784–1785. године. Већ наредне 1786. изабран је за епископа и потврђен у Будиму. Тада је имао 28 година и цар Јосиф II га је на том месту потврдио након разговора са њим. Поред њега, била су присутна још три кандидата. Елоквентни и образовани Стефан биће да је оставио добар утисак на проницљивог Хабзбурга.

На једном од најзначајнијих народно-црквених сабора Срба у Монархији (један од три политичка сабора), одржан у Темишвару а не у Карловцима (које је две године пре тога задесио снажан пожар), за митрополита је те 1790. године изабран Стефан Стратимировић, што је за то доба било прилично изненађење и нимало лак задатак за младог Стефана. Стратимировић је још као владика будимски био увучен у слободарска струјања која су, ношена крилима Француске револуције, захватила добар део тадашње Европе. У новој одговорној улози политичког, али и духовног поглавице српског народа у Монархији, почео је да се окреће бољитку и напретку Срба. Тешко му је падала морална и интелектуална заосталост, пре свих, свештенства, а нарочито монаштва. Осећао је да су се стекли друштвени и политички услови да српски народ у Монархији оствари неке од својих битних циљева, на простору, пре свега, просвете. Као изузетно учен човек, знао је да је то примарна ствар у опстанку православних у мору католика и кренуо је мудро, али храбро, у акцију да оствари своје циљеве, жеље и намере. За своје активности, које у материјалном смислу нису биле јефтине, нашао је подршку у имућном слоју Срба. Уз подршку богатог карловачког „грађанина" Димитрија Анастасијевића Сабова, 1791. године оснива прву српску гимназију у Сремским Карловцима. Затим се носи идејом „благодјејанија", у коме би на бесплатан стан и храну била смештена паметна а сиромашна српска деца из целе Монархије, и шире. Затим оснива и богословско училиште, такође у Карловцима, 1794. године, где ће се школовати будући свештеници. Највећи део свога митрополитовања (1790–1836) Стефан Стратимировић је вршио за време владе цара Франца I (1792–1835) који је био тврд католик и који се, подржан од католичког клера, трудио да што више православних преведе у Унију. Цар је лично био у Карловцима 1817. године, када је обишао Карловачку гимназију (тада смештену у старој приземној згради) и свечано отворио новоподигнуту капелу Госпе од мира. Стратимировић је притом имао велико поверење у сремскокарловачке интелектуалце протестанте; од првих директора Карловачке гимназије, до свог најближег сарадника, секретара Павла Беницког, кога се није одрекао чак ни када је стигла наредба – уредба од бечког двора да се протестанти не могу налазити у јавним службама.

Већ у аустро-турском рату крајем XVIII века, наилазимо на српске добровољачке јединице у саставу царске војске, тзв. фрајкоре. Године 1798, у саставу једног таквог фрајкора, били су Срби из Турске. Карађорђе хитно долази у Карловце и околину; митрополит Стратимировић долази у контакт са њим и назире будуће догађаје.

Када је 1798. године ослобођен Београд, митрополит је предлагао да се у њему прогласе српске Привилегије и да се Народни дом из Карловаца тамо пренесе, како би био „у собственом нашем Сербском отечеству, на собственом гњезду и основанију, код собствених жертвеников и огњишта“. Немала је, ако не и пресудна, његова улога и у настанку Велике српске гимназије у Новом Саду 1810. године, за коју је основни капитал положио родољубиви Сава Вуковић. Наравно да су први наставни планови, за обе гимназије (Карловачку и Новосадску), израђени уз пресудно учешће и под будним оком митрополита Стратимировића. У циљу својих просветитељских напора, митрополит је у Карловцима 1809. године основао и прву српску цртачку школу.

Када је, почетком 1804. године, отпочео устанак у Србији под вождом Карађорђем, Стратимировић му је поклонио посебну пажњу, узимајући с ове стране Саве и Дунава активног учешћа у њему; данонoћно се обавештавао, преко својих ухода, трговаца и граничара, о његовом току, о потребама устаника, о односима између устаничких вођа, а посебног рачуна водио је о односима између устаничке Србије и Аустрије. Митрополит је устанике тајно помагао на разне начине, и у новцу и у саветима. Био је одлична логистичка подршка у стварању младе и сасвим нове српске државе. Захваљујући, пре свега, свом угледу, утицају и својим везама, био је на бечком двору и међу високим официрима „који су будно мотрили“ на границу према Турској, већином неблагонаклоно посматрајући устанак, а нарочито успех српске војске у њему. Био је тако, и невољно, мудри митрополит, у једном периоду устанка, незванични министар спољних послова устаничке Србије, али, у исти мах, и креатор из сенке у стварању и озбиљном обликовању нове Србије. Тако он шаље прве родољубе устаницима, учене људе из своје околине – Југовића, а потом и старог али окретног Доситеја Обрадовића, кога претходно јавно, са свом пажњом, прима код себе

у Сремским Карловцима, а затим, након извесног времена, шаље Карађорђу. Велики труд и љубав ка своме народу преко Дрине и Саве изражава након пропасти Првог српског устанка, када је у царевини аустријској примио и прихватио огроман број избеглог српског народа.

Поред тога што је будно пратио збивање у Србији, заносио се њеним коначним ослобођењем. Знао је да се то поред великих сила Аустрије и Турске никада не би могло остварити и зато је своје погледе, жеље и надања усмерио ка Русији, коју је требало заинтересовати за судбину српског народа. Стратимировић, не без озбиљног ризика, преко проте Сомборског, шаље с пролећа 1804. године руском цару Александру I свој чувени Меморандум у коме, између осталог, каже да је Русија као православна земља усамљена и да нема пријатеља, осим српског народа. Зато би Русији било од великог интереса да се на простору Балкана створи славенска, српска држава, под протекторатом руског царског двора, као поуздан савезник исте вере и сличног језика, на челу са неким од чланова руске царске породице. Чување блискости тадашњег званичног српског и руског језика, у циљу намера наведених у Меморандуму, биће узроком његових будућих сукоба са језичким реформаторима Вуком Стефановићем Караџићем и његовим бечким ментором Јернејем Копитаром, који су имали за циљ одвајање Срба од руског утицаја и покатоличавање. Остало је мишљење наших историчара да је страх од унијаћења и католичења, односно од Копитаровог – бечког аустрославизма, с латиницом као писмом и антирусизмом као културно-политичким настројењем, лежао у основи Стратимировићевог сукоба са Вуком; притом је било и доста сујете на страни митрополита по питањима језика и културе, приметиће академик Славко Гавриловић.

У првој деценији XIX века митрополит је основао и једно мало научно друштво – тзв. Карловачки круг – неку врсту мале академије, у самој идеји сигурно претеча Друштва српске словесности или данашње САНУ. У овом „кругу“ узели су активног учешћа многи словенски и европски научници са којима је митрополит имао активну преписку, где су се бавили језичким, географским, етнографским, историјским, књижевним и другим темама. Многи

од ових научника долазили су и лично у Карловце, док се са другима сусретао у Пешти, Пожуну и Бечу.

Као велики љубитељ знања, притом и прилично свестран у својим интересовањима, проширио је и обогатио постојећу митрополијско-патријаршијску библиотеку. Он ју је оспособио за научни рад, упослио библиотекара и дао могућност карловачким грађанима, професорима и другим заинтересованима да је користе, тако да је ово прва јавна библиотека у Српству. Помагао је штампање многих црквених књига, као и четворотомне *Историје* Јована Рајића, „правог националног еванђеља целокупног Српства, које је историцизмом надахнуло Карловачку и Новосадску гимназију“, а затим је у све српске школе увео историју као обавезан наставни предмет.

Тешко је примао и доживљавао неслогу у српском народу, нарочито међу устаницима, али и међу свима у Монархији. Након пропалог устанка 1813, прихватио је преко подружног свештенства у Срему и Банату 150.000 избеглица. Карађорђеву породицу сместио је близу себе у Карловцима. За свога митрополитовања није сазивао народно-црквене саборе. А каквог је карактера био стари „Ча-Стева“ рећи ће нам и то да је са сумом од 500 форинти помогао *Рјечник* Вука Караџића, али да то овај нигде не наводи.

Преминуо је 1836. године, у Сремским Карловцима, где је и сахрањен, у крипти Саборне цркве. За собом је оставио неизбрисив траг, сврставајући себе у најзначајније јерархе и Србе који су за свој народ учинили још до данас велико и несагледиво дело. Митрополит Стефан Стратимировић налазио се 46 дугих и тешких година на челу српског народа; одужио му се и задужио га више, чини се, него ико други. Његов живот и дело очекују једно вишестрано истраживање, јер је био изузетан јерарх, свестран, али и активан, креативан и више него значајан чинилац у своме времену, личност од изузетног значаја и обимног дела, које тек чека да буде озбиљно истражено и расветљено.

Знамените личности Сремских Карловаца

ТЕОДОРА МАЈИЦА ПЕТРОВИЋ

Теодора Мајица Петровић је рођена у једној од најугледнијих сремскокарловачких породица Симеоновић-Чокић 22. 9. 1898. године у Сремским Карловцима. Отац јој је био Јован Симеоновић Чокић, песник и јавни културни радник, а мајка Емилија рођена Ненадовић за своје време врло образована жена која је преводила поезију са немачког и француског језика.

У таквом породичном амбијенту лишена материјалних недаћа у Сремским Карловцима завршила је основну школу и класичну гимназију 1920. године а потом је своје школовање наставила на Филозофском факултету у Београду где је и дипломирала 1926. године на одсеку за српско-хрватски језик и југословенску књижевност. Теодора је била веома знатижељна, а посебно интересовање показала је за прошлост своје породице и српског народа.

Још као мала у свом несвакидашњем кућном амбијенту стицала је велика знања о прошлим временима. Већ у току студија радила је као наставник у Карловачкој гимназији од 1924. да би професорски испит положила 1931. године. До почетка другог светског рата предавала је језик и књижевност, иако је била строг професор оставила је огроман утицај на своје ђаке, пре свега истичући се својим знањем и ерудицијом. О њој су веома лепо писали понекад и са страхопоштовањем и знаменити академик Дејан Медаковић, Борисав Михајловић Михиз и Вида Огњеновић.

За време Другог светског рата, њена породица је била прогањана и шиканирана као и све угледније сремскокарловачке породице, њена браћа угледни адвокат Стеван и лекар Јосиф убијени

од стране усташа у Јадовну и у Јасеновцу, она је била пребачена у Нову Градишку, Осјек и Загреб.

Након завршетка рата Теодора је наставила своју професуру у Карловачкој гимназији, да би потом радила као управница Архива Сану у Сремским Карловцима, где је са малом групом сарадника у главном пензионисаних професора упорно сређивала растурену архивску грађу, притом у својој огромној знатижељи и сама истраживала (1960–1969).

Своје радове објављивала је још као студент тако је први штампани рад „Алфред Јенсен“ изашао још 1921. године у часопису њеног професора Поповића, „Прилозима за књижевностм језик, историју и фолклор“ и касније је објављивала у овом часопису као и у прилозима „У прилозима за проучавање народне поезије“, да би већ као зрео теоретичар и историчар књижевности од 1939. објављивала своје радове редовно у Летопису Матице српске.

Највеће интересовање упутила је ка знаменитим историјским личностима који су свој живот и рад на неки начин везали за Сремске Карловце, па се тако највише бавила животом и делом великог српског песника Бранка Радичевића, анализом његове поезије, животом и ђаковањем у Карловцима. О Радичевићу је објавила читав низ сепарата које ће седамдесетих година тачније 1971. са другим заокружити и објавити у Матици српској под називом „Из историје српске књижевности“ затим изузетно интересовање показала је за дело Симе Милутиновића Сарајлије, Доситеја Обрадовића, Лукијана Мушицког, Теодора Радичевића, док је са посебним интересовањем своје истраживања посветила једној од најмаркантнијих фигура 18. века и прве половине 19. века великом просветитељу оснивачу и добротвору митрополиту Стефану Стратимировићу.

Њен рад у архиву Српске академије наука и уметности донео је обиље значајних и непознатих података из живота и рада ових личности јер се у оквиру овог архива налазе фондови: историја Карловачке Гимназије, историја карловачког магистрата и митрополијско патријаршијски фондови који и данас постоје. После рата интезивно је сарађивала и објављивала у београдском „Ковчежићу“, „Летопису“, а посебно у Зборнику Матице српске за књи-

жевност и језик где је била члан редакције док је главни одговорни уредник овог часописа био Младен Лесковац велики зналац и ерудита који је Теодору Петровић изузетно ценио.

Младен Лесковц ју је једва наговорио али ипак успео да ангажује за уредника (1953–1971) и објављивао је њене текстове у скоро свим свескама то су њени радови излазили и после њеног уредниковања све до 1979. године. О томе сведочи и сачувана богата преписка између Лесковца и Теодоре и није на одмет рећи да је Младен Лесковац у карловачком атару имао и своју викендицу са виноградом где је често боравио и при томе и свраћао код Теодоре. У својим студијама и расправама које су неретко изазивале пажњу јавности поред Радичевића и Стратимировића писала је о Вуку Караџићу, Стефану Митрову Љубиши, Еустахији Арсић, Сими Матавуљу, Стевану Сремцу и другим српским претежно старијим писцима. Била је у прилици да захваљујући свом покојном брату Стевану Симеоновићу Чокићу буде и у поседу архиве најзначајнијег листа за књижевност забаву и поуку до појаве Српског књижевног гласника Бранковог кола тако је некако на извору сазнавала многе ствари и разумевала многе културно историјске догађаје. Можда ће за будућа поколења остати у памћењу по њеним мемоарима „Сећања“ који су непревазиђени до данас сплет докумената и сећања о историји ове варошице људи и личности у њој, можда захваљујући академику Младену Лесковцу који је Теодору некако наговорио да у наставцима сећања објављује у зборнику. Ово дело се чита приметиће Душко Попов као роман јер садржи личне доживљаје, породичне приче многе анегдоте о људима описе догађаја у Карловцима током првог светског рата и касније усташке страховладе ови еммоари под називом „Сећања“ објавила је Матица српска и у посебној књизи која је данас постала права реткост и требало би је са коментарима објавити поново.

Други капиталан пројекат радила је Теодора са Иванком Веселинов, а то је библиографија Бранка Радичевића приредила је у неколико махова и одабране песме Бранка Радичевића за почасног члана Матице српске изабрана 1979. године. Теодора Петровић је и најзаслижнија за оснивање књижевне Бранкове награде коју је у

њено време имала огроман значај па је тако међу првим добитницима био и Васко Попа.

Нажалост за свог богатог живота а преминула је 9. 9. 1981. не успевши да оствари свој сан, који су многи очекивали, а то је монографија о митрополиту Стефану Стратимировићу. Њен супруг је био Коста Петровић, такође професор у Карловачкој гимназији, који се бавио историографијом и био прилично старији од ње, док им је син Иван био архитекта који је са родитељима сахрањен на Черату у гробници Симеоновић Чокић, Иванов син Коста је дизајнер и живео је једно време у Енглеској.

Мајка Теодоре Петровић Мајице из породице пл. Ненадовић

Замфировићи
Знаменита карловачка породица

Родоначелник знамените трговачке, потом грађанске и племићке породице Замфир, касније Замфировић у Карловцима, био је Тоља Замфировић[1]. Као великог карловачког трговца, налазимо га у пописима тзв. IV или „Ловачке махале“[2]. Ова породица је цинцарског порекла, а касније су се посрбили[3]. Пореклом су из Баната, а у Карловце су дошли у првој половини XVIII века.

Тољин син Емануел (Манојло) Замфир рођен је у Банату и са оцем је, као момчић, дошао у Карловце. Током 80-их година XVIII века прешао је послом у Шајкашки батаљон, где се истакао у борби са Турцима, 1788/89. Затим се враћа у Карловце, где се, као и отац му, бави трговином[4]. Према једном магистратском извештају из 1792. године[5], Емануел Замфировић је поседовао у Карловцима две куће, више великих винограда и добро развијену трговину[6], као и приход „Für einen Edelmann“[7]. Кућа му се налазила на Главном тргу. Имала је просторије за кафану – гостионицу, собе за преноћиште, велике стаје, као и просторије за смештај кочија, кола и коња. Ова

[1] Према „Проскрипцији“ из 1769/70. било је у Карловцима 36 трговачких радњи (дућана). Међу трговцима који су имали две радње помиње се Долија Замфировић, а биће да је то Тоља Замфировић.

[2] Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво*, ИЧ, Београд, 1959, IX–X, 306.

[3] Др Марко Атлагић, *Грбови племства у Славонији и Војводини у новом веку, с посебним освртом на грбове српског племства*, Пергамент, Приштина, 1997, стр. 147.

[4] Коста Петровић, *Порекло, економско стање и занимање карловачког становништва у XVIII веку*, Рад војвођанских музеја, 4, Нови Сад, 1955, стр. 177.

[5] АСАНУК КМ 1848/96.

[6] АСАНУК КМ бр. 489/26. јуна 1792.

[7] „Für einen Edelmann“ – достојан једног племића.

зграда је дуго била главна гостионица у Карловцима. Нешто раније, са првим деценијама XVIII века, припадала је, тада такође једној знаменитој и богатој карловачкој грађанској и племићкој породици – Андрејевић, тачније Андреју Андрејевићу, касније Јакову Андрејевићу. Ову, тада сигурно и најлепшу карловачку барокну грађевину, у суперлативу помиње 1776. године аустријски путописац Вилхелм фон Таубе[8].

Он кућу зове „das alte Posthaus“ и каже да би, да се пренесе у Беч или Берлин, за њу рекли да је лепа зграда[9]. Интересантно је да су власници ове зграде били виђени Карловчани, јер она је очито тако лепа, подигнута на самом Тргу, и до појаве нове зграде Карловачке гимназије (1891) и нове зграде Патријаршијског двора (1894), била најдоминантнији и најлепши и грађевински, али и архитектонски објекат. После Андрејевића, власници су Замфировићи, а после Замфировића власници су богати карловачки трговци Станковић – Јање, да би са њиховим економским пропадањем и нестајањем, зграда била продата, а потом и срушена 20-тих година XX века.

На месту ове, некада репрезентативне грађевине, подигнута је данашња зграда хотела са собама, подрумом, великим рестораном и биоскопом.

Емануел Замфировић највише је трговао вином, које је углавном извозио у Беч. Замфировић се 90-их година XVIII века појављује у Карловцима као један од најимућнијих грађана. Године 1798. Емануел Замфировић, уз неколицину карловачких трговаца и занатлија, као што су Димитрије Анастасијевић – Сабов, Стефан Сланкаменац, Василије и Јован Маринковић и други, сада већ као банкар, даје у зајам велике своте новца околним спахијама[10].

---

[8] Коста Петровић, *Стари карловчани Андрејевићи*, Гласник ИД, 1940, XIII, 3–4, 365.

[9] Жарко Димић, *Овде живе Срби – страни путници и путописци о Сремским Карловцима од краја XV до почетка XX века*, Нови Сад, 2001, стр. 21.

[10] Коста Петровић, *Порекло, економско стање и занимање карловачког становништва…*, стр. 177.

Једном приликом, октобра 1801. године, чувени хајдук Лаза Харамбаша, са три другара, изненада је искрснуо код „Горње крчме“ на карловачкој пустари Јарковци. Тада је он заточио петнаестак ту затечених људи. Том приликом је од присутних Карловчана затражио да поздраве своје богате суграђане: Замфира, Гојковића, Сланкаменца и Димитрија Анастасијевића Сабова и кажу им да ће их он посетити ако буде имао времена, односно ако не добије амнестију.[11]

Замфировић је обезбеђивао и три собе за квартир (официра). Истакао се у транспорту намирница, превозу рањеника, давању коња и волова за војне потребе. За време куге био је стално при руци градском физику. Када је Генерална војна команда у Петроварадину требало да за рат против Француза 1793. године опреми војску, нашла се пред празном касом, те је била принуђена да позајмљује велике своте новца од богатих карловачких грађана. Само је Димитрије Анастасијевић – Сабов позајмио, за то време огромну суму од 30.000 форинти, а Стефан Сланкаменац 10.000 форинти, итд.[12] За рат против Француза Емануел Замфировић је добровољно приложио 200 форинти. Приликом оснивања Карловачке гимназије, приложио је за то време приличну суму од 1.000 форинти, што је био други по величини новчани прилог, одмах иза Сабовљевог. Одмах бива изабран за старатеља Гимназијских фондова. Емануел се бавио и јавним радом. Шест година је био сенатор, а кроз низ година и члан Карловачког сената. Имао је статус карловачког „гражданина“.

На несрећу, 7. септембра 1799. године, у пола ноћи, у качари куће број 66, власништво Јеке Коловерде, избио је пожар.[13] У овом страшном пожару изгореле су 64 куће у Горњем крају и на Тргу (данас Тргу Бранка Радичевића). Шеснаесторици Карловчана изгорело је све (куће за становање и све економске зграде), другима кућа, некима качара или шупа[14]. Међу познатијим и богатијим

[11] Славко Гавриловић, *Хајдучија у Срему у XVIII и почетком XIX века*, САНУ, Одељење историјских наука, Београд, 1986, стр. 176.

[12] Коста Петровић, *О двестогодишњици Саборне православне цркве у Сремским Карловцима,* Саборна црква у Сремским Карловцима, стр. 21.

[13] Исто, стр. 22.

[14] Исто.

Карловчанима којима су куће изгореле, налази се и име Емануела от Замфировића. Ова је несрећа, изгледа, нанела Замфировићима велику и непоправљиву штету.

Емануел је у свему био истицан као честит и узоран грађанин. На предлог карловачког Магистрата, за стечене заслуге за државу и Карловце, предложен је за племство. Угарско племство додељено му је 1795. године на оба пола[15]. Последњи помен о Емануелу Замфировићу датира из 1804. године[16].

У једној својој жалби Конзисторијуму Архидиецезе карловачке у вези са несугласицама у карловачком Саборном храму, изазване закупом столних места у храму између већ економски пропадајућих Замфировића и надолазећих, богатих Станковић–Јањиних, Замфировићи у својој оштрој жалби истичу своје заслуге за државу и Карловце и при томе потомак Емануелов, такође Емануел, у својој жалби од 30. јануара 1848. године наводи текст племићке повеље у којој су наведене заслуге Замфировића и права „кои су ми од Краља мог дата...“[17]

Текст ове повеље гласи:

„Nos Franciscus Secundus

Divina Favente Clementia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Rex Apostolicus, etc: etc: Memoriae commendamus Tenore Praesentium significantes quibus expedit Universis. Quod Nos attentis et consideratis Fidelitate, ac fedelium, et utilium Servitiorum Meritis Fidelis Nostri Emanuelis Samphir vulgo Samphirovics Quaestoris Carloviczensis, qui videlicet praeterquam quot patrioticum suum Zelum in eo contestatus sit, Industriamque, ac Dexteritatem, omneque studium

[15] У књизи Ивана пл. Бојничића *Der Adel von Kroatien und Slavonien, Nurnberg*, 1899, на страни 117. стоји да је Замфировићу племство доделио краљ Фрањо II у Бечу, 25. 07. 1800. године, и то Емануелу са сином Јованом и кћерима Елизабетом и Маријом.

Исто и код Марка *Атлагића, Грбови племства у Славонији и Војводини с посебним освртом на грбове српског племства*.

[16] АСАНУК МП „Б“ 1804/66.

[17] АСАНУКК 1848/96.

in id convertert, ut Publico, communique Bono semet consecrare, hacque ratione fidelem, ac utilem Patriae Civem contestari valeat; Ipse exinde etiam quod ab exordio statim pro Soliditate Fundationis Gymnasii Carloviczensis ad Mille flore anos prompto Animo suppeditando, alios que Concives suos ad id praestandum incitando, tempore autem Irruptionis Turcarum in Banatum pro ejate disperso, ac ad Districtum Tsajkistarum femet recipiente Contribuente Populo alimenta liberaliter subministrando, sub deccurente porro ipso Bello Turcico ad facilitanda Militaria Quarteria tam proprias tres Domos, quam et ad Naturalium Transportus, prout et Infirmorum translocationem ac ad alias Transennas promovemdas, Currus es Plaustra cedento, Beneficioque Equorum ac Boum suorum ad secviora Loca transponendo, Reipublicae efficaci adjutoris exstiteris; Campestri praeterea Operationis Cassae absque Censu quopiam compluribus vicibus Pecunias submitnistrando, Anno domum 1795. Ocasionem videlicet erruptae in Slavonia Contagionis Concivibus suis praecipue miserae sortis succurendo imo spreto imminenti Vitae periculo Munus Sanitatis Inspectoris proprio Motu in se assumendo, utiliter semet gratuitoque impenderit, ad haec insuper per decursum moderni fatalis Belli Gallizi spontaneo quotannis Ducentorum Florenorum Subsidio concurerit, sed et alias etiam pro ratione temporum et Occasionum exigentia Sacrae praelibati Regni, Nostri Hungariae Coronae, Augustaeque Domui Nostrae Austriacae fideliter et constanter exhibuerit, et impenderit; Eundem Emanuelem Samphir vulgo Samphirovics ex Gratia et Munificentia Nostra Caesareo Regia, qua quosque de Nobis, Augustaque Domo Nostra, et Republica Christiana bene meritos, virtutisque colendae studiosos prosequi confuevimus, cum Posteris suis utriusque Sexus Universis, in Coe-tum et Numerum verorum, antiquorum, et indubitatorum praememorati Regni Nostri Hungariae et Partium eidem adnexarum Nobilium duximus adnumerandum, cooptandumque, et adscribendum. Annuentes ut Ipse omnibus illis Gratiis, Honoribus, Indultis, Privilegiis, Libertatibus, Juribus, Praerogativis et Imunitatibus, quibus caeteri veri, antiqui, et indubitati praedicti Regni Nostri Hungariae, Partiumque ei adnexarum Nobiles hactenus quomodolibet de jure vel antiqua Consvetudine usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent, uti, frui, et gaudere posit, ac valeat.

Heredesque, et Posteri Ipsius utruisque Lexus Universi valeant. atque possint.“[18]

Емануилов син Јован рођен је 1783. године. Завршио је Карловачку гимназију[19] и, после очеве смрти, наставља његову трговину[20]. Како није био изучен за трговца, трговину му је водио изучени трговац Андрија Кириловић[21]. Поред сина Јована, Емануел Замфировић, колико је познато, имао је и кћер Јелисавету, за чије је име везан велики скандал тога времена (крајем XVIII века), када је Јелисавета раскинула веридбу са Јованом Костићем“[22].

Јован Замфировић трговао је „сеченом робом“ (Schnittwaren) и редовно је био присутан на вашарима у Пешти и Бечу. Тамо је остајао и по шест недеља; ту је набављао и робу за даљу трговину. Лагер му је вредео 15.000 форината. Његови дужи боравци у Бечу и Пешти нису, изгледа, повољно утицали на његово здравствено стање и дужину животног века. У магистратском архиву 1812. године је забележено да је Јован оболео, а недуго затим и умро[23].

Јован је имао четворо деце: Емануела, Марију, Анастасију и Стефана. Трговином је, после Јованове смрти, наставио да се бави старији син Емануел, који, на жалост, није имао практичног трговачког духа као његов деда и зато је полако материјално пропадао[24].

---

[18] Исто.

[19] Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво 1753–1815*, стр. 36.

[20] Коста Петровић, Порекло, економско стање..., стр. 176.

[21] АСАНУК МП „Б“ 1794/41; 1795/44.

[22] Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво 1753–1815*, стр. 307.

[23] Исто.

[24] Емануел (Емануил) Замфировић налази се као ђак Карловачке гимназије на списку ученика карловачке Цртачке школе (1809–1866). Његов рад се у укориченим радовима ђака ове школе налази под редним бројем 73. У потпису стоји да је ученик I граматикалног разреда. Цртеж потиче из 1825. године. Историчар Димитрије Руварац накнадно је дописао „син удовице Јелене Замфир“ (она је супруга Јована Замфировића).

Види: Жарко Димић, *Карловачка цртачка школа (1809–1866) – Прва српска цртачка школа*, Музеј Града Новог Сада – Културни центар „Карловачка уметничка радионица“, Нови Сад – Сремски Карловци, 2007, стр 52–54.

О томе сигурно најречитије говори већ поменуто писмо пуно горчине које, јануара 1848. године, Емануел Замфировић упућује конзисторији Архидијецезе карловачке. Ово незадовољство наставиће да расте и већ за неколико месеци, у сусрет бурним догађајима 1848. године, наилазимо на име Емануела (Манојла) Замфировића. Када говори о немирима по градовима и варошима, насељеним српским становништвом, који имају озбиљне политичке последице, Душан Ј. Поповић помиње и Карловце. „До немира и нереда у Карловцима дошло је 2. априла 1848. године. Тога дана, предвече, прилична маса народа, предвођена гостионичарем Манојлом Замфиром, прошла је улицама носећи заставе и запаљене буктиње са бучном и грозном лармом, из које се једва могло разабрати: 'Живела слобода!', и претње и увредљиве речи против појединих личности. Тој гомили придружио се приличан број омладинаца и око 200–300 сељака из Бачке, који су овде на раду по виноградима, снабдевени вилама и мотикама и великим батинама, па се најнезнатнија ствар могла претворити у метеж који би дао повода отимању и пљачкању. Све се добро свршило и гомила се после неколико часова растурила. Народ је збацио са положаја председника општине Јосифа Матића, официра.“[25] Шта је потакло Емануела (Манојла) Замфировића на овакву реакцију и да се ставља на чело очигледно незадовољне сиротиње, остаје нам да нагађамо. Ако му циљ није био само рушење председника општине, иначе угледног трговца и официра, такође цинцарског порекла, Јосифа Матића. Емануел Замфировић активан је и учествује и у Српском народном покрету. Сусрећемо га као судца у Срему,[26] затим се у Карловцима појављује као члан Војног савета, саслушава и суди Јакову Игњатовићу.[27] Изненада, Емануела Замфировића налазимо у карловачком затвору, из кога се писмом обраћа Главном одбору у Карловцима, 21. јуна 1848. године, у ком га, како каже, држе без икакве истраге. Каже: „Ја само за част живим, а ни за какву славу“. Не знамо разлог његовог затварања, али

[25] Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини, Матица српска*, Нови Сад, 1990, стр. 218.

[26] Аца Поповић – Зуб, *Успомене*, Градска библиотека у Новом Саду, Нови Сад, 2003, стр. 17.

[27] Васа Стајић, *Новосадске биографије*, свеска А–Ј, Нови Сад, 1936, стр. 284.

се потписује са: „Емануел Замфировић, Народни полицијски директор“[28]. Дакле, налази се на прилично угледном положају. Шта се даље са њим дешавало, током 1848–49. године нисмо за сада успели да сазнамо. Интересантно је да је кућни учитељ синовима удовице Јелене пл. Самфир (Замфировић) Емануелу и Стефану био даровити ђак Карловачке гимназије и касније лекар и јавни културни радник, Константин Пеичић. Одлазећи из Карловаца на школовање у Пожун, новчано га је помогла и Јелена Замфировић. Пеичић је задржао добре односе са Карловчанима. Тако се јавља из Пожуна, налазећи се у доста тешким материјалним условима, свом некадашњем професору и добротвору Јакову Герчићу. У писму од 11. фебруара 1824, између осталог, пише: „Аљине су ми се, будући подеране, нуждно је веома да друге правим“, те га стога моли да интервенише код удове Замфировићке да бар 20 фор. његовом сиромаштву придода. Он се не усуђује да ту своту лично од ње затражи, јер не зна у каквим је приликама, напротив, ако је у „злом стању“, онда тај новац ни не тражи[29]. Видимо из овог писма да је материјално стање породице Замфировић све теже и да је то и ширем кругу њихових пријатеља познато.

Емануел 1857. године упућује молбу Старатељству гимназијских фондова да због његових материјалних прилика његовом сину Јовану додели стипендију, да би могао свршити двогодишњи апотекарски курс у Бечу. Старатељство гимназијских фондова одобрава Јовану Замфировићу стипендију из Фонда Филипа Грујића, у износу од 150 фор. годишње.[30] Одласком Јовановим из Карловаца нестаје угледна и свакако знаменита породица Замфировић[31]. Ипак, Јован кога су звали и Јоца пл. Замфир, успео је да постане апотекар. Имао је апотеку у VI кварту (Bezirk), у улици Mitelgasse. Касније се спомиње у улици Bürgerspitalgasse. Са Замфиревићевом ћерком оженио се апотекар из Шида, Аугуст II Козјак, који

[28] АСАНУК СНП 6/1848.

[29] Др Миховил Томандл, *Живот и рад Константина Пеичића*, Матица српска, Нови Сад, 1966, стр. 11–12.

[30] АСАНУК МП „Б“ 44/1798.

[31] Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво 1753–1815*, стр. 307.

се са њом упознао у току студија у Бечу. Козјак је био апотекар у Старој Пазови од 1887. до 1891; потом је отишао у Беч да ради код таста, затим се 1893. године вратио назад и купио апотеку у Жупањи.[32]

Данас им се, нажалост, заметнуо траг и на карловачким гробљима, па овај скроман текст остаје више као скромно одужење према њима и њиховом часном доприносу развоју и слави Карловаца.

Грб породице Замфировић

[32] Др Милан Мићић, *Фармација у Срему*, Матица српска, Нови Сад, 1987, стр. 124.

Слика на којој је, сматра се, Емануел Замфировић
(Архив САНУ у Сремским Карловцима)

Капела мира

Капела Госпе од Мира, подигнута на месту где је склопљен Карловачки мир 26. јануара 1699.

Велики Бечки рат који је трајао 16 година, од 1683. до 1699, у исцрпљујућим и дугим годинама ратовања између хришћанске алијансе са једне стране, коју су чиниле Аустрија, Венеција, Пољска и Русија уз подршку Ватикана и Отоманске империје с друге стране, однео је огромне људске и материјалне жртве. Уз посредовање тада великих сила, Енглеске и Холандије, ближио се своме завршетку. Османлије су у овом рату, који су саме изазвале, освајањима и опсадом Беча 1683. године претрпеле читав низ пораза, изгубиле су Будим, Петроварадин, страховито су поражени у великим биткама код Сланкамена 1691. године и Сенте 1697. године, губили су

и од Руса на истоку и од Млечана на мору, а за повратак на своје предратне границе нису имали ни материјалне снаге ни људских ресурса. Избор места за преговоре пао је на тада тек створену границу по принципу status quo и на мале и до тада непознате Сремске Карловце. У опцији су били, као преговарачка места, Крушедол и Петроварадинска тврђава.

У Карловцима су се 14. октобра 1698. године нашли мировни посланици зараћених сила и мировни посредници. Свака чланица Свете лиге имала је своје представнике. Аустрију су представљали гроф Волфганг вон Етинген и генерал гроф Фердинанд Марсиљи. Млетачку републику, тј. Венецију, заступао је Карло Руцини, Пољску гроф Станислав Малаховски, а Русију Прокопије Богданович Возницин. Представник великоосманског царства био је Рами Мехмед-паша, са главним тумачем Порте Александром Маврокордатом. Представници посредничких држава били су лорд Вилијам Пеџит, енглески амбасадор на Порти, и холандски посланик Јакоб Колијер, по струци адвокат, син изасланика Републике Уједињених холандских провинција при Порти. Са успехом је наследио на том месту свог оца Јустинуса Колијера[1]. Представници сила посредница присуствовали су свим преговорима који су вођени у сесијама, тј. свака чланица Свете лиге преговарала је посебно са представницима Османлија и активно су интервенисали у спорним случајевима. Пред почетак преговора објављено је по таборима да се истовремено успоставља примирје и да оружје мора замукнути[2]. Преговори су започети, како нам и сведочи по формату велики бакрорез холандског уметника, савременика догађаја у Карловцима – у великом логору сачињеном од шатора. У средишту логора налазио се велики шатор са четири улаза, да би свака од делегација имала равноправан третман у преговарању. Около су се налазили нешто мањи шатори и логори за одмор и договарање делегација представника учесница и делегација посредника у преговорима. Све државе су имале и одговарајући број својих војника у свечаним

[1] Жарко Димић, *Велики бечки рат и Карловачки мир*, Verzal press, Београд, 1999, стр. 245; Жарко Димић, *Овде живе Срби – страни путници и путописци о Сремским Карловцима од краја 14. до почетка 20. века*, ЛДИЈ, Ветерник, 2001, стр. 301.

[2] Жарко Димић, *Велики бечки рат и Карловачки мир...*, стр. 245.

униформама са кампусима иза главног логора за преговарање, који је био ограђен и уређен. Из логора се пружао леп поглед на Бачку и Дунав. Простор за преговарање налазио се 100–150 метара ниже према вароши у односу на позицију данашње Капеле мира. Карловци су, нажалост, били у току рата (1688. године) прилично руинирани и попаљени – од три цркве остала је сачувана само данашња Саборна. Оно мало становништва које се вратило пружило је помоћ у храни и разним услугама. Занимљиво је, сведочи историчар Коста Петровић, да су приликом копања темеља за данашњу зграду Светосавског дома, која се налази између Саборне и Католичке цркве, радници наилазили у гробовима на приличан број енглеског сребрног новца с краја 17. века, који је потицао од Енглеза лорда Пецета. Други сачувани бакрорез о овом догађају показује да је за потребе преговарања постављен и један понтонски мост на бродовима између Ковиља и Карловаца.

Размештај преговарача приликом склапања Карловачког мира 1699.

Изненада, страховит олујни ветар са снегом у новембру покидао је и разнео шаторе, па су преговори накратко застали. Вешти аустријски инжењери су брзо подигли нову преговарачку зграду од

дебала и дасака, такође са четири улаза и пратећим објектима. Преговори су настављени у много бољим условима, с обзиром на зиму. У Карловцима се одвијао изузетно значајан светски догађај, јер су се ратови а и силе учеснице распростирали на три континента, европском, афричком и азијском. Занимљивост ових мировних преговора је и округли сто за преговарање, који се овде, у Карловцима, први пут користио у светској дипломатији, као и четвора врата на кући за преговарање.

Сачуван је изглед и величина округлог стола на поменутом бакрорезу који је, као нека претеча стрипа, можемо рећи и филма, приказао развој овог светског догађаја. Историјски подаци кажу да је предлог за употребу округлог стола осмислио Холанђанин Јакоб Колијер[3], а да се та идеја развила из елипсастог облика турског шатора за преговарање, коју је касније у изградњи данашње Капеле мира искористио непознати архитекта. На бакрорезном приказу преговарачи и посредници седе, а око њих стоје њихови секретари. Аутор је бројевима обележио учеснике у овом догађају, тако да су и њихови портрети сачувани. Турци су се трудили да што више отежу у преговорима рачунајући да ће извући више уступака и као да нису били свесни да су изгубили овај дуги и тешки рат.

Остала је упамћена реакција на турске нереалне захтеве. Лорд Пеџит, обраћајући се турском представнику, рекао је: „Они десном руком нуде мир, левом рат, ви одаберите!“[4] Коначно, у десет сати, 26. јануара 1699, посланици су пошли врло свечано, царски посланици испред стотину оклопљених коњаника које су следили државна кола и коњи, а турски посланици су били са својим јањичарима и спахијама. Посредници и пољски посланик дошли су од Петроварадина, куда су отишли откако је Уговор о миру уређен и договорен. Млетачки посланик се није појавио. Три уговора, аустријски (царски), пољски и млетачки су прочитани, два дана пре потписивања целог мировног уговора потписао је руски посланик тзв. сепаратни мир, тј. закључио је оружано примирје са Турцима, а затим се чекао потпис првог турског посланика Рами Мехмед-паше

[3] Жарко Димић, *Овде живе Срби...*, стр. 301.

[4] Жарко Димић, *Велики бечки рат и Карловачки мир...*, стр. 245.

до четврт пре дванаест, јер је он израчунао да дуго времена повезаност звезда није била тако повољна за потписивање мировног уговора као тог понедељка у четврт пре дванаест. Енглески посредник лорд Пеџит, који је захтевао да се мир мора потписати 26. јануара тачно у дванаест часова, или он преговоре напушта, са осмехом на лицу је прихватио овај турски захтев.

Са сатом у руци потписана су три документа, а затим су отворена четири улаза дворане према четири стране света – да свако може ући и бити сведок потписаних уговора и да вест о закљученом миру одлети са сва четири ветра у свет[5]. Након потписивања мира посланици су остали у Карловцима још неколико дана нудећи и тумачећи мање значајне предлоге и проблеме. Тако је, на пример, гроф Етинген три дана након размене уговора, 26. јануара, замолио представника Порте да у Пери (део Цариграда) сагради једну цркву за тумаче, на шта је Реис-ефендија одговорио да то треба да изнесе пред Порту главни посланик који ће донети потврду о миру. Зашто је занимљив захтев турског представника, који је крај себе у делегацији имао и астролога за одређивање времена потписивања мировног уговора, иако је овај захтев Турака наишао на подсмех? Ипак, захтев је нашао одјека у данашњој Капели Госпе од Мира. Свод Капеле је донедавно био као плаво осликано небо посуто звездама, а унутар Капеле, поред спољних часовника, који су показивали време „на три стране“ је и унутрашњи, да са небеским сводом подсећа на захтев турског представника, а историја је показала изгубљено надање о успеху преговора и повратку Османлија. Гроф Шлик је поставио питање шта ће се догодити са кућом за преговоре, на шта му је лорд Пеџит одговорио: „Шта год се жели учинити.“[6] Шлик је предложио да се кућа претвори у богомољу. Преговарачка кућа је била позната као „Domus conferatiarum“. Конференцијска дворана је, по предлогу грофа Шлика, а по молби гвардијана варадинског фрањевачког самостана Бернардина Павловића, у знак сећања на овај историјски догађај, претворена у храм за богослужење.

[5] *Нав. дело*, стр. 264.

[6] *Нав. дело*, стр. 265.

Недуго затим, 1710. године, на месту где је Карловачки мир потписан, од прикупљених прилога и дарова саграђена је омања црквица названа Капела мира[7]. У време трајања преговора, простор на коме се одвијао овај знаменити историјски догађај није био насељен, и није згорег поменути да се од Крушедола, као могућег места преговарања, одустало зато што су на неко време пресушили извори, па није било питке воде. Падина на којој се одвијао догађај била је од данашњег а и тадашњег центра Карловаца удаљена око четврт сата хода. Карловци и околина обиловали су изворима питке воде, што је био значајан услов да се опскрбе људи, коњи, камиле и стока. О томе нам говори и Јакоб Колијер, посредник, представник Холандије. Из писма од 15. новембра 1698, послатог из Карловаца, сазнајемо следећу занимљивост: „Што се нас тиче (посредника), ми смо имали намеру да одржимо конгрес у Крушедолу, али смо услед недостатка воде били принуђени да дођемо овамо и да на ливади поставимо шаторе. У међувремену је између 8. и 9. новембра било такво невреме, најпре је падао снег а онда киша, да нам је већина шатора срушена, што је имало за последицу да су нам коњи, камиле и стока остали под ведрим небом. Из овога можете закључити, господине, у каквој смо беди: сада гацамо до колена у блату, а ако и помислимо да направимо кров над главом, за шта имамо материјала, онда се испостави да нема радне снаге. Елем, малтретирање које се не може ни замислити.“[8] Ову капелу из 1710. године тешко су оштетили темишварски Турци након тешког пораза од аустријског војсковође Еугена Савојског и смрти великог везира Дамид Али-паше у бици код Петроварадина 1716. године. Ипак, биће да је капела брзо поправљена или обновљена. Секретар аустријског царског посланства Герхард Корнелијус Дриш, које је предводио гроф Дамјан Хуго фон Фирмон на свом путовању, 1719–1720. наводи: „После краћег задржавања посланство се креће Дунавом даље, кад им се у истом крају на десној обали Дунава укаже Капела блажене Дјеве Марије, а носи име Мира, јер је Карловачки мир, по царској заповести, закључен баш на овом месту где је стајао велики шатор, под

[7] Војислав Матић, *Карловачке цркве*, Београд, 2003, стр. 127.

[8] Жарко Димић, *Овде живе Срби...*, стр. 152.

којим је утврђено, крајем прошлог века, двадесетпетогодишње примирје с Турцима.“[9]

Округли сто са преговарачима

Недуго затим, у следећем аустро-турском рату (претходни је, да подсетимо, 1716–1718, окончан миром у Пожаревцу), пред навалом Турака 1737–39. дошло је до Друге сеобе Срба под патријархом Арсенијем Јовановићем Шакабентом. Из Београда, кога су Турци освојили, у Карловце се, поред великог броја Срба, доселило и око педесет немачких породица. Ова немачка популација је одлуком карловачког Магистрата насељена око Капеле мира и у подножју Магарчевог брега са североисточне стране. Тако је формирано испрва засебно немачко село названо Schwabendörfel или „Teutsches

[9] *Нав. дело*, стр. 174.

Dörfel“. Овај крај Карловаца и данас се назива Швапска[10]. Занимљиве податке о Капели оставља нам царски саветник и путописац Фридрих Вилхелм фон Таубе из 1777. године. Он каже: „Ово место ће у духовној и световној историји остати у трајној успомени, како због Синода који овде од 1740. одржавају илирски бискупи источне цркве, тако и због тога што су цар Леополд, република Пољска и Млеци закључили овде године 1699. са султаном Мустафом II чувени мир којим су Османи изгубили многе земље. Кућа за конференције где је закључен мир налазила се тада на четврт часа од Карловаца, а и данас је на излазу из места, зато што су Србијанци (придошли Срби избегли под патријархом Шакабентом 1740) подигли овде нову улицу. Речена кућа претворена је после у католичку капелу и за вечиту успомену названа Maria–Frieden. Четвора врата кроз која су амбасадори и посланици и уговорне силе улазили у кућу сваког дана у исти мах зазидана су, додуше, но тако да се могу видети.“[11]

Једини познати приказ ове капеле налази се на мајсторском писму карловачког ципелара Каспера Хаука из друге половине 18. века. На прилично прецизно израђеној ведути Карловаца из споменутог периода приказани су Карловци са дунавске стране у својој тадашњој насељеној ширини и ту се види и Капела са малим торњем и крстом на врху, у облику ниске црквице са кровом на две воде. Како је временом ова капела руинирана одлуком Бечког ратног савета из 1808. године, а да би се сачувала успомена на Карловачки мир, кренуло се у изградњу данашње Капеле која је, по неким подацима, освећена 8. септембра 1814. године[12]. Градња је, као и градња зграде карловачког Магистрата, отпочела и трајала у време високе инфлације и ратова са Наполеоном. Изградња данашње Капеле завршена је тек 1817. године и она је проглашена државним спомеником. Приликом обиласка војне границе аустријски цар Франц I био је у Карловцима 17. октобра, и том приликом

[10] Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Матица српска, Нови Сад, 1978, стр. 22.

[11] Жарко Димић, *Овде живе Срби...*, стр. 192.

[12] Хаџи Рада Фрајликов (псеудоним новинара Радивоја Ковачевића Фрајлика), *Први округли сто,* http://www.danas.co.yu/20021008/periskop.htm

посетио Гимназију и тек завршену Капелу Госпе од Мира. Можемо закључити да је цар, речено данашњим језиком, свечано отворио ово здање које је, поред Католичке цркве, карловачког Магистрата, донација карловачких грађана, у великој мери помогао и Бечки двор[13]. Нажалост, за сада не постоје подаци о томе ко је био аутор овог по свему необичног пројекта. У дефинисању стила у ком је Капела грађена код П. Васића стоји: „Основу (Капеле) чини један велики круг који је наос грађевине и један правоугаоник у коме је олтар. Око цркве иде деамбулаторијум. Портал је раван, а око њега су правоугаони прозори, док су прозори наоса полукружни, а испод њих су смештени елиптични окулуси. Око куполе су спарени композитивни пиластри. Стил капеле је готово мешовит, нека врста раног еклектизма.“[14] Неки историчари сматрају (Ж. Марковић) да је капела добила изглед по турском чадору у коме су започети преговори. Војислав Матић вели: „Кружно-елипсиодни облик Капеле, улазни отвори са четири стране, већи број прозора и велика купола у горњој зони потврђују да је нова капела без сумње замишљена и изведена по угледу на некадашњу конференцијску дворану, па могуће и првобитну грађевину са почетка 18. века.“[15] Занимљиво је и мишљење новинара Мишка Лазовића. У тексту писаном поводом тристоте годишњице Карловачког мира, о Капели каже: „Објекат потпуно атипичан за ове просторе – ротондом мада зиданом у доба пуног класицизма доминирају барокни елементи.“[16] У нашој историографији присутан је, као најстарији ликовни приказ ове нове капеле, на литографији петроварадинског литографа Михаела Троха из 1837–41. (поглед са Пиваре).

За време покрета СНП 1848–49. Капела мира се помиње као складиште барута, оружја и топовске муниције. Веће поправке начињене су на Капели током 1854–1855. године. О томе налазимо исцрпна сведочанства у Архиву САНУ – фонд карловачког Ма-

[13]Жарко Димић, *О посети аустријског цара Франца I Сремским Карловцима 1817*, Зборник Матице српске за историју, број 77–78, Нови Сад, 2008, стр. 83–91.

[14] Павле Васић, *нав. дело...*, стр 142.

[15]Војислав Матић, *Карловачке цркве...*, стр 128–129.

[16]Мишко Лазовић, *Како је систематски упокојена Капела,* http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/1999/09/17/srpski.

гистрата – где имамо документа са комплетним трошковником и пројектом Капеле који је тада начињен. Капелу је као државни споменик оправио или обновио тадашњи жупник из Сремских Карловаца средствима карловачког Магистрата[17]. Интересантан је и један опис Капеле из 1857. године, у ком се наводи да она у основи има кружни облик, као и она дашчара у којој су се посланици састајали. Од ове „дашчаре“ сачуван је до данас само локот којим се она закључавала и данас се налази у збирци карловачког Музеја. На њој су се у прво време налазила четири улаза са свих страна, па је улаз на источној страни затворен, а испред њега је дозидан олтар са ликом Богородице. На овај источни улаз приликом преговора улазио је турски представник, па отуда и вишевековно веровање, не само Карловчана – да је то симболично затварање да се Турци никада не врате на ове просторе, наравно као завојевачи. Већ у то време Капела је имала своја звона и оргуље, а од осталих црквених грађевина разликује се по томе што има кружни облик, унутрашњу галерију и изузетно велику куполу.

Надгробна плоча преговарача Венеције који је сахрањен поред Капеле

Следећи опис бележи В. Матић, такође из споменуте 1857. године и даје сличне податке. Он каже да је на месту закључења мира из 1699. године подигнута „повелика црква посебне врсте“, полукружна као турска џамија са четвора врата, од којих постоје троја пошто су југоисточна зазидана.[18]

[17]Војислав Матић, *нав. дело...*, стр. 129.

[18] *Нав. дело*, стр. 129.

Капела је око 1880. године добила часовник „који показује време на три стране“, посебно је један, говорили смо већ, напред окренут унутар капеле ка југоисточној страни. Карловачки историчар прота Василије Константиновић, у свом опису Капеле из 1882. године, истиче да је Капела „лепог изгледа и да је изведена у стилу византијском“. Наводи да је данашња Капела подигнута 1814. године, што можда означава време када је започета њена градња. Сложио бих се са овом констатацијом В. Матића. Значајније интересовање за оронулу и крајем двадесетог века у крову већ девастирану Капелу започето је поводом обележавања тристогодишњице Карловачког мира, а њена обнова је завршена увођењем расвете, подизањем ограде и, на крају, обновом оргуља 2014. године.

Капела Госпе од Мира није значајна само као ретко коришћени верски објекат већ, пре свега, као изузетни историјски споменик чији ће значај расти будућим развојем туризма у Сремским Карловцима.

Капела Мира, поглед са Пиваре, XIX век

Капела мира данас

Сремски Карловци у Великом рату 1914–1918.

Детаљ из Сремских Карловаца у ратним годинама

Сремски Карловци су били политичко и духовно средиште Срба у Аустроугарској монархији, седиште српских митрополита од 1713. године и српских патријарха од 1848. године, те центар српске просвете и културе. У првој деценији XX века у Аустроугарској монархији лагано се мења однос према Србима. Одлуком цара Фрање Јосифа од 11. јула 1912. године укидају се остаци српске аутономије, уводи се мађарски језик као званични језик у општој и обавезној употреби, а истовремено се врши притисак на Српску православну цркву. Уз све то, победа српске војске у балканским ратовима против Турака и Бугара, те територијално проширење Србије и Црне Горе на Санџак и Вардарску Македонију повећава

антисрпско расположење у монархији, не само према Србији већ и према српском народу у целини. Посебно су аустријске власти биле подозриве према Србима у Босни и Херцеговини.

У Сремским Карловцима овај процес осетио се и много пре мистериозне смрти српског патријарха Лукијана Богдановића у аустријској бањи Бад–Гастајн, а радило се, по свему судећи, о убиству у предвечерје рата, који је већ неколико претходних година планиран и припреман против Србије. Патријарх Лукијан је сахрањен у Карловцима 2. новембра 1913. године у крипти Горње цркве, уз присуство многобројних грађана. О томе нам сведочи и савременик ових догађаја, хроничар Тоша Искруљев: „Већ уочи мобилизације послат је овамо као полицијски чиновник Артур Валка, са задатком да у Сремским Карловцима одржава ред, а народ да држи у потпуној покорности према Аустроугарској царевини. То све има да се спроведе страхом и прогањањем, гвозденом руком и кундаком, јер су Сремски Карловци били на гласу као место нарочито одушевљено за уједињење са Србијом, што је запажено приметно приликом сахране пок. Лукијана Богдановића, патријарха српског. Свет је тим поводом френетички поздрављао изасланика српске Владе, генерала Божу Јанковића, сав вагон му је искитио цвећем и испратио га на станицу најродољубивијим песмама, док заступника аустријског цара, подмаршала Адолфа и барона Ремен–Баренселда[1], нико није ни гледао. Злогласни полицајац Артур Валка приказивао је властима Сремске Карловце као опасно и бунтовно место, које свој бунтовнички дух повлачи још од 1848. године. На овај начин он је код власти истицао свој значај, правдао свој бедни поступак и приказивао се као једини спасилац аустроугарске државне идеје у Сремским Карловцима“[2].

Са друге стране, пажња власти је на Карловце, као истакнуто српско место, била почетком рата усмерена и због близине фронта. Зато су Карловци већ на почетку рата нарочито осетили сву тежину

[1] Срђан Ерцеган, *Лукијан – Православни Архиепископ карловачки, Митрополит и Патријарх српски 1908–1913*, Српска православна Епархија сремска, Сремски Карловци, 2013, стр. 300.

[2] Тоша Искруљев, *Распеће српског народа у Срему 1914. и Мађари*, Нови Сад, 1936, стр. 167.

ратног стања и искусили бес аустро-мађарских војних власти, чије је седиште било у Петроварадину, а у чији рејон су спадали и Карловци[3]. Одмах након што је Аустроугарска објавила рат Србији 28. јула 1914. године, отпочело је у Срему прогањање, хапшење, злостављање и убијање Срба, такође грађана Аустроугарске монархије. О данима почетка Великог рата и догађајима који су наступили у Карловцима говорила је чувена професорка Карловачке гимназије и хроничарка, Теодора Мајица Петровић, која је 1914. године имала 16 година и тек је била завршила четврти разред Гимназије: „Добро се сећам тога лета када је рат отпочео. Летина је понела као никада раније. Нарочито је воће родило, у толикој мери да људи нису знали шта ће са њим. И поврће је родило такођер. Читава брда воћа и поврћа закрчила су целу пијацу. Та злокобна 1914. година остала је упамћена по том преобиљу воћа и поврћа, па су наши људи овде, кад год би година била родна, говорили: 'Сачувај нас, Боже, тако родних година, то не слути на добро.' Још нисмо били дошли к себи од узбуђења због Сарајевског атентата, кад непун месец после тога (23. јула 1914) дознасмо за аустријски ултиматум Србији. Нико од нас није посумњао у то да ће га Србија одбити, јер су је неке тачке ултиматума понижавале и њен суверенитет ниподаштавале. Оно неколико дана док се грозничаво чекало на њен одговор, шапутало се на све стране да је рат неизбежан, што је доказала и мобилизација, која се на брзину спроводила. Добош се чуо по свим улицама, а велики плакати, полепљени по улицама, саопштавали су појединости о општој мобилизацији. Нисмо дуго чекали ни на објаву рата, а одмах потом настала је интернација. Какав се критеријум при том примењивао, није ми било познато. Одвођени су сељаци и интелигенција, и ђаци, и сиромашни и имућни. Све је зависило од тога ко се коме замерио, а разни потказивачи, доушници и денунцијанти дочекали су у тим околностима својих пет минута. Неки су се од њих чак и јавно хвалисали кога су све потказали и кога ће још, и нико није био сигуран да ће ноћ дочекати код своје куће, у својој

[3] *Карловци*, приредио Др Милан Костић, издање „Фрушке горе“, друштва за унапређење туризма, Сремски Карловци – Нови Сад, 1930, стр. 34.

постељи. Сви ухапшени били су првобитно затворени у судски затвор, у згради Магистрата.“[4]

Било је и ретких светлих примера у овим, по Србе, веома тешким данима. Свој примеран однос према православним суграђанима исказао је католички жупник Вилим Бич. Када је после Сарајевског атентата настао општи хистерични погром над православцима широм Аустроугарске монархије, у лето 1914. године, једна група карловачких Хрвата и Немаца планирала је да изврши погром над карловачким Србима. Вилим Бич је, сазнавши за то, сакупио одане вернике и у драматичном говору се енергично супротставио њиховим намерама, те успео да их од тога одврати.[5]

Теодора Петровић нам је оставила сликовит приказ атмосфере страха, несигурности и репресије коју су аустроугарске власти примењивале према својим грађанима, али и атмосфере међу самим грађанством, када се католички део становништва отворено дистанцирао од православног дела, тј. Срба, својих суграђана и комшија. Првих дана мобилизације и рата извршено је хапшење свих угледнијих Срба. Укупни број тада ухапшених лица, али и касније, за време рата, износи око 300.[6]

О шефу полиције Артуру Валки, Теодора Петровић је записала: „Био је страх и трепет за све Карловчане“. Аустроугарска још није ни објавила рат Србији, а Валка је наредио да се ухапсе следећи грађани, Срби:

Милан Недељковић, професор Гимназије и председник месне организације Радикалне странке;

Гига Јовић, свештеник;
Лазар Сабовљевић, свештеник;
Димитрије Коплић, свештеник;

---

[4] Теодора Петровић, *Сећања*, Матица српска, Нови Сад, 1981, стр. 143–144.

[5] Богдан Поповић и др Коста Поповић, *Сремски Карловци између два светска рата (1918–1945), Споменица грађанима Сремских Карловаца, жртвама немачке агресије и усташког терора и геноцида (1941–1944)*, Издавачки фонд Св. Максима Епархије сремске, Сремски Карловци, 1997, стр. 221.

[6] Др Милан Костић, н. д, стр. 34.

Стеван Поповић, професор;
Павле Миљушевић, професор;
Славко Давидовић, чиновник Фондова;
Никола Лазаревић Француз, земљорадник;
Јован Илић, земљорадник;
Васа Илић, земљорадник;
Мика Божић Карапанџа (28 година);
Јован Станковић, земљорадник;
Панта Петровић, хотелијер;
Милан Грбић, виноградар (38 година);
Алекса Грбић, виноградар (45 година);
Ђока Поповић, земљорадник;
Митар Пачански, земљорадник;
Душан Јовановић Сервијанац, земљорадник;
Андрија Георгијевић, крчмар;
Васа Веселић, земљорадник;
Аца Стојадиновић.

Сви ухапшени спроведени су у Петроварадин и затворени у тврђаву, а одатле су у пратњи мађарских војника одведени у заробљеништво у Арад. За време спровођења до Арада ухапшенима нису давали ни воде ни хране, а службена пратња их је тукла и шиканирала. На успутним станицама ухапшени су представљани као „србијанске комите“, гурали су им главе кроз прозоре како би их становници тих насеља, Мађари и Немци, тукли, пљували, чупали им браде (пошто је међу затвореницима било свештеника), бркове и косу. После вишемесечног боравка у затвору у Араду умрли су Алекса Грбић и брат му Милан, те Стеван Поповић, професор – отац др Лазе Поповића, оснивача и старешине Српског сокола у Карловцима. Сви свештеници су после 11 месеци мучења из Арада упућени у интернацију, у манастир Гомирје. Свештеник Гига Јовић тешко је оболео, умро је на путу и сахрањен је у Огулину. Остали затвореници су из Арада упућени у интернацију у Сомбор, Копривницу, Осек, или су били упућени у војску[7].

[7] Богдан Поповић, *Страдање Срба у Сремским Карловцима за време Првог светског рата од 1914. до 1918. године*, *Споменица грађанима Сремских Карловаца, жртвама немачке агресије и усташког терора и геноцида 1941–1944. године*, Издавачки фонд Св. Максима Епархије сремске, Сремски Карлов-

Месец дана после првих хапшења наредио је Валка да се ухапси и др Ђорђе Красојевић, адвокат, председник српске Народне радикалне странке у Војводини. Ухапшени су били и Душан Котур, учитељ певања у Гимназији; Пера Лукач, велепоседник, и многи други. Политичар др Ђорђе Красојевић спроведен је у Пешту, а остали грађани у Каменицу, Суботицу, Самобор, Копривницу итд[8]. Тадашњи градски начелник Душан Милић је, под притиском, 30. новембра 1914. године у просторијама Магистрата предао власт владином поверенику за град Сремске Карловце др Драгутину Павлинићу[9]. Дакле, извршну власт је преузео Хрват, али је ипак у периоду од 1915. године па до краја рата власт у Карловцима била формирана тако што је за градског начелника прво постављен Србин „од поверења“, Александар С. Грбић. Од 23. фебруара 1915. године нови краљевски котарски повереник је Драган Албрехт, а управитељ редарственог повереништва (шеф полиције) и надаље је злогласни Артур Валка. Почетком рата и Карловачка гимназија није радила, а њени, за војску дорасли ученици, упућени су у касарне[10]. Почетком Првог светског рата, 1914. године, све српске институције у Карловцима биле су затворене, од Српске читаонице до Карловачке гимназије. Читаоница је, поред тога што је била затворена, и девастирана.[11] Сагласно са објавом Земаљске владе у Загребу, Одјела за богоштовље и наставу, од 24. августа 1914. године, објављеној у „Народним новинама“ истог дана, патронат Карловачке гимназије је одредио да се почетак школске 1914/15. године одложи на неодређено време. Поновни и накнадни испити, испити зрелости и закључни испити биће одржани у прописаном року у септембру. Школске 1914/15, 1915/16. и 1916/17. године Карловач-

ци, 1997, стр. 201–202; Тоша Искруљев, *Распеће српског народа у Срему 1914. и Мађари*, стр. 167–168.

[8] Тоша Искруљев, н. д., стр. 168..

[9] Жарко Димић, *Челници и часници у Сремским Карловцима 1308–2014*, КЦ Карловачка уметничка радионица, Сремски Карловци – Мало историјско друштво, Нови Сад, 2014, стр. 111.

[10] Др Никола Гавриловић (рукопис), стр. 493.

[11] Жарко Димић, *Прва српска читаоница у Сремским Карловцима 1868–2008*, Градска библиотека „Нови Сад“, 2008, стр. 69.

ка гимназија и Богословија нису радиле, док је зграда Гимназије предата војсци на употребу[12].

Карловачки соколи, а и соколска организација уопште, били су стално, од свога оснивања 1904. године, под будним оком царске полиције. Крајем 1912. године, после првих српских победа у балканским ратовима, аустријске власти забрањују рад соколских друштава, па и Карловачки соко престаје са радом у периоду од 29. децембра до 14. фебруара 1914. године[13]. Одмах почетком рата ухапшен је др Лаза Поповић, оснивач Српског сокола, заједно са својим другом и сарадником, вођом Карловачког сокола, Миланом Теодоровићем. Овако је у „Јутарњем листу“ гласио уводни текст поводом овог догађаја:

„Јучер прије подне започела је пред овдашњим кр.(аљевским) судбеним столом главна расправа против др Лазе Поповића и др, против којима је кр. државно одвјетништво у Загребу подигло оптужницу ради злочина и велеиздаје. Расправи предсједа судбени вијећник I разреда Рудолф Станзер, док као вотанти фунгирају Драгутин Рехман, Еуген Матић, Јосип Манзони и Владимир Везић; као надомјестни судац Вилим Павлић. Јавну оптужбу заступа управитељ државног одвјетништва, државни одвјетник др Александер, а обтужене бране одвјетници др Душан Поповић и др Едо Лукинић. Обтужени су: др Лаза Поповић, градски физик из Сремских Карловаца; Милан Метикош, одвјетник из Глине; Милан Теодоровић, чиновник управе Фондова и народно-црквених добара у Сремским Карловцима; др Срђан Будисављевић, одвјетник и народни заступник на хрватском сабору и члан заједничког угар.-хрв. сабора у Будимпешти, те Ђуро Гавриловић, гимназијски професор из Земуна, који се сви налазе у истражном затвору.“[14] Сви они били су оптужени због „велеиздаје“ и боравили су у истражном затвору све до

[12] Н. д., стр. 493.

[13] Жарко Димић, *Споменица Карловачког сокола 1904–2014*, Соколско друштво Сремски Карловци, КЦ Карловачка уметничка радионица, Сремски Карловци – Мало историјско друштво, Нови Сад, Сремски Карловци, 2014, стр. 112.

[14] *Glavna razprava protiv dr Laze Popovića i dr. radi zločina veleizdaje*, „Jutarnji list”, br. 1343, Zagreb, 1915, стр. 2.

краја 1915. године. На расправи пред судбеним столом у Загребу (од 13. децембра 1915. до 10. јануара 1916. године) осуђен је др Лаза Поповић: због злочина сметње јавног мира на 14 месеци тешке робије. Милан Метикош осуђен је на 10 месеци, а Срђан Будисављевић на осам месеци, док су Милан Теодоровић и Ђорђе Гавриловић били ослобођени оптужбе, али су одмах затим мобилисани у војску и тамо су кињени до краја рата[15]. Занимљив је и текст једног од ретких сачуваних огласа који су били, како је у својим Сећањима поменула Теодора Петровић, лепљени по карловачким улицама, а све са печатом и личним потписом злогласног Валке. Преносимо текст једног огласа с почетка рата које је издало Краљевско редарствено повјереништво за град Сремски Карловци:

„Срем. Карловци, дне 31. 08. 1914. На темељу брзојавне обвјести Високог предсједништва кр. хрв. слав. зем. владе даје се грађанству до свеопћег знања слиједеће: Руси узмичу и велика битка која је започела 26. коловоза т.г. траје непрестано даље. Ситуација се развија за нас повољно! Лублин је по нашим четама заузет!

Дне 29. коловоза т. г. на вечер стигла је из главнога ратнога стана службена вјест да је дне 27. коловоза т.г. она иста наша војска која је код Красника побједила поновно потукла руску војску, која је међутим била појачана са 10 дивизија и 6 разних руских војних зборова! Ту је руска војска осјетила силу нашег оружја! Наши су храбри војници том згодом заробили једног руског генерала, једног пуковника, 40 руских часника, а запленили су много ратног материјала. У исто доба бије и наш њемачки савезник Русе! Према службеној обавјести, њемачке су чете потукле руску војску која се састоји од пет војних зборова и три коњичке дивизије. Ова битка са Русима, који су продирали даље од риеке Вареф, трајала је три дана.

Њемачки војници прогањају снажно непријатеље који су потиснути из источне Пруске, те бјеже!

[15] Др Велимир Шешум, *Соколски покрет у Војводини од 1863. до 1945. године* (докторска дисертација), Универзитет у Новом Саду, Факултет спорта и физичког васпитања, Нови Сад, 2014, стр. 77; *Гласник Народног већа у Сремским Карловцима*, бр. 11, година I, субота 17. новембар 1918, стр. 4; Жарко Димић, *Споменица Карловачког сокола...*, стр. 112–113.

Поживио Бог нашег премилостивог владара, цара и краља Фрању Јосифа I, те подијелио срећу и благослов нашем оружју.

(у потпису) Управитељ Валка“[16]

Када је српска војска, септембра 1914. године, почела гонити поражену Пећорекову армију и када је прешла у Срем, извршена је 12. септембра 1914. године насилна евакуација целокупног карловачког становништва, у року од свега неколико сати. Теретним лађама са карловачког пристаништа грађани су пребачени у Ковиљ, па су под стражом држани у две ковиљске гостионице. Једна се звала „Код црног мачка“, а друга „Код Ћулума“. Негде се помиње и гостионица „Код белог вола“. Сав народ, њих око 2.500 душа, пребачени су на ковиљску страну и стрпани у поменуте гостионице. Испред свих улаза постављена је јака стража да нико од Срба мештана не дође у додир са Карловчанима. Они су сви били узнемирени и нису ни спавали. Војници злостављају појединце, па тако проту Јована Јеремића пљују и вуку за браду. Ту је, међу интерниранима, и Данило Пантелић, архимандрит манастира Гргетег[17]. Већ сутрадан, 13. септембра, војне власти одвајају хрватско становништво и смештају их по околним селима, а Србе под стражом спроводе у Темерин, па потом у Србобран. Карловчани су затим били смештени у Фекетићу, Секићу, Малом Иђошу, Чантавиру и у Бачкој Тополи, где су провели око 12 дана. Након што се српска војска повукла из Срема, карловачко становништво враћено је у своје место преко Новог Сада. У Новом Саду су били смештени у фабрици свиле, под јаком стражом. Ту су провели још једну ноћ пуну неизвесности. Ујутро их је Валка на пољани иза железничке станице поделио у две групе: жене и деца до 14 година били су у првој, а мушкарци и старији од 14 година у другој. Затим је друга група подељена на сумњиве и подобне. Прва група након ове поделе, као и они подобни из друге групе, враћени су у Карловце, а сви који су били сумњиви интернирани су у Арад и у друга места[18]. Када су се Карловчани

[16]Жарко Димић, *Сремски Карловци*, Каирос, Сремски Карловци, 2011, стр. 169.

[17]Тоша Искруљев, н. д, стр. 108.

[18]Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Матица српска, Нови Сад, 1978, стр. 56.

вратили, своје домове нашли су испретуране и опљачкане. У току рата скинута су и звона са свих православних храмова[19], па чак и највеће звоно са патријаршијске цркве, међу Карловчанима прозвано „бимба“. Ово је звоно разбијено и однесено у деловима у неку од ливница за израду оружја и муниције. Један део овог звона чувао је наставник историје Богдан Поповић.

Велику личну трагедију доживео је у то време карловачки адвокат Коста Николић. Николић је имао три сина: „Сина му Ђоку убију Мађари код Обрежа. Ђока је био 33 године стар. Живео је на имању породичном у селу Попинцима. Други му се син звао Богдан. Он је био правник. Било му је 23 године. Овога су убили 1914. у Петроварадину. Трећи му је син био Васа. Он је имао 15 година. Осуђен је на 15 година робије зато што је у Попинцима српској војсци дао хлеба и кафе. Због малољетности суд га није осудио на смрт. Њега су затворили у Лепоглаву. После годину и по дана робије пусте Васу кући, али он, тешко болестан, умре 1917. године. Можемо замислити како је родитељима било. Отац им Коста пресвисне и умре од бола душевног за децом.“[20] Кућа им је и до данас очувана, налази се преко пута Доње цркве. Кућа је на спрат, са локалом у којем је некада радила адвокатска канцеларија. Није згорег поменути још један извор о том догађају, који се унеколико разликује од претходног казивања: „Два сина карловачког адвоката Косте Николића, младићи Ђура и Богдан, који су се у часу објаве рата затекли на Николићевом имању у Попинцима (срез Рума), стрељани су у Петроварадину првих дана рата од преког војног суда због ’велеиздаје’.“[21]

Патријаршијски двор у Карловцима такође је био испражњен. Тадашњем администратору Мирону Николићу било је наређено да се пресели у Владичански двор у Новом Саду, а остали свештеници су пребачени у манастир Ковиљ. И овом приликом Карловци су били опљачкани, а многе националне и културне вредности су однесене: слике, књиге, преписка и разне драгоцености. Власти су

[19] Др Милан Костић, *Карловци...*, стр. 35.

[20] Тоша Искруљев, н. д, стр. 170.

[21] Милан Костић, *Карловци...*, стр. 35.

забраниле рад и Српској вероисповедној школи, па она није радила од 1914. до 1917. године. У том периоду ученици српске националности припојени су Нижој пучкој школи, коју су похађала деца римокатоличке вере.[22] Често се администратору Патријаршије (јер је након смрти патријарха Лукијана Богдановића место патријарха остало упражњено) епископу Мирону пребацивало да је остао неактиван у односу на све оно што се Србима дешавало у монархији. Међутим, у овим тешким временима, када је било опасно и поменути реч Србин, епископу Мирону није било нимало лако да сачува цркву и народ. Власти су биле агресивне и обесне, склоне не само пљачки, већ и злочинима најтеже врсте. „Прогањање, хапшења, узимање талаца и убијање Срба у Срему и Карловцима допринело је да се епископ Мирон, као администратор Патријаршије, више пута обрати сремском жупану, бану хрватском у Загребу и угарском председнику владе, тражећи да се пусте на слободу невино ухапшени људи, као и они који су узети као таоци.“ Исто тако, он се жалио на нечовечно поступање власти према карловачким Србима, као и због хапшења и убијања православних свештеника. Да би заштитио Србе, епископ Мирон путовао је у Загреб и Пешту. У Пешти је био примљен у аудијенцију код угарског председника владе, грофа Тисе, а у Загребу код бана. Нажалост, његове акције у циљу заустављања прогона над Србима биле су безуспешне[23]. Ћирилица је била забрањена, а о томе сведочи и Теодора Петровић: „Поштанске карте биле су цензурисане од стране војне цензуре. Цензурисана је и сва приватна пошта. Карте писане ћирилицом одмах су уништаване, а место писама уручивани су нам само празни коверти. На расеченом месту коверта прилепљена је лепљива трака са одштампаном напоменом: Ухићено због ћирилице.“[24]

У Карловцима је све до краја 1917. године радио само један лекар, др Александар Данкуц. Зграда Гимназије била је пуна војске и по улицама Карловаца могли су се чути језици свих народа који су живели у Аустроугарској монархији. Наши су се људи, хтели–не хтели, морали одазвати позиву у војску. То није важило само за оне

[22] Богдан Поповић, н. д, стр. 207.

[23] Н. д, стр. 207.

[24] Теодора Петровић, *Сећања...*, стр. 156.

из првог позива, него и на нешто старије мушкарце који су повремено били позивани на „супервизитацију“, како се то онда називало. Шта све нису покушавали само да се реше војске и да не оду на фронт! Неки су чак сами себе сакатили, а други су непосредно пред одлазак на супервизитацију узимали велике дозе кинина и још којечега. Неки наши војни лекари ослобађали су војне дужности наше људе колико су већ успевали и могли, налазећи им разне тобожње болести и мане.[25]

Велики датум слободе – 1918. у Сремским Карловцима и Петроварадину

После тешких пораза аустроугарске армије у Србији, у јесен 1914. године, смењен је до тада „најспособнији“ царски генерал Пођорек, а за новог команданта балканске армије постављен је аустријски војвода Еуген Хабзбуршки. Већ крајем 1914. године он је стигао у Петроварадин, главну војну и стратешку тачку према Србији. Већ током наступајуће 1915. године ратне операције пренете су на српску територију. Петроварадин, Карловци и овај део Срема одједном се, заједно са Новим Садом, нашао у дубокој позадини ратишта. Како је рат, који се у почетку водио само против Србије, прерастао у европски, а затим и у светски рат, војни транспорти који су се кретали преко Петроварадина почели су сада да се крећу не само према југу, већ и према северу и североистоку.

Из практичних разлога, због честих закрчења на новосадским мостовима, аустријске инжењеријске јединице биле су принуђене да већ крајем 1914. године отпочну са изградњом привременог моста на пилотнама, довољно широког за потребе војске и грађанства, који је у народу касније добио назив „Пођореков“. Због изузетно тешких околности каснило се са његовом изградњом, па је завршен и пуштен у саобраћај тек 24. априла 1915. године. Већ 1916. године у околини Петроварадина и на Фрушкој гори присутан је био тзв. „зелени кадар“, који су сачињавали дезертери свих националности. Тешке ратне прилике, којима се није назирао крај, немаштина, а пре свега недостатак хране, тј. глад која је завладала, уносили су сталну несигурност, неверицу и резигнацију међу становништво.

[25] Н. д, стр. 157–158.

Петроварадински гарнизон, с обзиром на то да се сада налазио у дубокој позадини, крајем 1916. године почео се бројчано смањивати, па је већ почетком 1917. године постао вишеструко мањи него на почетку рата 1914. године. Ипак, огромне касарне нису никада, током целокупног трајања рата, остајале сасвим без војске. У њих су били смештани и ратни заробљеници, углавном са балканског и италијанског ратишта. Они су ангажовани као бесплатна радна снага за изградњу насипа поред десне обале Дунава и приликом регулације Роковог потока, који је често знао да набуја и изазове велике штете, како Мајурчанима тако и путној и железничкој инфраструктури. Војна болница у Петроварадину била је стално препуна рањеника који су непрестано стизали са фронтова; док су једни одлазили, опорављени или тек залечени, стизали су други, нови. Становници Петроварадина су по њиховим доласцима сазнавали са којом су се жестином одвијале борбе и где, а захваљујући информацијама од пристиглих рањеника и у контакту са њима, каква је ситуација на фронту. Овакав поуздан начин информисања трајао је све до краја рата.

Одлучујући догађаји за овај део Европе почели су се одвијати на Солунском фронту, на којем су војне снаге Антанте, коју су сачињавале француска, српска, грчка, британска и италијанска војска, 15. септембра 1918. године кренуле у одлучну и жестоку војну офанзиву, у намери да пробију линије фронта. Почетна ударна дејства била су поверена српској војсци, ојачаној добровољачким јединицама из Војводине, Америке, Босне и заробљеницима из логора у Русији. Српска војска држала је стратешки, централни део на овом више стотина километара дугом фронту. После изузетно тешких борби, уз подршку француских а касније и осталих савезничких снага, за три дана фронт је пробијен и у незапамћено жестоком наступању српске војске разбијене су бугарске трупе, па су Бугари били и дефинитивно поражени 27. септембра 1918. године.

Пред овако жестоким налетом савезника, на чијем је челу била српска војска, нису издржале ни немачко-аустроугарске снаге током октобра 1918. године, и њихово повлачење претворило се у општу бежанију. Тако су се српске снаге до краја октобра нашле у Београду, тачније на линији Дунав–Сава–Дрина. Крајем октобра и

у првим данима новембра 1918. године војне јединице Краљевине Србије прешле су Саву и Дунав, и тако ступиле на територију Аустроугарске монархије. Истовремено, ситуација се све више погоршавала у Карловцима, Петроварадину и Новом Саду, као и у читавој Угарској. Војне и цивилне власти, у страху и неизвесности, једва спречавају општу анархију. Безуспешни су њихови покушаји да ублаже оно што је највише погађало становништво, а то је била несташица хране, али и страх и несигурност међу католичким становништвом. Због неизбежног пораза и пропасти државе, сигурно су се сећали почетка рата и ужасних злочина који су чињени у окупираној Србији, пре свега над цивилним становништвом.

Пошто се муњевито раширила вест о страховитом и брзом напредовању српске војске, дошло је до великог страха и панике нарочито међу петроварадинским Немцима, који су убрзо сазнали и за велики народни збор у Загребу, који је био одржан 22. октобра 1918. године и на којем се захтевало раскидање свих веза са Хабзбуршком монархијом и стварање заједничке државе Јужних Словена. Недуго затим одржано је (29. октобра 1918. године) заседање хрватског Сабора, где је, на предлог групе политичара, на чијем се челу налазио Светозар Прибићевић, проглашено отцепљење Хрватске из састава Аустроугарске монархије.

Након ових догађаја Петроварадинци су се брзо организовали да би очували ред и мир. Изабрали су Петроварадинско народно вијеће, које су сачињавали угледни пројугословенски оријентисани грађани. Веће је организовало народну стражу, која се старала о реду и миру, пре свега о заштити грађана и народне имовине од пљачке. Колоне главнине аустроугарских и немачких трупа брзо су се повлачиле према северу, а њих је пратио и велики број дезертера, па је све изгледало као опште расуло.

Теодора Петровић је у својим Сећањима, као очевидац, ове дане и догађаје овако описала: „Најпре су почеле кроз Карловце да пролазе бескрајно дуге колоне сваковрсних возила: кола са арњевима, топовске каре са топовским цевима разних величина, ширине и домета, огромни камиони накрцани војничком одећом, телећацима, клобуцима, алуминијумским посудама за воду, опасачима и без-

број других ствари; војничке кухиње, чији су се димњаци редовно пушили, пољске болнице, и, што је главно, војници свих родова оружја и свих народа и народности, којима је ова трула држава дотле владала. Највише је било Немаца (родом из Аустрије), па одмах затим Мађара Уланера, махом на коњима, добро ухрањеним и пажљиво тимареним. Било је међу војницима и Румуна, Словака и Чеха, и када би у пролазу негде мало застали, покушавали смо да сазнамо о чему говоре, али не с много успеха. По ондашњим проценама, дневно је кроз Карловце пролазило око 40.000 возила, а број војника није било могуће одредити.

Испочетка је све текло по неком реду, јер дисциплина још није била попустила и још се увек знало ко је у овој војсци млађи а ко старији, и ко кога има да слуша. Сва се војска кретала средином Карловаца, јер интернационални друм још није постојао. Колоне су се ретко овде задржавале. То су чиниле само када је војницима требало издати храну, или када би превијали рањенике, јер се и то понекад дешавало. То прво повлачење из Србије трајало је доста дуго, и по целу ноћ су одјекивали ударци коњских копита по прашњавом друму.

Колоне су долазиле из Доњег краја и кретале се према Горњем, или су пролазиле средином старе пијаце и ишле старим, изрозаним, колским путем поред железничке пруге, према Мајуру и Петроварадину. Овако се повлачила само аустријска (угарска) војска. Немачка се још увек налазила у свим јавним зградама у Карловцима и понашала се као да ће ту вековати. Кад се данас сетим призора које сам тада посматрала, не могу да верујем шта се све дешавало. Видим немачке војнике на свим прозорима Двора и Гимназије, на којима се већ лепршају српске заставе. У дворишту Гимназије и улици крај ње побацане су слике Франца Јосифа и Карла. Немачки војници стоје укрућени на балкону Двора и мирно посматрају расуло свога дотадашњег најмоћнијег савезника. Разуларена и обезглављена руља сада се више не повлачи, већ кукавички бежи из окупиране и опљачкане Србије. Носи са собом све што се могло понети: клавире, постеље, лустере, дечија колица, посуђе и безброј других ствари, често и сасвим безвредних. Уза свака кола, пуна плена, јашу војници на коњима. Обрнули су калпаке наопако, а око

врата им висе на канапу нанизане шољице за црну кафу. Многи од њих нису трезни, а свој плен бране пуцњавом из војничких пушака. Ваздух се пролама од пуцњаве, а танад лети на све стране.

Поједине поворке пљачкаша гониле су пред собом читава крда говеда, коња и телади, и нудила их на продају насред пијаце, за круну или две по грлу. Ипак се неко сетио да пљачкашима треба стати на пут. Требало је што пре разоружати ту разуларену војску. Привремено су и на брзину формирани неки одреди грађана, који су у троструким редовима заузели простор пред чесмом на пијаци. Разоружавали су групу по групу војника, како је која наилазила, и празни локали наше куће на пијаци зачас су били пуни разног оружја. Све се ово дешавало у другој половини октобра и првим данима новембра 1918. године.“ Овако је на сликовит начин приказала ове тешке дане њихов очевидац Теодора Петровић.

Целокупна посада Петроварадинске тврђаве напустила је Петроварадин и отишла преко Дунава 1. новембра 1918. године. На дан потписивања примирја, 3. новембра 1918. године, у Петроварадину је дошло до великих нереда, пуцњаве и експлозија ручних граната, а том приликом двоје Петроварадинчана је погинуло, а више њих је рањено. Сукоб је избио између Петроварадинчана и последњих остатака војне посаде која се повлачила из Тврђаве и војних објеката подграђа.

Чим је војска напустила Тврђаву, али је још увек држала војну контролу над новосадским мостовима, отпочела је пљачка Тврђаве. О том догађају запис нам је оставио значајни хроничар Новог Сада, Трива Милитар. „Тврђава је опљачкана на тај начин што су околна села пленила ћебад и војничку мундуру, па је тако један Буковчанин однео 17 кола разног материјала својој кући. Официри 6. новосадског пука између себе поделили су златни прибор за ручавање, који је овој јединици поклонио почасни командант, румунски краљ Карло. Тада су многи војници дезертирали, па су се крили по виноградима и у подножјима Фрушке горе. То је био зелени кадар...“

О пљачкању магацина Петроварадинске тврђаве говори и Теодора Петровић: „Војници Петроварадинског гарнизона продали су војне магазине и, пре него што су кренули својим кућама,

опљачкали све што се могло понети са собом. Њима су се одмах прикључили и становници Мајура, Петроварадина и Карловаца. Није пљачкала само сиротиња, већ и многе газде, који су робу одвлачили колима чак и више пута дневно. Односило се све редом, а највише војничка одела, шињели, цокуле и ћебад. Одела су касније обично прекрајана, но ношена су и онаква каква су била. Од војничких ћебади шивени су горњи капути и могло би се рећи да их је толико покрадено да су неки у њима дочекали чак и нову Југославију. Пљачкане су исто тако и многе животне намирнице, а највише брашно, жито, кукуруз и разне конзерве.“ Ове речи савременика сликовито приказују стање у којем су се нашли Карловци, Петроварадин и Нови Сад. Тих дана, када је почело безвлашће и расуло, било је значајно самоорганизовање грађана и формирање одбора народних већа, који су некако успевали да премосте период између пропасти једне и формирања друге државе, без неких већих последица.

Као што смо већ поменули, на новосадским мостовима се налазио велики број дисциплинованих и добро наоружаних аустроугарских војника који су имали задатак да мостове, у случају наиласка српске војске, дигну у ваздух, те да тако успоре њен продор на север Војводине.

Петроварадинско народно вијеће желело је да предухитри могуће нежељене догађаје, па је, уз сагласност Српског народног одбора у Новом Саду, одлучило да у Београд пошаље своју делегацију, да тамо реферише о тренутној ситуацији и позове српску војску да што хитније дође у Петроварадин и Нови Сад. Делегацију су представљали чланови Вијећа: Милан Видмар и Фрањо Малиш. Они су у Београд отпутовали реморкером „Хрват“ 4. новембра 1918. године. Њих је у Београду примио пуковник Драгомир Миливојевић, који је, по наређењу војводе Мишића, истим реморкером послао у Петроварадин мајора Војислава Бугарског да са једним одредом војника и официра организује батаљон и уђе у Нови Сад. О овим данима остало је и једно сведочење Пере Лазића, који се потписао као „интернирани Шапчанин“:

„Сад му изнесосмо потпуну слику о стању код нас и како се враћају врло многи српски војници из ропства, како би се помоћу њих могле организовати чете, које и са њима, пре регуларне војске, заузети могу Карловце и Петроварадин.

Госп. пуковник се насмеја и одговори нам:

– Господо! У историји ратовања није познат такав пример да су заробљеници заузимали градове. Ја, мада верујем у ваше искрене намере, не смем сам решити ово питање, но морам тражити одобрење од Врховне команде.

По томе је г. Милојевић отишао на телефон и после 10 минута враћа се насмејана лица:

– Господо! Захтевајте што год хоћете, наређено ми је да вам све дам.

Споразум је био брзо готов.

Одређено је 10 официра, са г. Војиславом Бугарским, мајором на челу 42 подофицира, да с нама путују.

Кад смо полазили од г. пуковника, он нас је благо опоменуо:

– Господо, добили сте најбоље официре што их имам у дивизији. Пазите ми на њих, чувајте их и пазите шта радите! Збогом и сретан вам пут!

У 5 часова поподне, испраћени многобројним Београђанима и бурно поздрављени, кренули смо лађом са господом официрима и подофицирима за Карловце.

25. октобра, у пола 3 изјутра искрцали смо се у Карловцима.

Господу официре, за неко време, склонили смо у кућу Паје Балугџића, а подофицире код народне страже. Послане су патроле на три стране да извиде где има Немаца.

После подне стигли су извештаји да Немаца има још само у Петроварадину и Новом Саду, и пошто се дотле већ било скупило око 600 заробљеника, то се поподне појавио г. мајор Бугарски са осталом господом официрима и упутио се заробљеницима.

Кад је дошао међу наше заробљенике, пред своју војску, ословио их је:

– Војници! Проглашавам да ви од овога часа нисте више заробљеници него краљевска српска војска. Ја долазим по наредби Врховне команде, али не заузимам према вама положај старешине, како то прописују наши закони, него вас молим као ваш старији брат, као ваш друг, да пођете са мном и помогнете ми да извршим један задатак који ће историја забележити, да узмемо земље и градове који нам по Богу и по праву припадају. Ја знам да сте ви жељни ваших домова, ваших милих и драгих, али, верујте ми, да су вам ваши очеви, ваше матере, ваше љубе и ваша деца поручили да не идете кућама док овај свети задатак не извршимо до краја, и ја вас молим да пођете за мном.

После овог говора настало је једно јецање и чу се громки одговор:

– Води нас, господине мајоре, куд год хоћеш!

Сад, кад је ту већ била војска, г. Бугарски је дошао у варошку кућу и затражио да се Карловци предају и – Карловци су се предали.

Тада сам видео један дирљив призор.

Млади потпоручник Ненадовић из Ваљева, праунук проте Матије Ненадовића, плакао је као дете и упита ме:

– Да ли ово није сан, јесмо ли ми збиља у Карловцима?

Сутрадан, на Митровдан, ушао је мајор Бугарски у тврди Петроварадин и обуставио даље пљачкање државних добара. Са петроварадинског града доминирао је над Новим Садом и спремао се за прелаз преко Дунава.

Пера Лазић,[26]
интернирани Шапчанин“

[26]Пера Лазић, *Заузеће Карловаца, Петроварадина и Новог Сада*, Јавор – илустровани српски календар за обичну годину 1919, Нови Сад, 1919, стр. 11–12.

Ко је био Војислав Ђ. Бугарски? Рођен је у Ратковцу код Крагујевца 7. 1. 1881. године. Након завршене основне школе и шест разреда Гимназије у Крагујевцу похађа нижу школу Војне академије од 1896. до 1899. године. Пешадијску школу гађања завршио је 1911. године. За пешадијског потпоручника произведен је 1899. године, за поручника 1905, за капетана II класе 1910, за капетана I класе 1912, за мајора 1913. године, те за потпуковника након завршетка рата 1919. године. Пензионисан је 1920. године. Учествовао је у балканским ратовима. Током Првог светског рата био је командант батаљона. Током војне службе пратио га је епитет строгог али веома храброг официра. Четири пута је рањаван и носилац је највиших војних одликовања. Дакле, српска војна команда се одлучила за снажну и строгу личност која је требало да изврши врло важан и деликатан задатак. Они су допловили из Београда до Сремских Карловаца, где се мајор Бугарски са пратњом искрцао, а делегати су истим реморкером продужили за Петроварадин. Бугарског су дочекали чланови одбора Народног већа у Карловцима. Ишчекујући српску војску, чланови карловачког Народног већа у великим количинама растурали су штампане летке чији је наслов гласио: Добро дошли, наши ослободиоци! Али се ослободиоци још нису појављивали. Народно веће покренуло је и лист „Гласник Народног већа“, који је штампан наизменично ћирилицом и латиницом. Историчар Коста Петровић је, по одобрењу Народног већа и уз помоћ карловачких грађана, основао Војну болницу у Карловцима. За председника Народног већа у Карловцима изабран је професор Карловачке гимназије Милан Недељковић, а за потпредседника Стеван Симеоновић Чокић, адвокат.

Уједно, са избором за председника Народног већа, проф. Милан Недељковић именован је и за управника града Карловаца. Интересантан документ је један званични позив који је управник града Милан Недељковић упутио 16. децембра 1918. године ради одазивања чланова на редовну седницу одбора Народног већа у Ср. Карловцима, која је одржана у уторак, 17. децембра, у 5 сати по подне. За дневни ред је било предвиђено: проглашавање разних наредби, текући послови, разне молбе. Чланови Народног одбора били су: др Јурај Пл. Рашкај, др Стеван Симеоновић Чокић, Јован

Живковић, Вилим Бич, Матија Ханг, Фрањо Сетлер, Антон Холик, др Људевит Ауер, Стеван Штрасер, Петар Костић, Милош Цветић, Милан Будисављевић, Стеван М. Јанковић, Павле Миљушевић, Душан Котур, Мита Чобанић и Ђорђе Геренчевић. Српска војска је ослободила Карловце, победник је у Великом рату. Срби су страдали, највише цивили, али 1918. године није било освете – то најбоље видимо по националном саставу управе града.[27]

Бугарски је у Карловцима провео неколико дана, ту је информисан о ситуацији у Карловцима, Петроварадину, Буковцу и Новом Саду. Преузео је војну команду у Карловцима. Он је окупио стотинак српских војника који су се враћали из заробљеништва у Мађарској. На градском тргу у Карловцима пред Бугарским положили су заклетву, а том приликом су и наоружани. На бачкој страни српски Народни одбор у Новом Саду послао је Јашу Томића, др Душана Тушановића, др Радивоја Стратимировића, др Александра Моча и Лазу Милосављевића да преговарају са аустроугарском и немачком командом о очувању мостова и преузимању војних објеката и складишта. Обе команде су пристале на све захтеве, уз услов да се њиховој војсци гарантује безбедан пролазак за Мађарску, Аустрију и Немачку. Споразум је постигнут и потписан.

У Сремским Карловцима Народно веће је, уз пуно труда, лагано и сигурно преузимало власт и у нестабилном и неизвесном времену формирало нову власт. Тако управник града Милан Недељковић извештава начелника војне станице у Карловцима, Василија Јеремића, дописом од 7/24. новембра 1918. године: „Управа града образовала је одред жандармерије од 15 људи, за које је потребна храна. Како управа не располаже са храном, то молим да се из те станице храна издаје по требовању ове управе. Ову храну, ако интендантура српске државе не би хтела дати бесплатно, обавезује се управа да ће интендантури исплатити по цени коштања. У Карловцима 7/24. новембра 1918. Управник града Недељковић.“[28]

Док је у Новом Саду организована нова власт, у Карловцима је Бугарски формирао и команду места. У Петроварадину је

[27] АСАНУК ФКМ, број 4820/1918.

[28] АСАНУК ФКМ број 4735/1918.

власт такође функционисала, те је 8. новембра 1918. године свечано дочекан комбиновани батаљон српске војске, под командом мајора Војислава Бугарског. Који сат пре тога, Бугарски је, у свечаној српској официрској униформи, упарађен, свечано са српском војском ушао у окићене и за овај дуго очекивани дан слободе уређене Карловце. Поздрављен је од велике масе одушевљених Карловчана и народа околних места[29].

Донета су и именовања везана за функцију команданта места у Сремским Карловцима. Тако 18/XII 1918. у наредби под бројем 12 стоји:

„На основу наређења команданта Дунавске дивизије О. бр. 7958 од 2. новембра тек. год. под данашњим предао сам дужност команданта места артиљер. пуковнику г. Спасоју Јаковљевићу, што се свима ради знања јавља.

Командант: мајор Божидар Јевтић.“

Следећа наредба команданта места у Ср. Карловцима за 18./ XII 1918. годину је под бројем 13:

I

„На основу наређења команданта Дунавске дивизије О. бр. 7958 од 2. новембра тек. год. под данашњем примио сам дужност команданта места од досадашњег команданта места, артиљер. мајора г. Божидара Јевтића, што се свима ради знања јавља.

Командант пуковније Спасоје Јаковљевић, командант места.

Бр. 383.

Управи града –

Достављају се горње наредбе знања и равнања ради.

19./ XII 1918. Командант пуковније

Ср. Карловци Сп. Јаковљевић.“

[29]Жарко Димић, *Велики датуми слободе 1918. у Сремским Карловцима, Петроварадину и новембарски дани у Новом Саду 1918*, Мало историјско друштво Нови Сад, Нови Сад, 2012.

Цео овај извештај оверен је печатом елипсастог облика, на коме, уз унутрашње ивице, ћирилицом пише „командант места Карловци“.[30]

У Петроварадину је слична ситуација, велики број грађана изашао је да дочека и поздрави храбру и славом овенчану српску војску. „Клицало се српским витезовима, краљу Петру I Ослободиоцу и заједничкој држави свих Срба, Хрвата и Словенаца.“ Председник петроварадинског Народног вијећа Милан Видман и мајор српске војске Војислав Ђ. Бугарски одржали су срдачне говоре. Сутрадан, на појутарје Митровдана, 9. новембра 1918. године, српској војсци прикључена је још једна, у Петроварадину формирана јединица од затечених српских заробљеника и добровољаца. Са мајором Бугарским на челу, и предвођена члановима петроварадинског одбора Народног већа, прешла је из Петроварадина, кроз Дунавску улицу, у свечано уређен и искићен Нови Сад.

Остало је забележено да су српски војници, а међу њима и француски савезници, били свуда са одушевљењем, пажњом и радошћу дочекани, те чашћавани хлебом, сољу, вином и ракијом.

Забележено је и сећање на долазак војводе Петра Бојовића у Нови Сад и Сремске Карловце, које преносимо у целости. Били су то дани слободе и неописиве радости српског народа, али и других народа, који се нису радовали толико „слободи“ колико окончању тешког и крвавог рата, невиђеног до тада у људској историји.

„Војвода Петар Бојовић, после славног продора српске војске на Добром Пољу, са својим штабом и армијом извео је поверени му задатак и за четрнаест дана од Битоља до Саве, прогонећи Бугаре, Немце и Аустро-Мађаре, ослободио је и обновио Србију. Но није застао на жељеном дому своме, него је наставио рад на ослобађању Србадије у Банату, Срему, Бачкој и Барањи.

Кад се у Новом Саду пронесе вест да долази војвода, све грађанство и званични кругови се спремаху за дочек. Долазак је био у 4 сата поподне, лађом из Београда. Улазак у варош био је достојанствен.

[30] АСАНУК ФКМ бр. 0043/4. I. 1919.

Бандеријум са тробојном заставом, Трговачка омладина са друштвеном заставом, Занатлијска задруга са друштвеном заставом, певачки збор и најодличнији грађани ступали су у поворци. Војводу је возио на четворопрежној кочији газда Геда Дунђерски, а на многим кочијама допратише га чланови Народне управе, Народног одбора и ђенералштабни официри.

Народ, смештен по улицама, поздрављао је војводу и официре. Свечана поворка застала је пред варошком кућом, на којој се вију три велике заставе: словенска, српска и хрватска. Градоначелник, проф. Јован Живановић, песничким заносом поздравља на балкону војводу и пружа му на тањиру хлеб и со. Из народа одоздо држи поздрав прота Јован Храниловић. Војводу поздравља народ и он се захваљује.

Потом се поворка креће до Владичанског двора, где је за војводу спремљен стан. Архимандрит Видицки са свештенством прихваћа војводу и одводи га у свечану дворницу, где је било примање и представљање, а одатле су пред Двором певачи певали родољубиве песме.

Војвода се јави на балкону и гестом благодари публици. Приметило се да је војвода био узбуђен и ганут ради искреног, лепог и одушевљеног дочека Новосађана.

У недељу, 25. новембра, посетио је војвода Карловце и заступника митрополита војвођанских Срба. Дочек, који приредише Карловчани, био је импозантан, али надасве срдачан.

При уласку војводе, прота Јеремић поздравио га је овом беседом:

’Добро нам дошао, Војводо српски!

Добро нам дошао, Војводо, витеже и јуначе!

Добро нам дошао, Војводо, победниче и ослободиоче!

Благословен је и до сада био твој пут, пут борбе, мучеништва, патње и самопрегора!

Благословен нека је од Господа и пут победе, пут ослобођења и уједињења, којим сада ходиш и бродиш!

Благословен нека је и твој долазак у двестагодишњу престоницу Митрополије Арсена Патријарха!

Благословен и јеси, Војводо славни, јер уносиш Србију у нас и нас спајаш са Србијом.

Благословен и јеси, јер носиш и разносиш тријумф Заветне мисли српске.

Благословен и јеси, јер те шаље милост и правда Божја и јер те води Геније Српски.

Тебе шаље Бог Правде, тебе води Геније Српски, тебе прате небесни дуси српских бесмртника, а дочекује те љубав и захвалност наша, ослобођене браће твоје.

Тим путем ходећи, дошао си и у цркву своју, у овај свети храм, у највишу духовну кулу Митрополије карловачке, по имену патријаршије српске.

Црква твоја православна, црква твоја Српска Светосавска, дочекује те са благословом. Износи пред тебе највећи украс свој, победоносно знамење своје. Износи часни крст да те њиме благослови и да га топло целиваш. (После ових речи прота Јеремић прилази Војводи с крстом, који Војвода са побожношћу целива, а народ кличе урнебески: Живео!)

У овом историјском храму светом, у овом историјском дану, часу и тренутку, како да ја, мален и нејак, теби, Војводо, велики и силни, како скромним поздравом овим да истумачим величину љубави нашег српског срца? Како да ти изразим ширину и дубину захвалности српске душе наше?

Да запалимо на једном месту све шуме целе Фрушке горе, ни та ватра сва не би била ватренија ни топлија од љубави српског срца нашег.

А узак је и плитак је и Дунав и Сава и Драва; узак је и плитак је и Мориш и Тиса, а да би се и у њих слити могла сва бујица свију

осећаја захвалности ослобођене и простране душе наше српске. Једно ћу рећи: и до сада је наша душа чезнула за Србијом, и до сада је наше срце било у Србији. А од данас па довека једна смо душа, једно смо срце.

И молимо тебе, Војводо мили, испоручи све то што си видео, што си чуо и што си осетио данас, испоручи Његову Величанству, витешкоме краљу и господару нашем Петру Првом и његовом љубљеном сину, јуначкоме краљевићу, престолонаследнику Александру.

Испоручи то све и милој нашој Србији; испоручи то све и целој српској непобедивој, ненадмашној, натчовечној војсци српској.

А за своја умна и јуначка дела, Војводо славни, којима си помагао и помогао да се изврши велико дело српско, прими и данас свој велики део љубави и захвалности наше.

Хвала ти! Добро нам дошао! Живео, Војводо српски!'

У цркви је одслужена литургија, на којој је појао познати хор. Владика Мирон одржао је пригодну беседу.

После литургије одслужено је благодарење, на ком је изговорено многољетствије за краља Петра, за краљевића регента Александра и за војску. Певачи и сав народ отпеваше српску химну и велико Многаја љета, силно, одушевљено, како ниједно многољетствије у овом храму не беше до сада пропраћено.

Војвода је био тронут!

У митрополитову двору био је приређен свечани ручак у част Војводе и пратње, на који су позвани били представници званија и друштава.

У 4 сата Војвода је сишао међу грађанство, скупљено пред варошком кућом, где га је лепо поздравио омладинац Стојан Јеремић, уз велике овације грађанства."[31]

[31] *Долазак Војводе у Нови Сад и Карловце*, Јавор – илустровани српски народни календар за обичну годину, стр. 20–24.

Карловачки добровољци у српској војсци 1914–1918. године

Током Првог светског рата, као добровољци, служили су у српској војсци многи Карловчани, од којих су шесторица положила своје животе за слободу свога народа. То су били: Стеван Влајков, страдао приликом повлачења преко Албаније 1915. године; Милан Дејановић, погинуо у бици на Кајмакчалану 1916. године; Јован Ковачевић, погинуо у бици на Добруџи 1916. године; Тоша Станковић, умро у Котору при повратку са Солунског фронта 1918. године; Богдан (Милана) Поповић, погинуо као четник Горњачког четничког одреда на Мачковом камену 5. августа 1914. године[32]. Његов рођени брат, Петар (Милана) Поповић, погинуо је код Криве Паланке у борби са Бугарима.[33]

После завршетка рата новостворена држава, Краљевина СХС, на челу са краљевском породицом Карађорђевића, трудила се да ажурирано уреди добровољачке спискове. Највећи број добровољаца били су Срби православци, али је у мањем броју било и Хрвата, Словенаца, Македонаца итд.

Колико се водило рачуна о добровољцима, а касније и о њиховој колонизацији широм Краљевине СХС, видимо на примеру ажурирања њихових спискова, сачуваних у архивској грађи карловачког Магистрата[34]. Од почетка фебруара до половине априла 1921. године карловачки Магистрат је сачинио два пописа добровољаца и њихових породица, те њихово „имућствено стање“[35]и један списак „свих добровољаца, официра, подофицира, каплара, редова и осталих чиновника, обвезника, који су учествовали у рату у нашој војсци за време од 1914. до 1918. год. из подручја града Срем. Кар-

[32] *Споменица*, стр. 205.

[33] Н. д, стр. 206.

[34] Повјереништво за социјалну скрб из Загреба обавештава Градско поглаварство у Карловцима „да се примљени попис добровољаца враћа на поновно одговарајуће надопуњење, односно прерадњу, пошто у истом убиљежени подаци не одговарају свагде точно питањима садржаним у гови пописа.“ АСАНУК. КМ (7. фебруара 1921)

[35] АСАНУК. КМ 1921. (3. фебруар) /0872, (2.04) /0872, /1837/10.04.1921. СПИСАК

ловци“. Уз већ поменути допис, нарочито строго се у име бана из Загреба обраћа краљевски котарски судац карловачком Магистрату, којом приликом пише: „У случају прерадње имају се пописи – код оних котарева гдје то није још учињено – саставити полог општина и алфабетским редом. Лакшег споразумљења ради, издајем у прилогу Образац, како би се у пописма по прилици на поједина питања – садржаним у ступцима од 3 до 18 – одговорити имало. Уједно примјећујем да су ознаке непознато неумјесне, јер исте показују очити немар и нехајност. Овако тачно надопуњени, односно прерађени попис имаде се, полог општина састављен, што могућим поспјешењем, ну најкасније до конца марта т[екуће] г[одине] нам вратити 2 прилога.

У Загребу, дне 7. вељаче 1921.“[36]

Уз овај допис достављен је и Образац како сачинити Попис добровољаца, који по овом обрасцу има 18 рубрика за попуњавање, захваљујући којем данас имамо битне податке о добровољцима, њиховом пореклу, социјалном стању, као и о времену њиховог ангажовања у добровољачким јединицама. Карловачки Магистрат попис је завршио и уредио већ 16. 4. 1921. године, а у потпису је чиновник А. С. Грбић.[37]

Навешћемо шта је захтевао Образац:

Текући број;

Име и презиме;

Година и место рођења, вера;

Где је надлежан, где сада обитава (ожењен – неожењен);

Чим се занимао пре рата, а чиме сада; ако је ђак шта студира, ако је чиновник где и од када, ако је трговац или занатлија, колико има намештеника;

[36] АСАНУК. КМ 1921/0872. Предмет је запримљен 3.2.1921. Одговор је сачињен 30. 3. 1921. бр. 7203/921 од 7/II/.

[37] 1. Допис који смо скоро у целости пренели; 2. Образац о начину попуњавања пописа добровољаца; 43. Доставни арак којим се обавештавају добровољци или њихова ужа родбина да доставе своје податке у вези са својим учешћем у добровољачким јединицама под бројем 1837 – 1/1921. АСАНУК. КМ (документ под бројем 0872/1921. садржи три дела)

Материјално стање пре рата, да ли има кућу, земљу, да ли је задужен и колико;

Колико има чланова породице које је по закону дужан издржавати; њихово доба, занимање, те колико је способан за рад;

Да ли има теглеће стоке, те колико је имао пре рата;

Да ли је већ добио какву потпору у новцу; мишљење околине да ли му је потребна потпора;

Када је и где ступио у добровољце, у којим јединицама је служио и када је отпуштен, да ли је био борац или неборац;

Да ли је постао инвалид, како, да ли је добијао потпору или инвалидску мировину;

Да ли је погинуо или нестао, како и где;

Колико је остало чланова домаћинства које би по закону морао издржавати, доба, занимање, те колико су способни за рад;

Да ли породица добија потпору и колико, те да ли потребује;

Да ли је писмен и какве је школе свршио;

Да ли је кажњен, због чега и колико;

Какве има исправе (објаве);

Примедба.

Први сачувани попис добровољаца, њихових породица и имовног стања, који смо нашли у карловачком Магистрату датира од 18. јула 1920. године. У њему се налази пописано 49 добровољаца, од којих је 47 православних Срба и 2 римокатолика Хрвата. Међу карловачким добровољцима било је 5 чиновника, 12 занатлија, 18 ратара и надничара, 7 студената, 1 доктор, 1 учитељ, 1 гостионичар, 1 тамбураш (музичар), 1 трговац, 1 виноградар и 1 добровољац без занимања.

Након захтева за поновним ажурирањем пописа добровољаца и њихових породица, те њиховог имовног стања, Градско поглаварство у Сремским Карловцима сачинило је попис 31. марта 1921. године, који је оверен потписом тадашњег начелника града, Стевана Симеоновића Чокића.

По овом попису, Карловчана добровољаца је било укупно 40, од којих православних Срба 37 и 3 римокатолика Хрвата. У допису Румске пуковске окружне команде, под бројем 5.121 од 6. априла 1921. године, упућеном Градском поглаварству Сремских Карловаца,[38] а који је потписао њен командант, пуковник Душан Бесарабић, каже се: „На основу наређења господина министра војног и морнарице Ф. А. бр. 8775 од 20. фебруара 1921. године, поднесите списак свих (добровољаца) официра, подофицира, каплара, редова и осталих чиновника обвезника који су учествовали у рату у нашој војсци за време 1914–1918. год. са следећим рубрикама: текући број, чин или звање, име и презиме са уписаним очевим именом, назив команде у којој је у рату последњи пут био и примедба. У спискове унети само оне који су били добровољци – оне који су добили уверење. Уз спискове приложити и препис објаве. Спискове доставити овој команди до 15. априла т.[екуће] год.[ине] неизоставно. За неизвршење овог, узећу на одговор[ност] начелника и деловођу – бележника дотичне општине. Напомена: Ако је неко мењао више јединица, онда ставити ону из које је отпуштен – у којој је био у 1918. год. или 1919.“

Градско поглаварство у Сремским Карловцима одговорило је већ 18. 4. 1921. године, доставивши тражени списак Румској пуковској окружној команди после неколико дана. Овај списак свих добровољаца, официра, подофицира, каплара, редова и осталих чиновника обвезника који су учествовали у рату у нашој војсци за време 1914–1918. године преносимо у целости. За тачност отправка списка одговоран је био чиновник Магистрата А. С. Грбић. У овом последњем или коначном списку налази се 35 Карловчана добровољаца.

Текући број	**Чин или звање**	**Име и презиме са целим очевим именом**	**Команда у којој је у рату последњи пут био**	**Примедба**
1.	Потпоручник	Марко Митра Бурна	IV одељење муниционе колоне	Препис уверења објаве приложен

[38] АСАНУК. КМ 1921/1837 (Примљено код Градског поглаварства у Срем. Карловцима).

2.	Редов	Павле Јована Божић	3. чета 1. батаљона XXIX пешадијски пук	Препис објаве приложен
3.	Редов	Димитрије Александра Цветић	2. чета 2. батаљон VII пешадијски пук	Препис објаве приложен
4.	Поднаредник	Анђелко Вељка Додић	I југословенски пук 3. батаљон 2. чета	Препис објаве приложен
5.	Редов	Павле Пере Драгичевић	V пук 2. митраљеско одељење Дринске дивизије	Препис објаве приложен
6.	Редов	Милан Новака Гостојић	2. батерија II дивизија Дунавског артиљ. пука	Препис објаве приложен
7.	Редов	Петар Николе Илић	2. чета I батаљон VIII пешадијски пук	Препис објаве приложен
8.	Редов	Стеван Андрије Јеврић	2. батерија II дивизион Дунавски артиљ. пук	Препис објаве приложен
9.	Редов	Никола Тодора Кузмановић	1. чета 3. батаљон XIV пешадијски пук	Објаве нема, изгубио
10.	Поднаредник	Петар Васе Лупуровић	1. чета 1. батаљон VII пешадијски пук Краља Петра I	Препис објаве приложен
11.	Редов	Живан Паје Лазаревић	V батерија Моравског брдског артиљеријског пука	Препис, извод списка приложен
12.	Редов	Богдан Гаврила Малетић	2. чета 3. батаљон XXIX пешадијски пук	Објаве нема, изгубио
13.	Редов	Марко Лазара Максимовић	1. батаљон, 1. пољског дивизијског врбашког артиљеријског пука	Препис објаве приложен
14.	Редов	Петар Стевана Мрђан	2. чета 3. батаљон XXXIV пешадијски пук	Препис објаве приложен
15.	Редов	Живан Светозара Николић	3. чета 1. батерија XXIV пешадијски пук	Препис објаве приложен

16.	Редов	Светислав Гаје Новаковић	2. чета 3. батаљон XXIV пешадијски пук	Препис објаве приложен
17.	Редов	Тривун Симеона Павловић	1. чета 1. батаљон VIII пешадијски пук	Објаве нема, изгубио
18.	Каплар	Ђорђе Стевана Петровић	Митраљеско одељење XXXIV пешадијски пук	Препис објаве приложен
19.	Редов	Иван Димитрија Поповић	2. чета 2. батаљон IX пешадијски пук	Препис објаве приложен
20.	Поднаредник	Никола Јована Радосављевић	2. чета 1. батаљон VIII пеш. пук Књаза Александра	Препис објаве приложен
21.	Редов	Иван Мирка Ракош	2. чета 2. батаљон XXXIV пешад. пук	Препис објаве приложен
22.		Рада Ружић		Података нема пошто не живи више у Карловцима
23.	Каплар	Јован Ђоке Ранковић	1. чета 3. батаљон XI пешадијски пук „Карађорђе”	Препис објаве приложен
24.	Поднаредник	Јосим Ђоке Ранковић	Санитетско одељење VIII пешадијског пука	Препис објаве приложен
25.	Редов	Павле Николе Сенежан	2. чета небораца за позадину	Препис објаве приложен
26.	Поднаредник	Тодор Проке Сентомашки	1. југословенски пук 3. батаљона 1. чета	Препис објаве приложен
27.	Поднаредник	Јован Тодора Сретић	2. чета Добунског батаљона	Препис објаве приложен
28.	Поднаредник	Душан Илије Стефановић	1. чета 2. батаљон VIII пешадијски пук Књаза Александра	Препис објаве приложен
29.	Поднаредник	Павле Алексе Стојадиновић	Телеграфска чета 1. армијске области	Исправа нема, налазе се код њега у Прагу, где полази више школе
30.	Потпоручник	Владимир Данила Тишма	I Добровољачка дивизија	Препис објаве приложен
31.	Редов	Емил Јакова Шпиц	4. чета 4. батаљон XXIX пешадијски пук	Препис објаве приложен

32.	Поднаредник	Димитрије Ђоке Урошевић	Лекарска чета Шумадијске дивизије	Препис објаве приложен
33.	Редов	Милош Мите Жакић	XXV пешадијски пук, трупна комора	Препис објаве приложен
34.	Редов	Јован Петра Живановић	1. чета 1. батаљон XIII пешад. пук „Хајдук Вељко”	Препис објаве приложен
35.	Каплар	Милан Тодора Живић	XXII пешадијски пук 1. Митраљеско одељење	Препис објаве приложен

На крају морамо додати да би требало објавити спискове (ако их негде има у аустријским или мађарским архивама) погинулих и несталих Карловчана у аустроугарској војсци током Првог светског рата 1914–1918. године. Ови подаци свакако би употпунили слику о пострадалом становништву током Великог рата. Највећи број Карловчана ступио је у добровољачке јединице српске војске током боравка у Русији, где су доспевали углавном због дезертерства или заробљавања, односно после предаје руској армији. Број података о Карловчанима добровољцима је много већи, али сматрамо да је за сада довољно објавити коначни списак са најосновнијим подацима.

Осим неколицине, сви су добровољци били рођени у Сремским Карловцима.

У Сремским Карловцима је 1918. године радила војна или рата болница, чији је управник био проф. Коста Петровић. Овде су, како је у свом запису рекао др Милан Костић, на домаку својих домова, већ при крају светског рата, не видевши своје најрођеније годинама и измучени ратним страхотама, умрли (највише у новембру 1918. године од грипа) и сахрањени на карловачким гробљима војници српске војске:

Аврам Лукић, Крушевац;

Ђорђе Јанковић, село Матевци;

Станко Миљковић, војник III оделења провијантске колоне;

Драгутин Глишић, село Радочева (Радошевац) срез Голубац;

Милан Радосављевић, Крагујевац;

Богдан Павловић, село Ташеновци, округ чачански;

Ранислав Живковић, село Удовице, срез подунавски, округ смедеревски;

Трифун Милекић, село Јабланица, срез златиборски, округ ужички;

Митар Маринковић, село Мељак, срез бољанићки, округ пљеваљски;

Ђорђе Грозданović, редов провијантске колоне Дунавске дивизије, село Пренка, срез кичевски, округ битољски;

Александар Младеновић, редов 10. пука 1. чете 2. батаљона Шумадијске дивизије, Љубић, срез љубички, округ руднички;

Радисав Ракић, редов 4. чете, 1. батаљона, Тимочке дивизије, село Мајур, срез белички, округ моравски;

Петар Кокошиновић, редов 13. пука, I позива, село Душановац, срез неготински, округ крајински;

Љубомир Миловановић, редов муниционе колоне штаба Дунавске дивизије, село Трнавча, срез орашки, округ смедеревски;

Јован Пешић, 1. пук 1. батаљон 1. чета, село Љубинић, округ ваљевски;

Данило Радаковић, добровољац из Лике, село и срез Лапац, наредник Дунавске дивизије, муниционa колона 3. одељење;

Драгутин Павловић, редов провијантске колоне Дунавске дивизије, 3. одељење, село Царевац, срез рамски, округ пожаревачки;

Андрија Арсић, пушкар 8. пешад. пука Дунавске дивизије, Свилајнац, срез ресавски, округ моравски;

Миленко Плзенић, редов 11. пука, 2. чете Шумадијске дивизије, село Гуеревци, срез моравички, округ чачански;

Миладин Николић, село Љубић;

Петар Хорошунов, војник 248. пука руске војске, град Керч, губернија тавријска.

Већина њих сахрањена је на Доњем гробљу, где им је подигнут велики заједнички споменик, а осим тога, на сваком гробу постоји мали надгробни камен.

Нека је вечита слава и лака земља овим јунацима који, положивши своје животе на олтар отаџбине, бораве свој вечни сан на гробљима карловачким!

Нека буду њихова имена и овде поменута, као најмањи знак пажње и захвалности коју им дугује нација и отаџбина.[39]

Епилог

Већ посустала, деморалисана и распала, аустроугарска војска повлачила се у нереду крајем Великог рата, а о овом догађају сведочи нам и Теодора Мајица Петровић у својим Сећањима:

„Немачки војници са балкона Патријаршијског двора и са прозора Карловачке гимназије, на којима се већ лепршају српске заставе, укрућени, мирно све посматрају. У дворишту Гимназије и улици крај ње леже побацане слике Франца Јосифа и Карла. Немачки војници стоје укрућени на балкону Двора и мирно посматрају расуло свог дотадашњег најмоћнијег савезника. Разуларена и обезглављена руља (војника) сада се више не повлачи, већ кукавички бежи из окупиране и опљачкане Србије. Носи са собом све што се могло понети: клавире, постеље, лустере, дечја колица, посуђе и безброј других ствари, често и сасвим безвредних. Поједине поворке пљачкаша гониле су пред собом читава крда говеда, коња и телади, и нудили их на продају насред пијаце (која се тада налазила на градском тргу, испред чесме Четири лава) за круну–две по грлу. И не може се рећи да није било купаца. Напокон се и немачка војска повукла из Карловаца 5. новембра. Немци су се наизглед, као и до тада, држали организовано и дисциплиновано. И једне ноћи, око поноћи, мирно и дисциплиновано постројавали су се у колоне на простору испред Гимназије, наше куће и Магистрата. Владао је највећи ред и тишина. Чим је пала команда за покрет, заорила се из стотине грла позната песма Deutschland, Deutschland über alles... Чули смо касније да је сва ова гордост била само привидна. Чим су се повукли из вароши, тамо негде код Горње капије, на путу према

[39] Др Милан Костић, *Карловци* ..., стр. 49.

Пивари, Немци су у галопу појурили даље, према Мајуру и Петроварадину. На карловачким улицама лежали су на земљи побацани војнички калпаци са већ раније поскиданим кокардама, официрске еполете и подофицирске звездице, опасачи, бајонети, мамузе и разни ордени и колајне. Деца су пребирала по тим побацаним стварима и односила кућама различито ордење и колајне.“[40]

Са друге стране, страх се увукао међу оне становнике Карловаца који су учествовали у злочинима, мучењима, пљачкама и денунцирању својих суграђана. О њима кратко пише ауторка Сећања, Теодора Петровић:

„Говорило се по вароши и то да су се на неким кућама појавиле беле заставе. Франковци су се побојали за своје животе, али нису имали разлога за то. После Првог светског рата никоме од њих није пала ни длака са главе. Из тих су се редова регрутовале усташе у Другом светском рату.“[41]

Формирањем Народног већа завршен је период безвлашћа, власт је организована и варош је почела да функционише колико–толико нормално. Започео је уједно и период „братства и јединства“. Нова држава трудила се свим својим силама да се што пре забораве ратни злочини, а на првом месту страдање српског народа. Опрости су дељени у виду „чин више“ за официре и подофицире пропале аустроугарске војске, као и намештења у администрацији нове Краљевине. То ће врло брзо скупо коштати победнички, напаћени и тешко пострадали српски народ, у новом рату који је надолазио као ехо овог тек завршеног. Остали су отворени дугови и стари рачуни које је тек требало подмирити по мишљењу поражених. Каква је ситуација била у Карловцима: за председника Народног већа изабран је професор Милан Недељковић, а за потпредседника Стеван Симеоновић Чокић. Тих дана (након ослобођења) дошао је к њему један од двојице браће који су, заједно са својим оцем, потказивали Србе, многе отерали у логоре, а понеког и у смрт. Он се понудио новим властима да сада потказује Хрвате, и то овим речима: „Ја служим свакој власти, без обзира каква је она, и сад сам готов да

[40] Теодора Петровић, *Сећања ...*, стр. 196–197.

[41] Н. д, стр. 197.

потказујем Хрвате као што сам то раније чинио са Србима.“[42] Чокић га је са гнушањем одбио.

У Карловцима је Народно веће убрзо покренуло лист „Гласник Народног већа“, који је, ко зна из којих све разлога, био наизменично штампан ћирилицом и латиницом. Уређивао га је Хрват, др Људевит Ауер. Лист је као сараднике окупљао све напредне, тј. пројугословенске оријентисане грађане. Штампана су свега 23 броја „Гласника“.[43]

Српски војници који су се враћали из заробљеничких логора у Мађарској, гладни и изнурени, са собом су у Карловце донели и шпанску грозницу. О томе нам сликовито сведочи Теодора Петровић:

„Никада не могу заборавити тужне призоре са улица карловачких, када су ови јадници као снопље падали од умора и слабости по тротоарима карловачких улица. Оне који су на улицама попадали од умора и болести требало је што пре негде сместити. Ту је бригу на себе примио гимназијски професор Коста Петровић. По одобрењу Народног већа и уз обилату помоћ грађана, међу којима су у дарежљивости предњачили у рату компромитовани елементи, болесници су смештани у учионице, односно спаваонице некадашњег Богословског семинара, на његовом спрату. Тако је настала Војна болница у Карловцима. Недостатак лекара убрзо је попуњен, са фронта се тих дана вратио карловачки лекар и градски физик др Обрад Максимовић, придружио се ту и Григорије Микић, катихета, а затим и карловачки студенти медицине – доцнији лекари, др Ђура Штрасер, др Јован Поповић, др Влада Цветић и др Миленко Лазић. Затим су се ту нашли и добровољци, велики број девојака и млађих жена, као добровољне болничарке.“[44] Већ средином новембра 1918. године лежало је у Војној болници у Карловцима преко 70 оболелих српских војника. Највише су боловали од шпанске грознице, запаљења плућа, туберкулозе и дизентерије. У Карловцима је умро 21 војник[45]. Они су сахрањени на Доњем гробљу (Магарчев брег).

[42] Н. д, стр. 198.

[43] Н. д, стр. 200.

[44] Н. д, стр. 200.

[45] Др Милан П. Костић, К*арловци* ..., стр. 49.

Овим војницима је карловачко Коло српских сестара 20-их година XX века подигло споменик, на коме су исписана њихова имена и подаци[46]. На истом гробљу и на истом месту сахрањено је и 17 бораца НОБ-а, махом младих војника који су погинули на Сремском фронту[47]. Данас, у овој доста руинираној алеји, налазе се споменик и надгробна спомен-обележја српских и једног руског војника из Првог светског рата, а у десном делу алеје два спомен-обележја погинулим у Другом светском рату. Да ли је Теодора Петровић била у праву, јер о поменутих још 15 бораца НОБ-а данас нема ни трага? О гробовима српских војника до 1941. године водило је бригу Коло српских сестара, а после ослобођења, 1944. године, Историјска секција ученика Гимназије.[48] Чланови Историјске секције учествовали су у обиласку и одржавању, тј. чишћењу овог војничког гробља заједно са професорима историје, а том приликом су обилазили и гроб оснивача Карловачке гимназије, Димитрија Анастасијевића Сабова. Нажалост, овај леп и практичан обичај нестао је из обавезе професора и ђака Карловачке гимназије. Одласком старих професора изгубили су се добри и вредни обичаји који су красили традицију ове славне школе.

Приликом доласка војводе Петра Бојовића у Сремске Карловце, 8. децембра 1918. године, свечано је прослављено проглашење Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Карловачке куће биле су окићене заставама, ћилимима и цвећем. У римокатоличкој цркви парох је, познат као велики заговорник складних односа Срба и Хрвата, одслужио свечану мису и благодарење у присуству великог броја грађана, представника војних и цивилних власти. Тек што је завршено благодарење и пошто је отпевана химна Боже правде, стигао је са пратњом у Карловце војвода Петар Бојовић. Њега је у Саборној цркви дочекао прота Јован Јеремић, а свечано су служи-

[46]Богдан Поповић и др Коста Поповић, *Споменица*, стр. 213.

[47]Теодора Петровић, н. д, стр. 201.

[48]Богдан Поповић и др Коста Поповић, Споменица грађанима Сремских Карловаца, жртвама немачке агресије и усташк*ог терора и геноцида 1941–1944. године,* Издавачки фонд Св. Максима Епархије сремске, Сремски Карловци, 1997, стр. 214–215.

ли епископ Мирон, епископ викарни Димитрије и викарни епископ Иларион.[49]

Нове власти одмах су након ослобођења кренуле у велику акцију хапшења зликоваца и злочинаца, као и оних који су сарађивали са полицијом или денуцирали и пљачкали грађанство. Како се све то одвијало, као добар пример, послужиће нам случај редарственог агента из Сремских Карловаца Матије Ханга. Овај случај отпочео је притужбом Љубице Ханг великом жупану Жупаније сремске и града Земуна, чије се седиште налазило у Сремској Митровици, а притужба је стигла до жупана др Милана Костића, 13. децембра 1918. године.[50] Жупан Костић обраћа се Градском поглаварству у Петроварадину да се након пријема притужбе Љубице Ханг, а због хапшења њеног супруга, редарственог агента у Петроварадину, извештај редовно доставља, те да се одмах о току ствари извести. Занимљива је притужба коју је Љубица Ханг упутила на адресу Председништва народног вијећа у Загребу, а која гласи:

„Дне 5. XI 1918. затворише у Петроварадину мојега мужа Матију Ханга, редарственог агента и ред. наредника Андрију Полужанског, јер, како веле, да је пала сумња на њих да су они склонили, евентуално и уништили списе интернирања. Надаље су их окривили и ради тога што су се из Карловаца удаљили. Када је било интернирање, није мој муж уопште био у редарству. Тек је концем године 1914. ступио једва навршивши 18 год. у уред, и то је дуго времена издавао само папирнице, но нити онда није било интернирања. Са мјеста је отишао са знањем његова шефа др Рајковића, који му је и отворено писмо дао и по савјету др Владана Максимовића, проф. Богословије, који му је рекао да га, као добар пријатељ, савјетује да се уклони из Ср. Карловаца. Исти дан када је отишао, напао га је на путу месар Снашић разним погрдама и псујући му оца и матер хрватску. Одмах сутрадан јавио се својему шефу и питао да ли ће се вратити кући, нашто је одговор добио да не. Дошавши из Ковиља у Петроварадин, јавио се са редарства телефоном да ће доћи, нашто га је проф. Недељковић, као предсједник Народнога вијећа,

[49] Богдан Поповић и др Коста Поповић, н. д, стр. 215.

[50] АСАНУК ФКМ, бр. 67/1919.

дао затворити. У Петроварадину су били затворени два дана и онда их стрпаше у редар. ћузе у Карловце, гдје чујем да их се злоставља, туче итд., што су ми рекли комите који су били скупа с њим. Надаље је поручио по Холзеру да, не пусте ли га, неће моћи дуго такво поступање с њиме издржати. Исти Холзер вели да мој муж веома трпи ондје батина, а и других жалосних ствари. Др Симеоновић Чокић се заузео за њега, као и др Николић, који тај чин веома осуђује, но до сада никаква успјеха није било. Такођер се заузео и др Ауер, но вели да види да то ништа не помаже. Др Ауер је захтјевао да, када буде испитивање мојега мужа, буде присутан и који од Хрвата, нашто му одговорише да то није потребно. На сва питања одговарају: бит ће пуштен за дан–два, јер му није ништа крив, но ево прошло је већ и 20 дана а да се мојему мужу није положај олакшао. Једном сам била у Народном вијећу, гдје су ми рекли да не знају зашто је мој муж затворен. Будући да је мој муж иначе телесно доста слаб, то није искључено, не помогне ли му се одмах, да му се здравље наруши, да неће моћи тако се лако извући, јер је прије тога био болестан од шпанске грознице.

Ово, а и још шта више, хтјела сам изнијети усмено дне 28. о. м., али ми није било могуће, јер госп. др Срђан Будисављевић није примао никога у преслушање. Надам се да ће Народно вијеће услишити моју молбу и одаслати у Сријемске Карловце свога поузданика да испита да ли су истините моје тегобе и моје притужбе. (у потпису) С одличним штовањем, Љубица Ханг.“

У Петроварадину је прослеђени допис примљен 18. децембра 1918. године и заведен под бројем 5262: Предмет: Ханг Матија и др. Из Ср. Карловаца, ухићење. К броју 1360.ж. од 13. XII 1918.

„Пресвјетлом господину др Милану Костићу, великом жупану за Жупанију сријемску и град Земун итд. у Митровици.

На горњи се наслов Ваше пресвјетлости извјешћује слиједеће:

Матија Ханг, редарствени агент, и Андрија Полужански, редарствени наредник бившег редарственог повјереништва у Сријемским Карловцима, пријавили су се дне 4. студенога т. г. на вечер управитељу бившег овдашњег редарственог повјереништва, на-

ваћајући да долазе из Ковиља у Бачкој, камо су се склонили из страха пред осветом карловачких житеља, те да сјутрадан путују даље, а подједно замолили да смију пренићити у просторијама редарства, што им је и дозвољено.

Другог дана, дне 5. студенога т. г., послије подне, упитао је Матија Ханг телефонским путем управитеља бившег редарственог повјереништва у Ср. Карловцима, др Драгутина Рајковића, да ли се може повратити у Ср. Карловце, на шта је потоњи одвратио: нека мало причека. За неколико часова позвао је телефоном бивше овдашње редарствено повјерениште предсједник одбора Народног вијећа у Ср. Карловцима, проф. Недељковић, те замолио да се Матија Ханг и Андрија Полужански ухите, те под сигурном пратњом допреме у Ср. Карловце, јер да су уништили важне списе. Овдјешњи редарствени наредник Адам Влашић, који се тада налазио код телефона, јавио је то одмах управитељу бившег овдашњег редарственог повјереништва Амадеу Першићу, који је одредио да се исти овдје притворе, а под једно замолио одмах у Ср. Карловцима пратњу која би речену двојицу и допремила.

Дне 7. студенога т. г. дошла су овамо два народна гардиста, који су горње ухапшенике отпратили у Ср. Карловце. (у потпису) Градски начелник“.

Овај извештај запримљен је код великог жупана сремског под бројем 13619 в. ш. 27. 12. 1918. године, и прослеђен Градском поглаварству у Ср. Карловцима 28. 12. 1918. године.

Почетком 1919. године, 6. јануара, одбор Народног већа престао је са радом, а истовремено престао је да излази и „Гласник Народног већа“ као његов орган. Од чланова одбора Народног већа остао је само председник, као привремено именовани владин повереник за управу града, док не буду одржани први послератни избори за градско веће. У статусу владиног повереника, професор Милан Недељковић пише на парчету папира (рукописом) Жупанијском уреду у Митровици:[51]

[51] АСАНУК ФКМ, бр. 67/1919.

„На притужбу Љубице Ханг, жене полицијског писара Матије Ханга, коју сам добио на извештај, част ми је одговорити ово: Матија Ханг је осумњичен да је украо из полицијске архиве све списе што се односе на прогоне Срба, па чак и уруџбене записнике из година 1914, 1915, 1916. и 1917. Сумња је била тим оправданија што је он побегао из Карловаца, те се неко време крио по околним местима док није пронађен. Током истраге се збиља исказом неких редара утврдило да је он са наредником Полужанским неке списе однео и спалио, но није се могло утврдити да ли су то ти списи или је то била – како он тврди – архива Српског сокола. Уосталом је цела тужба постала беспредметна, јер је исти 24. XII (1918), пошто су извиђаји довршени, пуштени из затвора. (у потпису) У Карловцима 10. јан. 1919. Владин повереник Недељковић.“

Само из овог примера, а у архиви карловачког Магистрата има их приличан број, видимо шта се дешавало и како су кривци, тј. зликовци прошли. Овде је битан и један детаљ: Ханг је признао да је спаљивао соколску архиву, то је значајно, и не би требало бити сумње да је спалио и оно за шта је оптужен. Трагови злочина су пажљиво очишћени, а господа су наставила да се баве истим послом и у новој Краљевини.

Због почињених злочина над српским живљем нико од представника аустроугарске власти није одговарао. Артур Валка, владин повереник који је за време рата вршио полицијску службу и истакао се „као највећи мучитељ и злотвор српског становништва“, уместо одговорности, у Загребу је именован за владиног перовођу и унапређен је у осми платни разред. Тим поводом народни посланик Милан Недељковић који је на својој кожи осетио Валкине методе, у Скупштини је поставио питање министру унутрашњих послова 16. јуна 1922. године и упозорио га да је „Артур Валка 126 најугледнијих Срба, без испита, без оправданог разлога послао за читав низ година у интернацију у Арад, Сомбор, Копривницу, Осек, Тураљ, Жљебице итд. Неке је послао за најмање ситнице у тамнице. У тим интернацијама и тамницама неки грађани су помрли, а неки су за читав живот изгубили здравље. Многи грађани нису добили дозволе за кретање ван Карловаца, па чак ни у своје винограде. На његове лажне извештаје и денунцијације евакуисан је 12. септембра

1914. године читав град, и уз велике патње и злостављања расељен по јужној Угарској. За то време у граду је оставио 80 католика ’да чувају град’ и хране стоку. Међутим, ови су харали и пљачкали српске куће, често уништавали иметак, отварали бурад да исцури вино и ракија. По повратку Срби су налазили опљачкане ствари код комшија, ’чувара’ католика, а ако су их тужили, не само да нису добили ствари назад, него су још затварани и слани у интернацију. Без икаквог разлога затворио је Српску читаоницу и забранио друштво Српског сокола, па је сав њихов иметак самовласно распродао и ником рачуне није положио. Он је својим лажним сведочанством проузроковао да су два сина адвоката Косте Николића стрељани, а трећи син осуђен је на 15 година робије у Лепоглави, где је добио туберкулозу, те је по ослобођењу умро. Због тога је још и данас против њега у току парница. Исти је затвором и претњама присилио неке сведоке гимназисте да сведоче против мене у велеиздајничкој парници, те сам осуђен и одробовао 15 месеци у Лепоглави. Исти је на сличне тужбе грађана баш пред ослобођење уклоњен из Карловаца, но он је при одласку, да би уништио трагове својих зала, уништио целу полицијску архиву. Народно веће у Карловцима тражило је од Већа у Загребу да се Валка ради преслушања пошаље у Карловце, но Веће у Загребу узело га је под окриље и није хтело да га ни на други захтев изда, мада је издало наредбу ’да се против озлоглашеног мучитеља по закону поступи’. Част ми је зато упитати г. министра да ли може овакав индивидум остати у државној служби и да ли може као државни службеник послужити на част нашој држави. Умољавајући вас, г. министре, да ми на ово питање у Народној скупштини изволите одговорити.“ Ово питање поставио је професор Милан Недељковић, а пренела га је и „Застава“ 18. јуна 1922. године. Одговор на постављено питање посланик Милан Недељковић никада није добио.[52]

У Архиву САНУ у Сремским Карловцима, у фонду карловачког Магистрата, сачуван је известан број докумената који се тичу не тако давних, каснијих догађаја, оних непосредно након завршетка Другог светског рата. Један документ гласи:

[52] Богдан Поповић и др Коста Поповић, н. д, стр. 220–221.

„Народно веће, одсек за агитацију: грађанство града Сремских Карловаца, без разлике, вере и имена, окупљени у збору т.(екуће) г.(одине), протестује једнодушно и енергично против свију насиља што их над нашим народом врши талијанска војска што је запосела приморске наше крајеве. Уједно овај збор умољава Народно веће у Загребу да својим путем и начином поради да талијанска војска што пре остави наше запоседнуте крајеве, у којима у огромном и претежном броју живи наш народ, па да поради и на том да на Мировној конференцији, сагласно са узвишеним и праведним начелом Вилзоновим, и овај део нашег народа у запоседнутим крајевима добије своје право да сам одлучује коме хоће да припадне. (у потпису) Председник збора Недељковић.“[53]

Historia est magistra vitae!

[53] АСАНУК ФКМ, бр 4995/1918.

Прилози изучавању виноградарства и винарства у Срему

Опис фрушкогорског и карловачког виногорја Карла Румија из 1825. године

Захваљујући савремених технологијама, пре свега свеопштој дигитализацији, како документарне грађе, тако и периодике, на прилично лак начин можемо доћи до података и историјских извора притиском на дугме. Тако на пример, седећи у Сремским Карловцима лако нам је достуапн материјал архивских и библиотечких домаћих и страних установа.

Тако смо дошли и до једног занимљивог новинског фељтона, објављеног у бечком листу „Вандерер“ („Der Wanderer“) из 1825. године, у оквиру рубрике „Прилози за проучавање отаџбине“. У питању је чланак др Карла Румија „Карловачко виногорје и карловачко вино у Срему“, који је изашао у четири наставка.

Др Карло Руми је био директор Карловачке гимназије од 1816/17. до 1821. године. Рођен је 1780. године у Ципсу. Био је свестрано образован и полиглота. Место директора Карловачке гимназије преузео је после одласка Андрије Волнија. У Гимназији је увео наставу грчког језика, који је уједно и предавао. Био је у добрим односима са Стратимировићем, али се није најбоље снашао у карловачком окружењу, те је био неомиљен и међу ђацима и грађанством. Било је притужби на његов васпитно-педагошки рад и незгодну нарав. Памтили су га као престрогог према ученицима, јер је олако посезао за „шибом“. Ни он није био задовољан својим статусом

и материјалним положајем у Гимназији. Зато је, 21. априла, 1821. године из Карловаца отишао у Пожун у тамошњи лицеј.[1]

После одласка из Карловаца Руми сарађује у многим новинама. Осим у Немачкој, налазимо га и у српској штампи, где пише за „Србске новине“ или „Магазину за художество, књижевност и моду“, које су излазиле у Пешти. Занимљиво је да је као Словак – евангелик, своју децу крстио у Карловцима, у православној цркви, а кум им је био митрополит Стефан Стратимировић. Ипак, ради бољег личног статуса у Бечу је прешао у римокатоличку веру.[2]

Интересантно је Румијево познавање врста вина и сорти грожђа које су преовладавале у Карловцима, Срему и Јужној Угарској у целини, двадесетих година XIX века. Било је то шест деценија пре појаве болести филоксере која је уништила засаде винограда у Француској и Средњој Европи. Болест је заустављена око 1890. године када започиње обнова винограда на Фрушкој Гори и у Сремским Карловцима. Са новом технологијом неколико карловачких виноградарских породица, међиу којима је предњачила Поповић – Смотра. Испоставило се да је штета била огромна, а многе старе сорте, још из римских времена, заувек су нестале. Стога је овај Румијев текст изузетно значајан јер описује виноградарство и винарство у Срему и Карловцима онакво какво је било у то старо доба. Између осталог набраја све сорте винове лозе које су овде узгајане. Свакако ће бити занимљиво поређење са сличним описом карловачког виногорја, који је објавио први карловачки историчар Василије Константиновић у својој невеликој књизи „Карловци са својом околином“. Објављена је 80-их година XIX века, управо у време појаве филоксере на овим просторима.

Карло Руми прати и путеве карловачких вина и даје занимљиве податке о њиховој производњи, трајности и квалитету. У неким стварима је и критичан, нарочито када се ради о лошим условима за сазревање вина, као и честом прибегавању тзв. кварења вина од

[1] Никола Радојчић, Први Србин директор Карловачке гимназије, Летопис Матице српске, бр. 368, Нови Сад, стр. 142; Коста Петровић, Историја Карловачке гимназије, Нови Сад, 1951, стр. 119.

[2] Жарко Димић, О посети аустријског цара Франца I Сремским Карловцима 1817, Зборник Матице српске за историју 77–78, Нови Сад, 2008, стр. 90.

стране винара (додавање воде, бојење итд). Сигурно да је Румију био доступан „Искусни подрумар“ Захарија Орфелина и „Виноделац“ Прокопија Болића. Руми доноси и податке о површинама под виноградима, годишњим приносима, ценама вина, веселој атмосфери током берби и друго.

У тексту се на појединим местима помињу имена оновремених Карловчана.

Такав је Румијев „стари колега и пријатељ“, Кирил Араницки. Рођен је у Краљевцима, селу код Руме, 1762. године, у свештеничкој породици. Школовао се у Карловцима, Сегедину, Пешти и Будиму. Филозофију је дипломирао у Пожуну. Године 1794. долази за професора Карловачке гимназије, у којој је вредно и са великим успехом радио 31 годину. Био је и директор карловачких нормалних српских школа. Умро је 1825. године, а у знак захвалности његови ученици су му на погребу одали пошту пригодним говором.

Румијев „пријатељ“ је Павле пл. Беницки, „секретар Његове екселенције Карловачког митрополита, Мађар по националности, заслужан је што је у Карловцима направљен први аусбрух и што су се Каровчани упознали са вештином његове израде“.

Затим, ту су и Петар Маринковић[3], „власник многих винограда и један од најврснијих карловачких трговаца вином“ и винарски трговац Хаџић – обојица произвођачи карловачког аусбруха.

На више места се јавља и петроварадински апотекар Франц Шамс, „који сада тргује грчком и латинском кухињом, уместо апотекарским микстурама“. Шамс, иначе познатији као писац историје Петроварадина, овде је представљен као трговац винима и као, понекад оспоравани, Румијев извор података о винарству у Срему.

У наставку доносимо изворни текст у преводу на српски језик[4], онако како је публикован у поменутом листу. Текст почиње песмом за коју није наведен аутор, а такође и завршава једном одом

[3] Петар је био други син Василија Маринковића, рођен 1773. године. Изучио је трговачки занат у Новом Саду и поседовао трговину у Карловцима. (Види: Жарко Димић, Старе Карловачке породице, Маринковићи, (Кровови, часопис за науку, културу и уметност, бр. 85–89, Сремски Карловци, 2015)

[2] Превод Ђорђе Бошковић

токајском вину, која овде није публиована, пошто се не односи директно на тему карловачког виногорја. Све фусноте у изворном тексту су од аутора Румија, док су у угластим заградама и курзивом напомене преводиоца и приређивача.

***

Прилози за изучавање отаџбине[5]

Карловачко виногорје и карловачко вино у Срему[6]

(од Карла Румија из Беча, некадашњег директора Српске православне гимназије у Карловцима)

Ти слатка пурпурна твари
У Карловцима грожђена!
Што скептику веру квари
чудесном снагом вођена.
Заволећете о душе винове лозе – сјају,
предаће ти се срцем и умом својим на крају.

Примиће казну што буди.
Због греха сумње своје,
што безбожно, дрско суди.
У биће да проникне твоје.
И сравни га са земљом да не мож' да се врати
Саул док се у њему најзад не преобрати.

Пијанац назва те неки
да турска крв си грозна
и чиниш к'о Јаничар преки
да те с ужасом спозна.
Тад га начином турским победи моћно, смело.
Узми му главу, а земљи остави мртво тело.

---

[5] Der Wanderer, Беч, 3, 4, 6. і 8. јул. 1825, бр. 184, 185, 187, 189.

[4] Обично се Срем пише са „у“ (Syrmien), што је веома погрешно. Још су стари Римљани писали име Срема са „і“ (Sirmium)

Од љубавног плама лажног
ти можеш дим да створиш.
А путем вихора снажног
у љубав да га претвориш.
До смрти завађене, где нико не зна шта ће,
магијом мириш чудном да буду попут браће.

Темиди тешко је често
да лупежа правди преда,
а ти му додирнеш место
да сам се исповеда.
Његовом црном срцу опсен тобом се даје,
скида му окове с уста и он тад све признаје.

Ти мењаш свет свих боја
Обнављаш мртве удове.
Од страшљивца правиш хероја
Седа глава има ашик снове.
Запали срца и лица код сваког божијег лика
Пробуди сада у нама пророка и песника.

Захваљујући свом квалитету, карловачко црвено вино је већ неколико година успешно прокрчило пут до царског града Беча, без обзира на удаљеност места производње и потешкоћама при превозу копненим путем или уз Дунав. Сада је врло популарно у Пешти, Пожуну и Бечу, и с правом је омиљеније од црвених вина – сексардског, пештанског и ерлауера [сва вина из Угарске – прим. прев].[7] Стога би извештај о карловачком виногорју и карловачком вину, написан од стране човека који је четири године живио у Карловцима, требало да буде пожељен и у једним бечким новинама.

[7] У Пешти је на цени карловачко вино код винског трговца Шамса, некада петроварадинског апотекара, који сада тргује грчком и латинском кухињом, уместо апотекарским микстурама. У Пожуну код трговаца вином Жероа и Мајера, који су обојица лично испробали у Карловцима и одатле донели. У Бечу, нарочито код два сремска винарска трговца Хаџића и Јована Маринковића (обојица рођени Карловчани), који ово вино набављају непосредно из Карловаца.

Славно карловачко виногорје је повезано са виногорјем на рушкој Гори[8] код Митровице (где је некада био римски град Сирмијум) и оно се сматра делом ове планине. Римљани су је звали Алмус гора или Алма. Уопште, и сва друга сремска виногорја дају добро вино у великим количинама, а које се обично наводи под именом „карловачко вино“. Виноградарство на овом винском подручју се среће још од времена римског цара Проба, коме је припадала Панонија. Њему Срем дугује захвалност за почетке виноградарства. Римски цар је у Срему (као и у Галији), преко својих војника, око 276 године пре Христа, на планини Алмус засадио винову лозу. Одатле се сремско виноградарство врло брзо проширило на целу Панонију, да би стотину година касније римски песник Клаудијан већ певао „opacus vitibus Istrum“ („Дунав осенчен виновом лозом“). Прва винова лоза је и у Токај стигла из Срема.

.Карловачко виногорје је повелико. Познати угарски статистичар Мартин Швартнер [*Мартин Швартнер (1759–1823), аустријски историчар, статистичар и професор на Пештанском универзитету – прим. прир*] у својој Статистици Угарске, у првом делу, на 308. страни, говори о величини од само 2.252 јутара (без навођења извора за овај податак). Ипак, он се вара, јер како ме је 1820. године уверавао први синдик војног комунитета Карловци, господин Медл, према земљишним књигама оно је, према једној старој мери, износило 22.000 мотика. Једна мотика има 273 квадратних хвати, што одговара 3.691 јутру и 400 квадратних хвати (једно јутро је 1.600 квадратних хвати). Ипак, и ово је нетачно, јер према његовом премеравању површина је била између 30.000 и 35.000 мотика (од 5.118 јутара и 1.200 квадратних хвати до 5.971. ј. и 1.400 кв. хв). Од тога је две трећине под парлогом[9], тј. запуштеног виногорја, које скоро нико није обрађивао и које у великој мери није давало вино, осим у најбољим винским годинама (као 1811. и 1820) .

Карловачко виногорје је смештено погодно, у правцу југа, а близина Дунава доприноси изврсном квалитету карловачког вина, слично као што Нежидерско језеро побољшава шопронским и ру-

[8] У српском језику „Берг“ значи „гора“, а Фрушка Гора лежи између Саве и Драве [*вероватно штампарска грешка – прим. прев*].

[9] Српска реч „парлог“ је заправо исто што и мађарски „парлаг“ [*„угар“*].

стерским винима [*Руст – место у Аустрији на обали језера Нежидер – прим. прев*] или Балатон бадачоњским.

Сорте винове лозе, узгајане на карловачком виногорју, исте су као и на преосталом подручју сремског виногорја и дају мање или више укусно грожђе и мање или више квалитетно вино. Ипак, према мом уверењу и личном искуству са карловачким виноградарством, најбоље су карловачке винске сорте грожђа, што потврђује и мој стари колега и пријатељ, Кирил Араницки.

То су:

а) са црвеним пуцадима.

1. Црвени дренак (црвено грожђе са пуцадима сличним дрењини), који, ако се пусти да расте, има грозд веома богат пуцадима.

2. Црни дренак (црно грожђеса пуцадима попут дрењине), за кога важи исто.

3. Три варијанте дренка („на подобие Дренак“)

4. Просто црна (обично црно грожђе), једно од најбољих сорти, када се ради о квалитету вина.

5. Зеленика (зелено грожђе), носи ово име јер иако је већ зрело још увек има зелену боју, док на крају изненада не поцрни. Веома је плодна.

а) са белим пуцадима.

1. Бело особито (бело грожђе непознатог порекла), једно је од најбољих.

2. Смедервка (смедеревско грожђе).

3. Бели дренак (бело грожђе са пуцадима сличним дрењини)

4. Радовика, даје добро вино без обзира што није баш укусно.

5. Скадарка, ретко плодна.

6. Сланкаменка (сланкаменско грожђе) или Мађаруша (мађарско грожђе), код Токаја названа Форминт и знатно доприноси квалитету токајских вина.

7. Ранка (рано сазрело грожђе, „uva praecox“), сазрева врло рано.

8. Першун грожђе („uva pertroselina“), веома плодно.

9. Тамјаника („uva thurea“), названа по мирису на тамјан.

Виноградарство се у Карловцима практикује скоро на исти начин као и у јужној Угарској, а већину виноградарских послова раде словачки и мађарски виноградари из суседне Бачке жупаније. Моштво њих долази у Карловце у пролеће, лето и јесен. Они имају предност над српским надничарима јер су снажнији, а не као ови исцрпљени дугим и строгим постовима, које намеће православна црква. За време поста народ се храни само пасуљем куваним у води, посољеним и посутим сирћетом, а затим служеним са киселим купусом, ланеним уљем и хлебом. Разлика у гајењу винове лозе у Карловцима, и у Срему уопште, је у томе што се преко зиме чокоти прекривају. То се не ради и у неким деловима Угарске, на пример, код Токаја, Шопрона, Печуја итд, као и у Хрватској.[10] Чокоти се тако много орезују да достижу висину само око две стопе, због чега лоза и не треба да се залама. У Карловцима и у целом Срему орезивање се ради веома пажљиво – много више него у Угарској, осим у Токају. Орезује се само лоза која је у протеклој години израсла и издвојила од главног чокота. Орезује се највише на два ока (пупољка).[11] При томе, у Карловцима још увек рађају чокоти стари од 50 до 100 година (на пример, они у митрополитовом винограду). Додуше, ови стари чокоти нису богати грожђем, али зато дају врло добро вино. И у Карловцима, од пре неколико година, многи виноградари повећавају принос вина ђубрећи винограде. Међутим, нађубрени виногради дају мање квалитетно вино. Када сам живео у Карловцима било је успешних покушаја калемљења винове лозе, о чему сам својевремено извештавао у „Економским новостима и расправама“. Ово оплемењивање винове лозе је веома препоручљи-

[10] Додуше без неке штете за винову лозу. Она може да поднесе хладноћу као и врт. Такође, ни ја нисам покривао чокоте преко зиме у мом врту Карловцима, у периоду од 1816. до 1821. године, и младице никада нису страдале од хладноће. Experto credite! [*Верујте искусном – прим. прев*]

[11] Исто се ради у Токају, Шопрону, Русту; у другим виноградарским крајевима лоза се орезује на три ока. Р[*уми*]

во за Карловце и Срем, за Хрватску, Аустрију итд, пошто је, уопште, засађено толико много сорти које дају грожђе лошијег квалитета (да ли због богатог рода или што се не могу набавити боље сорте). Овим поступком, за који су знали већ и стари Римљани (према сведочењу Колумеле, Вара Паладија и Вергилија у његовим Георгикама), и који је данас уобичајен у Француској, оплемењују се мање плодне сорте воћки и тако се лошије сорте замењују бољим. Неки су то предложили, а неки и спровели у дело[12].

Што се тиче приноса вина у Карловцима, како су ме уверавали мој пријатељ господин Петар Маринковић, власник многих винограда и један од најврснијих карловачких трговаца вином, као и други Карловчани, у осредњим годинама је просек само 3 ајмера [*ајмер – стара мера за запремину, бечки ајмер – 56,5889 литара – прим. прев*] чистог вина, док у благословеним годинама (попут 1814. и 1820) највише 5 до 6 ајмера[13]. Узмимо, дакле, свих 30.000 мотика и одбијмо две трећине упарложених винограда, добићемо 10.000 мотика винограда, који дају 3 ајмера чистог вина по једној мотики, што је, све у свему, принос од 50.000 ајмера. Мој пријатељ Маринковић је у доброј, 1820. години, имао принос од 35.000 ајмера, при чему су некакав допринос дали и запуштени виногради. Тако велики принос је могао да буде само у благословеној 1820. винској години. Баш због тога веома добар ајлфер [*Израз потиче од броја „11“ због одличне бербе 1811. године. Гете га је употребио за квалитетно вино у једној својој песми – прим. прев*] у Карловцима коштао само 6 до 8 флорина по ајмеру, док је 1807. године један ајмер, далеко лошијег вина коштао 15 до 19 флорина. Даље, 1808. – 14–15 фл, 1809 – 20–22 фл. 1810. – 25–28 фл, и онда опет 1815. – 10–11 фл, 1814. – 20–25 фл, 1815. – 18–20 фл, 1816. – 20–30 фл. (али 1812. и 1820. године, које су биле врло добре за вино, само 2–3 фл).[14]

[12] Исцрпан драгоцен чланак о виноградарству у Срему објавио је господин Шамс у „Отаџбинском листу“ 1818. године, у броју 27, али који је ипак потребно кориговати.

[13] Према Шамсу, један петроварадински виноградар, ђубрећи и брижљиво обрађујући свој виноград, успео је да добије 20 до 25 ајмера вина од једне мотике. Ово је редак јединствен случај те врсте.

[14] У „Отаџбинском листу“ из 1816, број 27, господин Шамс, на основу само површног погледа (како и сам признаје) на све винограде са сремског фрушкогорског виногорја (подразумевајући и карловачко виногорје), процењује да се

Штета што брижљивост при берби грожђа и третирању шире у Карловцима, и у целом Срему, није иста као при обради винограда (ипак уз часне изузетке). Мало прозвођача имају винске пресе. Током бербе грожђа не одваја се зрело од несазрелог, као што је то случај у Шопрону и Русту. Већина, грожђе измуљано ногама, носи кући и пресипа у велике каце запремине од 30 до 300 ајмера, препуштајући их милости природе до потпуног врења. Оно се вади тек након неколико недеља (код неких и много касније због недостатка бачви). Овим дугим врењем се из пуцади извлачи сва црвена материја (исто као у случају пештанског вина) и особен опор укус од семења и петељки. Слатка црвена карловачка вина настају онда када се материја вади из каце пре него што поприми опор укус[15] или када се путем машина уклањају петељке, што поједини карловачки виноградари примењу већ неколико година. Изузетак је јарко црвено вино звано „шилер“ [*шиљер – прим. прев*][16]. Оно настаје када се још свежа шира брзо извади из комине или када се грожђе само лагано пресује, а посебно ако се током бербе, при муљању, помешају црвено и бело грожђе.

Пошто Карловци углавном живе од виноградарства и трговине вином, и уоште, склони су дружењу и гостинском весељу, код њих је у родним годинама и при берби веома весело. На крају, сваки виноградар позива на гозбу у свој виноград своје добре пријатеље, која обично траје од поднева до касно у ноћ. За столом се шале и певају куцајући се чашама. Док газда послужује своје најбоље старо вино певају се српске песме уз пиће, попут: „Ста-

на отприлике 140.000 мотика, рачунајући у просеку годишње 4 ајмера по једној мотики, призведе 560.000 ајмера, а у доброј години и преко милион ајмера вина, поред 35.000 ајмера ракије. Са друге стране, подсећам да цело сремско виногорје мора износити више од 140.000 мотика, пошто Швартнер (Статистика Угарске, 1. део, страна 308), према статистичком извештају из Срема, претпоставља да само цивилни Срем (без Војне границе, а самим тим и без карловачког виногорја) има 106.855 мотика, те да би просечно 4 ајмера било превише по једној мотики, јер је просечни годишњи принос у Срему само 3 ајмера. Р[*уми*]

[15] Црвено вино ерлауер је такође блажег укуса и светлије црвено од пештанског, јер се не ферментира тако дуго са петељкама и не пресује јако. Само винопије који воле пикантност радије уживају у опором пештанском вину (које, ипак, са старошћу добија на опорости). Р[*уми*]

[16] И Срби за њега немају другоиме него шилер (шиљер) и зато се у Карловцима, Петроварадину итд, чешће чује за вино шилер, него за познатог песника Шилера.

ро вино, стара љубав“ или „Пи, брате, пи“, а када су ту и Немци, иду и сремске немачке песме: „Момци, девојке, добро вино“, уз рефрен „Па, брате, наточи ми и ти, Сремац мора пијан бити“, при чему се пије на искап. Пије се и за здравље, уз свечану старословенску црквену песму „Многаја лета“, коју сви присутни заједно певају. Не недостају ни омиљена српска народна кола, која својом окретношћу спречавају хипоходрију условљену седелачким начином живота, а музика српских гајди ублажава дејство винских испарења.

Неопростиво је то што Карловчани имају лоше подруме. Највише виноградара поседују преиске, углавном влажне подруме или га чак држе у приземним одајама[17]. Нема сумње да добри, дубоки, хладни и суви подруми прочишћавају вино, док га топли и влажни брзо кваре. Због тога се карловачка вина у самим Карловцима не могу дуго одржати, а да се не покваре. Насупрот томе, вино у дубоким и хладним подрумима у Пожуну и Бечу, из године у годину постаје све боље. Зато у Бечу тренутно има више квалитетних карловачких ајлфера него у Карловцима, изузев оних у добром митрополитском подруму. Карловчани, додуше, много певају „старо вино, стара љубав“, али не маре за то да њихово вино достигне праву старост. Зато, у Карловцима, као и у већини других винарских крајева, вино није превише старо. Ипак, Карловчани су ми се са правом извињавали због мог добронамерног прекора што подруми у њиховом месту, на обали Дунава, углавном леже под водом. Свеједно, могли су у својим виноградима изградити добре и хладне подруме, какви су у Токају, Мишколцу, Шопрону, Печују итд. Наравно, плаше се провале у удаљене подруме, али ја не верујем да би крађе вина биле честе тамо где је оно тако јефтино. Карловачко вино је делом црвено, делом шилер[18], а делом је бело.

[17] Током зиме 1820. године, док сам још живео у Карловцима, дошла су два пожунска винска трговца са намером да пробају црвено вино. Међу осталима, замолили су и једну сироту удовицу да пробају њено вино. Она га је још увек држала у каци под једном шупом и било је смрзнуто. Трговци су јој онда рекли да не знају за смрзнуто вино. Р[*уми*]

[18] У својој књизи о Славонији, објављеној 1811. године у Пешти, од стране Хартлебена, у 1. делу на страни 146, господин Чапловић тврди да познато шилер вино „расте“ на Банстолу, у близини Карловаца, стога се оно никако не прави само од грожђа са карловачких брда. Р[*уми*]

Сва три (али најмање бело) су јака, ароматична и слатка (изузев црвеног, ако се остави да пуцад предуго ферментирају заједно са семенкама и петељкама). Добро вино зависи како од положаја и састава тла виногорја (боље је каменитије тло и оно са више стипсе, као у токајском виногорју), као и од количине сунчеве топлоте. Добро (не прејако) црвено и вино шилер, међу свим угарским винима, заостаје само иза токајког и менешког [*данас град Минис у Румуније, источно од Арада – прим. прев*]. Као стоно вино више се пије бело, него црвено и шилер, али оно је по квалитету лошије од шопронског, рустерског, Светог Ђорђа и других одличних угарских белих вина. У Карловцима, целој Славонији и Бачкој жупанији с правом дају предност шилеру над црвеним карловачким вином и он је далеко скупљи. Међутим, у Пожуну он нема толико обожавалаца, као црвено вино. Пожунски трговци вином ретко купују веће количине, иако не поричу његову вредност. У Бечу шилер већ има бољу прођу. Са старошћу, црвено карловачко вино, и још више шилер, постаје светлије црвено, идући ка жутој боји[19]. У Карловцима се прави врло добар аусбрух [десертно квалитетно вино, жуто-златне боје], али тек од пре неколико година у већим количинама и, такође, за продају. Мој пријатељ, господин Павле пл. Беницки, секретар Његове екселенције Карловачког митрополита, Мађар по националности, заслужан је што је у Карловцима направљен први аусбрух и што су се Каровчани упознали са вештином његове израде. Сада, врсни виноградари и винарски трговци, господин Маринковић и господин Стеван Хаџић праве карловачки аусбрух, који се продаје. Пошто мајка природа ретко даје довољно сувих пуцади грожђа најлепша зрна се суше на сунцу. Стари карловачки шилер није дорастао ниједном аусбруху по ароми и квалитету (такав цењени карловачки ајлфер је господин Шамс продавао у Пешти у запечаћеним бутељкама).

[19] Господин Шамс пише: „Бело вино се мало производи у Срему због једне заблуде која се преноси са колена на колено, према којој бело вино никада не успева тако добро као црвено. Ипак, неколико марљивих виноградара су од скоро схватили, те су убеђени да бело грожђе боље рађа него црвено.“ Зато подсећам да су у Карловцима већ засадили и бело грожђе, јер је оно плодније. Такође, Карловчани признају и да је оно прикладније као стоно вино, али је лошије од црвеног и шилера. Због тога се оно и не продаје у Угарској, где има више укуснијих и јачих белих вина. Р[*уми*]

Желео бих да је тачна тврдња господина Шамса који каже: „Изузев неколицине гостионичара и трговаца вином, обичан Сремац се слабо или никако разуме у побољшање квалитета вина у подруму. Вина у подрумима има мало или нимало: онакво каквим га складиште, такво је на располагању и купцима. Због тога у овим крајевима ништа не знају о несретној мешавини са отровним оловним супстанцама, што се у оваквим околностима, због квалитета вина, никада не дешава[20]. Барем се ја не могу сетити сличног случаја током мог шеснаестогодишњег боравка. Једино што би овде могло да се деси, а што је опште познато, је то да би карловачки виноградари и трговци вином могли да вино кваре водом.“

На жалост, то није случај. Најчешће кривотворење је бојење црвеног вина бобицама авдике или дивљим холандером (sambucus ebulus), како би добило црну боју. Обичан народ у Срему, и многе винопије у Угарској, више воле тамније вино од светло црвеног. Не само да ове бобице узрокују непријатан укус, са некаквим мирисом инсекта, већ се и вино лако преврне. Ова појава је толико честа да су два пожунска трговца, иначе добри познаваоци вина, 1820. године, током многих провера вина, оставивши га да одстоји преко ноћи, у талогу нашли вештачку боју и затекли преврнуто вино. Такође својеврсно кривотворење је чак и прављење вештачког вина од грожђа тамњанике (мушкат), када се у бачву убаце вреће са цветовима холандера (али нећу да кажем да је у питању превара, пошто то није никаква тајна). Многи Карловчани, такође, користе сумпор како би вино учинили јачим. Крштење вина са водом је ипак најчешће. Швартнерова констатација у Статистици Угарске да неки православни Сремци верују да могу побољшати своје вино досипањем воде освећене на Богојављење није нетачна, како су га оптуживали неки његови противници. Прекор заслужују и они који у Карловцима не пуне вино у бачве и не одстрањуји вински цвет са површине, што се умногоме ради у Шопрону и Пожуну.

[20] А зашто не? Сремско вино никада није истог квалитета сваке године и господин Шамс је, као и ја, могао добро знати да се, на пример, у карловачким гостионицама често служи покварено вино, док се у суседним градовима, Петроварадину и Новом Саду, труде да послужују добро карловачко вино. Исто је и у Токају, где се у гостионицама обично даје најјбеднији токајац, док се онај добар продаје странцима.

Без обзира што у мађарским локалима последњих година има карловачког вина, пошто је оно добро, прокрчен му је извоз и значајна прођа и у Пожуну и Бечу. При томе више не важи Швартнерова статистичка тврдња у његовој Статистици Угарске, 1. део, страна 308, о сремском вину: „Од овог веома познатог производа, како су писали мађарски аутори још почетком 16. века, од пре око 20 година у најближе суседство извози се само мало преко 7.000 ајмера годишње. Пре него што се виноградарство у крајевима око Пеште и Сентандреје нагло проширило до садашње мере, и пре него што су због тога вина из тих крајева, од којих су ипак сремска вина супериорнија, поготово у погледу јачине, све до недавно превожена по тако ниској цени[21], и то пре него што је Дворска комора закупила точење вина у Бачкој жупанији од једног јерменског друштва (сада Привилеговано каналско и бродско угарско друштво), Срем је највећим делом снабдевао вином Бачку жупанију и, са око ¼ мањих засада, продавао најмање два пута више него сада. При добрим годинама, за Срем скоро да и нема другог решења за његова, углавном добра, вина, осим да га продају Бродском пуку.“ Није тачна ни тврдња господина Шамса, објављена у „Отаџбинском листу“: „На жалост, за сремску трговину вином једино решење је продаја Бачкој жупанији и делу Баната уз границу са Дунавом. Чак је и трговина са хришћанским поданицима[22] у Турској веома безначајна и несигурна.“ Од када је у Пешти, господин Шамс је и сам промовисао продају карловачког вина.

У Карловцима се припрема и бермет. Обичан бермет, који у Немачкој уобичајено зову рацки бермет, српски називају палунија [*пленаш – прим. прев*] и повремено га спремају на следећи начин.

У једном чистом бурету се помеша добро, зрело, слатко, свеже црвено или бело грожђе, са довољно пелина (апсинта), уситњеном горушицом и разним зачинима, на пример, клинчићи, ђумбир итд, и

[21] Господин Швартнер је требао да дода: „и сексардска вина која се због своје јефтиноће послужују чак и у Карловцима“, пошто карловачко у Карловцима кошта 5 до 6 флорина, сексардско износи 2 до 3 флорина. Р[*уми*]

[22] Мене и моје сапутнике из Карловаца, Петроварадина и Земуна, дочекали са карловачким вином у Београду, у кући српског кнеза Милоша, након што смо пре тога, за столом београдског паше, на турски начин пили кристално чисту воду са ледом. Р[*уми*]

то све у слојевима, све док се буре не напуни. Остави се једна рупа за славину. У ову смесу се налије добро дво- или трогодишње црвено вино шилер и буре се добро запечати. Остави се да одстоји две или три недеље и тада је бермет већ спреман за конзумацију. Затим се допусти да из бачве истече отприлике три четрвтине вина. Тада се бачва поново напуни и све се још једном понавља. Понеко овај бермет, пошто се источи, чини још слађим додавањем такозваног „шареног вина“, које у себи садржи кувану (а често и насумпорисану) ширу. Далеко укуснији је познати тропф бермет, али се он од пре неколико година више прави у Петроварадину и Черевићу, него у Карловцима. Он је такође веома омиљен и у Бечу. Карловчани сматрају за велику тајну како се он припрема, јер је потребно више додатака него за обичан бермет. Ја не желим да откријем у овим новинама ту тајну, која је иначе већ дуго позната у Петроварадину и Черевићу, пошто је овај, веома компликован, начин прављења карловачког тропф бермета у Економским новостима и расправама из 1820. године детаљно описао господин Андрија Волни (некадашњи директор Карловачке гимназије, а сада дирекор фабрике стипсе у Мужјеву) и при томе дао и цртеже нопходних уређаја који се користе у ту сврху. Осим тога, морам да се сложим са господином Шамсом, који је и „Отаџбинским новинама“, 1816. године о карловачком бермету рекао: „противречно је то што се не може чувати више од годину дана и зато је погодан за трговину на велико; познато је да много белог тропф бермета стиже у бечке трговине; због лошег стања подрума, у Карловцима, Петроварадину и другде, вино се не може држати дуже од једне године, али у дубоким и хладним бечким подрумима може и по више година.“ Ако се остави да остари неколико година, оно у бечким подрумина побољшава свој квалитет и добија на јачини. Стога када се у Бечу Карловчанима послужи карловачки тропф бермет они се питају какво је то вино, при чему они (иако добри познаваоци) проглашавају за добар, стари, иако њима непознат мађарски аусбрух.

То све ће бити довољно за поближе упознавање са карловачким виногорјем, виноградарством и вином. Овај опис је написан непристрасно, sine ira et studio, али ипак con Amore (са љубављу).

Карловачко вино несумљиво заслужује то што је познато и у Немачкој и што је омиљеније од пештанског и ерлауерског црвеног мађарског вина. Карловчани с правом могу да кажу за своје вино, нарочито шилер, и оно што је Резлер у Пешти, у својој песми о Токају, написао о токајском вину.

Српске више школе у Карловцима (Сремским) од 18. до 20. века

Преломни тренуци српске националне историје одиграли су се крајем 17. века у периоду великог, рекли бисмо, и светског сукоба, Великог бечког рата 1683–1699. године, у рату између Аустрије и Турске који је отпочела Турска опсадом Беча, 1683. године а наставио се стварањем хришћанске алијансе, на чијем је челу био Ватикан. Стварањем хришћанске алијансе или Свете лиге Аустрије, Пољске и Венеције, а касније и прикључењем Русије оформио се савез с једне стране, док је с друге стране стајала Турска. Сукоби у овом рату трајали су 16 година, од 1683. до 1699. године. Великим продором у дубину турске територије (Србија, Македонија), а на позив самог цара и његових генерала, Срби се придружују царској војсци и дају значајан допринос њиховим великим војним успесима. Ратна срећа се окреће у корист Турске њиховом победом код Качаника, 2. јануара 1690. године и повлачење аустријске војске према северу, са њима се повлаче и Срби са породицама, у страху од турског гнева и освете. Турска офанзива је ипак заустављена, али је ускоро отпочео рат Аустрије и Француске на западу, те је цар Леополд I већи део своје војске морао преусмерити на нови фронт. Зато је велике наде у рату са Турцима полагао у Србе, који су се показали као врсни ратници. Цар Леополд је, поред писма, патријарху Арсенију III упутио, 6. априла 1690. године, и проглас српском народу у којем позива Србе да се дигну на оружје и придруже његовој војсци и помогну јој у рату. За ту помоћ, обећава Србима поштовање старих повластица итд.

С обзиром на то да су Турци поново били у офанзиви, аустријска царска војска и српски народ настављају повлачење ка северу, нашавши се почетком априла 1690. у Београду. Српски народ

је већ у званичним, савезничким односима са Аустријом, у октобру је освојен Београд, а патријарх са народом и главарима прелази на леву обалу Саве и Дунава. Ратна срећа се временом мења и прелази на страну хришћана, Аустрије и Свете лиге, да би рат био окончан, и склопљен Мир у Карловцима, 26. јануара 1699. године. Српски народ је, за своје савезништво, и огромну помоћ коју је пружио у рату, добио привилегије од цара Леополда I, 21. августа 1690. године. Србима је, између осталог, била загарантована слобода вере, право избора архиепископа и црквене власти. Карловци постају, испрва седиште Сремске епархије, да би приликом Трећег привилегованог изборног Сабора, одржаног 1713. године, на коме је за митрополита изабран будимски епископ Вићентије Поповић, постао и његово седиште, а по Карловцима, митрополија добија назив Карловачка митрополија. Након ових значајних историјских догађаја, српски народ је у Великој сеоби, под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, захваљујући овом савезништву са хришћанима, из турског подаништва и једног средњовековног политичког и културног амбијента, прешао у нововековни и европски. У овом преломном тренутку српске историје, српски се народ у за то време у огромном броју, нашао у сасвим новом простору и новом политичком и културолошком амбијенту. За седиште црквене, духовне али и политичке власти Срби су одабрали Карловце, тако да они на тај начин постају средиште српских митрополита и патријарха, као и њихов политички, духовни, културни и просветни центар, до пропасти Монархије, 1918. године.

Нова средина у којој се нашао српски народ била је на много вишем културном нивоу, а у редовима српског народа, осим дела свештенства, и мањег дела трговаца, племића и народних првака, ретко је ко био писмен, посебно је била значајна опасност када се над њима надвила агресивна Католичка црква. Осећајући сву опасност, патријарх Арсеније III Чарнојевић је, још за време трајања рата, 1698. године, тражио од Беча, између осталог, и отварање школе. После смрти Арсенија III Чарнојевића, на кратко (од 6. јануара до 20. јула 1708) нови митрополит Исаија Ђаковић, тражио је од аустријског цара да „дозволи народу школе подизати“. Народно-црквени сабор, 1708. године, тражи оснивање штампарије и

отварање школа. Већ тада је у току био снажан покушај католичког клира, уз подршку државних органа, у покатоличавању Срба и непоштовања царских привилегија. Мало је познато да су Срби у Јужној Угарској, још под Турцима, пре Великог бечког рата и Велике сеобе, у склопу општег деловања Цркве, развијали значајан рад на пољу културе. Манастири у Фрушкој гори и осталим крајевима потоње Карловачке митрополије представљали су не само верске, већ и културно просветне центре у којима су се преписивале књиге, неговала црквена уметност и школовао потребан свештенички кадар. Осниване су и основне школе уз парохијске судове, посебно у градовима, Темишвару, Бечкереку, Сегедину, Будиму и др. Свакако да је у овим школама ниво знања који су ученици примали, био скроман, тако да је велики број свештеника у ово време 17. и 18. века био неписмен или полуписмен. Ипак, и поред тога, значај њиховог деловања с обзиром на околности, био је огроман.

Ипак, иако скромна, ширила се мрежа конфесионалних основних (тривијалних, словенских, малих) школа по градовима и селима. Још док је рат трајао у, од Турака, ослобођеним крајевима оснивају се школе у Сентандреји 1690, Бешки 1690, Баји 1695, Свилошу 1695, Сенти 1697, Карловцима 1698, Будиму 1689. године. Аустријска власт нерадо је гледала на подизање просвете код Срба и њихове захтеве једва је толерисала, као и постојање основних школа, тако да је одбијала да удовољи овим захтевима. То није омело Србе у њиховим намерама, јер школство и образовање било је питање опстанка у непрегледном католичком мору и они се брзо „самоорганизују“ и окрећу се Русији, очекујући да им она, као словенска и православна земља, помогне. Везе су вековима трајале, најпре преко српских калуђера који у Русију одлазе разним пословима, па и да се снабдевају црквеним реликвијама и књигама за цркве и манастире. При том, Русија је постала изненада и велика светска сила која је можда, тек крајичком ока, обратила пажњу на своју словенску браћу овде на југу Европе. Српски митрополити у својим активностима наилазили су на сталне препреке. Митрополит Мојсије Петровић, био је веома упоран у обраћањима руском цару Петру Великом, тражећи да му се помогне да обнови београдску Саборну цркву, јер је након Пожаревачког мира, 1718. године,

Београд, накратко, припао Аустрији. У једном писму упућеном 1721. цару Петру Великом, митрополит Мојсије Петровић истиче рад католичких калуђера, који нуде Србима и школе и штампарије. У једној молби упућеној 1722. године царевом канцелару грофу Головкину жалио се: „Српски се народ“, пише митрополит Мојсије, „налази међу љутим зверима и противницима православне вере“, те је молио канцелара да се код цара заузме на молбу упућену Петру Великом да му пошаљу учитеље, „док нису дошли горди и грабљиви вуци да пограбе овце, јер оружја немамо којим би им могли насупрот стати.“ Исправно је схватио митрополит Мојсије Петровић да само оснивањем школа може штитити интересе Срба на целој територији Хабзбуршке монархије. Он ће, 1727. године успети да од бечког двора издејствује принципијелно одобрење да Срби свуда могу отварати своје школе, више или ниже. Непосредно пре тога, удовољено је упорним митрополитовим тражењима, па из Русије долазе прва два учитеља, Максим Терентјевич Суворов и брат му Петар. Митрополит Мојсије Петровић показао се не само као храбар јерарх, већ и као одличан организатор и смео и одлучан реформатор. Захваљујући овим руским учитељима започело је оснивање руских школа међу Србима у Хабзбуршкој монархији. Ове активности биле су од огромног значаја, јер се са првим вишим школама стварао квалитетан будући учитељски кадар. Суворов је рођен око 1700. године и био је син ситног племића. Учио је Словенско-латинску школу у Москви, где је 1716. године учио и поетику. Овде се изгледа ванредно истакао, јер је исте године послат у Праг за преписивача Ивану Воејкову, коме је било поверено да са језуитом Јаном Либертином састави руско-латински речник. Суворов је са задовољством примио одлуку Руског синода да иде међу Србе у Аустрију, где је већ у мају 1726. године, стигао у Карловце и био срдачно примљен. У свом стану у Карловцима, Суворов је отворио школу 1. октобра 1726. године. Настава је у овој школи трајала кратко време, до јануара 1727. године, да би прешао код митрополита у Београд. Митрополит Мојсије Петровић упутио је српском народу неку врсту манифеста 18. октобра исте године обавештавајући га да се у Карловцима отвара школа и да тамо треба да шаљу своју децу. Он у прогласу наводи: „Которије ведајут да

имјејут добру главу и остроумије, а најпаче усердно је приложеније ка наученију, и которије знајут добро по нашем читати, или он бил свештеник или ђакон.“

Било је и тешкоћа. Ученици су се издржавали о свом трошку, што је значило да се у Карловцима снађу код неког становника за „квартир“ (смештај), а да храну доносе од куће, ту се мисли на оне ђаке који нису становници Карловаца. Настава је била бесплатна и слободна. Пријавило се сто двадесет и четири ученика различитог узраста, занимања и пола, било је и женских ђака. Међу ученицима је било највише свештених лица. Суворов је своје ученике поделио у неколико група:

– азбучнике и букварце

– десетословце и граматике

Предавања су држана од 1. октобра до 1. јула. У Латинској школи предавања су почињала 1. октобра а трајала до 15. августа, односно до празника Покрова Пресвете Богородице, па се ове школе у историјској науци називају и „покровобогородичне школе“.

Петар Велики је, још 1724. године послао у Карловце, за српске школе четири стотине примерака *Буквара*, Теофана Прокоповича и око стотину примерака *Граматике* Мелентија Смотрицког. Скоро три деценије након тога, први српски учитељи стицали су знања о језику из ових књига. Нажалост, ова школа била је кратког века. Радила је до 1729. године.

Нови карловачки митрополит Викентије Јовановић затекао је велике проблеме у Митрополији, пре свега, безобзирну унијатску пропаганду којој се морао супротставити просветом и образовањем, јер је унија најлакше улазила у главе и душе непросвећених Срба. Како су краљевским решењем биле дозвољене ниже и више српске школе, митрополит Викентије је приступио оснивању латинских школа у Карловцима, Београду, Осеку и Дању. За професоре ових школа довео је, као и његов претходник, професоре из Русије, Емануила Козачинског, Петра Михаиловског, Трофима Климовског, Јована Мијенацког, Синесија Залуцког, Георгија Шумљака, Николу Николајевића, Јована Ластовицког. На овај начин и оваквом

просветном политиком, међу Србима у Аустрији отпочело је русификовање српских школа и Српске православне цркве. Продирањем руског језика у Српску цркву и школе битно се мењао и дух српске књижевности. Оваквом стању највише су допринели појачани притисци Католичке цркве и аустријских власти од почетка 40-их година 18. века, што је присиљавало православне Србе да се окрену Русима и руски утицај учине дубљим и снажнијим. У време митрополита Викентија Јовановића у Карловцима су постојале три врсте школа: Мала или Словенско-српска, Словенско-граматичка и Латинска школа.

Након смрти митрополита Викентија Јовановића, Латинска школа, коју је он издржавао, престала је са радом. Руски наставници вратили су се у Русију. Занимљива је дефиниција историчара Симе Ћирковића који је одредио значај ових школа: „Руски учитељи су у митрополијском средишту, у Словенско-латинској школи на српску подлогу накалемили модел тадашње европске школе на ’слободним вештинама’ (од граматике до реторике) у сржи програма. Карловачка Словенско-латинска школа стигла је да се развије до шестог реторичког разреда. Од руских учитеља и њихових учитеља, још више од руских богослужбених књига које су постале обавезне у српској цркви, полазио је снажан утицај на развој језика, писмености и образовања.“

Највећи проблем за опстанак и развој српских школа у Монархији, и поред царског Декрета из 1727. године, да се свуда могу слободно заводити српске школе, и више и ниже, био је да се и поред званичне дозволе, школе нису могле отварати, јер испрва није било способних учитеља ни за ниже ни за више школе. Ипак, најважнији разлог је сигурно био тај што из Беча нису дозвољавали да се на српски народ разреже школски прирез којим би се издржавале школе, јер само самосталним приходима су школе могле опстајати и бити расадник просвете. Овај проблем ће се провлачити кроз цео 18. и део 19. века. Да би скупио новчана средства за издржавање школа, митрополит се обратио свештенству сугестијом да у службама сугеришу парохијанима да, при прављењу тестамента понешто од своје имовине оставе и за школу. Настојао је да свака црква има школску кутију у коју би црквени тутори не-

дељом и празником купили дарове за школе. Кутије би запечатио окружни протопоп својим печатом и само се у његовом присуству кутија смела отварати. Истине ради, треба рећи да су приходи од школске кутије били мали, те је већи део трошка око издржавања школе сносио сам митрополит. Тек доласком митрополита Исаије Антоновића, који је био некадашњи надзорник београдских школа за време митрополита Вићентија Јовановића, предложио је одмах, по свом избору за митрополита, 31. августа 1748. године, Народно-црквеном сабору да се позове свештенство и народ да прилажу у фонд, из кога би се издржавале више школе у Карловцима. Сабор је једногласно усвојио овај митрополитов предлог, али даљи рад у том правцу прекинула је његова изненадна смрт. На сву срећу, за његовог наследника изабран је митрополит Павле Ненадовић, који је, као егзарх, у време митрополита Вићентија Јовановића водио надзор над карловачким вишим школама. Он наставља Антоновићев рад, и већ 10. августа 1749. године је митрополит Павле Ненадовић отворио Латинску школу у Карловцима. За магистре Латинске школе поставио је јеромонахе манастира Грабовца, Рафаила Стефановића и Петра Несторовића. Теоријску основу за развој школства у Срба, митрополит Ненадовић је наглашавао у својим посланицама, у којима се очитују просветитељске идеје, прихваћене у скромном кругу образованих сународника на простору Карловачке митрополије. У посланицама је истицао да лош образовни ниво верника мора да се поправи и наглашавао неопходност школовања, објашњавајући га двема идејама које су биле разумљиве српској јерархији која је била носилац ових активности: теолошким учењем Православне цркве и просветитељством. Суштина је била јасна: образовање пружа наду у напредак људи без обзира на њихов социјални статус или порекло. Овакве идеје налазиле су добро тле у сиромашним српским срединама. Тврдио је, да је само онај народ богат у којем се води брига о школству. Тако је утицао и на родитеље, тврдећи да је наслеђе које остављају својој деци у смислу материјалних вредности, пролазно на овом свету, док је наследство које доноси образовање једино и неотуђиво власништво сваког појединца. Закључује своја настојања речима: „Земљи није ништа теже на себи носити од необразованог човека.“ Ишао је у неким од

својих посланица и дотле, да је указујући да је разлика између образованих и необразованих људи велика као између живих и мртвих, и да су необразовани слични животињама, јер нису искористили образовање као Божији дар.

Видимо са колико се жестине овај архијереј обрушио на необразованост и незнање у своме народу, где је огроман број људи био неписмен и нешколован, рачунајући највише на подизање и описмењавање младих. Ненадовић је био један од најагилнијих карловачких митрополита. Подизао је школе, где год се то могло. Тако је на једној од седница Архијерејског синода, 8. јула 1750. године, донета одлука да сви парохијски свештеници морају да држе тзв. „Недељне школе“, то јест, недељом и празницима да уче вернике основне молитве. Ово су свештеници морали да спроводе у року од три године са успехом или је следила казна чак тромесечног затвора, а биле су предвиђене казне и за вернике који не би долазили на предавање недељом. Казну би издржавали код световних власти или свештеника, у оба случаја морали су да науче прописане молитве. У време митрополита Ненадовића поред Латинске школе, постојале су у Карловцима и следеће школе: Мала словенска школа са два разреда, и то разред „Буквариста“ и разред „Часловиста“, Словенско-псалтирска школа са одељењем канониста и одељењем псалтираца. За време магистра Георгија Спиде (1756) школа се звала „Словено-греческа псалтирска школа“, у њој су ђаци учили и грчки језик. Затим, Словено-граматическа школа и Клирикална школа.

У свим овим школама настава је почињала још од времена Руса, Максима Суворова, 1. октобра на дан Покрова Богородице, а завршавала се 15. августа. Као и раније, с обзиром на дан када су почињале са радом, називане су „покровобогордичиним школама“. За своју Латинску школу Ненадовић није морао учитеље да тражи из Русије као његови претходници већ их је налазио међу својим образованим калуђерима и свештеницима. Међу њима помињу се и Јован Рајић, Петар Петровић, Петар Несторовић, Рафаило Стефановић, Теодор Марковић, Манојло Софронијевић и Давид Георгијевић. У овим школама, занимљиво је да је било ђака из свих покрајина Аустрије и Турске које су биле насељење Ср-

бима. Били су то позитивни и значајни подвизи снажног и напорног рада митрополита Ненадовића, ове школе постале су значајан фактор у снажном ширењу просвете у српском народу који је био под сталним притисцима некада јачим, некада слабијим католичког клира и званичних аустријских власти. Након смрти митрополита Ненадовића, за новог митрополита изабран је Јован Ђорђевић који није био пријатељ школе. За њега је забележено и остаће упамћено, да је као архиђакон у име патријархово рекао учитељима Латинске школе, коју је издржавао покојни митрополит Вићентије Јовановић, када су тражили своје заостале плате: „Идите к ономе ко вас је дозвао и најмио и од њега иштите своју плату, а нама нисте за потребу.“ Будући да је према Регуламенту старања о школама пренето на општине, а епископима одузето старање и мешање у школске ствари, биће да је новом митрополиту Ђорђевићу то одговарало јер за издржавање школе није морао давати из својих прихода.

После смрти митрополита Јована Ђорђевића на Народно-црквеном сабору одржаном у Карловцима 1774. године, народни представници између осталог затражили су од царице Марије Терезије одобрење да се, уместо клирикалних школа, у свакој дијецези, како је то одређено према 36. члану Регуламента од 1770, устроји у Новом Саду семинарија или народна гимназија, са интернатом за сто питомаца и да се за издржавање Народне гимназије разреже за сваки дом по пет крајцара. Аустријска царица Марија Терезија „из важних узрока није дозволила оснивање Народне гимназије.“ Оснивање српске гимназије није одговарало тадашњој аустријској државној политици, влада у Бечу није била вољна да дозволи оснивање школа које би биле жариште православља и српске посебности, њена намера је била да поред државне јединствености, са политичком и културном превлашћу немачке нације спроведе и унију, то јест верско јединство.

Ипак, након револуционарних догађаја у Паризу 1789. године њен наследник цар Јосиф II био је спреман на попуштање, страх је завладао Монархијом. Изразио је спремност да Србима да, гимназију у Темишвару, на периферији „народног пространства“, где би држава лакше и ефикасније контролисала рад школе него у крајевима где су Срби били гушће насељени и чинили већину. Овде вас-

питани младићи далеко од верског, културног и духовног средишта били би изгубљени за Српство и брзо би се однарођавали прекидајући везе са својим народом. Против овакве политике и могућег начина васпитања био је митрополит Мојсије Путник и његова је јасна воља била да гимназија буде у Карловцима, где би школа била под његовим надзором што је била сигурна гаранција и да ће имати национални правац развоја и православну оријентацију.

На једном од тзв. политичких народно-црквених сабора, оном одржаном 1790. године у Темишвару, један од закључака био је да се што хитније оснује гимназија. За новог митрополита изабран је у Темишвару млади, образовани, мудри, агилни Стефан Стратимировић. Германизаторска политика цара Јосифа II изазвала је велико огорчење у Угарској, грађанској Хрватској и Славонији. Оваква политика где је власт уз подршку католичког клира и поред политике германизације, почела и да ограничава права и културни и економски напредак православног живља, само је продубљивала незадовољство. Убрзо након смрти Јосифа II, нови цар Леополд II настојао је да ублажи ту огорченост. Између осталог, укинута је наредба према којој су се у средњој школи сви предмети у свим разредима морали предавати на немачком језику, а сви професори отпуштени због незнања немачког језика враћени су у службу. У свеопштој попустљивости према својим народима коју је Леополд II испољавао, па и према Србима, искористио је млади митрополит Стефан Стратимировић да оснује српску гимназију у Карловцима и да оствари давнашњу жељу српског народа за којом је тежио још и митрополит Исаија Ђаковић. Стратимировић је желео да оснује школу у којој ће васпитавати младиће у за то време модерним схватањима, тако да ови сачувају своју веру и будну националну свест, а да им се при том не спута дух младићки. За овај тада национални пројекат првога реда, било је важно да би се остварио, обезбедити и велика новчана средства. Остварење циља било је изгледно јер је митрополит нашао богатог и за националну ствар расположеног угледног карловачког „грађанина“ трговца и банкара и за то време једног од најбогатијих Срба, Димитрија Анастасијевића Сабова, који је био вољан да покаже и искаже своју племениту намеру и приложи за оснивање Српске гимназије, тада огромну суму од

20.000 форинти и то пола у готовом новцу, а пола у обвезницама. Колико су ово била велика средства довољан је доказ да се у то време у Карловцима могла купити мања кућа за 100 форинти. Како ова сума није била довољна, Стратимировић је сутрадан, 3. августа 1791. године позвао у Двор око стотину Срба Карловчана и ту им објавио племениту намеру одличног грађанина, Сабова. Сабов је лично, јавно пред њима потврдио своје даривање. Карловчани су одушевљени већ истог дана уписали 17.240 форинти добровољних прилога, а до краја су грађани прикупили 19.100 форинти тако да је то било довољно за издржавање Гимназије. Митрополит је већ сутрадан, 4. августа 1791. године цару Леополду II послао на одобрење основно писмо Димитрија Анастасијевића Сабова ради оснивања Гимназије. Убрзо затим, 11. октобра 1791. године, цар Леополд II одобрио је оснивање Гимназије.

Велики национални подухват митрополита Стефана Стратимировића и карловачких грађана успешно је окончан. „Гимназијом ће управљати, свагдањи митрополит карловачки са патронатом, а око гимназијског фонда водиће бригу изабрани старатељи.“ Према најстаријем протоколу Карловачке гимназије, забележен је 14. август 1791. године као почетак њеног рада. Ипак, са радом је отпочела првог новембра 1792, а школске 1791/92. године. Вероватно је радио припремни разред и два разреда старе Латинске школе са професорима који су одређени за Гимназију, Јованом Гросом и Аксентијем Поповићем. Митрополит Стефан Стратимировић, 18. октобра 1792. године шаље окружнице окружним протама да народу објаве да се Гимназија у Карловцима отвара 1. новембра 1792. године и да ће се у Карловачкој гимназији предавати исте оне науке које се предају и на другим краљевским гимназијама. Стратимировић је настојао да за Карловачку пропише што бољи наставни план који је ишао на одобрење Дворском ратном савету који је био „обердирекција“ над Карловачком гимназијом. Међутим, митрополиту се није допао први наставни план који је био налик наставним плановима угарских гимназија. Задовољио га је тек трећи по реду.

За директора Гимназије постављен је др Јован Грос са њим на челу отпочела је настава на немачком и латинском језику, а према важећим наставним програмима царско-краљевских гимназија.

У згради Латинске школе отпочела је припремна настава два граматикална разреда, да би наредне школске године био отворен и трећи граматикални разред, а 1794/95. године Classis humanitatis. Због куге која је харала Сремом, Гимназија је била затворена школске 1795/96. године. Већ следеће године, отворен је други разред Classis humanitatis, са два нова професора. Ученог директора др Јована Гроса који је почетком 1798. године напустио положај, заменио је такође учени Андрија Волни, који је био велики љубитељ и посвећеник природних наука, познат и по томе што је након две године боравка у Карловцима сакупио збирку од око 800 комада минерала и биљака остављајући иза себе и чувени „Волнијев хербаријум“. Уџбеници су били писани углавном на немачком и понеки на латинском језику, док се српски језик употребљавао као помоћни у првом и другом разреду као начин активног споразумевања између ученика и наставника, али није био званични наставни језик.

Гимназија је до 1798. године имала шест разреда. Наставни план из 1798. године примењиван је за време директоровања Андрије Волног, Карла Румија и Павла Магде, све до 1825. године. Овај наставни план назван је и Волнијев и по њему се радило до 1798. године. За овај наставни план рекао је директор Карло Руми да је „Тако и вриједан план школски био да је отличије плана овог и у Немачкој признано било похваљивано.“ Најстарији наставни план у Карловачкој гимназији имао је циљ да се добије знање потребно сваком човеку који жели да се сматра просвећеним да спрема омладину по академијама и на самом универзитету за више друштвене класе у Мађарском Краљевству; да знањем не преоптерети памћење омладине, него просвети ум и вољу. Карловачка гимназија имала је тада шест разреда: Припремни, три граматикална и два виша разреда, тзв. „Хуманитетске класе“. Намера митрополита Стефана Стратимировића била је да се овде школују најдаровитија деца из свих крајева насељених Србима. Да би омогућио сиромашним а даровитим ђацима из поменутих српских крајева да се школују, митрополит је 1798. године основао Интернат уз Гимназију познатији као Благодјејаније (Alumneum), у коме су сиромашни али добри ученици имали бесплатну храну, отворен је и смештен у оном делу зграде

Нормалне школе где је по свом оснивању отпочела са радом Гимназија, док је Гимназија премештена у другу приземну зграду из времена митрополита Павла Ненадовића и Латинске школе. Овде је Гимназија радила својих првих сто година да би се 1892. године уселила у ново, велелепно данашње здање. Стратимировић је одмах основао Фонд митрополитског Благодјејанија у који је он лично редовно уплаћивао средства за његово одржавање до краја свог живота поред других приложника. Митрополит Стефан Стратимировић није стао у својим просветитељским напорима па је недуго после оснивања Гимназије већ 1794. године отворио и Карловачку богословију. Оснивање тзв. Генералне семинарије за потребе образовања свештенства свих припадника православне вероисповести у Монархији било је такође одређено на Народно-црквеном сабору у Темишвару 1790. године. У захтеву цару Леополду II, сажето су изнесене све жалбе православних и њихови захтеви, ради регулисања положаја Цркве и народа у Краљевини Угарској и Хрватској и да се тиме намеће као неопходно оснивање свештеничког семинара и да тај семинар треба подићи у Карловцима у духовном седишту српског народа, да је високи ерар већ одобрио потребна новчана средства за његово подизање. Цар Леополд II прихватио је овај предлог Сабора, но из политичких али и других разлога, власти су одуговлачиле, да би коначно карловачко клирикално училиште почело са радом 1. (14) фебруара 1794. године. Богословија је почела са радом у једној учионици зграде Нормалне школе. Прву генерацију чинила су четири ђакона и двадесет и шест младих цивилиста. Прва школска година трајала је од 1. (14) фебруара до 12. (25) августа 1794. године. Наставу је пратило тридесет ученика, узраста од 17 до 26 година, а њих двадесет и седам било је ожењених и тројица неожењених. Наставу је изводио млади калуђер протосинђел Петар Видак, први професор Богословије који је изводио наставу а предавао је и *Велики катихизис* Јована Рајића. Занимљив је и проглас школске предспреме код ученика Богословије. Највећи број их је дошао, из сеоских и градских тривијалних школа али је било и таквих који су претходно учили Карловачку гимназију, затим гимназије у Новом Саду, Осеку, Сегедину, Шопрону, Кечкемету. Ипак, били су ретки они који су претходно похађали академију у Пожуну или

Печују, филозофију у Сегедину или Универзитет у Пешти. Да се закључити да су Богословију у Карловцима уписивали већ солидно образовани младићи што је због образоване неуједначености причињавало одређене потешкоће код извођења наставног програма. Испрва је школовање трајало 2 године да би се од школске 1825/26. године, школовање продужило на 3 године. Од ове школске године у училишту су предавани следећи предмети: Словенска граматика са вежбама, догматско богословље, пастирско богословље, полемичко и морално богословље, црквена историја, црквена реторика са вежбама, катихетика, педагогија и методика, тумачење недељних и празничних јеванђеља. За време трајања Војводства Србије и Тамишког Баната (1849–1861), Земаљска управа у Темишвару се заузимала за оштрије критеријуме за примање кандидата у клирикална училишта, а то је захтевало да су се у ову школу могли примати кандидати са завршеном гимназијом или филозофијом. Исте мере захтевао је и потоњи патријарх Јосиф Рајачић. Он је, одговарајући на ово питање Хрватској земаљској управи у Загребу, од 5 септембра 1864. године потврдио, да се у Карловачку богословију примају само ученици са завршеном гимназијом.

Стара Карловачка богословија, укинута је, сходно одредбама краљевског Рескрипта од 10. августа 1868. године из два разлога: Да би се у међувремену могла извршити редукција прекобројног свештенства, и да би се припремио нови наставни кадар на вишем научно-стручном нивоу, када се Богословија буде поново отворила. Ипак, лоша страна овакве одлуке била је да се због престанка прилива кадрова, свештенство у архидијецези почело брзо осипати. Када се узме у обзир да је за припрему новог кандидата било потребно најмање четири године, питање што скоријег отварања Богословије поставило се као приоритет. Сабор је одмах након затварања старе Богословије послао четворицу кандидата на студије у Кијевску духовну академију, уз обавезу да након завршетка Академије, у новој Богословији раде најмање шест година, чак је и новосадска „Застава“ од 9. (21) маја 1875. године поставила питање: „Је ли време да се Богословија отвори?“. Краљевским рескриптом од 10. августа 1868. године, установљена је пракса и наставно образовна основа нове Богословије. Тако је Карловачка богословија била једина

богословија у Митрополији. У њој се предају следеће науке: Увод у богословље, славенски језик, грчки језик, увод у Свето писмо Старог и Новог завета, црквена историја, тумачење Светог писма, догматско богословље, литургија, морално богословље, омолитика, пастирско богословље, педагогија с учитељском методом, усмене и писмене вежбе из омилитике, црквено право, рурална економија, дијететика, црквено појање са правилом. Настава се изводила на српском језику, изузев догматског богословља на црквенословенском језику. Поменуте предмете предаваће пет редовних професора и помоћник. Професори Богословије могу бити из духовног и световног реда. У Богословију се примају само кандидати са свршеном вишом гимназијом и положеним испитом зрелости. Течај Богословије трајао је четири године. Богословија је поново отворена 1875. године. Школске 1891/92. године прешло је богословско училиште из старе зграде у нове просторије зграде задужбине браће Анђелић, патријарха Германа и брата му протојереја Стефана Анђелића. У овој згради подигнутој за потребе Гимназије и Богословије било је одређено североисточно крило за Богословију са четири учионице, професорском зборницом, собом за ректора, библиотеком и станом за послужитеља, док је остали део зграде припао Гимназији (лево од улаза где је и данас простор за директора и зборница). Велику свечану салу користили су према потреби и Гимназија и Богословија. Од 1897. године Архијерејски синод усвојио је Статут о устројству Православног српског богословског училишта у Карловцима. Према овом статуту, Богословско училиште има задатак „Да одређеном наставом и сходним васпитањем спрема православној цркви достојне кандидате свештенике за мирски и монашки чин.“

Највиша власт у училишту је Архијерејски синод а врховни надзор над њим је имао патријарх. Управу училишта води ректор уз помоћ Наставничког већа. Архијерејски синод при томе доноси Статут училишта, прописује наставни план и програм и одобрава за штампу припремљене уџбенике, поставља ректора и редовне професоре и суди им у случајевима кривице, брине о њиховом пензионисању. Професори училишта редовни и привремени морају бити свештена лица, док помоћници могу бити из световног реда. Њихове квалификације су следеће: за редовног професора училишта

академски степен (докторат, магистар итд.), за привременог професора неког свршеног богословског завода у који се као слушаоци примају само свршени матуранти, за помоћника да је за своју струку оспособљен. У богословском училишту се предају следећи предмети:

1. Увод у богословље у опште (основно богословље)
2. Свето писмо Старог завета
3. Свето писмо Новог завета
4. Стари јеврејски језик
5. Библијска историја са археологијом
6. Догматско богословље
7. Полемичко богословље
8. Морално богословље
9. Педагогија и методика
10. Катихетика са праксом
11. Омилитичко богословље са историјом проповедништва и вежбањем
12. Црквено право
13. Црквена историја (општа и српска црквена историја)
14. Пастирско богословље
15. Појање са правилом
16. Словенски језик
17. Литургика
18. Грчки језик и патристика
19. Хигијена и дијететика
20. Пчеларство

Богословија је у време Великог рата није радила три школске године од 1914. до 1917, а школске 1917/18. године обновљена је настава. Формално је Богословија постојала до 1922. године. У зграде Карловачке богословије и семинара уселила се београдска Богословија Св. Саве, још 1920. године. Те године, у ослобођеном Београду основано је Министарство пошта и телеграфа, које је

било смештено у згради Богословије, па је ова морала да се сели. Видимо да је пред Велики рат Карловачка богословија по својој унутрашњој структури била високо рангирана и имала незваничан статус као училиште Теолошког факултета или Духовне академије и да су Срби први пут у Монархији, имали своју високу школу.

У међувремену, Богословија Св. Саве постаје шесторазредна, а прво коло ове Богословије отпочело је са радом 1923–1929, друго коло од 1929–1935 године. У овом периоду Богословија добија и један нов високи теолошки ниво као и у осталим богословским наукама, и то захваљујући изузетном приливу образованих руских теолога који су након пропасти царске Русије избегли и расули се широм Европе и света. Руска Заграничка црква је за своје духовно и политичко седиште изабрала Сремске Карловце. Захваљујући овим догађајима карловачка Богословија добија изузетне професоре. За време српског патријарха Варнаве наставни кадар Богословије чинили су:

Др Никола Ђорђевић ректор, те професори Борис Селивановски, др Сима Грозданић, Душан Петровић, Николај Акајомов, Сергеј Мураков, Богољуб Ђирковић, Лука Крстић, Атанасије Спасић, Драгољуб Јосифовић, Радован Миљковић, Константин Велимировић, др Душан Јакшић, Нил Малахов и Борис Волобујев. Богословија као и Гимназија престаје са радом током Другог светског рата, да би након завршетка рата са радом наставила тек 1964. године. Одлуком Архијересјског синода Српске православне цркве, 1966. године, добила је назив Св. Арсеније II. Богословија све до 2008. године ради као четворогодишња, а од тада па до данас као петогодишња школа и смештена је у згради Црквено-народних фондова.

Карловачка гимназија са радом прекида у ратно време 1848/49. годину. Гимназија је била затворена и гимназијска зграда некадашње Латинске школе заузела је српска народна војска за своје потребе, овде је био штаб и магацин за оружје. И тада су ученици који су гимназију похађали гимназију писали су немачким језиком, осим српске граматике која се учила према манускрипту Теофана Живковића и словенска граматика Евгенија Јовановића. Према тада осмишљеном организационом нацрту требало је отворити VII–VIII

разред и у Гимназију увести још три професора. Патријарх Јосиф Рајачић је и ту наилазио на проблеме јер Срба наставника је било мало, и требало је као и у време митрополита Стратимировића апеловати на странце пре свих на Словенце, Словаке, Чехе па и Немце, као и увек после ратова било је потребно обезбедити материјална средства, која су увек недостајала. Надзорна власт у овом периоду педесетих година 19. века био је Дворски ратни савет у Бечу. Карловачка гимназија била је изједначена са свим другим гимназијама. Она је имала право јавности а ђаци Карловачке гимназије били су примани без икаквих пријемних испита у угарске гимназије, где су могли да наставе школовање.

Патронат је био у обавези да Дворском ратном савету редовно шаље полугодишњи и годишњи извештај о успеху ученика, наставни план, податке о професорима, директору, колико су стари, колико им је остало службе итд. Лепо звуче речи једног од знаменитих карловачких ђака др Јована Суботића „Карловачки добри ђаци заузимали су прва места по свим лицејима Угарским, на које су прелазили и прелазити морали, хотећи даље слушати науке на Пештанском универзитет или православним академијама.“

Почетком школске 1852/53. године отворен је седми, а 1853/54. осми разред и престао је да важи у Карловачкој гимназији наставни план који је био састављен према начелима „Намјеренија и изложенија“ из 1798. године, а био је уведен 1854. године, наставни план према организационом нацрту (Organisations-Entwurf). На основу ових начела изражених у нацрту радило се у Карловачкој гимназији 70 година. На основу тог закона тражили су професори од Патроната да се изједначе са платама и у свим другима правима са професорима државних гимназија, затим требало је да српски језик, као матерњи језик ученика буде у Гимназији наставни језик, и најглавнији наставни предмет била је и препорука Патроната да се што више предмета предаје на српском језику. Овај процес се отегао зато што је био присутан недостатак уџбеника на српском језику. Увођењем новог наставног плана престао је латински језик и у Карловачкој гимназији да буде језик којим су се власти дописивали са управом Гимназије. Од тога доба Патронат пише акта на српском језику, Управа Војводства Србије на немачком. У целом

Аустријском царству званични језик је немачки, Генерална команда јављала је Карловачкој гимназији како се књиге смеју употребљавати у школи. Није нађено да је забележено да је у то доба неки државни надзорник вршио стручни надзор. Карловачка гимназија била је у статусу приватног завода без права јавности. Гимназија је у погледу рада ишла у корак са другим школама, имала је исти наставни план као и друге гимназије.

Министарска наредба од 1. јануара 1855. године значајна је наредба о употреби наставног језика у гимназијама. Према овој наредби наставни језик треба да буде онај који ученици потпуно знају, да би се у школи то јест у учењу постигли најбољи успеси. Ипак у Карловачкој гимназији и после ове одредбе већи део предмета предавао се на немачком језику јер су и уџбеници били на немачком. Било је и странаца професора који нису знали српски или попут Бугарина Саве Доброплодног који није знао немачки па је предавао на српском језику и сл. У једноме је аустријска германизаторска политика имала успеха код школованих и образованих Срба да им усади идеју да говорити немачким језиком значи бити отмен и учен. Новоименовани хрватски бан, Шокчевић, дозволом Министарства просвете у Бечу завео је 1860. године народни језик у свим школама у цивилној Хрватској и Славонији. Ово су биле последице пада политике Баховог апсолутизма. После укидања Српске Војводине на захтев Мађара у првој половини 1861. године сазван је Хрватски сабор у Загребу за време одржавања Сабора припојен је цивилни Срем Славонији, међу осталим законима, донесен је и Закон о гимназијама према коме се хрватски назива од тада народним. У Војној Граници где се налазе и Карловци остао је немачки као наставни језик до 1868. године када је царском одлуком изједначен српски језик са немачким у свим граничарским гимназијама и реалкама. Професори Карловачке гимназије закључују 21. јуна 1861. године: „Да се од сада записници закључне конференције воде на српском језику, а не као до сада на немачком језику уједно се умољава директор да и он своје извештаје Генералној команди на крају године подноси на српском језику, на основу тога што је император Франц Јосиф I равноправност свих језика у држави најмилостивије изрећи изволео.“ Но, тек од школске 1871/72. године. Велика генерална команда

у Загребу постаје управна област, за целу Хрватско-славонску Војну крајину, под коју је потпала и Петроварадинска пуковнијска област под којом су се тада налазили и Карловци и од тада директор Гимназије шаље своје извештаје у Загреб на српском језику. Борба за српски језик била је дуга и мукотрпна. Вукове језичке реформе биле су напредне и прихватљиве тадашњим професорима али су црквени кругови то оспоравали да би их неретко и пређутно прихватали.

Пакрачки владика Никанор Грујић

Било је покушаја власти, тачније Војног министарства 1869. године да се Карловачкој гимназији да право јавности уз услов да буде под надзором школског органа владе. С обзиром на аутономију и све предности таквог статуса за Србе православце патронат је одбио такав указ. Патронат је тражио да Карловачка гимназија добије право јавности какав је добила Новосадска гимназија (коју је као и Карловачку основао митрополит Стефан Стратимировић нешто касније) која је, иако је уживала државну помоћ, била изузета од надзора надзорног органа владе. Заузећем и великим трудом владике пакрачког Никанора Грујића Генерална команда у Загребу је 9. марта 1873. године, доделила Карловачкој гимназији јавност са правом да се у Гимназији може полагати испит зрелости, тј. да ђаци могу да полажу матуру у Карловцима.

Права јавности одредила је Генерална команда уз следеће услове:

1. Патронату је и даље остављено да издржава Гимназију и поставља професоре уз претходно одобрење Генералне команде.

2. Наставни план у Гимназији мора бити исти онакав као и у државним гимназијама у Хрватско-славонској Војној крајни.

3. Треба завести она дисциплинска правила која су у употреби и у државним гимназијама.

4. Рад у гимназијама надзираће државни школски надзорник и под његовим руководством одржаће се испит зрелости.

Први испит зрелости и то писмени, одржан је 1873. године од 9–13. јула, а усмени 31. јула под руководством школског надзорника Живка Вукосавића.

Српски језик на којем се предавало у Карловачкој гимназији био је народни језик али са црквеном ортографијом. У Архиву САНУ у Сремским Карловцима у фонду Карловачка гимназија, сачувана је наредба патријарха Јосифа Рајачића, да се само црквеном ортографијом смело писати и предавати у Карловачкој гимназији. Већ после Рајачићеве смрти у гимназијској архиви све је више молби, писама и преписке писаних Вуковим правописом. Како је у Србији још 1868. године уведен Вуков правопис није се ни у Карловцима могао одржати стари, па је гимназијски програм за школску 1871/72. штампан Вуковим правописом. Почетком 20. века „дух времена“ захтевао је да се и у Карловачкој гимназији изведу темељне реформе, Патронат је уз подршку патријарха Георгија Бранковића закључио да на чело управе Гимназије треба поставити млађег, образованог и енергичног човека. Тако је за директора Гимназије постављен професор Радивоје Врховац, који је већ био познат као одличан наставник, педагог и књижевни радник, осим тога већ се био доказао јер је седам година предавао новозаветни грчки језик у Богословији, са најбољим успехом. Врховац је током школске 1903/04. године, довео у Гимназију и неколико изврсних професора универзитетског ранга, Милана Будисављевића, Милана Георгијевића, и Милана Мику Јаковљевића. Да би спречио у то доба врло популарна тајна књижевна ђачка друштва. Он одобрава да се оснивају и организују литерарна дружина „Стражилово“, која треба да ради на књижевном образовању својих чланова, бавећи се и читањем књижевних састава чланова те оснивању друштвене књижнице. У свим овим активностима ђака директор Врховац је и

сам лично узимао учешћа. Желео је да Гимназија буде и нека врста васпитног завода, борио се против алкохола и дувана, да се брину и чувају здравље његов антиалкохоличарски покрет имао је великог успеха међу ђацима. Трезвењаци поред борбе против алкохола негују и националну културу многи су активни у Српском соколу баве се врло популарним телесним вежбама тј. гимнастиком.

Земаљска влада у Загребу прописала је 18. августа 1908. године нову наставну основу која је значила велики напредак и која је задовољила и оне који су тражили савремено прилагођавање Гимназије општем културном развитку. Овим новим наставним планом Гимназија постаје општа школа и када ђаци из ње изађу они добро напредују и на техници, медицини, праву, филозофији и другим универзитетским наукама. Након завршетка Првог светског рата јавила се идеја и раширила у тадашњим професорским круговима, да се према примеру у америчким и швајцарским школама један део професорско наставничке дужности пренесе на ђаке, као што су одржавања реда и дисциплине у свакодневици ученика. При том се у гимназијама оснивају и ђачке општине директор Карловачке гимназије Радивоје Врховац био је угледни интелектуалац свога времена и председник Матице српске између осталог дакле личност идеална за промене и у тада прилично конзервативним српским срединама посебно у Карловцима где се налазило седиште патријарха и високог црквеног клира. Он уводи у Карловачкој гимназији ђачку самоуправу, дубоко уверен да се чак и етичко васпитање најуспешније постиже на раду, на делу, у ђачким организацијама као што су ђачке општине, литерарне дружине, апстинентска удружења, активан однос ка физичким вежбама и слично. Овај и овако активан радни принцип функционисао је у Гимназији до Врховчевог одласка у пензију. За време његовог директоровања заведена је у Гимназији и коедукација тј. Земаљска влада је дозволила да се од 1907. године могу у Гимназију уписати као редовне ученице које су из Карловаца или чији родитељи овде станују. Испочетка је Патронат дозволио да се женска деца могу школовати само до четвртог разреда. Ипак, Патронат је одлучио да коедукација са школском 1912/13. године престаје, а од те године могу се у Гимназију примати ученице само у приватном статусу.

Ученице које су већ ишле у Гимназију, остављене су као редовне, док не сврше четврти разред. У ово време број ђака који се школовао у Гимназији просечно је износио 330 ђака. Од школске 1908/09. било је са директором 15 наставника. Након почетка Великог рата Гимназија је престала са радом и претворена је у касарну да би поново отпочела рад тек 13. августа 1917. године. Од 24. априла 1921. године у новој држави Краљевини, Хрвата и Словенаца, Одлуком министра просвете Карловачка гимназија је подржављена. Карловачка гимназија има сада статус реалне гимназије. У периоду 1921–1941. године, Гимназија је функционисала као реална гимназија. У новонасталој држави, Гимназија наставља да ради по тада важећој научној основи али на богатој и чврсто утемељеној традицији јер професорски збор је био сложен и утемељен не само педагогији као врсни предавачи већ и у науци. Састав професорског збора чинили су 1918/19: др Радивоје Врховац, Милан Будисављевић, Душан Сперњак, Милан Мика Јаковљевић, др Никола Радојчић, Панајот Миодраговић, др Димитрије Мита Костић, Јован Васић, Милован Сучевић, Глигорије Глиша Микић, др Мирко Симоновић, Коста Петровић, Тодор Мирков, Петар Нинковић, Антон Михаљевић и Павле Миљушевић.

У целој држави, па и у Сремским Карловцима у прва три месеца 1941. године осећала се ратна психоза, био је приметан одлазак појединих професора на војне вежбе тако се професор и предводник Сокола Жарко Зличић на матурској фотографији нашао у униформи официра војске Краљевине Југославије. Гимназија се у том периоду припремала за обележавање 150 годишњице од свога оснивања још претходне 1940. године је добила електрично осветљење тако да су ученици у школу могли ићи у две смене. Догађај 27. марта 1941. године покренули су професори ученике да се спонтано успротиве приступању Југославије Тројном пакту својим изласком на карловачке улице и протестима. Телеграфским распису Министарство просвете одлуком 31. 3. 1941. године наредило да Гимназија обустави свој рад, а на основу истог расписа професори се нису смели удаљавати из места службовања. У међувремену, 10. априла 1941. године проглашена је злогласна Независна Држава Хрватска, капитулацијом Краљевине Југославије, у Сремским

Карловцима је организовано велико Веће грађана Срба и Хрвата, а убрзо усташке власти распуштају ово веће и састављају ново, искључиво од Хрвата и Немаца. Већ првих дана усташке власти отпочиње стрељање и погром Срба. Вршена су не само појединачна већ и масовна хапшења, малтретирања, мучења, ликвидације, пљачке и депортације у логоре. Отимање црквене, јавне и личне имовине. Циљ усташке и геноцидне државе био је да законски уреде одредбама планско и систематско уништавање српских културних завода и институција. Све што је било српско или је на Србе подсећало. Међу првим донесеним уредбама била је и она од 29. 4. 1941 године о укидању ћирилице. Усташко хрватски поглавник Анте Павелић је рекао: „Задаћа усташког покрета је бринути се да у усташкој држави увек и свуда влада хрватски народ те да он буде господар свих стварних и духовних добара у својој земљи.“

У Карловачкој гимназији забрана употребе ћирилице била је тешка мера с обзиром на велики библиотечки фонд и на тадашње уџбенике. Сва службена документа, ученички радови, деловодници и протоколи морали су бити писани искључиво латиницом. Нарочита пажња у овој државној творевини и у новој школи обраћала се употреби затечених књига у ученичкој и наставничкој библиотеци док се перманентно водило рачуна о попуни библиотеке хрватским књигама уз строгу цензуру хрватских власти. Они су из Загреба послали спискове књига које су се могле користити и те су књиге овераване посебним усташким печатом са новим натписом Гимназије и именом града које је преименовано у Хрватски Карловци. Инсистирало се на чистоћи „хрватског језика, тврдећи да је за 20 година „изнакажен лијепи хрватски језик“. Затим је у Гимназији састављен списак речи које су се могле употребљавати и списак које се нису смеле употребљавати. На пример, према овим списковима могла се употребљавати реч „опћи“, а не „општи“, „спровод“, а не „погреб“, „влак“, а не „воз“ итд. Забрањена је такође употреба речи које су настале из руског језика, а дозвољена је употреба речи настала на основу немачког језика. Скинута су и ћирилична, бакарна слова са натписа изнад главног улаза у Гимназију „Браћа Анђелић српском народу“. Пун нови назив Гимназије је био „НДХ Државна класична гимназија – Хрватски Карловци“. Опљачкали су и све српске заво-

де, легате и друго. Грунтовнице су пренете на НДХ. У наставном програму, имена наставних предмета замењена су новим хрватским именима тако уместо српскохрватског језика имамо само хрватски и сл. У Гимназији све је подређено усташкој идеологији и често се смешта војска и друге усташке институције они је најзад затварају октобра 1944. године. Усташке власти су у Карловцима основале и Учитељску школу која је једно време била смештена у згради Гимназије у делу који је користила Богословија, повереник Гимназије био је Вјекослав Барелековић. Током Другог светског рата страдао је и немали број професора и ученика од којих су неки убијени, а неки интернирани. Гимназија је и материјално страдала; уништена је и опљачкана збирка слика, гимназијских добротвора, опљачкана је и библиотека из које су однети најзначајнији примери књига од 17. до 19. века, покрадене су и опљачкане нумизматичка, археолошка и збирка минерала, вредна збирка географских карата, природописна и хемијска.

Сремски Карловци су доживели најзад своје ослобођење 23. октобра 1944. године. Варошица није личила на себе, нестали су људи, и поред дуго очекиване слободе свуда је била неверица и немир. Нове власти су покушавале као и 1918. године да покрену схватање о забораву, братству и јединству и новим временима. Са наставним радом Гимназија је отпочела 12. марта 1945. године у новом пре свега политичком амбијенту за вршиоца дужности гимназије постављен је пензионисани директор иначе некомпромитована и у гледна личност Милан Мика Јаковљевић. Део новог наставног кадра није имао довољне и стручне квалификације. Од 1974. године Гимназија прелази на систем тзв. усмереног образовања, и мења име од Гимназија „Бранко Радичевић“ у „Центар за образовање кадрова преводилачке и културолошке струке и заједничко средње образовање Бранко Радичевић“, недуго затим 1983. године, назив Гимназије поново је промењен у нејасан и рогобатан назив „Образовни центар Карловачка гимназија за позивно усмерено образовање и васпитање средњег ступња“ било је то неодговарајуће утирање традиције и значаја прве Српске гимназије.

Од школске 1990/91. враћа се име Карловачка гимназија и она је радила према плану Филолошке гимназије са одељенима страних и класичних језика.

У згради Карловачке гимназије радила је и након рата, Учитељска школа основана у периоду власти озлоглашене НДХ. Званично су је основале нове власти у октобру 1945. године, а почиње као мешовита Учитељска школа. Након завршетка Учитељске школе њени ђаци били су оспособљени учитељи и била је од угледа у Југославији. Одлуком Владе АП Војводине од 20. јуна 1968. године Учитељска школа је укинута, да би и званично 1974. године престала са радом. У периоду 1945–1974. године ишколовано је у Сремским Карловцима хиљаду шесто седамдесет седам учитеља.

Селективна библиографија:

Н. Гавриловић, *Карловачка Богословија* (1794–1920), Сремски Карловци 1984.

Н. Гавриловић, Карловачка гимназија у Хабзбуршкој монархији. Црквено-школски период (1791–1918), рукопис.

Ж. Димић, *Руско-српске везе од 9. до средине 18. века*, Нови Сад 2013.

Ж. Димић, *Сремски Карловци*, Каирос, Сремски Карловци 2011.

Н. Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад 2017.

Ж. Димић, Карловачка гимназија, рукопис.

К. Петровић, *Историја српске православне Велике гимназије карловачке*, Матица српска, Нови Сад 1951.

О прошлости карловачког богословског училишта

Преломни тренуци српске националне историје одиграли су се крајем 17. века у периоду великог, рекли бисмо, и светског сукоба, Великог бечког рата 1683–1699. године, у рату између Аустрије и Турске који је отпочела Турска опсадом Беча, 1683. године а наставио се стварањем хришћанске алијансе, на чијем је челу био Ватикан. Стварањем хришћанске алијансе или Свете лиге Аустрије, Пољске и Венеције, а касније и прикључењем Русије оформио се савез с једне стране, док је с друге стране стајала Турска. Сукоби у овом рату трајали су 16 година, од 1683. до 1699. године. Великим продором у дубину турске територије (Србија, Македонија), а на позив самог цара и његових генерала, Срби се придружују царској војсци и дају значајан допринос њиховим великим војним успесима. Ратна срећа се окреће у корист Турске њиховом победом код Качаника, 2. јануара 1690. године и повлачење аустријске војске према северу, са њима се повлаче и Срби са породицама, у страху од турског гнева и освете. Турска офанзива је ипак заустављена, али је ускоро отпочео рат Аустрије и Француске на западу, те је цар Леополд I већи део своје војске морао преусмерити на нови фронт. Зато је велике наде у рату са Турцима полагао у Србе, који су се показали као врсни ратници. Цар Леополд је, поред писма, патријарху Арсенију III упутио, 6. априла 1690. године, и проглас српском народу у којем позива Србе да се дигну на оружје и придруже његовој војсци и помогну јој у рату. За ту помоћ, обећава Србима поштовање старих повластица итд.

С обзиром на то да су Турци поново били у офанзиви, аустријска царска војска и српски народ настављају повлачење ка северу, нашавши се почетком априла 1690. у Београду. Српски народ

је већ у званичним, савезничким односима са Аустријом, у октобру је освојен Београд, а патријарх са народом и главарима прелази на леву обалу Саве и Дунава. Ратна срећа се временом мења и прелази на страну хришћана, Аустрије и Свете лиге, да би рат био окончан, и склопљен Мир у Карловцима, 26. јануара 1699. године. Српски народ је, за своје савезништво, и огромну помоћ коју је пружио у рату, добио привилегије од цара Леополда I, 21. августа 1690. године. Србима је, између осталог, била загарантована слобода вере, право избора архиепископа и црквене власти. Карловци постају, испрва седиште Сремске епархије, да би приликом Трећег привилегованог изборног Сабора, одржаног 1713. године, на коме је за митрополита изабран будимски епископ Вићентије Поповић, постао и његово седиште, а по Карловцима, митрополија добија назив Карловачка митрополија. Након ових значајних историјских догађаја, српски народ је у Великој сеоби, под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, захваљујући овом савезништву са хришћанима, из турског подаништва и једног средњовековног политичког и културног амбијента, прешао у нововековни и европски. У овом преломном тренутку српске историје, српски се народ у за то време у огромном броју, нашао у сасвим новом простору и новом политичком и културолошком амбијенту. За седиште црквене, духовне али и политичке власти Срби су одабрали Карловце, тако да они на тај начин постају средиште српских митрополита и патријарха, као и њихов политички, духовни, културни и просветни центар, до пропасти Монархије, 1918. године.

Нова средина у којој се нашао српски народ била је на много вишем културном нивоу, а у редовима српског народа, осим дела свештенства, и мањег дела трговаца, племића и народних првака, ретко је ко био писмен, посебно је била значајна опасност када се над њима надвила агресивна Католичка црква. Осећајући сву опасност, патријарх Арсеније III Чарнојевић је, још за време трајања рата, 1698. године, тражио од Беча, између осталог, и отварање школе. После смрти Арсенија III Чарнојевића, на кратко (од 6. јануара до 20. јула 1708) нови митрополит Исаија Ђаковић, тражио је од аустријског цара да „дозволи народу школе подизати“. Народно-црквени сабор, 1708. године, тражи оснивање штампарије и

отварање школа. Већ тада је у току био снажан покушај католичког клира, уз подршку државних органа, у покатоличавању Срба и непоштовања царских привилегија. Мало је познато да су Срби у Јужној Угарској, још под Турцима, пре Великог бечког рата и Велике сеобе, у склопу општег деловања Цркве, развијали значајан рад на пољу културе. Манастири у Фрушкој гори и осталим крајевима потоње Карловачке митрополије представљали су не само верске, већ и културно просветне центре у којима су се преписивале књиге, неговала црквена уметност и школовао потребан свештенички кадар. Осниване су и основне школе уз парохијске судове, посебно у градовима, Темишвару, Бечкереку, Сегедину, Будиму и др. Свакако да је у овим школама ниво знања који су ученици примали, био скроман, тако да је велики број свештеника у ово време 17. и 18. века био неписмен или полуписмен. Ипак, и поред тога, значај њиховог деловања с обзиром на околности, био је огроман.

Ипак, иако скромна, ширила се мрежа конфесионалних основних (тривијалних, словенских, малих) школа по градовима и селима. Још док је рат трајао у, од Турака, ослобођеним крајевима оснивају се школе у Сентандреји 1690, Бешки 1690, Баји 1695, Свилошу 1695, Сенти 1697, Карловцима 1698, Будиму 1689. године. Аустријска власт нерадо је гледала на подизање просвете код Срба и њихове захтеве једва је толерисала, као и постојање основних школа, тако да је одбијала да удовољи овим захтевима. То није омело Србе у њиховим намерама, јер школство и образовање било је питање опстанка у непрегледном католичком мору и они се брзо „самоорганизују“ и окрећу се Русији, очекујући да им она, као словенска и православна земља, помогне. Везе су вековима трајале, најпре преко српских калуђера који у Русију одлазе разним пословима, па и да се снабдевају црквеним реликвијама и књигама за цркве и манастире. При том, Русија је постала изненада и велика светска сила која је можда, тек крајичком ока, обратила пажњу на своју словенску браћу овде на југу Европе.

Српски митрополити у својим активностима наилазили су на сталне препреке. Митрополит Мојсије Петровић, био је веома упоран у обраћањима руском цару Петру Великом, тражећи да му се помогне да обнови београдску Саборну цркву, јер је након

Пожаревачког мира, 1718. године, Београд, накратко, припао Аустрији. У једном писму упућеном 1721. цару Петру Великом, митрополит Мојсије Петровић истиче рад католичких калуђера, који нуде Србима и школе и штампарије. У једној молби упућеној 1722. године царевом канцелару грофу Головкину жалио се: „Српски се народ“, пише митрополит Мојсије, „налази међу љутим зверима и противницима православне вере“, те је молио канцелара да се код цара заузме на молбу упућену Петру Великом да му пошаљу учитеље, „док нису дошли горди и грабљиви вуци да пограбе овце, јер оружја немамо којим би им могли насупрот стати.“ Исправно је схватио митрополит Мојсије Петровић да само оснивањем школа може штитити интересе Срба на целој територији Хабзбуршке монархије. Он ће, 1727. године успети да од бечког двора издејствује принципијелно одобрење да Срби свуда могу отварати своје школе, више или ниже. Непосредно пре тога, удовољено је упорним митрополитовим тражењима, па из Русије долазе прва два учитеља, Максим Терентјевич Суворов и брат му Петар. Митрополит Мојсије Петровић показао се не само као храбар јерарх, већ и као одличан организатор и смео и одлучан реформатор.

Захваљујући овим руским учитељима започело је оснивање руских школа међу Србима у Хабзбуршкој монархији. Ове активности биле су од огромног значаја, јер се са првим вишим школама стварао квалитетан будући учитељски кадар. Суворов је рођен око 1700. године и био је син ситног племића. Учио је Словенско-латинску школу у Москви, где је 1716. године учио и поетику. Овде се изгледа ванредно истакао, јер је исте године послат у Праг за преписивача Ивану Воејкову, коме је било поверено да са језуитом Јаном Либертином састави руско-латински речник. Суворов је са задовољством примио одлуку Руског синода да иде међу Србе у Аустрију, где је већ у мају 1726. године, стигао у Карловце и био срдачно примљен. У свом стану у Карловцима, Суворов је отворио школу 1. октобра 1726. године. Настава је у овој школи трајала кратко време, до јануара 1727. године, да би прешао код митрополита у Београд. Митрополит Мојсије Петровић упутио је српском народу неку врсту манифеста 18. октобра исте године обавештавајући га да се у Карловцима отвара школа и да тамо треба да шаљу своју децу. Он у

прогласу наводи: „Которије ведајут да имјејут добру главу и остроумије, а најпаче усердно је приложеније ка наученију, и которије знајут добро по нашем читати, или он био свештеник или ђакон.“

Било је и тешкоћа. Ученици су се издржавали о свом трошку, што је значило да се у Карловцима снађу код неког становника за „квартир“ (смештај), а да храну доносе од куће, ту се мисли на оне ђаке који нису становници Карловаца. Настава је била бесплатна и слободна. Пријавило се сто двадесет и четири ученика различитог узраста, занимања и пола, било је и женских ђака. Међу ученицима је било највише свештених лица. Суворов је своје ученике поделио у неколико група:

– азбучнике и букварце

– десетословце и граматике

Предавања су држана од 1. октобра до 1. јула. У Латинској школи предавања су почињала 1. октобра а трајала до 15. августа, односно до празника Покрова Пресвете Богородице, па се ове школе у историјској науци називају и „покровобогородичне школе“.

Петар Велики је, још 1724. године послао у Карловце, за српске школе четири стотине примерака *Буквара*, Теофана Прокоповича и око стотину примерака *Граматике* Мелентија Смотрицког. Скоро три деценије након тога, први српски учитељи стицали су знања о језику из ових књига. Нажалост, ова школа била је кратког века. Радила је до 1729. године.

Нови карловачки митрополит Викентије Јовановић затекао је велике проблеме у Митрополији, пре свега, безобзирну унијатску пропаганду којој се морао супротставити просветом и образовањем, јер је унија најлакше улазила у главе и душе непросвећених Срба. Како су краљевским решењем биле дозвољене ниже и више српске школе, митрополит Викентије је приступио оснивању латинских школа у Карловцима, Београду, Осеку и Даљу. За професоре ових школа довео је, као и његов претходник, професоре из Русије, Емануила Козачинског, Петра Михаиловског, Трофима Климовског, Јована Мијенацког, Синесија Залуцког, Георгија Шумљака, Николу Николајевића, Јована Ластовицког. На овај начин и оваквом просвет-

ном политиком, међу Србима у Аустрији отпочело је русификовање српских школа и Српске православне цркве. Продирањем руског језика у Српску цркву и школе битно се мењао и дух српске књижевности. Оваквом стању највише су допринели појачани притисци Католичке цркве и аустријских власти од почетка 40-их година 18. века, што је присиљавало православне Србе да се окрену Русима и руски утицај учине дубљим и снажнијим. У време митрополита Викентија Јовановића у Карловцима су постојале три врсте школа: Мала или словенско-српска, Словенско-граматичка и Латинска школа.

Након смрти митрополита Викентија Јовановића, Латинска школа, коју је он издржавао, престала је са радом. Руски наставници вратили су се у Русију. Занимљива је дефиниција историчара Симе Ћирковића који је одредио значај ових школа: „Руски учитељи су у митрополијском средишту, у Словенско-латинској школи на српску подлогу накалемили модел тадашње европске школе на ’слободним вештинама’ (од граматике до реторике) у сржи програма. Карловачка Словенско-латинска школа стигла је да се развије до шестог реторичког разреда. Од руских учитеља и њихових учитеља, још више од руских богослужбених књига које су постале обавезне у српској цркви, полазио је снажан утицај на развој језика, писмености и образовања.“

Највећи проблем за опстанак и развој српских школа у Монархији, и поред царског Декрета из 1727. године, да се свуда могу слободно заводити српске школе, и више и ниже, био је да се и поред званичне дозволе, школе нису могле отварати, јер испрва није било способних учитеља ни за ниже ни за више школе. Ипак, најважнији разлог је сигурно био тај што из Беча нису дозвољавали да се на српски народ разреже школски прирез којим би се издржавале школе, јер само самосталним приходима су школе могле опстајати и бити расадник просвете. Овај проблем ће се провлачити кроз цео 18. и део 19. века. Да би скупио новчана средства за издржавање школа, митрополит се обратио свештенству сугестијом да у службама сугеришу парохијанима да, при прављењу тестамента понешто од своје имовине оставе и за школу. Настојао је да свака црква има школску кутију у коју би црквени тутори недељом и празником купили дарове за школе. Кутије би запечатио окруж-

ни протопоп својим печатом и само се у његовом присуству кутија смела отварати. Истине ради, треба рећи да су приходи од школске кутије били мали, те је већи део трошка око издржавања школе сносио сам митрополит.

Тек доласком митрополита Исаије Антоновића, који је био некадашњи надзорник београдских школа за време митрополита Вићентија Јовановића, предложио је одмах, по свом избору за митрополита, 31. августа 1748. године, Народно-црквеном сабору да се позове свештенство и народ да прилажу у фонд, из кога би се издржавале више школе у Карловцима. Сабор је једногласно усвојио овај митрополитов предлог, али даљи рад у том правцу прекинула је његова изненадна смрт. На сву срећу, за његовог наследника изабран је митрополит Павле Ненадовић, који је, као егзарх, у време митрополита Вићентија Јовановића водио надзор над карловачким вишим школама. Он наставља Антоновићев рад, и већ 10. августа 1749. године је митрополит Павле Ненадовић отворио Латинску школу у Карловцима. За магистре Латинске школе поставио је јеромонахе манастира Грабовца, Рафаила Стефановића и Петра Несторовића. Теоријску основу за развој школства у Срба, митрополит Ненадовић је наглашавао у својим посланицама, у којима се очитују просветитељске идеје, прихваћене у скромном кругу образованих сународника на простору Карловачке митрополије.

У посланицама је истицао да лош образовни ниво вернике мора да се поправи и наглашавао неопходност школовања, објашњавајући га двема идејама које су биле разумљиве српској јерархији која је била носилац ових активности: теолошким учењем Православне цркве и просветитељством. Суштина је била јасна: образовање пружа наду у напредак људи без обзира на њихов социјални статус или порекло. Овакве идеје налазиле су добро тле у сиромашним српским срединама. Тврдио је, да је само онај народ богат у којем се води брига о школству. Тако је утицао и на родитеље, тврдећи да је наслеђе које остављају својој деци у смислу материјалних вредности, пролазно на овом свету, док је наследство које доноси образовање једино и неотуђиво власништво сваког појединца. Закључује своја настојања речима: „Земљи није ништа теже на себи носити од необразованог човека.“ Ишао је у неким од

својих посланица и дотле, да је указујући да је разлика између образованих и необразованих људи велика као између живих и мртвих, и да су необразовани слични животињама, јер нису искористили образовање као Божији дар.

Видимо са колико се жестине овај архијереј обрушио на необразованост и незнање у своме народу, где је огроман број људи био неписмен и нешколован, рачунајући највише на подизање и описмењавање младих. Ненадовић је био један од најагилнијих карловачких митрополита. Подизао је школе, где год се то могло. Тако је на једној од седница Архијерејског синода, 8. јула 1750. године, донета одлука да сви парохијски свештеници морају да држе тзв. „Недељне школе“, то јест, недељом и празницима да уче вернике основне молитве. Ово су свештеници морали да спроводе у року од три године са успехом или је следила казна чак тромесечног затвора, а биле су предвиђене казне и за вернике који не би долазили на предавање недељом. Казну би издржавали код световних власти или свештеника, у оба случаја морали су да науче прописане молитве.

У време митрополита Ненадовића поред Латинске школе, постојале су у Карловцима и следеће школе: Мала словенска школа са два разреда, и то разред „Буквариста“ и разред „Часловиста“, Словенско-псалтирска школа са одељењем канониста и одељењем псалтираца. За време магистра Георгија Спиде (1756) школа се звала „Словено-греческа псалтирска школа“, у њој су ђаци учили и грчки језик. Затим, Словено-граматическа школа и Клирикална школа.

У свим овим школама настава је почињала још од времена Руса, Максима Суворова, 1. октобра на дан Покрова Богородице, а завршавала се 15. августа. Као и раније, с обзиром на дан када су почињале са радом, називане су „Покровобогордичиним школама“. За своју Латинску школу Ненадовић није морао учитеље да тражи из Русије као његови претходници већ их је налазио међу својим образованим калуђерима и свештеницима. Међу њима помињу се и Јован Рајић, Петар Петровић, Петар Нестровић, Рафаило Стефановић, Теодор Марковић, Манојло Софронијевић и Давид Георгијевић. У овим школама, занимљиво је да је било ђака из свих покрајина Аустрије и Турске које су биле насељење Србима. Били

су то позитивни и значајни подвизи снажног и напорног рада митрополита Ненадовића, ове школе постале су значајан фактор у снажном ширењу просвете у српском народу који је био под сталним притисцима некада јачим, некада слабијим католичког клира и званичних аустријских власти.

Након смрти митрополита Ненадовића, за новог митрополита изабран је Јован Ђорђевић који није био пријатељ школе. За њега је забележено и остаће упамћено, да је Јован Рајић, као архиђакон у име патријархово рекао учитељима Латинске школе, коју је издржавао покојни митрополит Вићентије Јовановић, када су тражили своје заостале плате: „Идите к ономе ко вас је дозвао и најмио и од њега иштите своју плату, а нама нисте за потребу.“ Будући да је према Регуламенту старања о школама пренето на општине, а епископима одузето старање и мешање у школске ствари, биће да је новом митрополиту Ђорђевићу то одговарало јер за издржавање школе није морао давати из својих прихода.

После смрти митрополита Јована Ђорђевића на Народно-црквеном сабору одржаном у Карловцима 1774. године, народни представници између осталог затражили су од царице Марије Терезије одобрења да се, уместо клирикалних школа, у свакој дијецези, како је то одређено према члану 36 Регуламента од 1770, устроји у Новом Саду семинарија или народна гимназија, са интернатом за сто питомаца и да се за издржавање Народне гимназије разреже за сваки дом по пет крајцара. Аустријска царица Марија Терезија „из важних узрока није дозволила оснивање Народне гимназије.“ Оснивање српске гимназије није одговарало тадашњој аустријској државној политици, влада у Бечу није била вољна да дозволи оснивање школа које би биле жариште православља и српске посебности, њена намера је била да поред државне јединствености, са политичком и културном превлашћу немачке нације спроведе и унију, то јест верско јединство.

Ипак, након револуционарних догађаја у Паризу 1780. године њен наследник цар Јосиф II био је спреман на попуштање, страх је завладао Монархијом. Изразио је спремност да Србима да, гимназију у Темишвару, на периферији „народног пространства“, где би

држава лакше и ефикасније контролисала рад школе него у крајевима где су Срби били гушће насељени и чинили већину. Овде васпитани младићи далеко од верског, културног и духовног средишта били би изгубљени за Српство и брзо би се однарођавали прекидајући везе са својим народом. Против овакве политике и могућег начина васпитања био је митрополит Мојсије Путник и његова је јасна воља била да гимназија буде у Карловцима, где би школа била под његовим надзором што је била сигурна гаранција и да ће имати национални правац развоја и православну оријентацију.

На једном од тзв. политичких народно-црквених сабора, оном одржаном 1790. године у Темишвару, један од закључака био је да се што хитније оснује гимназија. За новог митрополита изабран је у Темишвару млади, образовани, мудри, агилни Стефан Стратимировић. Германизаторска политика цара Јосифа II изазвала је велико огорчење у Угарској, грађанској Хрватској и Славонији. Оваква политика где је власт уз подршку католичког клира и поред политике германизације, почела и да ограничава права и културни и економски напредак православног живља, само је продубљивала незадовољство. Убрзо након смрти Јосифа II, нови цар Леополд II настојао је да ублажи ту огорченост. Између осталог, укинута је наредба према којој су се у средњој школи сви предмети у свим разредима морали предавати на немачком језику, а сви професори отпуштени због незнања немачког језика враћени су у службу. У свеопштој попустљивости према својим народима коју је Леополд II испољавао, па и према Србима, искористио је млади митрополит Стефан Стратимировић да оснује српску гимназију у Карловцима и да оствари давнашњу жељу српског народа за којом је тежио још и митрополит Исаија Ђаковић. Стратимировић је желео да оснује школу у којој ће васпитавати младиће у за то време модерним схватањима, тако да ови сачувају своју веру и будну националну свест, а да им се при том не спута дух младићки.

За овај тада национални пројекат првога реда, било је важно да би се остварио, обезбедити и велика новчана средства. Остварење циља било је изгледно јер је митрополит нашао богатог и за националну ствар расположеног угледног карловачког „грађанина“ трговца и банкара и за то време једног од најбогатијих Срба, Дими-

трија Анастасијевића Сабова, који је био вољан да покаже и искаже своју племениту намеру и приложи за оснивање Српске гимназије, тада огромну суму од 20.000 форинти и то пола у готовом новцу, а пола у обвезницама. Колико су ово била велика средства довољан је доказ да се у то време у Карловцима могла купити мања кућа за 100 форинти. Како ова сума није била довољна, Стратимировић је сутрадан, 3. августа 1791. године позвао у Двор око стотину Срба Карловчана и ту им објавио племениту намеру одличног грађанина, Сабова. Сабов је лично, јавно пред њима потврдио своје даривање. Карловчани су одушевљени већ истог дана уписали 17.240 форинти добровољних прилога, а до краја су грађани прикупили 19.100 форинти тако да је то било довољно за издржавање Гимназије. Митрополит је већ сутрадан, 4. августа 1791. године цару Леополду II послао на одобрење основно писмо Димитрија Анастасијевића Сабова ради оснивања Гимназије. Убрзо затим, 11. октобра 1791. године, цар Леополд II одобрио је оснивање Гимназије.

Митрополит Стефан Стратимировић није стао у својим просветитељским напорима па је недуго после оснивања Гимназије већ 1794. године отворио и Карловачку богословију. Да подсетимо у српској цркви и под Турцима спремање за свештенички позив обављано је махом занатски, од самих парохијских свештеника неретко су свештеници били неписмени а свештеничку службу су вршили учећи је напамет. Није искључено, рекао би Грујић да је била бар с времена на време и понека богословска школа, при неком од епископских дворова. Прве поуздане вести о једној таквој школи наводи Радослав Грујић, потичу из 1615. године када је дабробосански митрополит и егзакт Далмације, Теодор отворио школу за спремање парохијског свештенства у далматинском манастиру Крки. Тек почетком 18. века у Митрополији београдској-карловачкој како смо већ навели митрополит Мојсије Петровић (1726–1730) и Викентије Јовановић (1731–1737) отворили су неку врсту духовне академије по узору на сличне академије у Русији, нажалост њихова прерана смрт омела је ту жељу и намеру да се ове школе устале ову духовну академију је нешто касније, око 1744. године успео да обнови владика бачки Висарион Павловић (1731–1756) у Новом Саду али се након његове смрти ни ове школе нису могле нити равити нити одржати.

Образовани и мудри карловачки митрополит Стефан Стратимировић у Карловцима након гимназије коју је основао 1791. основао је и прву српску богословију 1794. године. Оно што је посебно важно уз ове две високо школске установе 1797. основао је и благодјејаније, за издржавање сиромашних али даровитих ђака из васколиког српства. Оснивање тзв. Генералне семинарије за потребе образовања свештенства свих припадника православне вероисповести у Монархији било је такође одређено на Народно-црквеном сабору у Темишвару 1790. године. У захтеву цару Леополду II, сажето су изнесене све жалбе православних и њихови захтеви, ради регулисања положаја Цркве и народа у Краљевини Угарској и Хрватској и да се тиме намеће као неопходно оснивање свештеничког семинара и да тај семинар треба подићи у Карловцима у духовном седишту српског народа, да је високи ерар већ одобрио потребна новчана средства за његово подизање. Цар Леополд II прихватио је овај предлог Сабора, но из политичких али и других разлога, власти су одуговлачиле, да би коначно карловачко клирикално училиште почело са радом 1. (14) фебруара 1794. године.

Богословија је почела са радом у једној учионици зграде Нормалне школе. Прву генерацију чинила су четири ђакона и двадесет и шест младих цивилиста. Прва школска година трајала је од 1. (14) фебруара до 12. (25) августа 1794. године. Наставу је пратило тридесет ученика, узраста од 17 до 26 година, а њих двадесет и седам било је ожењених и тројица неожењених. Наставу је изводио млади калуђер протосинђел Петар Видак, први професор Богословије који је изводио наставу а предавао је и *Велики катихизис* Јована Рајића. Занимљив је и проглас школске предспреме код ученика Богословије. Највећи број их је дошао, из сеоских и градских тривијалних школа али је било и таквих који су претходно учили Карловачку гимназију, затим гимназије у Новом Саду, Осеку, Сегедину, Шопрону, Кечкемету. Ипак, били су ретки они који су претходно похађали академију у Пожуну или Печују, филозофију у Сегедину или Универзитет у Пешти. Да се закључити да су Богословију у Карловцима уписивали већ солидно образовани младићи што је због образоване неуједначености причињавало одређене потешкоће код извођења наставног програма.

Испрва је школовање трајало 2 године да би се од школске 1825/26. године, школовање продужило на 3 године. Од ове школске године у училишту су предавани следећи предмети: Словенска граматика са вежбама, догматско богословље, пастирско богословље, полемичко и морално богословље, црквена историја, црквена реторика са вежбама, катихетика, педагогија и методика, тумачење недељних и празничних јеванђеља. За време трајања Војводства Србије и Тамишког Баната (1849–1861), Земаљска управа у Темишвару се заузимала за оштрије критеријуме за примање кандидата у клирикална училишта, а то је захтевало да су се у ову школу могли примати кандидати са завршеном гимназијом или филозофијом. Исте мере захтевао је и потоњи патријарх Јосиф Рајачић. Он је, одговарајући на ово питање Хрватској земаљској управи у Загребу, од 5 септембра 1864. године потврдио, да се у Карловачку богословију примају само ученици са завршеном гимназијом.

Свакако је вредно поменути осим карловачке богословије било је неко време током 19. века у карловачкој митрополији неколико богословских училишта по епископијама. Тако је „Клирикалну школу“ основао у Плашком владика Видак већ 1801., а потом у Пакрацу владика Јосип Путник 1809. Нешто касније 1822. године на предлог митрополита Стефана Стратимировића основана су богословска училишта и у Араду и у Вршцу са српским и румунским одељењима а у Темишвару само са српским. Темишварску богословско училиште ускоро је затворио сам митрополит Стратимировић као сувишно а у Вршцу је престала са радом за време Српског народног покрета 1848–1849, али је рад у њој обновљен 1854. године. 1863. године епископска конференција донела је закључак да се због превеликог број свештенства, мора извршити редукција парохијских свештеника па је на Народном црквеном сабору 1864/65 донето решење да се полако у року од три године морају укинути богословска училишта у Вршцу и Плашком и она су престала са радом 1867. године док је Пакрачка са радом завршила 1872. године.

Стара Карловачка богословија, укинута је, сходно одредбама Краљевског Рескрипта од 10. августа 1868. године из два разлога: Да би се у међувремену могла извршити редукција прекобројног свештенства, и да би се припремио нови наставни кадар на вишем

научно-стручном нивоу, када се богословија буде поново отворила. Ипак, лоша страна овакве одлуке била је да се због престанка прилива кадрова, свештенство у архидијецези почело брзо осипати. Када се узме у обзир да је за припрему новог кандидата било потребно најмање четири године, питање што скоријег отварања богословије поставило се као приоритет. Сабор је одмах након затварања старе Богословије послао четворицу кандидата на студије у Кијевску духовну академију, уз обавезу да након завршетка Академије, у новој Богословији раде најмање шест година, чак је и новосадска „Застава“ од 9. (21) маја 1875. године поставила питање: „Је ли време да се Богословија отвори?“. Краљевским рескриптом од 10. августа 1868. године, установљена је пракса и наставно образовна основа нове Богословије.

Тако је Карловачка богословија била једина богословија у Митрополији. У њој се предају следеће науке: Увод у богословље, славенски језик, грчки језик, увод у Свето писмо Старог и Новог завета, црквена историја, тумачење Светог писма, догматско богословље, литургија, морално богословље, омилитика, пастирско богословље, педагогија с учитељском методом, усмене и писмене вежбе из омилитике, црквено право, рурална економија, дијететика, црквено појање са правилом. Настава се изводила на српском језику, изузев догматског богословља на црквенословенском језику. Поменуте предмете предаваће пет редовних професора и помоћник. Професори Богословије могу бити из духовног и световног реда. У Богословију се примају само кандидати са свршеном вишом гимназијом и положеним испитом зрелости. Течај Богословије трајао је четири године. Богословија је поново отворена 1875. године.

Школске 1891/92. године прешло је богословско училиште из старе зграде у нове просторије зграде задужбине браће Анђелић, патријарха Германа и брата му протојереја Стефана Анђелића. У овој згради подигнутој за потребе Гимназије и Богословије било је одређено североисточно крило за Богословију са четири учионице, професорском зборницом, собом за ректора, библиотеком и станом за послужитеља, док је остали део зграде припао Гимназији (лево од улаза где је и данас простор за директора и зборница). Велику свечану салу користили су према потреби и Гимназија и Богословија.

Од 1897. године Архијерејски синод усвојио је Статут о устројству Православног српског богословског училишта у Карловцима. Према овом статуту, Богословско училиште има задатак „Да одређеном наставом и сходним васпитањем спрема православној цркви достојне кандидате свештенике за мирски и монашки чин.“

Богословија се већ након једног века свога постојања развила у чувену карловачку богословију која је у време патријарха Георгија Бранковића 1890–1907 давала готово факултетско образовање свештеничком подмлатку карловачке богословије, уз нову зграду у коју се смешта богословија патријарх Бранковић је 1903. основао модеран савремен семинар, за што угоднији живот са преко 100 богословаца, морали би још једном поменути да су богословију могли похађати само свршени ученици класичних и реалних гимназија. Функција карловачке богословије као теолошког факултета престала је тек оснивањем богословског факултета на универзитету у Београду 1920. године.

Највиша власт у училишту је Архијерејски Синод, а врховни надзор над њим је имао патријарх. Управу училишта води ректор уз помоћ Наставничког већа. Архијерејски Синод при томе доноси Статут училишта, прописује наставни план и програм и одобрава за штампу припремљене уџбенике, поставља ректора и редовне професоре и суди им у случајевима кривице, брине о њиховом пензионисању. Професори училишта редовни и привремени морају бити свештена лица, док помоћници могу бити из световног реда. Њихове квалификације су следеће: за редовног професора училишта академски степен (докторат, магистар итд.), за привременог професора неког свршеног богословског завода у који се као слушаоци примају само свршени матуранти, за помоћника да је за своју струку оспособљен. У богословском училишту се предају следећи предмети:

1. Увод у богословље у опште (основно богословље)
2. Свето писмо Старог завета
3. Свето писмо Новог завета
4. Стари јеврејски језик
5. Библијска историја са археологијом
6. Догматско богословље

7. Полемичко богословље
8. Морално богословље
9. Педагогија и методика
10. Катихетика са праксом
11. Омилитичко богословље са историјом проповедништва и вежбањем
12. Црквено право
13. Црквена историја (општа и српска црквена историја)
14. Пастирско богословље
15. Појање са правилом
16. Словенски језик
17. Литургика
18. Грчки језик и патристика
19. Хигијена и дијететика
20. Пчеларство

Богословија је у време Великог рата није радила три школске године од 1914. до 1917, а школске 1917/18. године обновљена је настава. Формално је Богословија постојала до 1922. године. У згради Карловачке богословије и семинара уселила се београдска Богословија Св. Саве, још 1920. године. Те године, у ослобођеном Београду основано је Министарство пошта и телеграфа, које је било смештено у згради Богословије, па је ова морала да се сели. Видимо да је пред Велики рат Карловачка богословија по својој унутрашњој структури била високо рангирана и имала незваничан статус као училиште Теолошког факултета или Духовне академије и да су Срби први пут у Монархији, имали своју високу школу.

Уредбом нове државе краљевине СХС од 1920. године све су богословије у српској патријаршији биле формиране тако, да примају за ученике свршене ђаке четвртог разреда средњих школа. У њима настава сада траје пет година, сви су слушаоци државни питомци и имају заједничко издржавање у богословском семинару. Таквих богословија има сада у српској патријаршији 5, и то: Светог Саве у Карловцима, у Сарајеву, Цетињу, Призрену и Битољу. Издржава их министарство Вера и о њима води бригу у споразуму са Светим Архијерејским Синодом српске патријаршије. Ученици који са успехом сврше богословију могу постати парохијски свеш-

тници, када наврше 24 године, а врло добри могу положити испит зрелости и ићи на богословски факултет.

У међувремену сада богословија Св. Саве постаје шесторазредна прво коло ове богословије отпочело је са радом 1923/1929, друго коло од 1929/1935 годину. У овом периоду свога постојања богословија добија и један нов високи теолошки ниво као и у осталим богословским наукама и то захваљујући изузетном приливу образованих руских теолога који су након пропасти царске Русије избегли и расули се широм Европе и света. Руска Заграничне црква је за своје духовно и политичко седиште изабрала Сремске Карловце, захваљујући овим догађајима карловачка богословија добија изузетне професоре. За време српског патријарха Варнаве наставни кадар богословије чине; др Никола Ђорђевић ректор, те професори Борис Селивановски, др Сима Грозданић, Душан Петровић, Николај Акајомов, Сергеј Мураков, Богољуб Ћирковић, Лука Крстић, Атанасије Спасић, Драгољуб Јосифовић, Радован Миљковић, Константин Велимировић, др Душан Јакишић, Нил Малахов и Борис Волобујев. Богословија као и гимназија престаје са радом током Другог светског рата да би након завршетка рата са радом наставила тек 1964. Од 1964–2002. школа је била петогодишња, 2002–2009 школа је била четворогодишња, а 2009/10. враћена је на петогодишњу. Одлуком Синода 1966. године добила је име Св. Арсеније I. Богословија и смештена је у зграду црквено-народних фондова.

Важно је напоменути да у најбољем духу идеје карловачког митрополита Стефана Стратимировића патријарх Георгије Бранковић 1897. године оснива фонд за издржавање и помагање сиромашних ученика карловачке богословије са основним циљем: Да помаже добре ученике, који би, услед промене родитељског материјалног стања остали без материјалне потпоре до задобијања црквеног благодјејанија да награђује ученике, који се одликују у добром саставу и лепом произношењу проповеди као и у црквеном певању; Да помаже ученичке излете, поучне забаве и екскурзије по Отаџбини и другим земљама и да, по могућству даје сиромашним ученицима за лечење уопште и у бањама посебно. Средства су прикупљана кроз прилоге на светосавској прослави па тако у извештају из 1933. године имамо приложнике: Патријарха Варнаву, митрополита руског

Антонија, епископе Тихона, Јеротеја, пакрачког Мирона, архимандрита Виктора, Викентија Проданова, народног посланика Стевана Ћирића, карловчког трговца Александра Матића, школског лекара др Обрада Максимовића, затим приказани су ситни прилози на забави, и тако даље. У извештајима су приказивани умрли и живи добротвори износ средстава који су прилагали приказани су и утемељивачи фонда. Фонд је постојао до 1941. године. За време Првог светског рата у раду фонда настао је застој од краја 1914–1918. како је Богословија наставила 1919. са радом прво у Београду а потом 1920. у Карловцима и фонд наставља обављање свог пословања.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Н. Гавриловић, Карловачка Богословија (1794–1920), Сремски Карловци 1984.

2. Ж. Димић, Руско-српске везе од 9. до средине 18. века, Нови Сад 2013.

3. Ж. Димић, Сремски Карловци, Каирос, Сремски Карловци 2011.

4. Н. Нинковић, Митрополит Павле Ненадовић, Нови Сад 2017.

5. Радосав Грујић, Средњевековно српско парохијско свештенство, Скопље 1923.

6. Иларион Руварац, Шта се и како се и с које стране покушавало да се и код нас оснује семинарија за кандидате свештеничког реда, Глас Истине, 1887.

7. Димитрије Руварац, Клирикална школа у Пакрацу од њеног постанка до престанка 1809–1872, Архив за историју митрополије карловачке, бр.4, стр 97.

8. Богословија Св. Саве у Сремским Карловцима, бр. извештаја XXVIII – О стању фондова за 1938., Сремски Карловци, српска манастирска штампарија 1939.

9. XXIII извештај, о стању фонда сиромашних ученика богословије Св. Саве у Срем. Карловцима за 1933. годину, СМШ, Сремски Карловци 1934.

Попис становништва у немачком насељу Schwaben Dorfel (Швапска) у Сремским Карловцима 1769/70.

Занимљиво је да кроз забелешке страних путника и путописаца који су пролазили кроз Сремске Карловце током 16, 17. века наилазимо на тек понеког становника католичке вероисповести.[1]

За време турске владавине од 1521. до 1699. године у Карловцима су живели Срби и нешто мало Турака. Још тада под Турцима помињу се остаци бенедиктинске (католичке) цркве, иако католика није било, и тек мало Турака. Након Великог бечког рата и ослобођења од Турака досељавају се у Карловце Великом сеобом под Арсенијем III Чарнојевићем многобројни Срби који овде затичу староседеоце Србе, али и понеког Немца занатлију.[2] Тако имамо увид у први попис које су спровеле нове власти у Хабзбуршкој монархији од 1702. године у коме видимо да је у Карловцима већ неколико римокатоличких породица, док је укупно било око 1.500 становника.[3]

Након Другог Аустро-турског рата, Београдским миром из 1739. године, Аустрија је изгубила Београд и Северну Србију и при том сво римокатоличко становништво напустило је Србију, и преко Саве и Дунава прешли у Хабзбуршку монархију. Подсећамо да је уочи ове друге Велике сеобе Срба у Карловцима 1738. године овладала куга. Ова сеоба позната је и као сеоба под патронатом Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом, тада су се поред великог

[1] Жарко Димић, *Сремски Карловци и страни путници и путописци кроз векове*, Сремски Карловци – Нови Сад, 2017, стр. 203–230.

[2] Коста Петровић, *Сремски Карловци кроз историју*, календар за 1957, Матица српска, стр. 48.

[3] Жарко Димић, *Овде живе Срби, Ветерник*, 2011, опат Бонини, стр. 153

броја Срба у Карловце, доселила и 51 немачка породица из Београда. Ове немачке породице добиле су земљу и настаниле су се на северо-источном подножју Магарчевог брега, око Капеле мира. Насеље је названо („Schwaben dorfel“). Овај се крај и данас назива „швапска“.[4] Насеље је названо („Schwaben dorfel“), а касније и „Teutsches Dorfel“. Овај засеок чинио је посебну јединицу и у вези са њим водиле су се посебне пореске књиге, чак је одређивана и посебна контрибуција. Пошто су Карловци у то време подељени на махале – четврти, засеок „Schwaben dorfel“ имао је свог четвртара. Он се звао „Judeh Germanus“. Овај четвртар заступао је пред Магистратом интересе своје четврти.[5] У засеоку Schwaben dorfel („швапска“) 1769/70. било је 13 кућа за које су плаћала кућарину 30 крајцара, 2 куће 1 форинту и 30 (h) новчића, 1 кућа 2 форинте и 30 (h) и 50 кућа по 1 форинту. У вароши је било 637 кућа, а у засеоку 74, у свему укупно 711 кућа. Тринаест варошана имали су по 2 куће, а двојица по 4 куће.[6] Интересантно је да је Коста Петровић приметио да магистратски попис карловачког становништва за 1769/70. има „све оне исте мане који су имали пописи из ранијих година“, а то је да код великог броја карловачког становништва није могуће утврдити идентитет појединих имена. Као опорезовани мајстори забележено је и 6 Цигана који су правили ексере и зими плели корпе.[7] Иначе, „према попису порезовника 1753/54 године било је у Карловцима 514 кућа, 565 домаћина и 3.843 становника, од којих су 3.110 били православни Срби“.[8]

Иако се овај документ, тј. попис католичких, тј. немачких породица односи на период од 1769/70, поменућемо и да је почетком Француске револуције крајем 18. века у Карловце из Елзаса населило око 30 немачких породица, а од 1811. до 1814. у Карловце се насељава и око 65 католичких породица из Хрватске, из предела

[4] Жарко Димић, *Сремски Карловци*, Каирос, Ср. Карловци, 2011, стр. 57.

[5] Коста Петровић, *Порекло, економско стање и занимање карловачког становништва у XIII веку*, Рад војвођанских музеја, бр. 4, Нови Сад

[6] Исто, стр. 146.

[7] Исто, стр. 178.

[8] Коста Петровић, *Карловци и карловачко становништво од 1753. до 1815*, Историјски часопис, књига IX–X, Београд, 1959, стр. 295.

око Горњег Карловца, нешто Славонаца и Подраваца. Магистарски попис из 1857. године говори нам да је било 2.614 Срба православаца и 1.385 Хрвата католика. У овој грубој подели међу Хрватима су вероватно и Немци католици. Карловци су имали, 1910. године, укупно 6.342 становника. Године 1921. Карловци показују назадовање. Број становника тада износи 5.907, од тога: 5.349, Србохрвата, 15 Словенаца, 43 Чехословака, 2 Русина, 2 Пољака, 50 Руса, 224 Мађара, 211 Немаца, 5 Румуна, 6 других. По вероисповести од ових 5.907 има: православних – 3307, римокатолика – 2.564, гркокатолика – 3, евангелика – 32, муслимана – 1. Интересантно је да Карловци немају ни једног становника Јевреја. По површини град заузима простор од 48 квадратних километара. Домаћинстава (1921) има у Карловцима 1.465, а кућа 1.171. Током 18, 19 и 20. века, па до данас, трају појединачна насељавања, а након Другог светског рата и обимнија, да би се тај процес отприлике заокружио 90-тих година миграцијама након грађанског рата у Југославији.

Како је то изгледало према попису из 1931. године у Карловцима је било 5687 становника; од тога је било 3.210 православних, 2.304 римокатолика и 73 становника друге вероисповести. Априла 1941. године у Карловцима је 6.071 становник, од тога Срба 3.494, Руса 31, 1.846 Хрвата, Немаца 506, Мађара 130, и осталих 66, а након завршетка Другог светског рата у попису из децембра 1944. који је извршила општина нађено је 4.063 лица. Мањак је износио 25%. Према општинском попису из 1957. године Карловци имају око 6.000 становника.[9]

Данас, према последњем попису из 2011. године, Карловци имају 8.750 становника, од тога Срба 6.820 или 77,94%, Хрвата 576 (6,58%), регионално опредељених 244, Мађара 182, Немаца 63, Југословена 71, Македонаца 25, Црногораца 41, Словака 29, Словенаца 15, Русина 16, Рома 14, Руса 11, Горанаца 9, Румуна 7, Украјинаца 7, Албанаца 6, Бугара и Буњеваца 4, Муслимана 3, неизјашњених 534, непознато 45, остали 24.

Занимљива је појава, широм Војводине, да су многобројне немачке породице губитком језика, а остајући у католичкој вери и

[9] Коста Петровић, *Сремски Карловци кроз историју*, стр. 48.

говорећи српско-хрватским језиком, прелазили лагано у хрватску заједницу, тако да се данас један део њих изјашњавају Хрватима. Овај процес је на тренутак био заустављен почетком Другог светског рата када је од стране нацистичке Немачке окупирана Краљевина Југославија. У овом попису из 1769/70, у насељу „швапска“ нећићемо понеку хрватску или српску породицу, не знамо које су вероисповести, али то у овом случају је мање важно. Овај документ је нађен у Фонду Архива Карловачког магистрата под ознаком VARIA.

Conscription

Dessen so die in Teutschen Dörffe Burger, und Innwohner an Grund Stücken, und s. v. Vieh besitzen, ingleichen was diese Profesion, und Handelschafft treiben, folgsam wie viel ein jeder hievon auf das 1769/1770te Militar Jahr zu allhisig gemeinen Stadt Cassam als das die Landes fürsten zugehörige Portional zu entrichten hat. Wie folgt als

Попис

Попис грађана у немачком насељу и укућана на поседу, стоке у власништву, као и професија које се баве трговином, и колико је свако, за војну 1769/70. годину, у општинску касу уплатио доприноса земаљском владару

		Глава по 4 форинте		Кућа по 1 форинта			Дућан			Трговачка професија			Мотика винограда по 15 крајцара			Надница (коса) ливада по 15 крајцара			Казана ракијеа по 15 крајцара		Коња по 15 крајцара			Волова по 15 крајцара		Крава по 15 крајцара		100 вошки по 1 форинта			Касарски врт и учитељев посед			Сума целог износа	
			f		f	x		f	x		f	x		f	x		f	x	f	x		f	x		x		x		f	x		f	x	f	x
1.	Мартин Грос	1	4	1/2		30							8	2							2		30											7	
2.	Јоханес Фукс	1	4	1	1								8	2																				7	
3.	Петар Енглерт	1	4	1	1								16	4							1		15			1	15							9	30
4.	Јохан Михаел Хубер	1	4	1	1					1	1		10	2	30											1	15							8	45
5.	Јоханес Мајзингер	1	4	1	1								19	4	45						1		15			1	15							10	15
6.	Јохан Георг Фукс	1	4	1	1								10	2	30											2	30							8	
7.	Јанко Вартић	1	4	1	1								9	2	15																			7	15
8.	Јоханес Пелтел			1,5	1	30							24	6		1		15			1		15			3	45							8	45
9.	Јохан Георг Шнајдер	1	4	1	1								17	4	15						1		15			2	30							10	
10	Јозо Сочевић	1	4	1	1					1	1		6	1	30																			7	30
11	Јозеф Гринталер			1	1								32	8							2		30			3	45							10	15
12	Петар Хертрих	1	4	1	1								9	2	15											1	15							7	30
13	Никола Швајцер	1	4	1	1								4	1																				6	
14	Матија Ибик	1	4	1	1								8	2																				7	
15	Михаел Летмајер удовица			1	1								14	3	30											1	15							4	45
16	Јоаким Перес	1	4	1	1								8	2							2		30											7	30
17	Јоханес Шнајдер	1	4	1	1								9	2	15						1		15											7	30
18	Стефан Вовачић	1	4	1	1								8	2																				7	
19	Ференц Радић	1	4	1	1					1		30	18	4	30						1		15			1	15							10	
20	Петар Марковић	1	4	1	1								8	2							1		15			2	30							7	45
21	Имбре чувар стоке				1																														
22	Бартол Гајдингер ???	1	4	1	1								8	2												2	30							7	30
23	Имбре Левај	1	4	1	1								12	3																				8	
24	Мишко Радић	1	4	1	1								2		30																			6	
25	Ј(Ђ)уро Бридвеђ(ч,ц)	1	4	1	1								5	1	15																			6	15
26	Матија От	1	4	1	1								9	2	15						1		15			1	15							7	45
27	Јоханес Крал	1	4	1/2	1/2		30						5	1	15																			5	45
28	Јакоб Блажевић	1	4	1	1								4	1																				6	
29	Павел Рошин удовица			1	1								5	1	15																			2	15
30	Јанко Пирош	1	4	1	1																													5	
31	Игњат Ангер	1	4	1	1								6	1	30																			6	30
32	Никола Кришан	1	4	1	1								3		45																			5	45
33	Јохан Шандер	1	4	1	1								3		45																			5	45
34	Матија Хаген	1	4	1/2	1/2		30						4	1																				5	30
35	Ристина удовица			1	1																													1	
36	Цимбал Јанко	1	4	1	1								9	2	15																			7	15

37	Мато Шировковић	1	4	1	1								12	3																				8	
38	Валентин Логнер	1	4	1	1								8	2																				7	
39	Адам Рознер	1	4	1	1					1	1																							6	
40	Јакоб Милер	1	4	1	1								7	1	45										1		15							7	
41	Ј(Ђ)уро Ивковић	1	4	1	1								10	2	30																			7	30
42	Јохан Хот	1	4	1	1								42	10	30						2		30		2		30							16	30
43	Јозеф Паксман удовица			1	1								3		45																			1	45
44	Михаел Милер	1	4	1	1								12	3							1		15		1		15							8	30
45	Јосеф Штагл	1	4	1	1					1	2		28	7																				14	
46	Палко Јурек	1	4	1	1								14	3	30	2		30			2		30		2		30							10	
47	Петар Вагнер	1	4	1	1					1	2		22	5	30										1		15							13	15
48	Конрад Мерц	1	4	1	1								9	2	15						1		15											7	30
49	Јурко Јоханес	1	4	1	1								5	1	15						1		15		1		15							6	45
50	Лазар Разевић	1	4	1	1								7	1	45						1		15											7	
51	Петар Колдић чизмар	1	4	2,5	2	30				1	1	30	30	7	30						1		15		1		15							16	
52	Стефан Граичић	1	4	1	1								3		45						1		15		1		15							6	
53	Јохан Георг Шмит	1	4	1	1																													5	
54	Каспар Мајнерт	1	4	1	1								7	1	45										1		15							7	
55	Јозеф Кунерт	2	8	1	1								6	1	30																			10	30
56	Криштоф Микс	1	4	1	1					1	1		7	1	45						1		15											8	
57	Михаел Хорват	1	4	1	1					1	1		18	4	30																			10	30
58	Емерик Достал	1	4	1	1								8	2																				7	15
59	Павле Божић	1	4	1	1								4	1																				6	
60	Франц Герстнер	1	4	1	1								6	1	30																			6	30
61	Кристијан Шок	1	4	1	1								6	1	30																			6	30
62	Лоренц Шловак удовица			1/2		30																													30
63	Мартин Топлер	1	4	1	1								3		45						1		15											6	
64	Ј(Ђ)уро Сабо	1	4	1/2		30				1		30	4	1							1		15											6	15
65	Андра Ландеровић	1	4	1/2		30																												4	30
66	Антон Котарић	1	4	1	1								3		45																			5	45
67	Николаус Седер	1	4	1/2		30							4	1																				5	30
68	Јозо Тониморек	1	4	1/2		30							4	1																				5	30
69	Михаел Рајнингер	1	4	1/2		30							5	1	15																			5	45
70	Андреас Бохнер	1	4	1	1								1		15						1		15											5	30
71	Никола Михоковић	1	4	1/2		30							13	3	15																			7	45
72	Јакоб Преслер	1	4	1/2		30							6	1	30																			6	
73	Антони Достал удовица			1/2		30																													30
74	Јозо Месаровић	1	4	1/2		30																												4	30
																																		137	15
Имена оних становника (остало недостаје)																																			
1	Јозеф Антоновић																																	4	
2	Георг Дим																																	4	
3	Мартин Деценти																																	5	
4	Јозо Иваншиц																																	5	
5	Мало Андраш																																		45
6	Абрахам Лихтенштајн																																	5	
7	Бана																																	2	
																																		25	45
	Summa	грађани и укућанио заједно																																**545**	**15**
		од тога укућани																																**25**	**45**

Преглед историје Архива САНУ у Сремским Карловцима

Архив под управом САНУ-а у Сремским Карловцима сигурно је најзначајнији нововековни архив за историју српског народа током 18. века и прве половине 19. века, на простору Угарске. Преломни тренутак представља Велика сеоба Срба која је ојачала број и значај Срба како у Угарској тако и у читавој Хабзбуршкој монархији, нарочито после Карловачког мира 1699. Српски народ није имао своју државу и био је издељен на Отоманско царство, Хабзбуршку монархију, Млетачку и Дубровачку републику. Српска православна црква и њени јерарси, постали су носиоци и чувари како верске и духовне традиције тако и политичког статуса Срба у Хабзбуршкој монархији. Седишта српског народа до смрти Арсенија III Чарнојевића 1706. године била је Сент-Андреја. Од 1708. манастир Крушедол, да би се најзад 1713. године скрасила у Сремским Карловцима као митрополија, а потом и патријаршија, све до 1918. године. У Великој сеоби, мудри патријарх Арсеније Чарнојевић успео је да сачува и пренесе на нове просторе нешто сакралних предмета рукописних књига, повеља српских владара, турских берата и синђелија.

Временом створио се обиман фонд грађе који се морао сређивати и класификовати. Први нама до данас познат инвентар са пописаним актима, сачињен је 1733. године на латинском језику. Овај попис истовремено је и зачетак савремене архивистике код Срба. Први сачувани преглед и попис аката била су разврстана по завежљајима и са пописом сваког свежња и његове садржине. Сходно уредби дворске канцеларије 1777. сачињен је попис по новом принципу ударајући на тај начин темеље архиви Карловачке митрополије по принципу тада модерне архивистике у Европи. Поред исто-

ријских изазова који су доводили у питање само постојање и опстанак архива, а ради се о превасходно о Првом и Другом светском рату, али и послератном периоду. Ни после пресељења патријаршије, српске православне цркве након уједињења 1920. године, Архив се развијао и богатио. Поред II фонда митрополијско патријаршијске грађе прикључени су и списи карловачке општине, градског поглаварства, градске општине, месне заједнице, Карловачке гимназије и поклон личних збирки. Научна и културна вредност ове архивске грађе је за савремену историју српског народа непроцењива, Архив садржи податке о постојању, трајању али и цивилизацијском успону српског народа који је из простора Отоманског царства, из средњег века прешао у савремено доба. Архив је нажалост веома оштећен током Другог светског рата у Усташкој држави. Управо је због свог значаја стављен 1947. године стављен под заштиту државе на молбу САНУ. Да се изузетно вредни историјски извори грађе овог Архива отворе за научнике и научна истраживања, Свети архијерејски синод српске православне цркве 21. јуна/24. јуна 1949. Године донео је одлуку:

„Да јој се уступи на чување и дефинитивно уређење Архива Митрополије и Конзисторије сремскокарловачке…“ Од тада па до данас ова установа је под именом Архив САНУ у Сремским Карловцима. Архив је брижно чуван и постепено новообогаћиван грађом. Поседује преко 850 дужних метара грађе са око 3 милиона докумената. Његова грађа је доступна великом броју истраживача свих научно-културних сфера.

Посебно је потребно истаћи, да је овај Архив као једна од најзначајнијих српских институција пример изузетно добре и успешне сарадње две кровне институције српског народа СПЦ-а и САНУ.

Биографија аутора

Жарко Димић рођен је 10. марта 1962. године. Основну школу и Карловачку гимназију завршио у Сремским Карловцима. Дипломирао је, магистрирао и докторирао на Филозофском факултету у Новом Саду, на Групи за историју. Поред низа студија и стручних прилога објавио је и књиге и историографије: *Сремски Карловци*, 1990; *200 година Карловачке гимназије – школе које су претходиле Карловачкој гимназији*, 1991; *Сремски Карловци* (друго, допуњено издање), 1994; *Велики бечки рат и Карловачки мир 1683–1699*, 1999; *Овде живе Срби – страни путници и путописци о Карловцима од средине XV до почетка XX века*, 2001; *Сремски Карловци*, 2003; *Топонимија Сремских Карловаца*, 2006; *Карловачка цртачка школа 1809–1866: прва српска цртачка школа*, 2007; *Сремски Карловци – од насеља до града (1308–2008)*, 2008; *Прва српска читаоница у Сремским Карловцима 1868–2008*, 2009; *Преглед историјата Архива САНУ у Сремским Карловцима (1949–2009)*, 2009; *Сећање на грофа Саву Владиславића*, коаутори академик Чедомир Попов, др Драго Његован и Жарко Димић, 2009; *Руско-српске везе од IX до XVIII века*, 2010. (друго издање 2013); *Сремски Карловци*, 2011; *Сремски Карловци некад и сад*, 2012; *Средњовековни Срем: Турско освајање Срема у XVI веку*, 2013; *Војводина под турском влашћу 1521–1718*, 2014. (заједно са Ђорђем Бошковићем); *Споменица карловачког Сокола 1904–2014*, 2014. (друго, допуњено издање 2016); *Челници и часници Сремских Карловаца 1308–2014*, 2014; *Српска периодика у Сремским Карловцима 1837–1914.* (заједно са др Биљаном Ратковић–Његован) 2015; *Сремски Карловци на старим гравирама XVII–XIX века*, 2016; *Сремски Карловци у Великом рату 1914–1918*, 2016; *Српска Војводовина: Битка за Сремске Карловце 12. јун 1848,* 2017; *Сремски Карловци и страни путници и путописци кроз векове,* 2017; *Ђорђе Стратимировић у рату и*

револуцији 1848–1849, 2018; *Повеља вароши Нови Бечеј,* 2018; *Бомбардовање Новог Сада 1849,* Жарко Димић, Мишко Лазовић 2020; *Карловачка гимназија (230 година)*, 2021; *Заборављени карловачки сликари*, 2021; *Еснафска писма из фонда Карловачки магистрат Архива САНУ у Сремским Карловцима*, 2022; *Прилози за историју Сремских Карловаца*, 2022.

Приредио је следеће монографије и каталоге (избор): *Сремски Карловци у делима ликовних уметника од друге половине XVIII века до данас,* 1990; *Подунавска ликовна колонија Сремски Карловци 1972–1997*, 1997; *Сремски Карловци* – фотомонографија, 1997; *Сремски Карловци у делима ликовних уметника Југославије друге половине XX века*, 2002; *200 година Првог српског устанка 1806–2004*, 2004; *Из ризнице Архива САНУ у Сремским Карловцима* (предговор „Драгоцено сведочанство нашег трајања“, академик Чедомир Попов; „Кратка историја Архива САНУ у Сремским Карловцима“, Жарко Димић; аутори изложбе академик Славко Гавриловић и Жарко Димић), 2005; *Сремски Карловци – корак по корак* (водич), Жарко Димић – текст, Мартин Цандир и Јово Миливојевић – фотографије, 2005; *Sremski Karlovci – Schritt für Schritt (Führer)*, Žarko Dimić – text, Martin Candir, Jovo Milivojević – photographien, übersetzung ins Deutsche, 2006; *Sremski Karlovci – Step by Step* (guide), Žarko Dimić, Martin Candir, Jovo Milivojević – photographs, Aleksandar Stanojlović – architect-map, Dubravka Bugarski–Alimpić – translated to English, 2006; *Сремски Карловци* (српско-енглески-немачки), фотографије Мартин Цандир, Душко Вујичић, Жарко Димић, 2007; *Сима Милутиновић Сарајлија, Историја Србије* (треће издање), приредио Жарко Димић, 2008; *Описаније живота патријарха Јосифа Рајачића*, приредили проф. др Љиљана Јеремић и Жарко Димић, 2012; *Описаније Новог Сада и околине(1837–1838) Фридриха Баудрија*, приредио Жарко Димић 2013; *Успомене Ђорђа Стратимировића*, приредио Жарко Димић 2013; *Ратни дневник : 1915–1917 / Богољуб Константиновић*, 2022.

Жарко Димић је и књижевни стваралац. Песничке књиге: *Свитац на жици*, 1988; *Светац на столу*, 1989; *Кућа на крову*, 1992; *Двориште на небу*, 1993, 1994; *Двориште на небу* (треће, допуњено издање), 1995; *Душа на ветру* (избор из поезије сачинио и приредио др Зоран Ђерић), 1995; *Ветар на лицу: Записи из поетског днев-*

ника I, 2002; *Инквизитори на небу (Србије): Записи из поетског дневника II*, 2005; *La Casa Sulla Strada* (изабране песме на италијанском језику, превео Драган Мраовић), 1993; *Dove i Cigni Sognano* (изабране љубавне песме на италијанском језику, превела Анђела Ђанели), 2006; *I nuovi inquistori*, превео Драган Мраовић, 2014. Прозне књиге: *Анегдоте карловачке и старе разгледнице – антологија* (књига прва) 2009; *Анегдоте карловачке и старе разгледнице – антологија* (књига друга) 2012; *Анегдоте карловачке и старе разгледнице – антологија* (књига трећа) 2013; *Анегдоте карловачке и старе разгледнице – антологија* (књига четврта) 2017; *Анегдоте карловачке и старе разгледнице – антологија* (књига пета) 2019; *Сремски Карловци у фото-објективу Миладина Мареша*, 2022.

Награде и признања (избор): Жарко Димић је као ученик Карловачке гимназије награђен из фонда др Милице Богдановић за постигнуте изузетне резултате из историје 1979. године; Печат вароши сремскокарловачке (за најбољи циклус песама објављен у часопису „Поља“), 1992; Специјална награда за поезију на 15. уметничком фестивалу медитерана у Конверсану (Италија), 2002; Јубиларни крст генерала Петра Николајевића Врангела (Санкт Петербург), 2007; Медаља патријарха Јосифа Рајачића (сребро) коју додељује Научно-меморијални центар „Патријарх Јосиф Рајачић“, 2007; Награда „Павле Марковић Адамов“, 2009; „Златна значка“ Културно-просветне заједнице Србије, 2009; Орден Руске православне цркве Преподобног Сергеја Радоњешкога III степена који му је доделио Алексеј, Руски патријарх московски и целе Русије 2008; Вукова награда Културно просветне заједнице Србије, 2009; носилац је медаље ФЕДОРОВ и Витешког крста који додељује Међународна асоцијација витезова са седиштем у Москви за свеукупни досадашњи рад на очувању националних вредности и православне традиције, 2010; Годишња награда Друштва новинара Војводине за серијал текстова из историје „Јаша Томић“, 2014; Годишња награда листа „Збиља“ за 2015; Награда Велике Попине (Лика) за допринос развоју и очувању традиције, 2017; Награда АРС Академије за животно дело у развоју културе и духовног наслеђа, 2018; Орден Вожда Ђорђа Стратимировића, 2021; Награда „Дејан Медаковић“ за књигу Карловачка гимназија, 2021.

До данас, 2022. године, др Жарко Димић објавио је преко 860 ауторских јединица из књижевности, историографије и историје уметности.

Као носилац и покретач пројеката у култури и уметности, Жарко Димић је добитник многобројних награда, повеља и признања у земљи и иностранству и награда

Поезија му је превођена на италијански, енглески, руски и мађарски језик. Заступљен је у тридесетак песничких антологија у земљи и иностранству. Пише есејистику, ликовну и књижевну критику. Члан је Одељења за друштвене науке Матице српске, Друштва књижевника Војводине, Удружења књижевника Србије, Друштва новинара Војводине. Члан је редакције „Зборника Матице српске за историју“ (2008–2012), Сентандрејског одбора САНУ од 2010, „Песничких новина“. Сарадник је у изради *Српског биографског речника* и *Енциклопедије Новог Сада*. Оснивач је и главни и одговорни уредник часописа за културу, науку и уметност „Кровови“, од оснивања 1986. године до данас.

У предходне две деценије свога радног века Жарко Димић био је: члан Савета Покрајинског фонда културе АП Војводине, члан Савета Филозофског факултета у Новом Саду, члан Савета Академије уметности у Новом Саду, потпредседник СО Сремски Карловци (1996–2000), председик Скупштине општине Сремски Карловци 2014–2016, члан Управног одбора Вукове задужбине, потпредсединик Управог одбора Вукове задужбине, члан Управног одбора Друштва новинара Војводине, члан Управног одбора Српског народног позоришта, члан Управног одбора Архива Војводине (од 2017). Оснивач је читавог низа културних и уметничких манифестација у Сремским Карловацима и у Војводини. Секретар је Exlibris друштва Војводине. Председик Управног одбора Малог историјског друштва. Био је члан и секретар одбора са обележавање значајних годишњица и датума: 300 година Сеобе Срба 1690–1990, 300 година Карловачког мира 1699–1999, 150 година Српског народног покрета 1848–1849, Одбора за подизање споменика руском генералу Петру Николајевичу–Врангелу у Сремским Карловцима, грофу Сави Владиславићу у Сремским Карловцима, Гацку и Санкт

Петербургу, члан Одбора за обележавање три века Карловачке митрополије 1713–2013. итд. Сарађивао је као историчар у педесетак емисија и пројеката Радио телевизије Војводине. До сада је био запослен у Музеју града Новог Сада и у Културном центру „Карловачка уметничка радионица“. Управник је Архива САНУ у Сремским Карловцима. Живи и ради у Сремским Карловцима.

Именски регистар

А

Авакумовић Димитрије, 92, 93
Авакумовић Григорије, епископ, 126
Авакумовић Григорије, учитељ, 154, 178
Авакумовић Стефан, епископ, 127
Аврамовић Петар, 179
Адолф, подмаршал, 398
Акајомов Николај, професор, 473, 499
Албанци, 503
Алберт II, цар, 82
Албрехт, надвојвода, 36
Албрехт Драган, котарски повереник, 402
Александар I, руски цар, 369
Александер, државни одвјетник, 403
Александрович Аметистов Тихов, богослов, 309
Алексеј, Врангелов син, 309
Алексеј, руски патријарх, 511
Алија, чарупџија, 211
Анастасијевић Димитрије Сабов, 19, 83, 105, 367, 376, 377, 434, 466, 467, 493
Ангелина, мајка Стефана Стратимировића, 365
Ангер Игњат, 505
Андраш Мало, 506
Андрејевић, браћа, 62
Андрејевић, породица, 106, 287, 376
Андрејевић Андреј, 53, 208, 248, 376
Андрејевић Јаков, 376
Андрејевић Јелисавета, 248
Андрејевић Михаил, 248
Андрејевић Петар, 53, 236, 287
Анђелић, браћа, 471, 480, 496

Анђелић Герман, патријарх, 172, 178
Анђелић Захарије, свештеник, 287
Анђелић Стефан, протојереј, 471, 496
Антоније, митрополит, 500
Антоновић Исаија, митрополит, 145, 463, 489
Антоновић Јозеф, 506
Антула Константин Јанко, 153
Апафи Михаил, ердељски кнез, 76
Апл, породица, 7
Араницки Димитрије, учитељ, 154
Араницки Кирил, професор, 89, 443, 447
Аристотел, 143
Арсењев Аљоша, 308, 325,
Арсић Андрија, 430
Арсић Еустахија, 373
Атанацковић Платон, епископ, 33–35, 170, 174, 178
Атанацковић Трифун, саветник, 171, 180
Атлагић Марко, 175, 178
Ауер Људевит, 417, 433, 436
Ауер Јулка, 320
Аћимовић Владислав Дура, 16

Б

Бабић Зорка, 324
Бабић, породица, 323
Бабић Софија, 323, 324
Бабић Стефан, 340
Бана, 506
Банфи, барон, 353
Батар, Батард, 35
Баудри Фридрих, 510
Бауер Јозеф Антун, литограф, 177
Бах Александар, министар унутрашњих дела, 33, 165, 353–357, 475
Безендорфер Јосип, 285

Беницки Павле, секретар Стафана Стратимировића, 367, 443, 452
Бекић Ђорђе Ст, професор, 352, 356, 358
Бенке Михаљ, професор, 71
Берић, 273, 274
Барбек, породица, 7
Барелековић Вјекослав, повереник гимназије, 481
Бертолино Антон, шеф Царско-краљевске комисије, 280, 291
Бесарабић Душан, 28, 426
Бечејац Живан, 211
Бибић Павао, парох, 170, 179
Бига Петар, генерал, 339, 340, 342, 344
Бихлер Леополд, 106, 108, 109
Бич Вилим, жупник, 400, 417
Благојевић, командирер, 272
Блажевић Јакоб, 505
Блед Жан-Пол, 33, 80, 86
Богдановић Јован Јоца, 185, 187, 188, 191, 197
Богдановић Лукијан, патријарх, 398, 407
Богдановић Милица, 511
Богданович Прокопије Возницин, 386
Божић Ђорђе, 179
Божић Мика Карапанџа, 401
Божић Јована Павле, 427
Божић Павле, 506
Бојничић Иван, 378
Бојовић Петар, војвода, 419, 434
Болић Прокопије, 443
Борђошки Аврам, парох, 171, 179
Ботстор, писар, 51
Бохнер Андреас, 506
Бошковић Ђорђе, 21, 443, 509
Бранковић Георгије, патријарх, 33, 225, 226, 231, 339, 343, 350–352, 356, 358, 477, 497, 499
Бранковић Ђорђе, гроф, 76
Бранковић Ђорђе, прота, 171, 179, 343
Брановачки Јован, епископ,

Брановачки Јован, пуковник, 128
Бридвећ(ч, ц) Ђуро, 505
Броз Јосип Тито, 339
Брозовић Анте, 213, 214, 216, 224, 229, 234
Брукнер Богдан, академик, 20
Бугари, 25, 139, 397, 409, 419, 423, 475, 503
Бугарски Војислав, мајор, 413–419
Бугарски Алимпић Дубравка, 510
Будисављевић Милан, 417, 477, 479
Будисављевић Срђан, одвјетник, 403, 404, 436
Буковац Влахо, 163, 177, 178
Буњевци, 13, 503
Бурна Марко, 180, 255, 426

В

Вагнер Петар, 506
Вајскопф Ана, 179, 199, 201
Валис, гроф, 45
Валка Артур, полицијски чиновник, 398, 400, 402, 404, 405, 438, 439
Ваљевац Стеван, 211
Вар Паладије, римски писац, 449
Варнава, патријарх, 473, 499
Вартић Јанко, 505
Василије, епископ, 347, 349
Василије, чизмаџија, 211
Васиљевић Соколов Николај, капетан, 310, 320, 321
Васиљковић Никола, 324
Васић Јован, професор, 479
Васић Катарина, 277
Васић Павле, 52, 96, 134, 138, 178, 205, 247, 250, 266, 276, 325, 350, 392, 393, 405, 479
Везић Владимир, вотант, 403
Велимировић Константин, професор, 473, 499
Величковић, породица, 95, 97

Величковић, Десанка – Беба, 95
Вендети, словенски народ, 77
Вергилије, римски песник, 449
Веселин, пивар, 211
Веселинов Иванка, 373
Веселиновић Стефан, 246
Веселић Васа, 401
Видак Петар, протосинђел, 469, 494
Видаковић Павле, 182
Видицки, архимандрит, 420
Видмар Милан, 413
Виктор, архимандрит, 500
Владиславић Сава Рагузински, гроф, 141, 509, 513
Влајков Стеван, 25, 423
Власи, 59
Влашић Адам, редарствени наредник, 437
Влаховић Павао, прота, 170, 179
Вовачић Стефан, 505
Воејков Иван, 460, 486
Војиновић Петар, 181
Војиновић Тома, професор, 89
Војновић, 47, 51
Волић Александар, градоначелник, 170, 182
Волни Андрија, директор Карловачке гимназије, 89, 441, 455, 468
Волобујев Борис, професор, 473, 499
Вомовић Петар, полицијски адјункт, 152
Врангел Николајевич Петар, генерал, 307, 309, 310–317, 319–321, 324–326, 511, 513
Врховац Радивоје, директор гимназије, 477, 479
Вујаклија Милан, 70
Вујичић Душко, 510
Вукићевић Никола, професор, 171, 180
Вуков Александар, парох, 170, 182
Вуков Стефан, адвокат, 170, 181
Вуковић Сава, 368
Вукосавић Живко, школски надзорник, 477

Вулпе Стефан, фотограф, 177, 178
Вуца, 286
Вучић Перишић Тома, 334

Г

Гавриловић Ђорђије, 217, 404
Гавриловић Ђуро, професор, 403
Гавриловић Јован, 199, 201
Гавриловић Никола, 31, 79, 275, 402, 482, 500
Гавриловић Славко, 32, 81, 150, 173, 276, 285–288, 290, 369, 377, 510
Гавриловић Стефан, 89
Гај Људевит, 335
Гајдингер Бертол, 505
Гајић Сима, богослов, 277
Галушек, подхирург, 153
Гангл Енгелберт, 213
Гарашанин Илија, 334, 335
Гарашанин Милутин, 218
Гаудењи Тивадор, 287
Гебхард, физик, 114
Гел Едвард, 215
Гелинек Петар, ранар, 153
Генчић Д, начелник Министра унутрашњих дела, 310
Георгијевић Андрија, крчмар, 401
Георгијевић Георгије Бургер, 180
Георгијевић Давид, свештеник, 464, 490
Георгијевић Милан, професор, 477
Георгијевић Петар, 182
Георгијевић Стефан, 182
Георгијевић Стефан, приватник, 170, 280
Геренчевић Ђорђе, 417
Герстнер Франц, 506
Гертнер Валентин, 279
Герчић Јаков, професор, 80, 81, 89, 382

Гершић Гига, 221
Гете, 449
Гецер Лудвиг, капелан, 154
Гијо Рене, 12
Гикић Вера, професорица, 16
Гинић Димко, 91–93
Глишић Драгутин, 429
Гојковић, 377
Гојковић, госпођа, 312
Гојковић Марко, 89, 136
Гојковић Павле, 248
Головкин, гроф, 460, 486
Головков, потпуковник, 321
Голубовић Љ, 324
Голупски Новак, 328
Горанци, 503
Госпођинчанин Јован, 286
Гостојић (Новака) Милан, 427
Граичић Стефан, 506
Грбић С. Александар, 27, 29, 402, 424, 426
Грбић Алекса, виноградар, 401
Грбић Милан, виноградар, 401
Грај Жене, 12
Гринталер Јозеф, 505
Грозданић Сима, професор, 473, 499
Грздановић Ђорђе, 430
Грос Јохан, професор, 80, 81, 467, 468
Грос Мартин, 505
Грујић Никанор, архимандрит, 33, 37, 171, 178, 249, 476
Грујић Радослав, 143, 144, 493, 500
Грујић Филип, 382
Грујичић Иван, 211
Грци, 139

Д

Дабетић Радован, професор, 16, 18
Давидов Динко, 79
Давидовић Славко, чиновник, 401
Далматинци, 10
Дамаскин Јован, велики жупан, 170, 181
Дамид Али паша, велики везир, 235, 390
Дамјановић Елеонора, учитељица, 154
Данкуц Александар, лекар, 407
Данкуц Драган, професор, 339
Даничић Ђура, 363
Дејанац Душан, 177
Дејановић Милан, 25, 423
Дејановић Тома, 182
Денић Чедомир, 52, 123
Десанчић Полит Михајло, 172, 328
Деценти Мартин, 506
Дечански Стефан, краљ, 279
Дибенка, бољшевик, 321
Дим Георг, 506
Димић, породица, 5, 6
Димић Боја, 5
Димић Жарко, 7, 21, 53, 68–70, 75, 79, 83, 87, 88, 92, 104–107, 111, 112, 125, 141, 146, 165, 176, 185, 206, 207, 236, 237, 285, 325, 350, 351, 376, 380, 386, 388, 390, 392, 393, 402–405, 418, 442, 443, 482, 500–502, 509–511
Димић Лаза, 5
Димић Мара, рођ. Шепа, 5–7, 9, 12, 13
Димић Маринко, 6
Димић Мирко, 6
Димић Никола, 5, 6, 12
Димић Станко, 9
Димитрије, патријарх, 309
Димитријевић Данило, адвокат, 170, 182
Димитријевић Милош, 353

Добановачки, 328
Добрињовски Невенка, директор гимназије, 16
Добродолац Илија, благајник, 225, 233
Доброплодни Сава, професор, 475
Добросављевић Хаџи Станоје, 211
Додић Вељка Анђелко, 427
Дојић Лазар, сремски начелник, 171, 180
Достал Антони, 506
Достал Емерик, 506
Дошен, бригадир, 355
Драгичевић (Пере) Павле, 427
Дракулић Стефан (Тома), парох, 170, 179
Дриш Герхард Корнелијус, секретар аустријског посланства, 390
Дробац, породица, 7
Дука Илија, 80
Дука Никола, 80
Дука Петар, генерал, 80, 81, 83
Дука Стеван, барон, 80, 81, 89
Дунђерин Јеремија, 211
Дунђерски Геда, 420
Дучић Јован, 225

Ђ

Ђаковић Исаија, митрополит, 140, 458, 466, 484, 492
Ђанели Анђела, 511
Ђармати, шеф поште, 259
Ђерић Зоран, 510
Ђикић Осман, 225
Ђорђе, принц, 219
Ђорђевић Богољуб, 176
Ђорђевић Владан, 218
Ђорђевић Јован, 171, 180, 217
Ђорђевић Јован, митрополит, 465, 491
Ђорђевић Никола ректор, 473, 499
Ђорђевић Сава, адвокат, 171, 181

Ђујић, командант четничке динарске дивизије, 5
Ђурић Димитрије, 180
Ђурић Ј, капетан, 355
Ђурић Слађана, 21
Ђурић Татјана, 18

Е

Едер Золтан, 71, 72
Ева (Јека) Коловедарка, 127, 377
Емерик, бискуп, 289
Енглерт Петар, 505
Ерцеган Срђан, 288, 398
Естер(р)ајхер Тадија, мајор, 42, 52, 92, 106
Етинген Волфганг, гроф, 386, 389
Еуген Хабзбуршки, војвода, 408

Ж

Жакић (Мите) Милош, 429
Жарковић Жељко, 21
Жеро, трговац вином, 445
Живан, чизмаџија, 211
Живановић, породица, 226, 245
Живановић Жарко, 312
Живановић Јован, 340
Живановић Јован, професор, 420
Живановић Перса, 199, 201
Живановић Петра Јован, 429
Живановић Јос, удовица, 312
Живановић Павле, кнез, 171, 179
Живетић Гедеон, архимандрит, 179
Живић (Тодора) Милан, 429
Живковић Јован, 417
Живковић Јован, поджупан, 171, 177, 179
Живковић Јован, свештеник, 225

Живковић Петар, професор, 89
Живковић Персида, 169, 179, 180
Живковић Ранислав, 430
Живковић Теофан, архиђакон, 172, 178, 473
Живојиновић Петар, 181
Жикић Бошко, 257
Жикић Мита, 312
Жикић Тоша, 326
Жолт Лазар, 18
Жутић Никола, 214, 232

З

Заборски Рафаил, архиепископ, 141
Залуцки Синесије, професор, 461, 487
Зака Јулија, рођ. Домонкош, 163
Зака Стеван, 163, 164
Замфировић (Замфир), породица, 106, 127, 176, 375, 376, 378, 382, 383
Замфировић Анастасија, 380
Замфировић Елизабета (Јелисавета), 128, 378, 380
Замфировић (Замфир) Емануел (Манојло), 375–378, 380
Замфировић Емануел, 247, 380–382, 384
Замфировић Јелена, 380, 382
Замфировић Јован, 378, 380
Замфировић Јован, 382
Замфировић Марија, 378
Замфировић Марија, 380
Замфировић Стефан, 380
Замфировић Тоља, 375
Зарић, официр, 269
Зејковић, госпођа, 318
Здравковић, П, адјункт, 51
Земалиновић, службеник, 255
Зеремски Иларион, архимандрит, 33, 36
Зличић Жарко, професор, 479

И

Ибик Матија, 505
Иванович Сербов(ачик) Петар, 7, 324
Иваншиц Јозо, 506
Ивковић Ђуро, 506
Игњатијев Катарина, 246
Игњатијев Павле, поп, 246
Игњатовић Георгије, каплар, 194
Игњатовић Јаков, 328, 330, 333, 381
Игњатовић Миле, 68
Иларион, епископ, 435
Илић Александар, 287
Илић Васа, 401
Илић Гојко Касабаша, 211
Илић Драгутин Ј, 225
Илић Јован, 401
Илић Николе Петар, 427
Илић Станка, спремачица, 13
Илић Сима, шумарски надзорник, 154
Илић Стеван, 179, 248
Имбре, чувар стоке, 505
Исаиловић Гедеон, епископ, 129
Искруљев Тоша, 398, 402, 405, 406
Ифелн, барон, 53

Ј

Јагодић Павле, саветник, 170, 182
Јаковљевић Милан Мика, директор гимназије, 225, 477, 479, 481
Јаковљевић Спасоје, пуковник, 418
Јакшић Душан, професор, 473
Јакшић Милета, 225
Јан Фридрих Лудвиг, 215
Јанковић, гроф, 126
Јанковић Алекса, 35

Јанковић Божа, генерал, 398
Јанковић Ђорђе, 429
Јанковић Милица, 312
Јанковић М. Стеван, 417
Јаурић, градоначелник Карловаца, 35
Јевреји, 503
Јеврић Андрије Стеван, 427
Јевтић Божидар, мајор, 418
Језиков Леонид, 321
Јелачић Јосип, бан, 335, 336
Јелисавета, царица, 146
Јеремић Василије, 417
Јеремић Јован, свештеник, 225, 405, 420, 421, 434
Јеремић Љиљана, 329, 510
Јеремић Ристо, 65, 69, 99, 114, 151
Јеремић Стојан, 422
Јеротеј, епископ, 500
Јоанес Јакобус, гроф од Левенбурга, 238
Јован, капамаџија, 211
Јован, кнез, 286
Јован, пушкар, 211
Јован фон Нако, 182
Јовановић, браћа, 250
Јовановић Ана, 128
Јовановић Андреј, хофмајстер, 128
Јовановић Арсеније Шакабента, патријарх, 140, 142–146, 275, 365, 391, 501
Јовановић Викентије Видак, митрополит, 70, 126, 141, 461–463, 465, 487–489, 491
Јовановић Душан Сервијанац, 401
Јовановић Евгеније, 473
Јовановић Јеремија, 92, 93
Јовановић Јован Змај, 225
Јовановић Нићифоровић Јаков, 181
Јовановић Јован, епископ, 128
Јовановић Јован, већник, 152

Јовановић Јосиф, столар, 248
Јовановић Јосиф Шакабента, епископ, 126
Јовановић М, економ, 355
Јовановић Мара, 250
Јовановић Марко, 208, 210
Јовановић Милована, 182
Јовановић Младен, 287
Јовановић Петар Видак, епископ, 129, 134
Јовановић Симеон, свештеник, 154
Јовановић Теодор, 179, 180, 208
Јовановић Трифун „от Видак“, 126, 133
Јовић Гига, поп, 225, 400, 401
Јовић Родољуб, 103
Јовшић, градоначелник Новог Сада, 35
Јосиф II, цар, 31, 47, 52, 79, 82, 137, 275, 366, 465, 466, 491, 492
Јосифовић Драгољуб, професор, 473, 499
Јох. Франц, гроф од Дитрихстајна, 238
Јоханес Јурко, 506
Јоцић Арон, сенатор, 171, 181
Југовић, 368
Јуран Јохан, цехмајстор, 62
Јурек Јозеф, 119
Јурек Палко, 506

К

Каја, стари ешкут, 211,
Карађорђе, 247, 368, 369, 370
Карађорђевић, владарска династија, 25, 334, 423
Карађорђевић Александар, регент, 257
Карађорђевић Александар, српски кнез, 34
Караџић Стефановић Вук, 79, 369, 370, 373
Карло, краљ, 412
Карло, надвојвода, 36, 411, 431
Карло VI, цар, 37, 43, 45, 53, 77, 129, 208, 235, 237, 238
Каролина Аугуста, царица, 85, 86

Капетановић Симеон, 127
Касхубер Јохан, 108
Кауниц фон Ритеберг, кнез, 70
Кауцки Франц, хирург, 119
Кенђел, породица, 7
Кенђелац Емилијан, епископ, 170
Кириловић Андрија, трговац, 380
Клајн Иван, 70, 114
Клаудијан, римски песник, 446
Климовић, генерал, 321
Климовски Трофим, професор, 487
Клисарић Атанасије, 169, 179, 180
Клисарић Димитрије, 180
Клуновић Георг вон Кампфберг, градоначелник Карловаца, 152
Книћанин Петровић Стеван, 35, 329, 334
Кнежевић Петар, 181
Красић Владимир, учитељ вежбања, 36
Ковач Кароељ, 73
Ковачић Владимир, инжењер, 171, 180
Ковачевић, капетан, 15
Ковачевић Јован, 25, 423
Ковачевић Радивој Фрајлик, 392
Козачински Емануил, професор, 461, 487
Козјак Аугуст II, апотекар, 382, 382
Кокошиновић Петар, 430
Коларевић Исидор, архимандрит, 179
Коларовић Димитрије, 180, 266
Коларовић Мојсије, 428
Коларовић Сава, 89
Колатај, љубавница бољшевика Дибенке, 321
Колдић Петар, чизмар, 506
Колер Францис Матиас, 238
Колијер Јакоб, холандски посланик, 386, 388, 390
Колијер Јустинус, холандски посланик, 386
Коловерда Јека, 127, 377
Колумела, римски писац, 449

Комар Ж. Горан, 243
Константиновић, породица, 245
Константиновић Василије, прота, 395, 442
Константиновић Коста, 179, 180
Коронини, гроф, 33
Копитар Јернеј, 369
Коплић Димитрије, свештеник, 400
Косијак Андреас, надучитељ, 154
Коска Франц, синдикус, 152
Костић А, 340
Костић Александар, капетан, 267, 269
Костић Димитрије Мита, професор, 479
Костић Јован, 380
Костић Коста, 179
Костић Лаза, 220, 221, 228
Костић Милан, велики жупан, 435, 436
Костић П. Милан, 232, 325, 399, 400, 406, 429, 431, 433
Костић Петар, 417
Котарић Антон, 506
Котур Душан, 230, 402, 417
Кошут Лајош, 33, 327, 330, 331
Крал Јоханес, 505
Красојевић Ђорђе, 187, 402
Краус Јосиф, 229
Крачун Теодор, сликар, 126
Кримовић, кнез, 321
Кришан Никола, 505
Крстић Лука, професор, 473, 449
Кузмановић Небојша, 21
Кузмановић Тодора Никола, 427
Кукуљан Петар, 154
Кунерт Јозеф, 506
Купусаревић, богослов, 227
Кухбаух Фридрих, 58, 60

Л

Лав Мудри, цар, 146
Лавај Јохан, актуар, 280
Лаза Харамбаша, 8
Лазаревић Александар, 181
Лазаревић Паје Живан, 427
Лазаревић Никола Француз, 401
Лазић, породица, 253, 258
Лазић Даринка, 255
Лазић Димитрије, 254
Лазић Григорије, 79
Лазић Марија, 181
Лазић Миленко, 255–257, 433
Лазић Павле, 253–260
Лазић Пера, 413, 415
Лазић Светомир, 255, 256
Лазић Стеван, 79, 83, 87, 89, 340
Лазић Трпка, Ђорђе, 254
Лазовић Мишко, 393, 510
Лампел Хајнрих, синдикус, 152
Ландеровић Андра, 506
Ластовицки Јован, професор, 461, 487
Левај Имбре, 505
Ленц Јохан Георг, 73
Леонтије, архимандрит, 143
Леополд I, цар, 76, 77, 140, 162, 165, 206, 392, 457, 458, 483, 484
Леополд II, цар, 80, 82, 466, 467, 469, 492–494
Лесковац Младен, 373
Летмајер Михаел, 505
Либертин Јан, језуит, 460, 486
Лихтенштајн Абрахам, 506
Логнер Валентин, 506
Лудајшић (Лудајић) Исидор, парох, 171, 179
Лужички Срби, 217,
Лукач Пера, велепоседник, 402

Лукинић Едо, одвјетник, 403
Лукић Аврам, 429
Лукић Атанасије, 132
Лукић Василије, професор, 89
Лукић Јелена, 132
Лукић Кристина Марија, 132
Лукић Кристина Сосана, 132
Лукић Крста Хаџи, 123, 125, 130–133
Лукић Никола Ника, 10
Лукић Тадијана, 179
Лукић-Хаџић, породица, 121–125, 133, 135, 136, 146
Луначек, синдикус, 355
Лупуровић Васе Петар, 427

Љ

Љубибратић Хаџи Стефан, митрополит, 143
Љубибратић Саватије, митрополит, 143

М

Маврокордат Александар, главни тумач Порте, 386
Магда Павле, директор гимназије, 468
Мађари, 33, 74, 77, 166, 183, 206, 207, 214, 265, 271, 273, 274, 281, 282, 290, 330, 332, 334, 336, 337, 351, 359, 401, 411, 419, 443, 452, 475, 503
Мај Карл, 12
Мајер, трговац вином, 445
Мајерхофер Фердинанд, генерал, 33, 336, 337, 351, 353–358
Мајзингер Јоханес, 505
Мајнерт Каспар, 506
Мак, оберлајтнант, 85
Македонци, 25, 423, 503
Максимовић Владан, професор, 435
Максимовић Дмитра, 126, 133
Максимовић Јован, протопоп, 154

Максимовић (Лазара) Марко, 427
Максимовић Никола, 223, 225, 230, 231
Максимовић Никола, парох, 126, 133
Максимовић Обрад, физик, 433, 500
Малахов Нил, професор, 473, 499
Малаховски Станислав, гроф, 386
Малетић (Гаврила) Богдан, 127
Малетић Павле, 181
Малетић Пане, свештеник, 154
Малиш Фрањо, 413
Мамула Лазар, генерал, 339–342, 344
Манзони Јосип, вотант, 403
Манојловић Емил, адвокат, 171
Манојловић Радослав, регистратор, 351
Марија Луиза од Модене, царица, 86
Маринков Бранко, трговац, 261, 262, 264, 324
Маринковић, браћа, 247
Маринковић, госпођа, 248
Маринковић, породица, 245, 249, 250, 433
Маринковић Александар, 250
Маринковић Ана, 249
Маринковић Василије, 169, 180, 246–248, 251, 376, 433
Маринковић Григорије, 245
Маринковић Ева, 248
Маринковић Јелена, 248
Маринковић Јелисавета, 247, 250
Маринковић Јован, 245, 247, 250, 376, 445
Маринковић Јулијана рођ. Николић, 248
Маринковић Катарина, 246, 248
Маринковић Константин, 249
Маринковић Марија, 250
Маринковић Марко, 248, 249
Маринковић Марта, 245
Маринковић Милица, 250
Маринковић Митар, 430
Маринковић Наталија, 250

Маринковић Никола, 248
Маринковић Павле, 247
Маринковић Петар, 182, 200, 201, 250, 433, 449, 452, 505
Марков Марко, 18
Марковић Андрија, 247
Марковић Василије, 128
Марковић Димитрије, прота, 171, 178
Марковић Ђорђе Кодер, 217
Марковић Живко, 393
Марковић Јован, 128
Марковић Радослав, 289, 290
Марковић Павле Адамов, 19, 225, 230, 363, 511
Марковић Сима, 92, 93
Марковић Теодор, свештеник, 464, 490
Марсиљи Фердинанд, гроф, 386
Матавуљ Сима, 225, 373
Матејић Боривој, 95, 96
Матин Ј. Пот, 312
Матић, породица, 245
Матић, градоначелник Карловаца, 47
Матић, канцелиста, 250
Матић Александар, трговац, 500
Матић Војислав, 390, 393–395
Матић Еуген, вотант, 403
Матић Јосиф, 381
Матић Стеван, 169, 181, 182
Махароблидзе Иванович Екзакустодијан, правник, 309, 318
Мацко, Циганин, 107
Маширевић Иван, катихета, 131
Маширевић Самуило, епископ, 170
Маширевић Самуило, саветник, 171, 176, 181, 182
Машић, мајор, 174, 182
Медаковић Дејан, 82, 95–98, 339, 371, 511
Медаковић Срђан, 95
Менрад Франц, 182
Менсдорф–Пуљи, гроф, 166

Мерц Конрад, 506
Месаровић Јозо, 506
Месарош Радомије, 211
Метикош Милан, одвјетник, 403, 404
Мијенацки Јован, професор, 461, 487
Микић Григорије, катихета, 433, 479
Микић Петар, 111–113
Микс Криштоф, 506
Милекић Трифун, 430
Миленковић Светозар, 179
Миленковић Стефан, парох, 170
Милер Јакоб, 506
Милер Михаел, 506
Милетић Петар, 286
Милетић Светозар, градоначелник, 171, 180, 183, 187, 333
Миливојевић (Милојевић) Драгомир, пуковник, 413
Миливојевић Јово, 510
Милинов Александар, 191
Милиновић Диана, 21
Милисављевић Јован Јефтин, 211
Милитар Трива, 37, 412
Милитаревић Порфирије, парох, 171, 183
Милић Душан, градоначелник, 183, 189, 340, 402
Милићевић Станко, кнез, 209, 210, 212
Миловановић Љубомир, 430
Миловановић Јован, трговац, 274
Милојковић Радивој, 218
Милош (Обилић), 222
Милошевић Слободан, 339
Милутиновић Јосиф, барон, 170
Милутиновић Милош, барон, 181
Милутиновић Светозар, државни одветник, 171, 176, 180
Милутиновић Сима Сарајлија, 372, 510
Милутиновић Стефан, 179, 266
Милутиновић Урош, прота, 171, 178
Миљковић, Радован, професор, 473, 499

Миљковић Станко, 429
Миљушевић Павле, професор, 131, 401, 417, 479
Миодраговић Панајот, професор, 479
Миоковић, породица, 7
Миоковић Мојсије, епископ, 129
Мирков Тодор, професор, 479
Митров Стефан Љубиша, 373
Михаиловски Петар, професор, 461, 487
Михајло, српски кнез, 218
Михајловић Борислав Михиз, 371
Михајловић Евстатије, саветник, 170, 182
Михајловић Јованка, професорица, 16
Михајловић Срећко, властелин, 170, 181
Михајловић Стефан, архимандрит, 171, 179
Михалић Јозеф, стрвинар, 155
Михаљевић Антон, професор, 479
Михић Јован, кнез, 286
Михоковић Никола, 506
Мићуновић Зоран, професор, 19
Мишић Живојин, војвода, 413
Мишковић Велизар, актуар, 170, 181
Младеновић Александар, 430
Младеновић Милан, професор, 18
Млечани, 386
Моловић Елизабета, 178
Момчиловић Емил, адвокат, 180
Моч Александар, 417
Мраовић Драган, 511
Мрђан Стевана Петар, 427
Мураков Сергеј, професор, 473, 499
Муслимани, 503
Мустафа II, султан, 392
Мушицки Лукијан, 372

Н

Нако Антоније, архимандрит, 171, 179
Наполеон I Бонапарта, цар, 80–82, 150, 392
Натошевић Ђорђе, 217, 285, 289
Недељковић Василије, игуман, 127
Недељковић Милан, професор, 400, 416, 417, 432, 435, 437–440
Недић Павао, 170, 181
Ненадовић, потпоручник, 415
Ненадовић Љубомир, 153
Ненадовић Матија, 415
Ненадовић Павле, митрополит, 69, 75, 126, 142, 144–146, 163, 266, 276, 279, 463–465, 469, 482, 489, 490, 491, 500
Несторовић Петар, јеромонах, 463, 490
Нехтетал Франц, 215
Никола, отац Стефана Стратимировића, 365
Николајевић Лукијан, архимандрит, 171, 178
Николајевић Никола, професор, 461, 487
Николајевич Шатилов Павел, генерал, 309, 310
Николић, 318
Николић Аркадије, адвокат, 171, 180
Николић Богдан, син адвоката Косте,
Николић Васа, син адвоката Косте, 406
Николић Владимир, архитекта, 60, 186, 324
Николић Дамјан, 249
Николић Ђока, син адвоката Косте, 406
Николић Ђорђе, протопрезвитер, 170, 182
Николић Светозара Живан, 427
Николић Коста, адвокат, 406, 436, 439
Николић Миладин, 430
Николић Мирон, епископ, 406, 407, 422, 435, 500
Николић Тихомир, 218
Николић П, 178
Николић Павле, прота, 171, 178
Николић Пане, свештеник, 154
Нинко, чизмаџија, 211

Нинковић Ненад, 482, 500
Нинковић Петар, професор, 479
Нићифоров Пера, 312,
Немци, 7, 8, 52, 56, 59, 92, 107, 166, 214, 288–291, 359, 400, 401, 410, 411, 414, 419, 431, 432, 451, 474, 480, 501–503
Новаковић Гаврило, јурасор, 171, 180
Новаковић Гаје Светислав, 428
Новоселац Каћа, учитељица, 12

Њ

Његован Драго, 509

О

Обрадовић Доситеј, 70, 153, 368, 372
Обреновић, владарска династија, 334
Обреновић Лазар, сенатор, 340
Огњеновић Вида, 339,
Одескалки, кнез, 206
Округић Илија, 87, 152, 160
Округић Илија Сремац, 152
Орфелин Захарије, 60, 142, 146, 443
Орфелин Јаков, 19
Освалд Јохан, 180
Остојић Александар, учитељ, 154
Остојић Ненад, професор, 16, 19
Остојић Тихомир, 222, 225, 233
От Матија, 505

П

Павелић Анте, 480
Павлинић Драгутин, повереник за Сремске Карловце, 402
Павлић Вилим, судија, 403
Павловић Висарион, епископ, 493

Павловић Бернардин, гвардијан самостана, 389
Павловић Богдан, 429
Павловић Димитрије, 179
Павловић Драгутин, 430
Павловић Илија, 340
Павловић Јован, 221
Павловић Коста Табак, 340
Павловић Партеније, епископ, 139, 142–146
Павловић Теодор, 153
Павловић Тома, 179
Павловић Симеона Тривун, 428
Паксман Јозеф, 506
Пандуровић Иван, професор, 16
Параћ Јанко, 211
Пауковић Богдан, 230
Пауновић, велепоседник, 15
Пауновић Душан, Барон, 15, 17, 122, 123
Пачанин Ћира, 211
Пачански Митар, 211
Пашић Никола, 218
Пеичић Георгије, 169
Пејчић Грегор, 182
Пејчић Константин, 152, 153, 382
Перес Јоаким, 505
Першић Амадео, управитељ редарственог повереништва, 437
Петар I, краљ, 419, 422
Петар Велики, цар, 307, 461, 487
Петар, капамаџија, 211
Петковић Сава, свештеник, 225
Петровић, породица, 245
Петровић Васил, 183
Петровић Василије, хирург, 152, 153
Петровић Вељко, 250
Петровић Гедеон, епископ, 88, 127, 129, 135,
Петровић Герасим, ректор Богословије, 250
Петровић Димитрије, 219

Петровић Душан, професор, 473, 499
Петровић Стевана Ђорђе, 428,
Петровић Коста, професор, 16, 52, 68–70, 81–83, 87, 91, 104–107, 112, 113, 121–125, 130, 131–138, 146, 149, 153, 170, 205, 208, 209, 219, 246–249, 259, 265, 267, 288, 350, 361–364, 375–377, 380, 382, 387, 416, 429, 433, 442, 479, 482, 501–503
Петровић Константин, 137, 181
Петровић Мојсије, митрополит, 141, 142, 210, 276, 459, 460, 485, 486, 493
Петровић Панта, хотелијер, 401
Петровић Петар, епископ, 127
Петровић Петар, свештеник, 464, 490
Петровић Теодора Мајица, рођ. Симеоновић–Чокић, 123, 226, 228, 253, 257–259, 361, 363, 364, 371–374, 399, 400, 404, 407, 410, 412, 431–434,
Петрович Архангелски Алексеј, генерал лајтнант, 309
Пеџит Вилијам, лорд, 386, 388, 389
Пеша Светозар, адвокат, 170, 182
Пешић Јован, 430
Пирош Јанко, 505
Плетел Јоханес, 505
Плзенић Миленко, 430
Подгоричанин Дмитра, 126
Подгоричанин Теодор, 126, 133
Покровски Михајло, пуковник, 318, 325
Полужански Андрија, наредника, 436–437
Пољаци, 215, 503
Пономаренко, руска породица, 324
Попа Васко, 374
Попов Душко, 166, 167, 373
Попов Чедомир, 509, 510
Поповић, породица, 245
Поповић, професор, 372
Поповић А, 340
Поповић Аксентије, професор, 467
Поповић Анка Смотриница, професорица, 16, 17, 19

Поповић Атанасије, свештеник, 154
Поповић Аца Зуб, 138, 381
Поповић Богдан, 24, 400, 401, 405, 407, 434, 435, 439
Поповић Богдан Смотра, наставник, 12, 17, 131
Поповић (Милана) Богдан, 25, 423
Поповић Божа, 286
Поповић Димитрија Иван, 428
Поповић Викентије, епископ, 307, 458, 484
Поповић Душан, одвјетник, 403
Поповић Ј. Душан, 32, 166, 167, 172, 207, 381
Поповић Ђока, 401
Поповић Екатерина, 126
Поповић Емерик, 119
Поповић Јован, 433
Поповић Јован Зубан, 115, 179, 200, 201, 340
Поповић Коста, 24, 400, 434, 435, 439
Поповић Лаза, градски физик, 219, 220, 222, 224–232, 401, 403, 404
Поповић Лазар, 126, 133
Поповић Марко Смотра, 131
Поповић Милун, 312
Поповић (Милана) Петар, 25
Поповић Стеван, професор, 259, 401
Потурчић Ирма, 96
Пођорек, генерал, 405, 408
Прентовић Ристо, професор, 19
Преслер Јакоб, 506
Прибићевић Светозар, 410
Проб, римски цар, 446
Проданов Викентије, 500
Продановић, породица, 5
Прокоповић Теофан, 141, 461
Протић Исак, 89
Прохаска Франц, 106, 108
Путник Јосип, епископ, 495
Путник Мојсије, митрополит, 31, 32, 75, 79, 126, 127, 142, 143, 275–177, 279, 280, 366, 466, 492

Р

Радак Ђорђе, адвокат, 170, 181
Радаковић Данило, 430
Радан, 286
Радивојевић Ливије, саветник, 170, 181
Радић Мишко, 505
Радић Ференц, 505
Радичевић Бранко, 12, 13, 19, 137, 256, 324, 363, 372, 373, 377
Радичевић Теодор, 372
Радовановић Александар, 181, 342
Радовић Аксентије, нотар, 170, 182
Радовић Вељко, 188, 191
Радоичић Милан, 176, 174
Радојичић Милош, лекар, 171, 179
Радојчић Никола, 362, 442, 479
Радојчић С. Јован, 170
Радонић Јован, 32, 33, 35–37
Радонић Новак, 166
Радосављевић Милан, 429
Радосављевић Јована Никола, 428
Радошевић Милан, 325
Радуљевић Нешко, 286
Разевић Лазар, 506
Рајачић, породица, 15, 122, 137
Рајачић Александар, барон, 16, 124, 137, 180–182, 199–201, 204, 259
Рајачић Илија, 137
Рајачић Јосиф, патријарх, 16, 31, 33–37, 40, 79, 112, 124, 137, 153, 166, 168, 170, 174, 199, 219, 271, 281–284, 328, 329, 332, 333, 335, 352, 354, 357, 358, 470, 474, 477, 495, 511
Рајачић Јосиф Јоца, 122, 123
Рајић Димитрије, парох, 171, 179
Рајић Јован, 127, 128, 366, 370, 464, 469, 490, 491, 494
Рајић Тима, богослов, 227
Рајковић, 181

Рајковић Драгутин, 435, 437
Рајнингер Михаел, 506
Рајтер Јован Помицало, 211
Рака, 286
Ракић Ђорђе, 230
Ракић Радисав, 430
Ракош, породица, 7
Ракош Мирка Иван, 428
Рами Мехмед-паша, 386, 388
Ранимировић Димитрије, 179
Ранкин, кнез, 321
Ранковић Арсеније, 340
Ранковић Ђоке Јован, 428
Ранковић Ђоке Јосим, 428
Рат Карл, 255
Ратковић Његован Биљана, 509
Раушер, кардинал, 33
Рафајло, капетан и градоначелник, 87
Рашић Војислав, 218, 219
Рашкај Јурај, 416
Ремен–Баренселд барон, 398
Релемер Франц, актуар, 280
Рехман Драгутин, вотант, 403
Рецингер Јакоб Јаша, трговац, 12
Рићички Павао, 170, 181
Ристина, удовица, 505
Ристић Јефта, 182
Ристић Павле, 181
Ристић Стеван, градоначелник, 178, 199, 201, 226, 347
Родић, богослов, 227
Рожна, генерал, 321
Рознер Адам, 506
Розов Владимир, професор, 318, 319, 325
Рошин Павел, 505
Рох, штапски медик, 113
Руварац Димитрије, 144, 168, 225, 247, 259, 380, 500

Руварац Иларион, 363, 500
Руварчевић, трговац, 153
Руварчевић Антонија, бабица, 153
Рудан Александар, прилас угарски, 366
Ружић Рада, 428
Руми Карло, директор Карловачке гимназије, 89, 186, 441–444, 468
Руми Софија, 89
Руми Стефан, 89
Румуни, 166, 187, 359, 411, 503
Рунић, богослов, 227
Руси, 8, 307–310, 317, 318, 322, 324, 386, 404, 462, 488, 503
Русини, 503
Руцини Карло, 386

С

Сабо Ђуро, 506
Сабовљевић Лаза, свештеник, 186, 400
Сава, епископ, 143, 146
Савић Јаков, 181
Савић Јован, 319, 320
Савић Милан, 223
Савко, 286
Савојски Еуген, принц, 59, 75, 207, 390
Самојлик, руска породица, 324
Санадер Стеван, богослов, 227
Сандић Стефан, адвокат, 170, 182
Сах Емануел, полицијски помоћник, 104
Седер Николаус, 506
Секулић, доктор, 318
Секулић Гаврило, трговац, 92, 93
Секулић Лаза, градоначелник, 243, 320
Секулић Максим, већник, 152
Секулић Мита, 352
Секулић Сава, 181
Селивановски, Борис, професор, 473, 499

Сенежан Николе Павле, 428
Сен–Кантен Биго, гроф, 33
Сентомашки Проке Тодор, 428
Сетлер Фрањо, 417
Сечански Живан, 205, 208
Сибинкић Софија, 182
Сигентал, фелдмаршал, 85, 113
Симеоновић браћа, 182
Симеоновић Јосим, 179
Симеуновић Јосиф, надзорник, 155, 179
Симеоновић Чокић, породица, 371, 374
Симеоновић Чокић Емилија, рођ. Ненадовић, 371
Симеоновић Чокић Јован, 259, 371
Симеоновић Чокић Стеван, 28, 223, 225, 310, 325, 373, 416, 425, 432, 436
Симић Јаков, 181
Симић Јован, 92, 93
Симић Павле, 163, 167
Симоновић Мирко, професор, 479
Симоновић Радивоје, 163, 164
Симоновић Хаџи Глигорије, 211
Симперт(о), опат, 206, 207
Сина, барон, 171
Скерлић Јован, 223, 224, 230, 231
Сланкаменац Никола, 211
Сланкаменац Стефан, 169, 182, 247, 376, 377
Словаци (Тотови), 77, 213, 359, 411, 442, 474, 503
Словенци, 503
Скавер Емерих, ађутант, 183
Смотрицки Мелентије, 461, 487
Снашић, месар, 435
Сокић Љубица Цуца, 339
Солар Стеван, 92
Сонтаг Златко, учитељ, 226
Софронијевић Манојло, свештеник, 464, 490
Сочевић Јозо, 505

Сочет Теодор, 132
Спасић Атанасије, професор, 473, 499
Сперњак Душан, професор, 479
Спида Георгије, учитељ, 464, 490
Срби (Раци, Рашани, Илири), 23–25, 28, 32, 33, 58, 59, 68, 74–76, 81, 82, 139, 142, 145, 146, 152, 161, 162, 165, 166, 169, 170, 172, 183, 187, 206, 207, 209, 214, 217, 219, 223, 224, 267, 228, 231, 271, 281, 288, 290, 291, 307, 309, 311, 321, 327, 330, 331, 334–337, 359, 363, 365, 367–370, 381, 386, 388, 390–392, 397, 399–401, 405, 407, 417, 419, 420, 423, 425, 426, 432, 434, 438, 439, 450, 457–462, 463, 465–467, 473–476, 480, 483–489, 492, 493, 498, 501–503, 507, 512
Сремац Стеван, 373
Сретић Тодора Јован, 428
Стадион, гроф, 33
Стајић Васа, 363, 321
Стајић Данило, прота, 170, 182
Стаматовић, канцелиста, 250
Стаматовић Ђорђе, 179
Стаматовић Михајло, подучитељ, 154
Стаматовић Мојсеј, свештеник, 154
Стаматовић Мојсије, канцелиста, 152
Стаматовић Павле, прота, 171, 179
Станзер Рудолф, судбени већник, 403
Станић Горан Гаргамел, 16
Станковић Борислав, 225
Станковић Вукашин Чокот, 17
Станковић Георгије, 180, 181
Станковић Ђорђе, актуар, 170
Станковић Јован, 401
Станковић Катица, 323
Станковић Јањини, породица, 378
Станковић Коста Јања, 199–201, 376
Станковић Стеван, митрополит, 153, 164
Станковић Тоша, 25, 423
Станојевић, секретар Градског начелства, 319
Станојевић Станоје, 81

Стевановић Мирјана, 21
Стејић Гаврило, 91–93, 112
Степановић Маријан, 211
Стефан, угарски палатин, 34
Стефановић Виловски, 328
Стефановић Георгије, наредник страже, 104
Стефановић Илије Душан, 428
Стефановић Лазар, парох, 170, 179
Стефановић Михаило, наредник страже, 104
Стефановић Рафаило, јеромонах, 463, 464, 489, 490
Стоинов Стефан, 180
Стоичевић Лазар, полицијски комесар, 152
Стојадиновић Аца, 401
Стојадиновић Олга, 255
Стојадиновић Милосав (Милан), начелник Одељења за станове, 313, 317
Стојадиновић Алексе Павле, 428
Стојаковић Ђорђе, дворски саветник, 171, 180
Стојачковић Александар, секретар Угарског намесништва, 171, 180, 355
Стојан, бакал, 126, 211
Стојан, ћурчибаша, 211
Стојановић Михајло Миша, адвокат, 170, 176, 177, 181
Стојнов Стефан, сресни начелник, 171
Стојшић Константин, 89
Стратимировић Ђорђе, генерал мајор, 171, 180, 266, 267, 281–284, 327–338, 332, 333, 335, 337, 369, 509–511
Стратимировић Ђ. Ђорђе, син Ђорђа Стратимировића, 328
Стратимировић Радивој, 417
Стратимировић Стефан, митрополит, 75, 80–82, 88, 89, 127–130, 134, 135, 153, 247, 283, 365–370, 372– 374, 441, 442, 466–469, 474, 492–495, 499
Суботић Јован, поджупан, 171, 179, 328, 333, 474
Суботић Младен, 340
Суботић Пеја, кнез, 209, 210
Суворов Терентијевич Максим, 141, 367, 460, 461, 464, 476, 486,

487, 490, 495,
Суворов Петар, 141, 460, 486
Сучевић Милован, професор, 479
Сушек Ј, канцелист, 51

Т

Табак Милош, 112
Табаковић, архитекта, 186
Таназевић Михајло, министарски саветник, 170
Танасијевић Михаил, 176
Таубе Фридрих Вилхелм, 275, 276, 392
Тахицки (Храпавицки) Антониј, 309
Тејлор Ален Х. П, 80–82
Текелија, задужбинар, 187
Телеки Домокош, 71–73, 75–78
Телеки Самуел, 71, 73,
Теодор, брат Ђорђа Бекића, 352
Теодоровић Милан, вођа Сокола, 230–232, 403, 404
Теофана, мајка Ђорђа Бекића, 352
Терезија Марија, царица, 10, 342–344, 365, 491
Тирш Мирослав, 213–215
Тихон, епископ, 500
Тишма (Данила) Владимир, 428
Тодоровић Стеван, 217, 218
Тојбел Јозеф, 279, 280
Томандл Миховил, 382
Томашевић Душан, секретар Министарства за социјалну политику, 311–313, 315–317
Томашевић Мих, 182
Торер Ђорђе, угоститељ, 176
Томић Јаша, 417, 511
Тонер Емануел, 2
Тониморек Јозо, 506
Топлер Мартин, 506
Точанац Исидора, 168, 169, 173

Трандафиловић Михаило, адвокат, 171, 181
Трапезунац Георгије, 143
Трифковић Коста, 225
Трифунац Павле, сремски начелник, 170, 181, 182
Трох Михаел, литограф, 393
Трпков Лазар, 254
Туманов, кнез, 321
Турци, 11, 32, 37, 52, 55, 68, 75, 77, 81, 139, 144, 158, 161, 206, 207, 235, 286, 307, 375, 388–391, 394, 397, 457, 459, 483, 485, 493, 501
Тупшек Франц, канцелист, 152
Туфт Андрес, кнез, 279, 280
Тушановић Душан, 417

Ћ

Ћирић Петровић Катарина, професорица, 16
Ћирић Стеван, народни посланик, 500
Ћирковић Богољуб, профеор, 473
Ћирковић Сима, 462, 488
Ћоровић Светозар, 225
Ћурчић Слободан, 287, 290

У

Украјинци, 216, 503
Урлих, ципелар, 56, 62
Урош, српски краљ, 279
Урошевић (Ђоке) Димитрије, 429
Урошевић Милош, трговац, 247
Ухлирж М, школски надзорник, 249

Ф

Федер Адам, органист, 154
Фердинанд I, цар, 74, 149
Фигнер Јиндрих, 215

Филипан Јохан, жупник, 154
Филиповић, посланик, 175
Филиповић Ђука, 286
Филиповић Јосиф од Филипсберга, барон, 169, 174, 183
Филиповић Матија, шумарски надзорник, 154
Филиповић Симеон, адвокат, 171, 180
Фирмон Дамјан Хуго, гроф, 390
Фихтл, породица, 7
Фјодоровски Павлович Иван, судија, 308
Франц I, цар, 79–83, 85, 87, 88, 90, 130, 149, 367, 392, 393, 442
Франц II, цар, 80, 82, 83, 149
Фрања Јосиф I, цар, 33, 37, 79, 80, 86, 411, 431, 475
Французи, 80, 129, 247, 377
Фридрих, принц, 129, 135
Фридрих Томас, управник болнице, 119
Фукс Јакоб, оџачар, 155
Фукс Јоханес, 505
Фукс Јохан Георг, 505

Х

Хабзбурзи, владарска династија, 31, 74, 81, 82, 206, 277, 366
Хаген Матија, 505
Хајнрих, витез од Питрајха, 356
Ханг, породица, 7
Ханг Љубица, 435, 436, 438
Ханг Матија, 8
Ханг Матија, 417
Ханг(а) Матија, редарствени агент, 435–438
Хартлебен, 451
Хаук Кашпер, ципелар, 92, 93, 392
Хаџић, породица, 122–124
Хаџић, трговац вином, 443, 445
Хаџић Ана, 133
Хаџић Анастасија (Ана), 133
Хаџић Гаврило, 123, 126, 132–136

Хаџић Ева, 133
Хаџић Екатерина, 127, 133
Хаџић Јаков, 126
Хаџић Јелена, 127
Хаџић Јован, 133
Хаџић Јован, царски саветник,
Хаџић Крста, 127, 128, 130, 132, 134
Хаџић Михаел, 133
Хаџић Павле, 126–129, 132–135
Хаџић Павле, 133
Хаџић Пелагија, 126
Хаџић Петар, 126, 133
Хаџић Ружа, 133
Хаџић Симеон, 133
Хаџић Стефан, 89, 123, 126, 128, 129, 131–134, 137, 452
Хаџић Христифор Крста, 133, 135, 137
Хертрих Петар, 505
Хинорањи Стефан, 180
Холик, породица, 7
Холик Антон, 417
Холзер, 436
Хондл Јохан, 279, 280
Хорват Михаел, 506
Хорват Рудолф, 288
Хорошунов Петар, војник, 308, 430
Хот Јохан, 506
Храбовски Јанош, генерал, 39, 42, 266, 271, 351
Храниловић Јован, прота, 420
Храпавицки Антониј, митрополит, 309, 318
Хрвати, 7, 8, 24, 25, 28, 216, 226, 281, 307, 309, 335, 431, 359, 400, 405, 419, 423, 425, 426, 432–434, 436, 480, 503, 504
Хребељановић Лазар, српски кнез, 233
Хрушчов Александровић Михаило, генерал, 322–324
Хубер Јохан Михаел, 505

Ц

Цандир Мартин, 510
Цветић Гаврило, архимандрит, 171
Цветић Александра Димитрије, 427
Цветић Влада, 433
Цветић Јован, 320
Цветић Милош, 417
Цигани (Роми), 7, 107, 206, 502, 503
Цимбал Јанко, 505
Цинцар Марко, 127
Цинцари, 132, 176, 255, 375, 381
Црногорци, 503

Ч

Чакић, породица, 245
Чакић Јован, 181
Чакић Теодор, 169
Чакић Теодора, 180, 182
Чапловић, 451
Чарнојевић Арсеније III, патријарх, 11, 139, 140, 161, 276, 279, 457, 458, 483, 484, 501, 507
Чарнојевић Петар, велепоседник, 164, 170, 182
Чачић, породица, 7
Чеси, 213, 215, 216, 288–290, 411, 474,
Чехословаци, 503
Чобанић Мита, 417

Ш

Шамс Франц, апотекар, 443, 445, 449, 452–454
Шандер Јохан, 505
Шантић Алекса, 225
Шатилов Павел Николајевич, генерал-мајор, 309, 310

Шафарик Павле Ј, 219
Шафарчик, 47
Шаћилов Павле Владимир, поседник, 320
Швајцер Никола, 505
Швартнер Мартин, статистичар, 446, 450, 543, 454
Шелмић Лепосава, 178
Шенеи, генерал, 129
Шенк, породица, 7
Шепа, породица, 5
Шепа Ђука, 5
Шепа Ђура, 7
Шепа Илија, 9
Шепа Милош, 5
Шероглић Петар, 180
Шероглић Стеван, 179
Шешум Велимир, 215, 218, 404
Шијак Павал, 211
Шилер, 450
Шимић, свештеник, 318
Шипка Милан, 70, 114
Шировковић Мато, 506
Шифман Христифор, инспектор, 170
Шкундрић Лазо, харамбаша, 8
Шкундрић Ружица, 5, 8
Шлик, гроф, 389
Шловак Јозеф, 506
Шмерлинг Антон, министар, 166, 167
Шмит Јохан Георг, 506
Шнајдер Јохан Георг, 505
Шнајдер Јоханес, 505
Шниц Франц, цехмајстор, 62
Шобер Андрија, пивар, 176, 177, 181
Шок Кристијан, 506
Шокчевић, бан, 33, 475
Шпиц (Јакова) Емил, 428
Штагл Јозеф, 506

Штајгер, капетан, 47
Штоп Клаус, 56–58, 60, 68
Штрасер, породица, 13, 14
Штрасер Беба, 13, 95
Штрасер Ђура, 433
Штрасер Лудвиг, 180
Штрасер Михајло Миша, 13, 95
Штрасер Павле, апотекар, 13, 14, 259
Штрасер Павле, кустос, 19
Штрасер Стеван, 320, 417
Шуваковић, породица, 227
Шуваковић Анђа, 227
Шуваковић Паја, 227
Шуваковић Софија, 227
Шуваковић Стева, парох, 227
Шувар Стипе, 16
Шулел Богослав, 70
Шуљок де Лекче, племићка породица, 285
Шумљак Георгије, професор, 461, 487
Шупљикац Стеван, српски војвода, 282, 332
Шуцма Паул, шумарски надзорник, 154

Садржај

Предисловље / сећања 5

Карловачки добровољци у српској војсци 1914–1918. године (*Годишњак Музеја града Новог Сада, бр. 1, Нови Сад, 2005)* 23

Посета аустријског цара Фрање Јосифа Сремским Карловцима 1852. године (*Зборник Матице српске за историју, бр. 74, Нови Сад, 2006)* 31

Прилози историји архива Карловачког магистрата (*Рад војвођанских музеја, бр. 49, Нови Сад, 2007)* 41

Два (пут)описа Сремских Карловаца
Најстарији познати изглед Карловаца са једног цеховског писма из XVIII века и Један опис Карловаца из 1859. године (*Рад војвођанских музеја, бр. 50, Нови Сад, 2008)* 55

Опис неколиких путовања по домовини путописца Телеки Домокоша (Нови Сад – Петроварадин – Сремски Карловци) (*Зборник Матице српске за историју, бр. 77–78, Нови Сад, 2008)* 71

О посети аустријског цара Франца I Сремским Карловцима 1817. године. (*Зборник Матице српске за историју, бр. 77–78, Нови Сад, 2008)* 79

Тестамент о заоставштини Гаврила Стејића из 1777. године (*Кровови, часопис за науку, културу и уметност, Сремски Карловци, 2008–2009)* 91

Где је становао и живео Дејан Медаковић за време свог боравка у Сремским Карловцима (*Кровови, часопис за науку, културу и уметност, Сремски Карловци, 2009)* 95

Један опис Карловаца из 1859. године (*Годишњак Завичајног друштва „Стара Бешка“, Бешка, 2009)* 99

Један пример односа градских власти према коцкарским играма у Карловачком комунитету крајем XVIII века (*Зборник Матице српске историју, бр. 79–80, Нови Сад, 2009)* 103

Попис инвентара Карловачке болнице из 1836. године (*Зборник Матице српске историју, бр. 79–80, Нови Сад, 2009)* 111

Покушај реконструкције „Тефтера“ карловачке породице Лукић–Хаџић из XVIII–XIX века (*Рад војвођанских музеја, бр. 51, Нови Сад, 2009)*.....121

Место, значај и улога епископа Партенија Павловића у српској црквено-народној прошлости прве половине XVIII века - једна биографија (*Траг, часопис за књижевност, уметност и културу, Врбас, 2009)* 139

Попис царско-краљевског слободног војног комунитета Карловаца из 1840. године (*Зборник Матице српске за историју, бр. 81, Нови Сад, 2010)* 149

Српски народно-црквени сабори у Хабзбуршкој монархији (*Даница, српски народни илустровани календар, за годину 2011, Београд, 2010)*.....161

Где и код кога су били смештени посланици на Благовештенском сабору из 1861. године (*Зборник Матице српске за историју, бр. 83, Нови Сад, 2011)* 165

Српска занатлијско-ратарска читаоница у Сремским Карловцима (Зборник *Завичајног друштва „Стара Бешка“, бр. 2, Бешка, 2011)* 185

Прилог прошлости винарства у Сремским Карловцима *(Карловачки лист, Сремски Карловци, бр. 85, 2014)*.....199

Како се бирао кнез Карловачки почетком XVIII века *(Карловачки лист, Сремски Карловци, бр. 85, 2014)*.....205

Оснивање Српског сокола у Сремским Карловцима 1904, *заједно са Зораном Милошевићем и Велимиром Шешумом* (*Физичко васпитање и спорт кроз векове, бр. 1(2), 2014)*.....213

Питање Јарковачког земљишта (*Кровови, часопис за науку, културу и уметност, бр. 85–89, Сремски Карловци, 2015)* 235

Старе Карловачке породице, ***Маринковићи*** (*Кровови, часопис за науку, културу и уметност, бр. 85–89, Сремски Карловци, 2015)* 245

Старе Карловачке породице, ***О породици Павла Лазића***, (*Кровови, часопис за науку, културу и уметност, бр. 85–89, Сремски Карловци, 2015)* 253

Прилог из прошлости винарства у Сремским Карловцима (*Кровови, часопис за науку, културу и уметност, бр. 85–89, Сремски Карловци, 2015)* 261

Извештај о стању српске војске у Карловцима на дан 19. маја *1848. (Зборник Завичајног музеја Рума, бр. 7, Рума, 2015)* 265

Са чим је карловачки грађанин кренуо на пут у време Буне 1848. *године (Зборник Завичајног музеја Рума, бр. 7, Рума, 2015)* 271

Извештај Дворском ратном савету митрополита Мојсија Путника о пожару у Карловцима 1788. године (Зб*орник Завичајног друштва „Стара Бешка“, бр. 4, Бешка, 2017)* 275

Односи патријарха Јосифа Рајачића и „вожда“ Ђорђа Стратимировића у време Српског народног покрета 1848–1849. (*Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785–1861), зборник радова са научне конференције, Сремски Карловци 5. новембар 1016, Сремски Карловци, 2017)* 281

Попис земљишних поседника у Инђији 1856. године (Зб*орник Завичајног друштва „Стара Бешка“, бр. 4, Бешка, 2017)* 285

Проблеми са смештајем породице и штаба генерала П. Н. Врангела и руских избеглица у Сремским Карловцима 1920–1922. (*Рад војвођанских музеја, бр. 59, Нови Сад, 2017)* 323

Ђорђе Стратимировић у Револуцији и рату 1848–1849. (Прилози за разумевање Монографије) 343

Први познати почасни грађани Сремских Карловаца (*Рад војвођанских музеја, бр. 61, Нови Сад, 2019)* 355

Судбина архива Српског народног покрета 1848–1849. (*Зборник Матице српске за историју, бр. 100, Нови Сад, 2019)* 367

Знамените личности Сремских Карловаца, ***Коста Петровић*** (*Знамените личности и установе Сремских Карловаца Нови Сад, 2020)*.....377

Знамените личности Сремских Карловаца, ***Стефан Стратимировић*** (*Знамените личности и установе Сремских Карловаца, Нови Сад, 2020)* 381

Знамените личности Сремских Карловаца, ***Теодора Мајица Петровић*** (*Знамените личности и установе Сремских Карловаца, Нови Сад, 2020)* 387

Знамените личности Сремских Карловаца, ***Замфировићи*** (*Знамените личности и установе Сремских Карловаца, Нови Сад, 2020)* 391

Капела мира (*Знамените личности и установе Сремских Карловаца, Нови Сад, 2020)* 401

Сремски Карловци у Великом рату (*Знамените личности и установе Сремских Карловаца, Нови Сад, 2020)* 413

Прилози изучавању виноградарства и винарства у Срему ***Опис фрушкогорског и карловачког виногорја Карла Румија из 1825. године*** (Зборник *Завичајног друштва „Стара Бешка“, бр. 5, Бешка, 2022)* 457

Српске више школе у Карловцима (Сремским) од 18. до 20. века (*Даница, српски народни илустровани календар, за годину 2022, Београд, 2022)* 473

О прошлости карловачког богословског училишта.....499

Попис становништва у немачком насељу Schwaben Dorfel (Швапска) у Сремским Карловцима 1769/70. 517

Преглед историје Архива САНУ у Сремским Карловцима.....523

Биографија аутора.....525

Именски регистар 531

Жарко Димић
Прилози за историју Сремских Карловаца

Издавач
Архив Војводине
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача
Др Небојша Кузмановић

Лектура и коректура
Ненад Војводић
Даниела Кермеци

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Тираж
300

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

930.85(497.113 Sremski Karlovci)
94(497.113 Sremski Karlovci)

ДИМИЋ, Жарко, 1962–
Прилози за историју Сремских Карловаца / Жарко Димић. - Нови Сад : Архив Војводине, 2022 (Нови Сад : Сајнос). - 570 стр. ; 24 cm. - (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Регистар.

ISBN 978-86-81930-84-7

а) Сремски Карловци - Културна историја б) Сремски Карловци - Историја

COBISS.SR-ID 77921801